

Kossuth és az egyházak

EVANGÉLIKUS GYŰJTEMÉNYI KIADVÁNYOK 1.

Sorozatszerkesztő
H. HUBERT GABRIELLA

1. Kossuth és az egyházak
2. H. Hubert Gabriella: A régi magyar gyülekezeti ének

KOSSUTH és az egyházak

Tanulmányok

Szerkesztette KERTÉSZ BOTOND

A könyv kiadását a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Kossuth Lajos Emlékév Bizottsága
és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatja.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes
írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója, 2004

© Kertész Botond, 2004

TARTALOM

Bevezetés	7
FABINY TIBOR ■ Az evangélikus Kossuth	9
ZAKAR PÉTER ■ „Édes Anyánk, ki a földön vagy” <i>Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei</i>	43
SARNYAI CSABA MÁTÉ ■ Kossuth Lajos és a katolikus felső klérus autonómiaigénye	62
FAZEKAS CSABA ■ Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840–1841)	70
GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND ■ Kossuth és a debreceni reformátusság	107
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES ■ A szabadkőműves Kossuth Lajos	117
ERDMANN GYULA ■ Lapszerkesztő, újságíró – a reformellenzék organizátora	140
ZÁVODSZKY GÉZA ■ Nép, nemzet, nemzetiség, állam <i>Kossuth terminológiája A magyar conservatív párt és nemzetiség című, álnéven írott munkában</i>	157
SZABAD GYÖRGY ■ Kossuth bibliai példázata a felelősségről newarki beszédében	168
MISKOLCZY AMBRUS ■ „Rossz vigéc” vagy a „magyarok Mózese”? <i>Kossuth személyisége és politikája Gyulay Lajos (1800–1868) ismeretlen naplóinak tükrében</i>	171
Névmutató	183
Helynévmutató	189

BEVEZETÉS

Kossuth Lajos születésének 200. évfordulóján az Evangélikus Országos Gyűjtemények vezetői úgy döntöttek, hogy az évfordulóról tudományos konferencia megszervezésével és az ehhez kapcsolódó kötet megjelentetésével emlékeznek meg. A konferenciát 2002 októberében rendeztük meg a Pesti Evangélikus Egyház Deák téri Gyülekezetének nagytérképében. Kötetünk nagyjából az ezen a konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza.

Kossuth Lajos hosszú és változatos politikai pályafutása során sokszor és sokféleképpen került kapcsolatba a különböző egyházakkal és az egyházpolitikával. Konferenciánk és jelen kötet azt kísérli meg, hogy ezt a sokrétű kapcsolatot különböző tanulmányok segítségével minél inkább megvilágítsa, és élénk rajzolja az egyházpolitikus és evangélikus egyháztag Kossuth Lajos portréját.

Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani *dr. Szabad György* és *dr. Fabiny Tibor* professzor uraknak, valamint *dr. Mátyóki Jánosnak*, az Evangélikus Országos Könyvtár igazgatójának az előadók felkérésében nyújtott segítségéért. Köszönetünket fejezzük ki *D. dr. Harmati Bélának*, a Déli Evangélikus Egyházkerület nyugalmazott püspökének a konferencia hathatós személyes és anyagi támogatásáért, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Kossuth Lajos Emlékév titkárságának a tanácskozás megrendezéséhez és a kötet kiadásához, illetve a Nemzeti Kulturális Alapprogram Múzeumi Kollégiumának a kötet kiadásához nyújtott anyagi támogatásáért.

Szeretettel ajánljuk ezt a kötetet Kossuth Lajos élete, a korszak és az egyháztörténet iránt érdeklődő kutatóknak és olvasóknak.

Budapest, 2004. július

Kertész Botond

FABINY TIBOR

AZ EVANGÉLIKUS KOSSUTH

Kossuth Lajos apai őseinek családfáját Turóc vármegyében a 13. századig tudta visszavezetni, anyai ágon pedig a 17. században nemessé tett szepességi tyrlingi Weber ősökre lehetett volna büszke. (Az utóbbiaknál különösen is az eperjesi vértörvényszéken halálra ítélt, kivégzett evangélikus ősére, *Weber Dániel*re.¹) Természettudományi műveltsége és felvilágosult protestantizmusa azonban elhárított minden dicsekvést. Ezt igazolja egy 1881-ben keltezett levele, amelyet egyik őskutató rokonához címzett: „Mind ez haszontalanság. Régi család! Hiszen akármelyik béka, gyík, kígyó, még sokkal régibb. Embernél pedig akár a zsidó mythusz Ádámja, akár a Darwin Lemur majma tetszik protogenitornak, minden ember egyformán régi eredetű.”²

*Kossuth László*³ és *Weber Karolina*⁴ második gyermeke mindkét ágon polgári életű evangélikus kisnemesi családban látta meg a napvilágot. Apja – alispán nagybátyjának tanácsára – az Andrássy grófok zempléni birtokára, a család uradalmi ügyészeként került Monokra fiatal feleségével, az olaszliszkai postamester leányával.⁵

Keresztsége

Kossuth Lajos születési helyének és keresztelésének másfél évszázad óta gazdag – többször ellentétes értesüléseken alapuló – irodalmát ismerjük. Anélkül, hogy ennek részletezését adnánk, tudnunk kell, hogy nyolc évvel Kossuth születése után, 1810 szeptemberében tűzvész pusztította el a tállyai evangélikus egyház anyakönyveit. Ezt megelőzően 1804-ben egyházlátogatást tartott a gyülekezetben *Nicolai Sámuel* tiszakerületi evangélikus püspök. Ebből tudjuk, hogy az öt falura kiterjedő egyházközségnek⁶ csupán Tállyán volt evangélikus temploma, s annak lelkésze 1797 óta *Mayer Mátyás* volt.⁷

Mayer utóda, *Psenyeczki Nagy Mihály* tállyai lelkész jó fél évszázad után, 1867-ben pótlólag a következőket írta be gyülekezetének anyakönyvébe: „1837. április hó végén⁸ fölszólíttatva lévén járásbeli Főszolgabíránk, tek. Draveczky Alajos úr által, hogy tek. Kossuth Lajos úrnak keresztlevelet adnám ki, miután a megégett anyakönyvből szokásos kivonatot nem adhattam, tudakozódván a hívek között, megtudtam, hogy a fent

nevezett Úr, tek. Udvardi Kossuth László úrnak és Nemes Weber Karolina asszonynak fíjok 1802-től 1804-ig tavaszi időben született és néhai n. t. Alesperes Mayer Mátyás Úrtól, Monok helységében, hol édes atya a gróf Andrássy Familia fiscalisa volt, megkereszteltetett légyen. Keresztatyja néhai Orvos Doctor Fuker Jakab, keresztanyja Nemes váradi Szakmáry Judit kisasszony valának: – úgymint aki én nekem ezeket élő szóval, testvérétől, Nemes váradi Szakmáry Anna asszonytól, néhai n. t. Mayer Mátyás özvegyétől támogatva elbeszélé.”⁹

Nagy Mihály utódja, *Hajász Pál* nem sokkal megválasztása után levélben kért Kossuth-tól a keresztelés ügyében bővebb felvilágosítást. A Torino mellől (Collegno al Baraccone) 1874. május 4-én keltezett válaszlevélben Kossuth csak az 1802-i születési évet erősíti meg, majd ezeket írja: „Ennyi az, a mit egész bizonyossággal mondhatok. Többet nem. Emlékszem az aranyozott rézcsattos nagy családi Bibliára, melyből szokás volt atyám házánál vasárnaponként néhány fejezetet felolvasni, s egy-egy zsoltárt elénekelni, s melybe az én és nővéreim születés napjainak a keresztelés adataival ősi szokás szerint be voltak jegyezve. A szüleim emléke iránti kegyeletnél fogva ereklyéül becsülném e rézcsattos Bibliát, ha meg volna. De nincs. Elpusztult ez is viharos életem fergetegeiben, mint sok egyéb, mire az epedő honszeretet s az emberi érzelem, mire ész és szív becsét helyeztek, s mert vidékünkön s koromban inkább a tágabb körben ismert név, mint a születésnapokat volt szokásban „megülni”, én pedig emlékező tehetségem fiókjaiban nem igen tartottam érdemesnek hasznosabb dolgoktól helyet lopni a csekély magamra vonatkozó biographiai adatkák számára, hát biz én lassan lassan születésem hónapját s napját elfelejtettem emlékezetemben megtartani, mindössze is azon negatív reminiscentiám van felőlük, hogy nem a légmérséki változékonyság hónapjaiban, nem áprilisban születtem, hanem hogy mikor? Azt biz én teljes bizonyossággal meg nem mondhatom. Úgy rémlik előttem, hogy szeptemberben, 16 és 19 közt, alkalmasint 19-én, de nem merném rá szavamat adni, ámbár gyanítom, hogy az eseménynél, mely számomra bűt sokat, örömet vajmi keveset hozott, alkalmasint jelen voltam, bárha talán burkoltan is, mert burokban születtem, mely azonban az én esetemben bizony nem igazolta a népies babona hitét, hogy »burokban születni szerencsét jelent«.

Tehát ha az anyakönyvtartási pontosság a csorba keresztelési bevallás kitöltését csakugyan megkívánná, méltóztassék oda jegyezni nevem mellé, hogy születésem hónapja s napja nem tudatik. Mindennek meg van a maga haszna. Születésem napja nem lévén tudva, nem lesz nap, amely emlékezetemet fölélessze, s így nevem hamarabb lesüllyed oda, a hová vágyakozom, a feledékenység örvényébe.

Adja át lelkész úr – kérem – öreg kortársam s barátomnak, Nagytiszteletű Nagy Mihály lelkész úrnak¹⁰ barátságos üdvözlőmet, s fogadja ön szíves nagyrabecsülésem kijelentését. Kossuth Lajos.”¹¹

Nemcsak a keresztelés napja, hanem annak helye is viták forrásává vált. A *Vasárnapi Újság* 1876. évi számában az egykori tálljai káplán, *Schmidt Károly* azt írta öregkori visszaemlékezésében, hogy „radnóti Mayer Mátyás ev. alesperes Kossuth László, a monoki uradalom főügyésze hívására jött át Monokra, itt a keresztelés szertartását elvégez-

vén, hazament, és a matrikulába ékes latin nyelven bevezette a keresztelés tényét, megjegyzésként feltüntetve: »pro domo«.»¹² Erre a kérdésre Kossuth később írt levelei¹³ sem adnak választ. Ám az 1894-ben megjelent *Turul* című közlönyben Nagy Géza megint csak azt fejtette, hogy a keresztelés nem Tállyán, hanem otthon, pro domo történt meg.

A sajtóvita érdekes módon hosszú szünet után a 20. század utolsó negyedében ismét fellángolt. A *Magyar Nemzet*ben Puruczky Béla,¹⁴ Horváth Zoltánné,¹⁵ Buday György,¹⁶ majd e tanulmány írója¹⁷ különböző oldalról igyekezett a kérdést megvilágítani. Legújabbban pedig egy kései oldalági leszármazott, Kossuth Klára állította, hogy a tállyai lelkész átment Monokra a szülői házban való keresztelésre.¹⁸ Talán fényt deríthetnének a vitás kérdésekre az édesapa, Kossuth László temetése után – egyesek szerint – „szőrén-szálán eltűnt” családi biblia egyedül hiteles bejegyzései.

Iskolaévei

„Én Monokon születtem – írta Kossuth –, de engem életem legelső emlékezetei Újhelyhez csatolnak a szülőföldhöz ragaszkodás édességével. Újhely volt gyermekkorom bölcsője... És ami a madárfióknak első bizonytalan szárnypróbálgatásainál az anyafészek, nekem Újhely volt, s büszke vagyok arra, hogy magamat újhelyi magyar embernek nevezhetem...”¹⁹

Hatéves volt a gyermek Kossuth Lajos, amikor átlépte a *sátoraljaiújhelyi* állami elemi iskola kapuját, miután néhány évet anyai nagyszüleinél, *Weber András* olaszliszkai postamester házában töltött. Szülei 1810-ben az újhelyiek hat osztályos *Kegyesrendi (piarista) Gimnáziumába* írták be. Ez a tanító rend még 1789-ben, a pálosok egykori rendházában kezdte meg működését, és ma is büszke arra, hogy falai között hat éven át tanult a mindvégig eminens ifjú.²⁰

Itteni tanárainak a kilétéről Koran József piarista tanár 1886-ban közzétett írásából értesülünk.²¹ Újabb ismereteinket a 20. században dr. Perényi József irodalomtörténész, egykori piarista tanár bővítette „Kossuth Lajos diákévei” című tanulmányában (1906), amely közli az 1810–11-es tanévtől az 1815–16-os tanévig terjedő latin nyelvű gimnáziumi információt, azaz tanulmányi értesítőket.²²

Mit tudunk Kossuth esetleges diákkori egyházi kötődéséről? Hat esztendőn át felvilágosult szellemű piarista oktatásban és nevelésben részesült. Újhelynek akkoriban Tokaj volt az evangélikus anyagyülekezte, de valamiféle elhidegülés folytán a Kassához közeli felsőkemencei lelkészek tartották a leánygyülekezet istentiszteleteit. Csupán évi két alkalommal, húsvétkor és Szent Mihály napján volt gyónás és úrvacsoraosztás. Korabeli feljegyzésből tudjuk, hogy 1815–1816-ban Czabkay Sámuel felsőkemencei lelkész tartotta Újhelyen az istentiszteleteket.²³

A konfirmandus

Nincs adatunk arról, hogy részesült-e Kossuth piarista diák korában evangélikus hitoktatásban, vagy részt vett-e istentiszteleteken. Arról azonban tudunk, hogy éppen egyik piarista tanára hívta fel az édesapa figyelmét a 12 éves ifjú konfirmációjának szükségességére.²⁴

Így került sor 1814-ben arra, hogy a Kassától északra fekvő kis hegyi falu, Ránkfüred szomszédságában lévő *Felsőkemence (Vysná-Kamenica)* gyülekezetében nyilvánosan megvallotta evangélikus hitét.²⁵ *Czabkay Sámuel*, a fiatal, 1802-ben ordinált lelkész végezte el a szent szolgálatot.²⁶

1902-ben, Kossuth születésének centenáriuma alkalmából elhatározta a kemencei egyházközség, hogy márványtáblát emel e konfirmáció emlékére. A terv 1904-ben valósult meg. A templombelsőben elhelyezett táblát a trianoni békediktátum után a cseh-szlovák hatóságok levették. A gyülekezet tagjai azonban az emléktáblát mégis megőrizték a templom sekrestyéjében.

2001. június 27-én ismét sor kerülhetett a tábla ünnepélyes elhelyezésére, éspedig a templom falán, a toronytól balra. Az avatás szolgálatát a magyar egyházi küldöttség jelenlétében *Igor Misina* szlovák evangélikus püspök végezte. Az emléktábla szövege így hangzik: „Itt konfirmálták Kossuth Lajost, hazánk nagy fiát, volt kormányzóját. Emléke létesült közadakozásból az 1904-ik évben.”²⁷

Az eperjesi evangélikus kollégium diákja

A piarista gimnázium hat évfolyamának befejeztével a 14 éves fiút apja 1816 szeptemberében a „Tarcza-parti Athénba”, a *Mayer András* rektor által vezetett nagy hírű *Eperjesi Evangélikus Kollégiumba* íratta be. Itt három évet töltött. A rétori osztálytól a filozófiateológiai osztályig minden évét kiváló eredménnyel zárta le.²⁸ A hiteles részleteket *Bruckner Győzöttől*, az egykori Miskolci Evangélikus Jogakadémia dékánjától tudjuk meg.²⁹

A retorika-poétika osztályban tanára *Carlovszky Zsigmond* volt, aki utóbb Kassa leg-híresebb ügyvédje lett. Az ékesszólástant (elokvenciát) *Morvay József* tanította, aki „pregnans hatást” gyakorolt az ifjúra. Többi tanárára – köztük Mayer Andrásra, *Keresztessy Sámuelre* és *Albinyi Istvánra* – mindig hálával emlékezett. Akinek azonban a legtöbbet köszönhetett, s akiről emigrációjának késői éveiben is meleg szívvel emlékezett, az *Greguss Mihály* volt. A fiatal tudós³⁰ (Greguss Ágost és Gyula édesapja) filozófiát, történelmet, mértant és természettant tanított. *Pulszky Ferenc* szerint³¹ irányja erősen racionalista volt, és a Biblia inspirációját is kétségbe vonta. Nagy hazafinak számított. „Elvégezvén a gimnaziális tanfolyamot, atyám az Eperjesi Evangélikus Kollégiumba vitt. Greguss Mihály tanáromnál voltam elszállásolva... Greguss tanár emlékének végtelen sokkal tartozom. Ő válogatta meg olvasókönyveimet, amit így együtt olvasgatánk, kérdéseimre adott feleleteivel világot gyújtott agyamban, s élményeinek s tapasztalatainak

érdekes elbeszéléseivel, hozzájuk kötött oktatósaival ő ismertette meg velem a gyakorlati életet. Nemcsak tanítóm, de nevelőm is volt...”³²

Sok kortársával ellentétben Kossuth nem külföldi tanulmányainak köszönhetette – mint például Berzeviczy, Tessedik, Wesselényi vagy Széchenyi – a kor uralkodó eszméinek megismerését, hiszen fiatalkorában nem is járt külföldön. A tübingeni és göttingeni egyetemről frissen hazaérkezett, széles látókörű Gregussnak köszönhetette tehát radikális politikai és szociáletikai nézeteit.

„Ott virradott fel lelkemben azoknak az elveknek világossága, amelyek vezéreltek viharos életemben a hazám és felebarátaim iránti kötelességnek ösvényén, amelyek adtak, és meg vagyok győződve, adni fognak halálom órájáig mind akaratot, mind elszántságot és erőt, feláldozni életemet és vagyonomat hazám eltörölhetetlen jogainak megvédésére, és polgári nemzetem és vallásom szabadsága szolgálatában...”³³

Sárospatak

Tizenhét évesen – jogi tanulmányokat folytatandó – a híres sárospataki református kollégium diákja lett.

„Bevégezvén Eperjesen tanulmányaimat – írta visszaemlékezéseiben – 1817/18-ban jogot mentem tanulni Sáros-Patakra.³⁴ Tanárom Kövy Sándor volt, hírneves magyar jogász: nem hiszem, hogy akkoriban az elméleti magyar jogot valaki jobban tudta volna, mint ő. Kézikönyvét latin nyelven adta ki, de előadásait magyarul tartotta. Tölcserrel töltötte az ember fejébe a jogtudományt. Lehetetlen volt meg nem tanulni. Nekem, meg Dercsényinek mindjárt az első félévi vizsga alkalmával, miután még abból is kifaggattott, amit még nem tanított, de mi könyvből már megtanultuk, a vizsgán jelen volt felügyelő hatósághoz fordulva azt a bókot tette, hogy »ez a két fiatal ember jobban tudja a törvényt, mint az egész királyi tábla, melyet holmi tudatlan prelátusokból, bárókból, viczispánokból szednek össze, anélkül, hogy megegzaminálnák. Mind a kettő stante pede bízvást elmehetne Personálisnak.«”³⁵

Egy másik pataki emléket *Concha Győző* jogászprofesszor turini látogatása alkalmával mesélte el. Concha erről utóbb így számolt be: „Elmondta, mily furcsa professzorai voltak neki Patakon. A legjobb is, Kövy, nagyon korlátolt felfogású volt. Ez azt mondta róla, hogy turbulens és revolutionárius. »Nem voltam én soha forradalmár – állította az öreg Kossuth –, én Magyarország törvényes, szerződéses jogát védelmeztem mindig.«”³⁶

Sátoraljaújhelyi egyházi tisztsége

A „tanuló- és vándorévek” után Kossuth 1820–21-ben Eperjesen nemes *Kardos Sámuel* ügyvéd oldalán, 1821–23-ban pedig Pesten a Hétszemélyes, illetve Királyi Ítéletábránál folytatott joggyakorlatot. Ezután, hogy idősödő apja terhein enyhítsen, visszatért Zemp-

lénbe ügyvédnek. Sátoraljaújhely kicsiny evangélikus gyülekezete ekkorra kezdett önállóulni anyaegyházától, Tokajtól. Az egyházköztség vezetősége bizonyára örömmel fedezte fel a huszonkét éves tehetséges jogászt. Rövidesen fel is kérték, vállalja el a jegyzői, majd az ügyészi tisztelet. Úgy tűnik, szívesen is tette, hiszen egy ízben így nyilatkozott: „Én, szülőim, kivált édesanyám vezérére alatt, protestáns szellemi irányú gyermek valék, bár oktatóim szerzetesek voltak...”³⁷

Hitbeli, teológiai álláspontját ugyanakkor az eperjesi Greguss Mihály tanára által képviselt racionalista felvilágosodás határozta meg. Példa erre egy 1825-ből fennmaradt, Mózesről írt tanulmánya. Ebben éles bibliakritikát gyakorolt. „Mózes könyvében az Isten ember gyanánt van formálva, ember gyanánt gondolkodik és cselekszik, meg-meg jelen, oráculumokat ad, adomány s áldozatok által kegyessé tétetik, megengeszteltetik, s a legcsekélyebb is foglalatossága az Istennek.” Több más bibliai kijelentés is, mint hogy például az özönvízből Isten büntető ítélete folytán egyedül Noé szabadult meg, szerinte „az értelemmel és bölcselkedéssel ellenkező köznépi képzelet”.³⁸

Huszonöt éves korában mégis egyházi szolgálatot vállalt. Az 1827 tavaszán tartott gyülekezeti konventen, amelyen *Steiner Ádám* felügyelő elnökölt, mint jegyző maga fogalmazta meg és saját kezűleg írta le a konvent nemzeti szempontból is korszakkezdő határozatát. Ennek értelmében „a Prédikáció mindétig és egyedül magyar nyelven tartasson, az Úr vatsorája mindazonáltal magyar, német és tót nyelven szolgáltasson ki, mely kiszolgáltatásnak rendje a Prédikáció végével tudtára adasson az Isteni tiszteletre egybegyűlt közönségnek.”³⁹

A jegyzőkönyv ezenkívül rögzítette a gyűlés egy további határozatát, amely szerint az úrvacsorai offertórium során a tányér körbehordását megszünteti, mert az addig sok botránkozást okozott a hívek körében. Szépen fogalmazott a jegyzőkönyv arról is, hogy a régi szokás „ne akadályozza többé ezen szent Sacramentumnak igaz áhítatossággal leendő gyakorlását és a lélek azon felemelkedését, amellyel vallásunk e malasztjának kiszolgáltatása illethetné az Isten tiszteletére egybegyűlt közönséget...”⁴⁰

A politikai pálya elején

A nyolc évig tartó újhelyi munkásságát követő pozsonyi, majd pesti években az országos politika, és csak csekély mértékben a vallás kérdése állt életének homlokterében. Ha valami, akkor a felekezetek egymáshoz való viszonya és a vallási egyenlőség előmozdításának a kérdése foglalkoztatta. Erre utal egyik Pozsonyban írt, máig lappangó kézírata a vallás-szabadságról, amelynek kiadására 1835-ben előfizetői felhívást tett közzé.⁴¹ Később is, amikor az országgyűlés vallási egyenlőségről tárgyaló Véleményező Bizottságának tagja lett olyan prominens evangélikus személyiségekkel együtt, mint Prónay Albert, Kubinyi Ágoston és Kubinyi Ferenc, mindent elkövetett, hogy napirendre tűzzék a házasságkötési sérelmek és az egyházi iskolák kötelező magyar nyelvű oktatásának az ügyét. Utóbb

azt is vállalta, hogy a Hegyaljai Evangélikus Egyházmegye küldötteként az egyházkerületi és egyetemes közgyűléseken részt vegyen.

Az Országgyűlési, majd Törvényhatósági Tudósítások egyre népszerűbb szerkesztője rövidesen a reformkor vezéralakja lett. Ha a politika, főként a nemzet szabadságának a kérdése háttérbe is szorította – és legfeljebb csak öntudatos protestánsként tartotta színt – spiritualitását, a váratlan fordulat, 1837. május 4-ére virradóan történt letartóztatása, majd 4 évi börtönbüntetése – úgy tűnik – meggazdagította lelki életét. Sajátos módon egy ferences rendi szerzetes, *Albach József Szaniszló*⁴² volt ebben a gondviselés egyik eszköze. A pesti ferences zárda, majd a belvárosi plébániatemplom híres szónokát Kossuth már korábban ismerte.⁴³ Azt is tudjuk, hogy hallgatta prédikációit, „mert emberszeretetet hirdetett és nem vagdosott hallgatói fejéhez poklot, ördögöt, nem borongatta rájuk a végtelent véges keretbe szorongató misztikus dogmák hálóját”.⁴⁴

Albach páter egy nappal Kossuth elfogatása előtt egy vihar elől menedéket keresett a zugligeti „Isten szeme” nevű fogadó tornácán, ahol éppen Kossuth is üdült. A köztük lezajlott beszélgetés mély nyomott hagyott benne fogsága idején. Utóbb is többször emlegette, hogy börtöneiben, fogsága magányában a meditáció által tanulhatta meg azt, amire az élet oktatta. „Annyi jogunk lehet a sikerhez, amennyi helyet foglal el szívünkben a hit tüze” – mondta.⁴⁵ Lelki fogékonysága aggódó szüleihez és hűgáihoz írt leveleiben is tükröződik. 1839. június 1-jén ezt jegyezte fel: „Istenhez oly forrón könyörögtem, hogy édeseim szükségét ne szenvedjenek.”⁴⁶ Máskor azzal vigasztalta anyját, hogy „az elnyomott ártatlanság néma fohásza zárt tömlőből is fel hat az igazságos Istenhez”.⁴⁷ Börtönében, nemesember lévén, engedélyt kapott könyvek beszerzésére. Kérésére a Bibliát, Shakespeare *Macbeth*-jét, egy angol nyelvtankönyvet és Johnson szótárát is bejuttatták cellájába.

Itt bensőséges levelezést folytatott édesapjával is. Az Alsódabason teljes visszavonultságban élő *Kossuth László* 75 évesen még reménykedett a vizontlátásban. „Az Isten erősítsen mind lelki, mind testiképen, hogy a keserves szenvedés után kívánatosabb napokat élhessünk. Isten oltalmába ajánllak” – írta fiának.⁴⁸ Az utolsó levél, amelyet a beteg apa nem sokkal halála előtt fiától kapott, ezeket a sorokat tartalmazta: „Ha legyőztük azon kevélységet, mely ön individualitásunkat célul tűzte ki, ha eléggé megaláztuk szívünket magunkat csak eszköznek tekinteni az emberiség összes nagy ügyét vezérlő bölcs gondviselés kezében, megadja az Isten, hogy édes szüeim is eléggé erősek lesznek átkot nem említeni, hanem legkérlelhetlenebb ellenségünkről is azt mondani: Uram, bocsáss meg neki!”⁴⁹

Kossuth László nem érte meg fia szabadulását. A súlyos anyagi terhekkel küzdő családot rokonuk, *Bényey László* pesti ügyvéd alsódabasi házába fogadták be, ahová 1838 októberében költöztek. Ott őket *Wesselényi Miklós* támogatásával a haladó szellemű dabasi-gyóni közbirtokosok egy ideig „mindennel ellátták”.⁵⁰ A szomorú szívű apa 1839. június 13-án, 76 éves korában elhunyt. *Székács József* pesti lelkész, a későbbi püspök mondott koporsója felett búcsúbeszédet.⁵¹

Házasságkötése

Fél évvel kiszabadulása után Kossuth házasságra kívánt lépni *Meszlényi János* kisdémi földbirtokosnak és nejének, *Kis Teréz*nek *Terézia* nevű leányával.⁵² Az esküvőt január 9-ére tűzték ki. A menyasszony katolikus lévén, Kossuth dispenzációhoz folyamodott, hogy a pesti evangélikus templomban lehessen a szertartás. Az illetékes belvárosi plébános, *Feichtinger Domokos* prépost⁵³ 1840. december 17-én továbbította a kérelmet Kopácsy József hercegprímáshoz Esztergomba. Mivel a válasz késett, Kossuth december 26-án, karácsony másnapján levélben fordult lelkipásztorához, Székács Józsefhez. Ebben többek között ezeket írta: „...Összekelésünket január 7-én túl nem halasztandjuk, s így szegény Terézem kénytelen volt a kihirdetésnek magát megadni. Az ő papja ma hirdeti házasságunkat először. S ha egyik templomban kihirdetik, nem akarom, hogy a miénkben is ne hirdessék. Ha érseki dispenzáció nincs, alispányi nem kell. Szeretem az egyenlőséget. Kérem annakokáért kegyedet, kedves tisztelendő barátom, méltóztassék a szükségeket megtenni, hogy annak rendje szerint egyházunkban is hirdetve legyen házasságunk. – Fogadja egyébiránt szívesen a tiszteletet és nagyrabecsülést, melyet kegyed iránt tanusítani öröömre válik mindenkoron. Ölelem meleg barátsággal polgártársa Kossuth Lajos.”⁵⁴

Feichtinger plébános a január 9-i esküvőn reverzálist követelt Kossuthtól, aki ezt megtagadta. A prépost ezért az áldást megtagadva a templomon kívül, a plébánia szobájában, káplánja és az előkelő tanúk jelenlétében csak a törvény által előírt formásokkal, egykedvűen adta össze a házasulandókat. A felháborodott tanúk – *Fáy Adrás*, gróf *Ráday Gedeon*, *Szombathelyi Antal* Békés megyei táblabíró és *Szentkirályi Móric* Pest megyei alispán – feljelentést tettek a vármegyénél. A hosszú beadvány többek között ezt tartalmazta:

„Tekintetes Nemes Vármegye! Alulírtak, a vegyes házasságok körül egy idő óta történni szokott papi visszaéléseknek egy lélekrontó példáját vagyunk kénytelenek feljelenteni. Annál botránkoztatóbb, hogy a méltánytalanság hazánknak egy köztisztelendő fián követtetett el. (...) megjelentünk barátilag örvendve a jó ügyért sokat küzdő férfiúra derülni kezdő nyugalomnak és szerencsének, és minthogy főtisztelendő Feichtinger prépost és belvárosi plébános úr megtagadta a vőlegény kérelmétől a templomban vagy menyasszonyi háznál teendő esketést, estvéli hetedfél órakor elhajatánk az egész nászsereg említett prépost úr paróchiális házához.

Begyülénk ottan egy oldal szobába, hol prépost és plébános úr káplányaitól keresztényen szeretetben tőle okulandóktól környezetben egy terített asztal mellett áll. Elkezdtek a házassági Sakramentum kiszolgáltatása oly ünnepélytelen és egykedvű hanyagsággal, mintha a főtisztelendő úr paróchiájának bordézsmaájának sedecimájára kötné meg a borvevőkkel alkuját.

Nem vala itt szó sem áldásról, sem imádságról, sőt még a kézösszetevésről sem. Hivatalosan és hivatalosan, mint egy Mennyei Currens adá a nászseregnek elő a prépost úr, miképpen a hirdetés mindkét részről megtörtént s semmi akadály fel nem jelentetett lé-

gyen, rövid esketés után az előtte történt házasságot valóságosnak és törvényesnek, az ebből születendő magzatokat is törvényesnek nyilatkoztatja.

Bejegyeztetés után mint nászok egy lap papirosra neveinket, a lélekben felháborodott nászsereggel együtt fájdalmat és keserűséget vive kebleinkben távoztunk el a háztól, melyben az Isten kegyelmének bőségéből oly gúnyos uzsora űzeték... De felderített bennünket a magyar közmondás: Jobb az Isten száz papnál. Ha ezek megtagadják is felebarátjaiktól az áldást, ő, az embereknek közatyja nem tagadandja ezt meg semmi halandótól, ki őt bármi alakban, bármi név alatt a maga módja szerint híven tiszteli...⁵⁵

Az előkelő vádlók az 1647. évi 14. törvénycikkre hivatkozva kérték a vármegyétől az ügy peresítését. A plébánost a vármegye nyilatkozatra szólította fel. Ő arra hivatkozott, hogy mindent a törvény szellemében cselekedett, és különben is csak az egyházi törvénykezés illetékes a számára. Utóbb a plébános ügyvédjét is beidézte a vármegye. Az illetékességgel kapcsolatos jogi vita az idő húzását szolgálta. Három év után okafogyottá lett a per, mert a visszaható hatályú 1844. évi 3. törvénycikk alapján az áldás megtagadásával kapcsolatos minden per elenyészett.⁵⁶

A *Meszlényi Teréz*szel kötött házasságot többen vegyes érzelmekkel fogadták. Kossuth tudós barátja, *Erdélyi János* például ezt írta *Szemere Miklós* költőtársának két héttel az esküvő után: „Kossuth Lajos férj lőn e hónap 9-ikén, s köztünk négy szem közt legyen mondvá, igen félek, remegek miatta, s óhajtom, hogy én csalódjam, s ne ő, mert őt igen tisztetem, s mindenre érdemesítem. Ezt velem semmi más nem mondatja illy titokképpen, mint azon szemes pszichológiai tapintat, mellyel az embereket régóta tapasztalगतom.”⁵⁷

Kossuth buzgó katolikus apósa, *Meszlényi János* azonban mindenáron egyházi áldásban akarta részesíteni leányát. Ezért a nászútról hazatért ifjú párt a *kisdémi birtokhoz tartozó csárdapusztai kápolnában* egy plébános barátja – feltehetően a Kisdémhez tartozó pápateszéri *Markovics János* esperes-plébános – által egy februári vagy márciusi napon egyházi áldásban részesíttette.⁵⁸ A kápolna falán 1994 óta Raffai Béla szobrászművész által készített márványtábla jelzi, hogy „E kápolnában áldották meg 1841-ben Kossuth Lajos és Meszlényi Terézia házasságkötését.”⁵⁹

A gyermekek: *Ferenc*, *Vilma* és *Lajos Tivadar* gyors egymásutánban születtek. A két fiút a pesti (ma Deák téri) evangélikus templomban keresztelték meg. A fennmaradt anyakönyvi bejegyzés szerint 1841. november 30-án Székács József a kéthetes Ferenc Lajos Ákosnak nyújtotta a keresztség szentségét. A keresztszülők nem kisebb egyéniségek voltak, mint *Deák Ferenc*, *Bezerédy István* és *Klauzál Gábor* táblabírák.⁶⁰ A három év után született Tivadar Károly Lajost 1844. május 27-én ugyancsak Székács József keresztelte meg. A keresztszülői tisztre a szülők ekkor báró *Wesselényi Miklós*t és *Kiss Károly* nyugalmazott kapitányt kérték fel.⁶¹

Harc a protestáns unióért

Báró Prónay Sándor egyetemes egyházi és iskolai felügyelő 1839-ben bekövetkezett halála után utóda, gróf Zay Károly császári és királyi kamarás lett, aki az akkor még szláv többségű hazai evangélikusság radikális magyarosítását tűzte ki célul. Az 1840 őszén mondott székfoglaló beszédét Kossuth Lajos lelkesedéssel fogadta. Mindketten magukévá tették a pesti református egyháztanács 1839-ben megfogalmazott gondolatát: a pesti evangélikus és református helyi iskolák egyesítésének a tervét. Ez látásuk szerint csíráját képezhetné egy közös protestáns főiskola megvalósításának is.⁶²

Zay Károly a *Társalkodó* című folyóiratban 1841. február 24-én már ilyen címmel írta meg cikkét: „Néhány szó a Pesten felállítandó református főiskola ügyében”. Kossuth már másnap levelet írt neki. Bár korainak tartja a kérdést illetően felvetését, bizonyos elvi tisztázások esetén késznek mutatkozik a témát az általa szerkesztett *Pesti Hírlap*ban is felvetni.⁶³ Ez március 3-án meg is történt. Négy nappal később maga Kossuth ír hosszabb vezércikket „Unio” címmel. „A szóba hozott „Egyesülés” ajánlgatásába ereszkedni, annak hatalmas jótékonyosságait fejtegetni, szükségtelennek véljük. Kinek keblében a rokon óhajlás húrja nem rezeg, kiben gróf Zay Szózata s a református választmány „visszhangja” meggyőződést nem támasztott, annak gyöngye szózatunk úgyis hiába intene. Mi csak szerencséltni akarjuk az ágostai vallástételt követő evangélikus magyarokat, hogy fő kormányzójukban ily férfiúval dicsekedhetnek...” Kifejti, hogy a tanácskozások eredménye nem szabad, hogy „egy második csepregi kollokvium”⁶⁴ legyen, hanem a szétvált testvérek egyesítésére kell törekedni. Hosszabb fejtegetés után három javaslatot tesz: „1. Nyilatkoztassék ki egyetemesen, hogy hitágazati kényszerítés sem egyik, sem másik részről nem czéloztatik. 2. A közös erővel alapítandó iskolákban hitágazati tanításra mind a két felekezethez külön tanítója legyen. 3. A kölcsönös szeretet szellemében ne legyen felekezeti különbség a tanítók alkalmazásában, a hittani oktatást kivéve.”⁶⁵ Kossuth május 12-én újabb levelet írt Zaynak. Kitűnik ebből, hogy az unió ügyében kölcsönösen fegyvertársaknak tudják magukat. „Nagyságod nevében szólani fog a Protestantismus: az én nevemben szállani fog mellette a nyilvánosság egyik orgánumának hatalma: e kettő egy-mással egyesülve gondolom nem tévesztendi el hatását.”⁶⁶

A *közös protestáns iskola* tervét az új egyetemes felügyelőt beiktató egyetemes közgyűlés (egykori megfogalmazás szerint Convent) is napirendre tűzte. Ezen Kossuth is részt vett, amiről így számolt be lapjában: „A nógrádi egyházmegye megtisztelő bizodalma következtében szerencsém vala nem csak magánszemélyileg, de követségileg is részt venni azon egyházi gyűlésen, mely e sokat hányatott honnak közjavára gróf Zay Károlyt, mint főfelügyelőt, elnöki székbe iktatta. (...) Testvéri szeretettel fogadtatott a közeledésnek minden lépése, de mind e közeledés mellett tagadnunk nem lehet, hogy az egy vallásnak kettévált typusa színezetén még most is észrevehető. A két százados szakadás megtermé a maga gyümölcsseit.” A kezdeményezés célját a továbbiakban úgy fogalmazta meg, hogy az iskola és a nevelés terén bölcs óvatossággal a „szabad ész használatának” kell érvényesülnie.⁶⁷

A sajtópolémia tovább folytatódott. A *Pesti Hírlap* következő számában Kossuth nemcsak alapos egyháztörténeti ismeretekről tett tanúságot, hanem józan egyházpolitikai judiciumról is. Látta, hogy „a földi érdekek bekeveredése el nem marad, és itt lesz, uraim, a bökkenő! A slavismus ábrándszenvédélye (ne kételkedjünk) minden követ mozgásba hozand, hogy az uniót meggátolhassa: mert érzi, lehetetlen nem éreznie, miként a magyar nemzetiséget egy-egy nagyobb szerencse alig érhetné, mint az unió.”⁶⁸ Ebben a vezércikkben javasolta Kossuth, hogy „Székács József ágostai és Török Pál helyvét vallású pesti hitszónok urak a fővárosban egyházi lapot indítsanak”, és örömmel nyugtázta a hírt, hogy a két lelkész a jövőben „néha-néha” a szónoklatban felváltja majd egymást.

A *Pesti Hírlap* az unió kérdésével leghosszabban 1841 őszén foglalkozott. Kossuth „Unio” című cikke szó szerint közli az evangélikus egyetemes közgyűlés szeptember 3-i ülésének a református egyetemes konventhez írt levelét, amely „testvérileg testvéri fogadtatást váró jobbját” nyújtotta ki testvéregyháza felé. Miközben Kossuth a másnap tartott helyvét irányú konventről is beszámol, személyes elkötelezettségét és szilárd reményét fejt ki az unió sikere felől. „Mi az uniót korunk nagy kérdései közé számítjuk, ezek közt azonban olyannak tartjuk, melyhez a szeretetnek szent pietásával szabad csak közelíteni.”⁶⁹

Zay Károly főfelügyelővel Kossuth 1842-ben további két fontos levelet váltott. Mindkettőt (saját megfogalmazása szerint) „a protestantizmusnak keblét hevítő szelleme” sugallta. A Pestről írt levelében⁷⁰ részletesen foglalkozott az új primási körlevélnek és a pápai brevének számukra sérelmes kitételeivel, különös tekintettel a vegyes házasságokra. Szükségesnek tartja, hogy a protestáns szuperintendensek ünnepélyesen protestáljanak. Utal a konventen megismert *Wimmer Gottlieb Ágost* felsőlövői lelkész személyére, aki az unió dolgában javaslatát készült megírni.

Másik levelét 1842 júniusában balatonfüredi kúrája alkalmából írta. Ebben rámutat a pánszlávizmus újabb jelentkezésére. Úgy látja, hogy a tót papok „egész phalanxsal jöttek és adott szavuk ellenére rútol megcsalták a konventet...” Hosszú levelét így folytatja: „Én részemről erről már gondolkozám szűk köröm szerint: előbb sajtó útjain akartam hatni, nem ment. Szárnyamat szegék. És eszembe jutott a Dunántúli superintendencia, eszembe az, hogy az nagy részben magyar, legalább a magyarságnak nem ellensége: Kis János superintendens, a magyar literatura bajnoka. Itt Füreden hallám, hogy a superintendens valamiféle funktióban van. Azonnal írtam neki, elé adám a veszélyt, melyben vagyunk, megmondám, hogy ha conventünk a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar nemzet előtt meg nem menti, én, és igen sokan átmegyünk református atyafiainkhoz, s megszününk tagjai lenni azon egyháznak, mely magát magyar nemzetellenes érdekekkel identificálja. Eladám hogy a Dunántúli superintendencia megmenthet bennünket a veszélytől, s kértem, ily nagy ügy mellett felejtse és felejtse a boldogtalan szakadás okait, s jőjjön, és jőjjenek el igen számosan a Conventre, velünk kezét fogva érdemesíteni egyházunkat a magyar törvény oltalmára. – És... egy óra előtt kopogtatnak ajtómon és belép maga Kis János superintendens, és azzal köszönve, hogy velem értekeztek! – Most fáradt, az idő késő, alunni ment, holnap reggel beszélünk úgymond a dologról.”⁷¹ Leve-

le végén nyomatékosan kérte Zay grófot a magyar közgyűlési tagok mozgósítására, hogy a konventen megfélemezhesse azokat a „gyáva alattomos conventiculistákat”.⁷²

Egy hónappal később, 1842. július 25-én csakugyan összeült az egyetemes közgyűlés.⁷³ Kossuth ezen a bányakerületi küldöttek között vett részt. A jegyzőkönyv három ízben említi nevét: a szlovák nyelv ügyében, ahol bizottsági tagnak jelölték; a Dunamelléki Református Egyházkerülettel alapítandó főiskola választmányában és a Balogh Pál elhunyt egyházkerületi felügyelő életútjának megírására kiírt pályázat bíráló bizottságában.

A tót lelkészek magatartásáról a *Pesti Hírlap* 1842. decemberi számában „A szláv mozgalmak új stádiuma” címmel hosszú vezércikkben számol be. Csalódottan írja, hogy „az 1841-ben az örök isten színe előtt s nevében történt békülés magasztos jelenete után a viszály démonaival és alaptalan panaszokkal kellett a konventnek szembenéznie. A fondorkodást és az izgatást az ész és az értelem törvénye sem tudta legyőzni.” A vezércikk részletezi mindazt a vádat, amellyel a tót lelkészek az egyetemes felügyelőt illetik, hogy „gyalázza és az egész magyarhonból ki akarja irtani őket”.⁷⁴

Kossuth és Zay gróf magyarosító törekvése valóban kemény ellenállásba ütközött a szláv érzelmű lelkészek és világiak részéről. *Sztechlo János* petróci lelkész⁷⁵ 1842-ben éles, szenvedélyes hangú levelet írt Kossuthnak. Az egykori feszültség illusztrálására közöljük a levél teljes szövegét. „Nem mulaszthatom el arra kérni Tekintetességedet, hogy méltóztassék mérsékelni túlságos magyarosítási buzgalmat, s a jövő kerületi gyűlésen oda törekedni, hogy helyreállíttassanak a ránk nézve felette szükséges latin nyelvű jegyzőkönyvek, mivel a magyar nyelvűeknek sem szükségét, sem hasznosságát be nem látjuk. Maga a törvény helyes értelmezése is kideríti, hogy minket nem kötelez törvény egyházi ügyeink tárgyalásánál magyarul írni és beszélni. De különösen mutatja az, hogy a római egyház is velünk érez ebben, s az egész igazgatásban folyvást a latin nyelvet használja. Ha nekik nem szükség az egyházban magyaroknak lenniök, miért és mi célból szükség mi nekünk? Mi jogon bátorodik uraságod ránk ilyen idegen nyelvet tukmálni, mellyel élni nem akarunk? Egyházunk eddig nem ismert ilyen erőszakot, s nem is ismerhetett, mert ellenkezik ez annak az Istennek törvényeivel, aki a testvéri szeretetre, békére és egyetértésre tanított. Maradjunk az előbbi állapot mellett, mellyel az egyházban békésen, boldogan megfértünk, most pedig e magyarosítás miatt békénkben és nyugalomunkban felzavarva, boldogtalanoknak érezzük magunkat. Hogy mily kényes dolog valakire idegen nyelvet erőszakolni, mutatja a legújabb zágrábi eset, midőn a magyarosítók a horvátok kardjától összekaszabolva, a kapun kidobattak. Íme a magyarosítás várva várt gyümölcsei.”⁷⁶

Kossuthot ez a levél sem tudta eltéríteni szilárd meggyőződésétől, hogy az evangélikus egyházban sürgős szükség van a magyarság nemzetformáló erőinek összefogására, s ezt egyedül egy protestáns unió létrehozásával remélte megvalósítani. Törekvésében szellemi társra talált a pesti egyház magyar lelkészének, *Székkács József*nek a személyében és az általa is szerkesztett *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* unióbarát irányzatában. Anyagi viszonyaihoz mérten támogatta is a pesti magyar gyülekezetet, amelynek fejlesztésére 100 forintos alapítványt is tett.⁷⁷

A következő évek egyházi jegyzőkönyvei több alkalommal is említik „Kossuth Lajos táblabíró” aktív részvételét. 1841-ben az iskolai bizottság tagjává választották. 1843. szeptember 3-án a vallási sérelmek ügyével foglalkozó bizottságba jelölték. Az 1844. szeptember 2-i jegyzőkönyv megemlíti, hogy a dunántúli egyházkerület előző évi javaslatát magáévá téve Kossuth Lajos saját költségére vállalta, hogy a konventi jegyzőkönyvek az előző évtől kezdve nyomtatásban jelenjenek meg.⁷⁸ Végül az 1846. augusztus 15-i egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve rögzíti, hogy Kossuth továbbra is a vallási sérelmekkel és a egyes házasságokkal foglalkozó bizottság bányakerületi képviselője.⁷⁹

1848 márciusának eseményei a felekezeti egyenjogúság kérdésének törvényes rendezését is előtérbe hozták. Kossuth március 31-én előbb a kerületi ülésen, majd az országgyűlésen is javaslatot tett „a felekezeti egyenlőség” kimondására. A klérus tiltakozása ellenére a javaslatot azután a főrendi tábla is megszavazta. Kossuthnak volt köszönhető tehát, hogy az 1848/20. törvénycikk a bevett vallásfelekezetekre nézve (tehát a katolikus, református, evangélikus, unitárius és görögkeleti egyházaknak) különbség nélkül tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapított meg, és kimondta a felekezetek egyházi és iskolai szükségleteinek államköltségből történő fedezését.

Érdeemes felfigyelnünk a közismerten szabadelvű Kossuth érvelésére. Ő eredetileg az egyház és az állam teljes szétválasztásának a híve volt. Felismerte azonban azt a tényt, hogy hazájában az állam nem egyenlő mértékkel mérte az egyes felekezeteket, hiszen az egyiknek (a katolikusoknak) gazdag ellátást, nagy terjedelmű birtokokat és közéleti előmenetelt biztosított, míg a többi felekezeteket (főként a protestánsokat) „soha semmi ellátásban nem részesítette”. Törvényjavaslatának háttérét utóbb így fogalmazta meg: „Nem maradt tehát más választásunk, mint vagy érintetlenül hagyni a vallás dolgát, minden enyhítő írnélkül sajtásra kárhozhatni az annyi család boldogságán dülő sebeket, s midőn szabadságot hirdetünk a nép millióinak, a szabadságnak épp azon ágát hagyni biztosítatlanul, melynek hiánya legérzékenyebben sújtja az ember kebelét, – vagy az alternatíva másik részéhez folyamodva, az egyenlőségnek azon módját választani, hogy az állam fedezze a vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségzeit.”⁸⁰

Wimmer lelkész diplomáciai megbízatása

Kossuth az egyházi közgyűlések egyikén ismerte meg az öt lelkesen támogató felsőlövői (oberschützeni) evangélikus lelkészt, *Wimmer Ágostont*,⁸¹ aki felajánlotta neki szolgálatait. A magyar kormány 1848 májusában küldte először Londonba, hogy ottani ismerettségét felhasználva igyekezzen az angol–magyar kereskedelmi, végső soron pedig diplomáciai kapcsolatok kialakítását elősegíteni. Júniusban visszatérve Kossuth – akkor már mint pénzügyminiszter – újabb fontos küldetéssel bízta meg. 1848. július 29-én kelt levelét ezekkel a szavakkal kezdte: „Midőn az Ön ajánlkozását – amely szerint Angliába szándékozik utazni, hogy ott a Magyar Királyságnak nyújtandó kölcsönt biztosító meg-

állapodás megkötéséhez nélkülözhetetlen előkészületeket megkezdje, és lehetőség szerint a szükséges teendőkben megállapodjon – köszönettel veszem, indíttatva érzem magam, hogy Önnek zsinórmértékül az alábbiakat hozzam tudomására.”⁸²

A megbízás értelmében Wimmernek nagy összegű kölcsön végett kellett londoni bankházakkal tárgyalnia, és megkísérelni ágyúszádok, szűrő- és vágószurronnyal ellátott fegyverek, rakéták és bankjegynyomda megvásárlását. Távolabbi tervként segítenie kellett volna abban, hogy Anglia Pesten konzulátust létesítsen.

A bátor felsőlövői lelkész a vásárlásra vonatkozó feladatokat nagyjából teljesítette. Járt Palmertson angol külügyminiszternél is, de az elzárkózott Kossuth kérése elől. Wimmer augusztus végén tért vissza Pestre, ahol részletes szóbeli tájékoztatást is adott megbízójának, majd hazautazott felsőlövői parókiájára. Ekkor sem tétlenkedett azonban a politika területén: 1848 szeptemberének végén részben átfogalmazva németre fordította Kossuth alföldi toborzókörútján kiadott, népfelkelésre buzdító és hadba hívó szövegét. Ezt a Vas megyei Képviselői Bizottmány 10 ezer példányban kinyomatta, és a megye németlakta területein széles körben terjesztette.

Wimmer jellemzéséről és további sorsáról érdekes feljegyzést olvashatunk Pulszky Ferenc emlékirataiban. „...A felsőlövői lutheránus pap magyarul ugyan nem tudott, de azért egyike volt legbuzgóbb hazánkfianak. Midőn Todorovic Sopron vármegyében Felsőlövőhöz közeledett, Wimmer a felfegyverkezett lakosok élén őt onnan elijesztette, és Stíriába szorította. Mikor Windisch-Grätz beütött, Wimmert mint rebellist keresték, ő szerencsésen megmenekült s Párisba jött. Teleki⁸³ őt tulajdon kívánságára mint orthodox lutheránust Berlinbe küldte, igyekezzék érintkezésbe jutni a szintén bigott királlyal s környezetével, ami azonban nem sikerült, mindamellettt hogy Wimmer egyik beadványában még Jugurthára is hivatkozott, kinek küldöttjeit, mindamellettt, hogy háborút viselt Róma ellen, a szenátus elfogadta. Wimmer nem is maradhatott Poroszországban, egy darabig Londonban lakott, végre Brémába választatott meg papnak, s ott is terjesztette a magyar szimpátiákat.”⁸⁴

Wimmer csak közvetlenül halála előtt kapott amnesztiát. Bécsben hunyt el 72 éves korában, 1863-ban.

Egyházi segítség a menekülő Kossuth gyermekeknek

1849 nyarán az osztrák császár és az orosz cár megegyezése következtében orosz seregek özönltek be hazánkba. Az egyesült erők közeledésére a kormány menekülésre kényszerült, és Pestről Szegedre tette át a székhelyét. Kossuth ekkor megbízta feleségének rokonát, *Boros Sándor* csikvándi birtokost, Győr vármegye nemzetőrkapitányát, hogy segítsen bújtatni a gyermekeit. Az akkor 8 éves Ferenc és két kisebb testvére, Vilma és Lajos nagynénjükkal, Ruttkay Józsefné Kossuth Lujzával, Karády Ignác nevelővel, Marton Antónia segítővel és egy kocssal elhagyták Pestet, majd Dunaföldvárnál átkelve

Veszprém megyébe jutottak. Előbb a halimbai Boros-házban rejtőztek, majd a császári nyomozók elől *Blajsza János* mencshelyi evangélikus lelkész parókiáján kaptak menedéket. Blajsza a soproni líceumban Boros osztálytársa volt, ezért is szívesen vállalta a nem veszélytelen bújtatást. Szájhagyomány szerint többször a Halom-hegyi Isó-féle pincében rejtőztek a menekültek.⁸⁵

Mivel az üldözők mindenütt nyomukban jártak, tovább kényszerültek a Bakony vidékére. Itt a Meszlényiekkel rokon *Zámory Kálmán* óbányai kastélya mögötti parasztházban végül is elfogták őket. Zircen és Pannonhalmán keresztül kocsizva a pozsonyi vár lett a három gyermek fogdája. Négy évtized után Kossuth Ferenc így emlékezett meg a néhez hónapokról: „Pozsony várába értünk. Elzártak ott egy kis szobába, hol imádkozni tanított a velünk bezárt gondozónő. Imádkoztunk szülőinkért, s a hazáért, hangosan, naponta reggel és este, úgy hogy megszánt érte a porkoláb szomszédos durva családja. Egy szuronyos ór állt ajtónk előtt, egy másik sétált ablakaink alatt, és harmadik egy kis udvarban, hová játszani jártunk... Egyszer csak felnyílt a börtön ajtaja: nyolc hónap után szabadokká lettünk. – Azt mondták: a nádor családja, melyet atyám megoltalmazott egykoron, lépett közbe hálából a gyermek foglyokért.”⁸⁶

Az aggódo Kossuth család ezalatt valóban mindent megtett a gyermekek szabadulása érdekében. Kossuth még Vidinbe menekülése előtt az angol kormányhoz fordult. El is érte, hogy Palmertson külügyminiszter jegyzéket küldött Bécsbe annak tisztázására, hogy a gyermekeket hadifogolyként vagy más minőségben tartják fogva. Kossuthné ezalatt Budán volt letartóztatásban. A két Kossuth nővér ekkor *Mária Dorottya nádornét* kereste fel a bécsi Augartenben. Ő biztosította őket, hogy mindent elkövet érdekükben. Együttal Schmerling igazságügyi miniszterhez irányította őket, aki ugyancsak ígéretet tett nekik.

A többszöri közbenjárás hatására *Haynau* császári tábornagy hozzájárult a gyermekek szabadon bocsátásához azzal a feltétellel, ha számukra a Helytartótanács közgyámot nevez ki, „mivel a gyermekek nélkülözik apjuk gondoskodását és helyettesítését, aki mint bűnös és távollevő, az apai hatalmat nincs jogosítva gyakorolni”.⁸⁷

Kossuth Lászlóné, a nagyanya ekkor *Lang Mihály* pesti evangélikus lelkész-espereshez fordult, és felkérte őt erre a tisztre. Lang szívesen vállalta a megbízatást. Ám Haynau időközben magához rendelte Kossuth egyik nővérét, Meszlényi Rudolfnét, és közölte vele, hogy az egész családnak el kell hagynia Pestet.⁸⁸ Langnak sikerült a pozsonyi várból 1850. március 10-én elhozni a foglyokat.⁸⁹

A nádorné közbenjárására Haynau abba is kénytelen volt beleegyezni, hogy a gyermekek szüleik után mehessenek Törökországba. 1850. május 26-án Podoczky rendőrfőnöktől megkapták útlevelüket, és a dunaparti Sóházánál hajóra szállhattak. A hosszú úton kísérőjük volt Ruttkayné Kossuth Lujza és Karády Ignác nevelő. A hajó – Haynau parancsára – *Konstantinápolyba* vitte őket. Onnan csak a szultán külön engedélyével mehettek tovább a szülőkhöz. 1851. január 18-án érkeztek meg *Kütahyába*.⁹⁰

Törökországi száműzetésben

A szabadságharc bukásával – úgy tűnt – szertefoszlott milliók reménye, hogy amint Izrael népe Mózes által szabadult meg rabságából, úgy majd Kossuth, a „magyarok Mózesé” fogja megmenteni a császári rabságból az országot.⁹¹

Az orosz túlerővel küzdő magyar seregek tragikus veresége láttán Kossuth – mint tudjuk – előbb Vidinbe menekült. Az isztambuli ügynökök jelentései alapján úgy tűnt, jövőjüket befolyásolhatja, hogy áttérnek-e a mohamedán vallásra. Bemmel és Guyonnal ellentétben Kossuth a „renegálás” ajánlatát határozottan visszautasította.⁹² A közel 54 ezer menekültből több mint 3000 hazatért, a többieket a török hatóságok 1849. november elején Vidinből Sumlába költöztették, egy csoportjuk pedig a távoli, kisázsiai Kütahyában talált menedéket. Meszlényi Teréz eközben Szerbián keresztül kijutott férjéhez Sumlába.⁹³

Volt-e a törökországi magyar menekülteknek ottlétük két évében lelkipásztori támaszuk? Adatunk van arról, hogy a délvidéki Laskó református lelkésze, Ács Gedeon, aki a szabadságharcnak már korábban is lelkes támogatója volt, Kossuthnak a Portához írt személyzeti előterjesztésében így szerepel: „Udvari káplán, Ács Gida úr, kapitányi ranggal”.⁹⁴ Harminchárom évesen indult el Vidinből *Sumlába*. Naplójában⁹⁵ ezt olvassuk: „Sumlán örmény templomban szónokoltam. Mielőtt szónokoltam, a papi székben ülve hallgattam a misét, melyet katolikus lengyel pap szolgáltatott. Mellettem püspöki székben a világ leghíresebb szónoka ült, ki azonban nem pap, hanem államférfi. Közönségem többsége katolikusokból állt, de elég volt közte kálvinista, lutherán, óhitű, mózes vallású, s volt jelen mozlim is. Sumlán a magyar kiköltözöttek igazgató választmányja az emigráció főpapjává nevezett ki, de parányi fizetést sem dekretált számomra...”

Három hónapi sumlai tartózkodás után – ahol mintegy ötszázan voltak – Kossuthot és 45 főnyi internált társát a távoli *Kütahyába* irányították. 46 napi utazás után 1850. április közepén érkeztek meg új lakóhelyükre. Ács Gedeon feljegyzése szerint útközben *Brussában* a laktanya egyik nagy szobájában tartottak istentiszteletet. 1850-ben pünkösd ünnepén az evangélikus *Asbóth Sándor* alezredes⁹⁶ nagy szobájában gyűltek össze. Lelkészsük a liturgia során Kossuthot is úrvacsorában részesítette. Az istentisztelet négyszólamú énekkarral és a Himnusz közös éneklésével zárult. Érdemes feljegyezni a honvágtyól gyötört kis gyülekezet e célra írt énekét.⁹⁷

*Szárnyat ölts fel, szívem gondolatja, és repülj az imádott hazába,
Hol a szellők hűvös illatárja szerte ömlik a dús halmokon.
Üdvözöljed Duna szent folyóját, üdvözöljed Kárpát büszke ormát!
Óh mi édes, mi kínos emléked, elveszített imádott otthonom!
Szemeinkben a könnyű forrása, melyben látszott öröm csillogása,
Szíveinkben a bűnnek lakása, bujdosunk a távol partokon.
Óh nagy Isten! Tekintsd szünk imáját, add vissza a magyarok hazáját!
Vedd le róla szenvedése súlyát, irgalom, szent Atyánk, irgalom!*

Úgyanígy ünnepeltek karácsonykor is Asbóth Sándor otthonában. Erről az alkalomról *László Károly*, Kossuth hivatalosan megbízott „naplívivője” ezeket a sorokat jegyezte fel: „Buzgóbb karácsonyi istentiszteletet, mint ez volt, képzelni sem lehet, mintha a Szentlélek szállott volna meg mindnyájunkat. Fájdalom és remény könnyei csillogtak a hontalan magyarok szemében. Mint az első üldözött keresztyének, kölcsönös jókívánságokkal oszlottunk szét.”⁹⁸

A másfél évig tartó internálás után Kossuth 1851. szeptember 1-jén elhagyhatta Kütahyát. A Márvány-tenger partján, Gemlikben hajóra szállt, társaival együtt elérték a Dardanellákat, ahol a Mississippi nevű amerikai hadihajó várt rájuk. 52 társával együtt indultak Anglia partjai felé. Ács Gedeon csak Gibraltárig hajózott velük, ő mindjárt Amerikába vette útját. A Kossuth családot elkísérte Karády Ignác, a gyermekek nevelője, valamint Ihász Dániel alezredes és Török Lajos százados is Angliába, ahol megérkezésükkor a southamptoni kikötőben már várta őket Kossuth emigráns diplomatája, *Pulszky Ferenc*.⁹⁹

Angliában

A szigetország lelkesen ünnepelte a demokrácia szónokát. Válogatott beszédeit egy londoni tanár 1854-ben nyomtatásban is kiadta.¹⁰⁰ Amikor vallási meggyőződéséről és a vallásszabadság kérdéséről szolt, bibliai utalásai jelezték, hogy milyen jól ismerte a Szentírást. A kereszténység lényegét a szeretetben és a másik ember felé való helyes viszonyulásban fogalmazta meg. Csaknem szó szerint idézte a szeretet himnuszát (1 Kor 13), és hosszasan fejtegette a keresztény ember egyik legfontosabb életszabályát: *Amint szeretnétek, hogy az emberek veletek bánjanak, ti is úgy bánjatok velük.* (Lk 6,31)¹⁰¹

Beszédeiben a vallási kérdéseket többnyire összekapcsolta szeretett hazája szomorú sorsával. „Elbuktál, ó, hazám, mert a kereszténység még nem diadalmaskodott benned!”¹⁰²

Southamptonban 1851 októberében ezt mondta: „Protestáns vagyok nemcsak születésemről fogva, hanem meggyőződésből. Hú tagja vagyok többségében római katolikus nemzetemnek, és büszke vagyok, hogy mindig küzdöttünk és véreztünk a szabad vallásgyakorlatért. A Habsburg-ház mindig keményen elnyomta a protestánsok jogait és szabadságát. Az uralkodóház a történelem folyamán mindig a jezsuiták szellemében működött, annak ellenére, hogy a protestánsok szabadságát a győzelmes harcaikat lezáró békekötések biztosították.”¹⁰³

Néhány héttel később, 1851. november 12-én Birminghamben tartott beszédében ezeket mondta: „Amint tudják, protestáns vagyok, de nemcsak születésemről és neveltetésemnél fogva, hanem meggyőződéses protestáns. És most mégis kijelentem, hogy egyforma lelkesedéssel harcolnék azért, hogy katolikusok és protestánsok egyaránt vallásszabadságot nyerjenek, és hogy minden ember szabadon gyakorolhassa vallását. Az a

véleményem, hogy az egyház ne avatkozzon be a politikába, és az állam se avatkozzon be a vallásügybe. Ez az én hitvallásom.”¹⁰⁴

1851. november közepén feleségével, Pulszky Ferencsel, Ihász Dániellel és többekkel ismét hajóra szállt, hogy szónoklataival Amerika népét is a magyar szabadság ügye mellé állítsa.

Amerikában

A hét hónap alatt, amelyet az Újvilág földjén töltött, több mint hatszáz beszédet tartott. *St. Louis-ban* egy nyilvános összejövetelen ezeket mondta: „Úgy vélem, a vallás lelkiismeret dolga, amelyet minden embernek önmagával és Istennel kell elintéznie. Én ezért tisztelem mindenki vallási meggyőződését. Megkövetelem a vallásszabadságot önmagának és nemzetemnek, és ezért természetesen tisztelnem kell másoknak azt a jogát, amelyet magam számára megkövetelek. Nincs a világon semmi, ami oly nagy felháborodást okoz lelkemnek, mint a vallási elnyomás.”¹⁰⁵

Washingtonban a kongresszusi képviselők bankettet adtak tiszteletére a National Hotel épületében. Ekkor mindenki által megcsodált kiváló angol nyelven olyan hatásos beszédet mondott, hogy – Pulszky feljegyzése szerint – „szavai véghetetlen hatást idéztek elő: sok képviselő az asztalra ugrott fölhevülésében, s úgy ivott egészségére.”¹⁰⁶ Néhány részlet e beszédből: „...Nincs nemzet, mely annyit harcolt és szenvedett volna a művelt keresztény világért, mint mi, s mi nem panaszkodunk e sorsunk fölött. Súlyos lehet, de nem dicstelen. Ahol Üdvözítőnk bölcsője állott, ahol isteni tana vette eredetét, ott most az övétől eltérő vallás uralkodik, s egész Európának keresztadai nem voltak képesek e szent helyet e sorstól megóvni, s az iszlám rohamos árfját a bizánci császárságban megakasztani. S mi megakasztottuk e rohamos árt, nemzetem melle lett a nyugat védgátja, mi óvtuk meg a kereszténységet, hogy a Lutherék és Kálvinok azt reformálhassák...”

Ebben a beszédében gondviseléshitéről is szólt: „Van gondviselés, igazságos, jóságos gondviselés, és ebben bízom én a vallás teljes lelkesedésével. Mondhatom, hogy magam is ennek eszköze voltam. Hisz azon körülmény, hogy itt vagyok, midőn négy hónappal ezelőtt még az európai despoták foglya voltam távol Ázsiában, s azon rokonszeny, mellyel dicsőséges népük engem megtisztelt, s kongresszusuk üdvözlötte, s azon megtiszteltetés, hogy önök vendége vagyok, vendége a nagy köztársaságnak, én, a szegény száműzött, nincs-e mindebben a gondviselés világos kijelentése?”¹⁰⁷

Amikor Washingtonban arról értesült, hogy a híres agg államférfi, *Henry Clay* súlyos beteg, meglátogatta lakásán. Clay beszélgetésük végén kinyújtotta sovány kezeit és áldást kért látogatója életére és működésére. Kossuth ekkor így búcsúzott tőle: „Köszönöm, uram! Mindennap imádkozni fogok, hogy egészsége helyreálljon, és hogy Isten hosszabbítsa meg életét!”¹⁰⁸

Amerikai lelkészek egy ízben bibliai idézettel köszöntötték. Kossuth kénytelen volt igazítani őket: „Az eredeti szövegben más van” – mondta, és az igehelyet görögül idézte.¹⁰⁹

Jó bibliaismerete ellenére vallási felfogásában inkább a panteizmus felé hajlott. A New York-i hölgyek előtt tartott egyik beszédében mondta: „Azt kívánom az Egyesült Államok népétől, hogy legyen a természet és a természet istene törvényeinek végrehajtó közege.” A New York-i ügyvédek előtt pedig így nyilatkozott: „Önök tudják, hogy nincs más kódex, mint a természet és a természet istene.”¹¹⁰

Cincinnati városában, 1852 februárjában felvételét kérte a szabadkőműves páholyba, ahol mindjárt mesterfokra emelték. Közösségvállalásának egyik indokára az előzőleg New Yorkban elmondott beszédéből következtethetünk: „Tudom, hogy van egy Isten az égben, aki az egész emberiség közös atyja. S mivel ő a közös atyánk, az emberiség minden tagja egymásnak testvére. És éppoly bizonyos az is, hogy amikor egy becsületes ember mint hazafi teljesíti kötelességét hazája iránt, az egész emberiség érdekében is cselekszik, mert amint egy közös atya van az égben, éppúgy van egy közös kapcsolat az egész emberiség sorsában.”¹¹¹

F. M. Schmidt amerikai német lelkésznek a düsseldorfi egyházi levéltárban fennmaradt egykori beszámolója is érdekes fényt vet Kossuth sajátos vallásosságára. „Jóllehet a vörös republikánusok pártjával lép mindenütt kapcsolatba, mégsem osztja azok alapelveit. Vallja a Szentírás isteni eredetét, és hiszi, hogy az igazolja az osztrák kormánnyal szembeni politikai álláspontját. Több hitbuzgalmi lap megdicsérte vallásosságát, mások viszont olyan embernek tartják, aki a hit és a hitetlenség között ingadozik. Különösen elkeseredett ellenségei a katolikusok, de ellene léptek fel az ólutheránusok is.”¹¹²

Körútjának befejezése után Angliában telepedett le. Ott élt „spártai egyszerűségben” 1852-től 1861-ig, és soha nem engedte elhomályosulni a magyar szabadság ügyét. Itt értesült édesanyjának és húgainak szomorú sorsáról. *Meszlényiné Kossuth Zsuzsát* és *Zsulavszkyné Kossuth Emíliát* Pesten, még 1851 decemberében letartóztatták. Előbb a pesti Újépületben, majd a bécsi Kriminalgébaudében tartották fogva őket, és a következő év tavaszán csak azzal a feltétellel szabadulhattak, hogy még Európát is elhagyják. Beteg, idős édesanyjukkal Brüsszelig jutottak, ahol öt hónapokon át ápolták. A hányattott sorsú édesanya 1853 elején elhunyt. Csak az éjszaka leple alatt, fáklyafény mellett temethették el, és fia sem jöhetett el Londonból, hogy elkísérhesse az utolsó útra.

Itáliában

1863-ban az észak-itáliai Torino (Turin) városát választotta otthonává. A családját ért kétszeres megrázkódtatás után – 19 éves leányát,¹¹³ majd feleségét¹¹⁴ kellett eltemetnie – csak Lujza nővére és két fia maradt mellette. Az ő házasságkötésük után 1866-tól az általa szervezett Magyar Légión parancsnoka, a Veszprém megyei születésű – ugyancsak evangélikus – *Ihász Dániel* lett hűséges lakótársa és megbízhatóbb embere.¹¹⁵

A torinói élet költséges volta miatt 1874-ben a várostól nem messze, Collegno al Baraconéban szép kertes házat vásárolt. A nagyobb házban ő lakott nővérével és időközben hazalátogató fiaival, a kisebbet Ihász lakta egészen haláláig. A hétköznapok unalmát

botanikával és geológiával igyekeztek elúzni. A hetvenes évek vége felé egyre többen kezdték őket felkeresni. A tisztelgők, esetleges hazai vádakkal mit sem törődők között ott találjuk 1877 tavaszán *Zsilinszky Mihályt*, a bányai evangélikus egyházkerület későbbi felügyelőjét, Békéscsaba országgyűlési képviselőjét. A korabeli sajtó szerint Kossuth rendkívüli szívéllyességgel fogadta a látogatást, nagy érdeklődéssel beszélt a tudományos és politikai viszonyokról. Híressé vált gyönyörű kertjéből emlékül virágcsokrot nyújtott át Zsilinszkynek.¹¹⁶

Lehet véletlen is, hogy közvetlen környezetében számos jeles evangélikus személyiség vette körül, ám evangélikus hitét és egyházához való ragaszkodását más felekezetek irányában is mindig megvallotta. Példa erre az a levélváltás, amely közte és Kovács János kolozsvári unitárius professzor között folyt 1884 márciusában. A professzor ugyanis, hallva Kossuth szabadelvű gondolatait, aziránt érdeklődött, hogy nem érzi-e közel magához az ő vallásukat. Erre ő így válaszolt: „Evangélikus szülőktől születtem, evangélikus vallásban nevelkedtem, s lelkemben jól érzem magamat Luthernek ama tana mellett, mely a lelkismeretet emancipálta, midőn a keresztény vallás kútfejenek a Szentírást, az edénynek pedig, mellyel azon kútából meríteni kell, nem bármilyen néven nevezett tekintély dictátorságát, hanem az észet, az egyéni szabad ítéletet jelölte ki, melynek nincs megtiltva semmi syllabusok által, hogy azon másik, azon nem írott könyv revelatioiból is mérítsen, melynek neve: természet, s melynek úgy a porszemben, mint a virágok myriádjában nyilatkozó örök törvényei örök törvényhozóra vallanak.”¹¹⁷

A sámsónházi gyülekezet felügyelője

1871. február 17-én közgyűlést tartott a Nógrád megyei *Sámsónháza* egyházközsége. Lelkésze, *Wladár János* – akinek édesapja, Wladár Sámuel börtönt viselt a szabadságharcban való részvétele miatt – azt a javaslatot terjesztette elő, hogy a tiszteről nemrég leköszönt Lovcsányi Timóthy helyett Kossuth Lajost válasszák meg felügyelőjüknek. Torinóba címzett március 16-i levelében többek között ezt olvassuk: „Egyakarattal s lelkes éljenzés közepette Excellenciádat egyházunk Főfelügyelőjének megválasztottuk. Kérésünk oda terjed: méltóztassék ezen bizalmat vissza nem utasítani, s mély tiszteletünket kegyesen elfogadni, mellyel maradunk hitrokoni szeretettel s tisztelettel: Wladár János lelkész, Thomka Ferenc felügyelő helyettes.”¹¹⁸

Az április 6-i keltezésű torinói válaszlevél így hangzott: „Tisztelendő Wladár János evangélikus lelkész úrnak, Sámsónháza. A Sámsónháza ág. hitv. evang. egyházgyűlés február 17-i határozata, mellyel azon egyház főfelügyelőjévé megválasztattam, tiszt. Lelkész úr március 16-i levelének kíséretében kezemhez jutott. Van szerencsém az irántam mutatott bizalomért őszinte hálámat jelenten.

E választást megtiszteltetésnek tekintem, s teljes készséggel elfogadom, csak azt sajnálva, hogy a számkivetés, melyre Hazánk politikai viszonyai által kárhozottva vagyok,

meg nem engedi, hogy az egyház javának előmozdításához oly hatályosan hozzájárulhassak, mint azt tehetni óhajtánám.

De amit és amennyit a körülményekhez képest tennem lehetend, azt teljes készséggel felajánlom, amiért is lekötelezve érzendem magamat Tisztelendő Uraságodnak, ha engem híveinek egyházi és iskolai ügyei és szükségei felől időnkint felvilágosítani méltóztatandik.

Hálás köszönetem megújítása mellett van szerencsém hitrokoni testvériséggel tiszteletemet jelenteni s magamat Tisztl. Uraságod s az egyházgyűlés jóindulatába ajánlani. Kossuth Lajos.”¹¹⁹

Sámsonháza Kossuthot annak haláláig felügyelőjének vallotta. Az állandó távolság ellenére ő maga is szüntelen figyelemmel kísérte a gyülekezet életét. Amikor 1879-ben báró *Radvánszky Antal* egyetemes felügyelővé választották, az erről szóló gyülekezeti jegyzőkönyvet baracconei lakóhelyén ő is aláírta.¹²⁰ Visszaküldésekor privát levelet is küldött Wladár lelkésznek. A levél sajnos nem maradt fenn az utókor számára, csak a lelkész válaszleveléből következtethetünk tartalmára. Íme egy részlet Wladár leveléből: „Ami nagybecsült hozzám intézett levelének azon részét illeti, hogy a sámsonháza egyház főfelügyeletéről lemondani s minket árvául hagyni méltóztatandik, ez reám leverőleg hatott, – egyházam előtt nem is tudattam még – nem is fogom tenni, míg vigasztaló megnyugtató újabb nagybecsült sorait nem veszem, s miért teljes tisztelettel esedezem.

Hogy a sámsonházi ev. egyház szorult pénzügyi helyzetét egész meztelenségében tüntettem elő, korántsem rejlik ebben még utógondolatja sem annak, hogy mi Excellentiádtól anyagi segílyt kérni bátorokodnánk, hiszen jól tudjuk, hogy kedves Hazánkban a becsületes név és mindnyájunknak drága életén kívül egyebet nem vitt magával az idegen éghajlat alá.

Én és egyházam voltunk ama szerencsések megnyerni kegyét Excellentiádnak, midőn 1871. ápril 6-án egyházunk főinspectorit tisztjét elvállalni kegyes volt, ezen nem érdemelt megtiszteltetéstől, mely szegény, de becsületes-munkás, erkölcsös híveinket érte, megválni halálunkig – Excellentiád haláláig nem akarunk. Kérjük szeretetében minket továbbra is megtartani.”¹²¹ Ez a levél bizonyára közrejátszott abban, hogy Kossuth nem vált meg soha sámsonházi felügyelői tisztétől.

Érdekes epizódot tudunk ennek kapcsán a ceglédi *Százaz Küldöttség* 1877-es torinói látogatása alkalmából. Cegléd ugyanis országgyűlési képviselőjévé akarta választani Kossuthot, s ennek érdekében személyesen keresték fel őt otthonában. A „torinói könnyes jelenet” szónoka Cegléd református lelkésze, *Dobos János*¹²² volt.¹²³ A delegáció tagja volt *Beniczky Árpád* is, aki egyben a nógrádi egyházmegye felügyelői tisztét is betöltötte. Amikor ő tréfásan meglemlítette Kossuthnak, hogy ő tulajdonképpen egyházi felettese a sámsonházi felügyelőnek, akkor Kossuth felkelt és tisztelettel meghajolt a fiatal felügyelő előtt, majd hosszasan érdeklődött az otthoni egyházi és iskolai ügyek felől.¹²⁴

A szegedi evangélikusok pártfogója

1879. március 12-én a Tisza áradása hatalmas pusztítást okozott Szeged városában. Csaknem nyolcezer lakóház dőlt romba. Összedőlt az 1860-ban felavatott evangélikus templom, paplak és iskola. *Thomay József* lelkész kétségbeesett levélben tudatta ezt *Szeberényi Gusztáv* bányakerületi püspökkel.¹²⁵

A szegedi árvíz hírére Kossuth még március végén részvétlevéllel fordult Szeged képviselőjéhez, Bakay Nándorhoz. Bibliai idézettel kezdte részvétsorait. „Tekintsétek meg és lássátok, ha vagyon-e oly bánat, mint az én bánatom.« A próféta siralmának e szívreható felkiáltása hangzik a hazához, hangzik az emberiséghez, Szegednek és sorsa osztályosainak leírhatatlan pusztulásából. – Pompeji eltemetése óta alig tud a történelem egynél több ily mérvű pusztulásról. – Bizony-bizony nincsen olyan bánat, mint az elpusztult Szeged elszórt népének bánata. Rezgésbe is hozta nemcsak saját nemzetünk, hanem az emberiség szívének is részvéthúrjait, még távoli országokban is. Az iszonyú szerencsétlenség nyilatkozványra idézte az emberiség családias solidaritásának, a testvériségnek érzetét, mely embert emberhez fűz, keresztül minden elkülönítő határokon.” A Bakay Nándorhoz írt levél így fejeződik be: „Szegednek élni kell! Szegednek nem szabad elveszni! E kiáltással a magyar nemzet Isten és világ előtt fogadást tőn, hogy új, szebb életre fogja Szegedet kiszólitani hullámsírjából, miként az írás szerint Lázárt kiszabadítá koporsójából az, aki mondá: »Én vagyok a feltámadás és az élet.« – Szeged népét egykor nemzetem büszkeségének neveztem a szorongattatások nehéz napjaiban... Szegedet Szeged népe támaszthatja föl!”¹²⁶

Amikor a hazai gyorssegélyek nem bizonyultak elégségesnek, a szegedi gyülekezet elnökségének az a gondolata támadt, nem lehetne-e a külföldi segítőkész országok egyikét, közelebbről Anglia protestáns népét segítségül hívni. *Thomay József* lelkész, *Horváth Lajos* felügyelő és *Skultéty Sándor* gondnok július 28-án Kossuthhoz fordult tanácsért. Kérvényük augusztus 13-án jutott el Collegnóba. Kossuth már két napra rá hosszú levélben válaszolt.

„Tisztelt Uraim!

Sietek mult Julius 28kával keltezett, de kezemhez csak tegnapelőtt jutott levelikre válaszolni.

Az ügy érdeke tartózkodás nélküli őszinteséget parancsol, s azért nem lehet kifejezést nem adnom a feletti sajnálkozásomnak, hogy az ügy, melynek támogatására Önök felszólitának, ennyire elkésett. A Szegedi nagy szerencsétlenség példátlan mérvben felköltötte a közrészvéte világszerte. Ha Önök az eleven érdeklődés perceit felhasználják, nincs kétség benne, hogy segély kiáltásuk nem hangzott volna el jelentékeny eredmény nélkül. Tartok tőlle, hogy most már késő. Aki a Szegedi szerencsétlenség alkalmából meg akarta hozni a felebaráti szeretet adóját, az már meghozta: a húr nem rezeghet hosszú ideig. A dolog – azt lehet mondani – már le szállt a napirendről, s lélektanilag bizonyos, hogy azt bármi speciális érdek alapján is újra napirendre hozni nagyon nehéz, ne mond-

jam lehetetlen. »Minden dolognak rendelt ideje vagyon, és ideje vagyon az ég alatt minden akaratnak« mondja a Prédikátor, és bizony jól mondja.

A felől minden esetre meg vagyok győződve, hogy ha Önök, akár az én ajánlásomtól kísérve, akár a nélkül, csak úgy általában »Anglia protestáns nemzetéhez« fordulnak esdő szavukkal, szavuk el fog hangzani, mint a pusztában kiáltó szava.

Ami mindenekhez szól, az senkihez sem szól.

Emlékeztetem Önöket, hogy még a példátlan szerencsétlenség első benyomása alatt is, egyesek buzgólkodására volt szükség, miszerint a közrészvét konkrét alakot vegyen fel. Most már ily későn arra nem lehet számítani, hogy egy általános felszólítás elég lesz azt kieszközölni, hogy egyes emberek az Önök ügyét Angliában oly buzgóan felkarolják, mint a Londoni Lord Mayor a Figaro Paris-ban stb. a Szegedi ügyet felkarolták.

Önök már nézetem szerint sikert csak úgy remélhetnek, ha in spe vallásos érdekek előmozdításával foglalatосkodó protestáns testületekhez folyamodnak. Sok ily egyesület van Angliában, Skóciában, köztük olyanok is, amelyek nagy pénzerővel rendelkeznek. A feladat az: megtudni, melyek azon testületek, melyekről remélni lehet? Hol van s kiből áll igazgatóságuk? Mily úton módon lehet hozzájuk férni? Ki az, akinek pártfogását előzetesen biztosítani szükséges, miszerint az ügy kellőleg bevezetethessék? Szóval először meg kell találni a »könyörület ajtaját« s csak aztán »zörgetni« rajta.

Önök felszólítanak engem, hogy legyek e megzörgetésben segítségükre. Mondanom sem kell, hogy amit s amennyit tehetek, szívesen megteszem. De kötelességem Önöket őszintén figyelmeztetni, hogy életmódom és viszonyaim oly sajátosságok, miszerint az én segítségem bizony nem sokat ér.

Több mint 18 éve, hogy Angliát elhagytam. Nagy idő ez. S azóta én semmi összekötésben sem vagyok Angliával. Azóta egy új nemzedék lépett annak helyébe, mellyel én ott egykor viszonyban állottam. Ez új nemzedéket én nem ismerem, s az nem ismer engemet, legfőlegb csak nevemet ismeri, mint egy hagyományos mythoszt, melyről neki esténként a szülők regéltek a kandalló tüze mellett. Igaz ugyan, hogy e hagyomány még most is eleven Angliában, csodálatosan eleven, itt-ott még most is akad elvonultságom daczára alkalmam azt tapasztalni. Fiaimnak, kik a világban forognak, még gyakrabban. Hát biz igaz, Angliában még most is sok jóakarató barátom akadhat, a baj csak az, hogy én nem tudom, kik azok? És hol vannak? – Azok, kiket barátaimnak tudtam, s kikkel viszonyban valék, vagy elhaltak, vagy elvesztek szemem elől, s én a mai Angliáról annyira semmit sem tudok, hogy nagyon meg volnék akadva, ha csak egy levelet is kellene írnom Angliába, nem tudnám kinek, nem tudnám hova írjak.

Hát bizony nekem nem kis utánjárásomba fog kerülni, míg csak az iránt is tisztába jövök, hogy van-e valamely út mód, melyet Önöknek segítségükre lehetek. Megkísérlem a tájékozást.

Ferencz fiam¹²⁷ egy Londonban székelő Angol társaság itteni kémbányáinak igazgatója, Üzleti összekötésben áll Angolokkal. Már tegnap írtam neki, közöltem vele Önök kívánságát, s felkértem szerezzen mielőbb megbízható értesítést a felől, hogy melyek azon ajtók, melyeket felnyílás reményével lehetne megzörgetni, s kikhez kellene fordul-

nom, hogy Önöknek segítségükre lehessenek. Ez iránt tájékozva kell lennem. Mert ismétlem amúgy oda kiáltani »Anglia protestáns Nemzetéhez« nem gyakorlatias eszme, s én olyasmire, amiből a kudarcot előre látom, nem ajánlkozom.

Tudakozódásom eredménye felől tudósítani fogom Önöket, időközileg pedig arra kérem legyenek szívesek engem egyházi közönségük száma, az egyházi szükségek eddigi fedezetének módja s alapja, nem különben úgy az árvíz által szenvedett házaik, mint fedezendő szükségük mennyisége felől értesíteni.

Engedjenek még egy figyelmeztetést. Forduljanak Önök a Gusztáv Adolf egyesülethez, s kérjék ki b. Radvánszky főfelügyelő úr pártfogását. Fogadják tisztelt Uraságok nagyrabecsülésemnek, őszinte jóindulatú szolgálat készségemnek s meleg rokonszenvemnek biztosítását.

Kossuth¹²⁸

Két hét sem telt el, a közvetítés sikerrel járt. A budapesti Athenaeummal épp akkoriban szerződést kötő Kossuth még a memoárjához szükséges torinói könyv- és levéltári kutatásait is hajlandó volt késleltetni, csak hogy azonnal tudassa a szegedi gyülekezettel, hová kell mielőbb segélykérésükkel fordulniuk. Thomay lelkésznek ezért a következő levelet írta:

„Collegno (al Baraccone), Aug. 28, 1879.

Nagy tiszteletű lelkész úr!

Épen induló félben vagyok egy hosszú útra, midőn egy sürgetően fontos levelet kapok Angliából, melyet még azon veszélyre sem mulaszthatom el Önnel közölni, hogy a vasút vonatot elveszítem. A levél így szól:

»R. S. Ashton¹²⁹ az Evangelical Continental Society titkára, kihez az Evangelical Alliance emberei utasítottak, mint egyedüli célra vezethető módot azt a tanácsot adta, hogy a Szegedi evang. egyház küldjön valakit kérelmével a minden felekezettű protestánsok Congressusához, mely a jövő héten ül össze Baselben Svajcban. Ily egyetemes Congressus, mely egyszer tartatik csak minden három évben, s amelyen a világ minden részéből képviselők jelennek meg, valóságos „Isten áldása” a szegény Szegedi evangelikusok részére. – Ashton úr úgy hiszi, hogy Kormányzó úr néhány ajánló szava nagy hatással volna a Congressusra, s nagyban támogatná a Szegediek kérelmét. De egyszersmind szükségesnek tartja a Szegedi küldött vagy küldöttek személyes megjelenését, s megigéré, hogy kezökre jár. De sürgős a dolog nagyon, mert a gyűlés már jövő hétfőn (Sept. 1.) ülend össze, de tartand egész Szombatig, úgy hogy ha a Szegediek csak Sept. 3. kán indulnának is, még együtt kapják. – A következő héten pedig a Gustav Adolf Verein tartandja üléseit Magdeburgban.

Ashton úr is – mint mindenki, akivel Kormányzó úr megbízása folytán szóltam, határozottan oda nyilatkozott, hogy a Nagy Közönséghez hiába fordulnánk, de még az egyes

vallási testületeknél is nehezen boldogulnánk, nem csak azért, mert mindenkinek megvan a maga célja s iránya, melytől bajos őt eltéríteni, hanem azért is, mert – mondá – fájdalom nagyon nem keresztyénies a szűkkeblűség az egyes Sectáknál a többiek iránt. Ép azért van az Evangelical Alliance törekvése, hogy a számos és egymástól idegenkedő protestans felekezeteiket egy testvéri szövetségbe egyesítse. – Ha a Szegediek a Bászeli alkalmat elmulasztják, nincs számukra remény.«

Eddig a levél. – Önök lássák meg, hogy mit cselekszenek. – Hosszú tanácskozásra nincsen idő.

Én minden esetre ide rekesztek egy pár ajánló sort.

Tisztelettel

Kossuth¹³⁰

Thomay feltehetőleg részt vett az említett bázeli gyűlésen, mert arról hosszabb cikkben számolt be a *PEIL* hasábjain.¹³¹

A Gusztáv Adolf Egyesület említett magdeburgi ülésén *Zelenka Pál* tiszakerületi püspök vett részt, és ott a miskolci árvíz károsultjainak az érdekében emelt szót, *Láng Adolf* Pest megyei főesperes pedig a Bányai Egyházkerület nevében kérte az illetékeseket, „dass Szegedin geholfen werde”.¹³²

A szegedi egyházközség ma is őrzi a Gusztáv Adolf Egyesület ívein 1881-ig befolyt adományok jegyzékét. Valószínűleg ez is a fenti közbenjárásoknak volt köszönhető.¹³³

Kossuth örömmel értesült arról, hogy az árvíz után felépülhet a Schulek Frigyes tervezte új, neoromán stílusú evangélikus templom.¹³⁴ Gondolatai mindig hazájában jártak. 1879-ben ezeket a sorokat vetette papírra: „Öreg fejem folyvást a haza sorsával bibelődik. Ez nem is divat, s nincs is a börzén kelete. Tudom. Hanem que voulez-vous! C'est plus fort, que moi!”¹³⁵

Az árvíz sújtotta szegediek megtapasztalhatták, hogy Kossuth hazaszeretete őszinte egyházszeretettel is párosult.

A tállyai egyház segítője

Kossuth élete utolsó évtizedében is szeretettel emlékezett keresztelési helyére, Tállyára és egyházi szolgálatának kezdetére, Sátoraljaújhelyre. Mindkettő meghatározó jelentőségű maradt számára.

A *Hegyaljai Evangélikus Egyházmegye* elnöksége büszkén tartotta számon, hogy Zemplén megyéhez több szoros kapcsolat fűzte a „turini remetét”. Az egyházmegye 1880. július 13-án kelt levelében arra kérte, hogy igazolja az egyidejűleg csatolt 1827-es sátoraljaújhelyi presbiteri gyűlés általa vezetett jegyzőkönyvének hitelességét, szeretnék azt ugyanis az egyházmegye levéltárában elhelyezni. Kossuth a szöveg hitelességét készséggel visszaigazolta.

„Collegno (ai Baraccone) 1880. szeptember 30.

Mélyen tisztelt egyházmegyei Elnökség!

Méltóztatott mult augusztus 20-án kelt nagybecsű levele által engem az iránt megkeresni, vajon magam írásának s aláírásának ismerem-e el a sátoraljaújhelyi leányegyház 1827. ápril 16-án kelt s a levélhez csatolt jegyzőkönyvet? – Az igazságnak tartozom töredelmesen bevallani, hogy e szegénységi bizonyítványt irályi gyarlóságom felől 53 év előtt csakugyan sajátkezűleg én magam állítottam ki. – A tisztelt egyházmegyei elnökség felhívásának engedelmeskedve van szerencsém e vétség elismerését az ide rekesztve visszaküldött jegyzőkönyvre jegyezve kiszolgáltatni.

Megilletődve mondok hálás köszönetet a lekötelező jóindulatért, melyet a tisztelt Elnökség becses levelében csekély személyem iránt oly megható kifejezésekben tanúsítani méltóztatott. S midőn halaszthatatlan elfoglaltság okozta késedelemért bocsánatot kérnék, van szerencsém kiváló tiszteletemet jelenteni.

Kossuth Lajos”¹³⁶

A tállyai keresztelő emléke és a roskadozó evangélikus templom ügye élete utolsó két évtizedében többször is foglalkoztatta. Keresztelő lelkészének, *Mayer Mátyásnak*, majd *Psenyiczki Nagy Mihálynak* az utóda, *Hajász Pál* 1874 áprilisán írt érdeklődő levele és az arra május 4-én adott részletes válasza, amelyről fentebb már szóltunk,¹³⁷ újra felkeltette benne a régi emlékeket és az ezzel járó felelősséget is.

A tállyai evangélikus gyülekezet ezekben az években kívándorlás, filoxéravész és más okok miatt anyagilag elerőtlenedett, templomának déli fala is megroggyant. A vezetőség ennek ellenére komoly erőfeszítéseket tett, hogy temploma felszentelésének centenáriumát (1890) és Kossuth születésének 90. évfordulóját (1892) az egyházközség méltóképpen megünnepelhesse és „Kossuth Lajos nevét templomunkhoz külsőleg is hozzá fűzze”. Az 1889. február 16-i közgyűlés megemlíti, hogy a templom renoválására országos mozgalom van keletkezőben, és Kossuth itteni megkeresztelésének a tényét márvány emléktáblával kívánják megörökíteni.¹³⁸

A Hegyaljai Egyházmegye 1892. július 28-án megtartott közgyűlésének nevében *Radványi István* felügyelő, *Farbaky József* esperes és *Pazár István* aláírásával levelet küldtek Turinba. Ebben többek között ez áll: „Tállyai templomunk, melyben Ön, mint aki ezen egyház egyik leánygyülekezetében, Monokon született, a szent keresztségben részesült volt, az idő vasfoga által megőrlve, évek óta már rom volt jóformán... Három évvel ezelőtt nagy lelkesedéssel határoztuk el ezen templomunk megújítását, még pedig országos közadakozásból. A mozgalom megindult és folytak be az adományok nem oly bőségesen, mint remélhetni véltük. A kunyhó és a polgári ipar-műhely többet adott, mint a palota, de a dolgot azért tovább nem halogattuk... mert az Ön iránti kegyelet követelményének tartottuk, hogy a mű áldás-teljes életének 90. évében fel legyen avatható.”¹³⁹

A továbbiakban jelezték, hogy kívánatos volna, ha Kossuth „patriarchális alakja ama nagy napon ott ülhetne... ám ha ez az óhajunk nem teljesíthető, visszafogjuk hát keblünk-

be szívünk leghőbb vágyát, ám esedezve, hogy képviseltesse magát családjának valamely tagja, például két jeles, derék fiainak egyike által: karjaimkon fognók képviselőjét hordozni, karjainkat, szíveinket tárnók ki előtte...” A levélre először *Kossuth Ferenc* válaszolt. Tudatta, hogy az ünnepségen nem fog részt venni, s atya nem is bízta meg képviseletével. „Addig, míg Atyám hontalan, nekem is hontalannak kell lennem.”¹⁴⁰

A felkérésre Kossuth Turinból szeptember 4-i levelében a következőket írta:

„Tisztelt Uraim! Bocsánatot kérek, hogy levelükre csak most felelek. Nagyon öreg ember vagyok, szemeim kifáradtak, kezem megnehezedett, munkaerőm megfogyatkozott, pedig nem csak szerződési kötelezettség, hanem szerény nevem becsülete is munkára kötelez... Hátrálékban is vagyok munkámmal, ami nagyon bánt, levelezésekre időt nehezen szakíthatok, mert az író toll öreg kezemnek súlyos szerszám, az írás lassan megyen, sok időmbe kerül. Szolgáljon ez késedelmem magyarázatául, ne mondjam mentességül... Sajnálattal értesültem levelükből, tisztelt Uraim, hogy a tállyai ág. hitv. ev. egyház véginségre jutott s temploma, melyben 90 év előtt a szent keresztségben részesültem, rommá lett, mint én magam is.

Érdeklődéssel olvastam tudósításukat a mozgalom felől, mely ama templom-rom megújítása végett már három év előtt megindított, hogy az eredmény a várakozásnak nem felel meg, hogy az országos közadakozások nem folytak be oly bőségesen, mint a mozgalom megindítói remélni vélték s hogy »a kunyhó és a polgári ipar-műhely többet adott, mint a palota«, az engem nem lepett meg, mert természetes következtése annak, hogy a közadakozási mozgalom megindításába az én keresztségem emlékezte belevegyítettett. Ha ez nem történik, igen valószínű hogy a rommá lett tállyai templom megújítása is részesült volna magas helyről a szokásos száz forint segítségével, s ez – szintűgy szokás szerint – visszahatótt volna a palotákra. Az én keresztségem felemlítése bevágta Önök előtt a segítség reményének útját, s csak a kunyhó és a polgári iparműhely kegyeletének cseppforrásai maradtak fel, mert a paloták számítgatnak, a kunyhó s az iparműhely lakói keblüknek ösztönét követik...

Tény, hogy nevem emlékezetének az ügyvel kapcsolatba hozása akadálynak bizonyult a mozgalomnál, melyet a tállyai romtemplomnak az enyészettől megmentésére a hegyaljai evangélikus egyházmegye vallásunk hitével, reményével, szeretetével megindított, nem személyem miatt bizonyult akadálynak, mert én, a 90 éves kitagadott hontalan pária semmi sem vagyok, hanem az elv és irány miatt, melyhez igénytelen nevemet hozzáfűzte a megmásíthatatlan történelem.

Óhajtanám, hogy az ínségre jutott tállyai egyházat kárpótolhassam a veszteségért, melyet neki nevem okozott, nincsen módomban, de esedezem Önöknek, tisztelt Uraim, engedjenek meg nekem annyit, hogy a kunyhó és iparműhely becsületes munkával keresett filléreihez én is csatlakozhassam hasonló módon keresett filléreimmel,¹⁴¹ melynek Radványi István egyházmegyei felügyelő úrra szóló postautalvánnyal elküldése felől a vényt ide rekesztem...¹⁴²

Az agg egyházpolitikus

Kossuth utolsó évtizede viszonylagos csendben telt el. Mindvégig hűséges társával, *Ihász Dániellel* annak haláláig naponta együtt böngésztek az újságokat, ebéd („diner”) után egy órát biliárdoztak, s e közben fáradhatatlanul adta tanácsait az otthoniaknak.

Életének utolsó évében, még 1893 tavaszán is élénk figyelemmel és kritikával kísérte a magyar egyházpolitika alakulását. Korábbi emigráns társához, *Helpy Ignác*¹⁴³ lapszerkesztő barátjához írt levelében *a polgári anyakönyvezés és a kötelező polgári házasság* bevezetése kérdésében radikális álláspontot foglalt el. „Nemcsak ideje van, hanem szégyennek, gyaláznak tartom, hogy már régen nem történt. Mert én ezt nem is csak a liberalizmus, hanem egyszerűen a józan ész elementáris postulatumának tekintem...”¹⁴⁴

A római katolikus egyház egyre gyakoribb elkeresztelési gyakorlatáról értesülve *Helpy*nek ezt írja: „Szégyen, gyalázat, hogy Magyarországon a XIX. század végén még elkeresztelési kérdés is felüti fejét a régmúlt idők sírjából, ez igazán unicum a maga nemében. De ez az unicum annak a következtetése, hogy az élet civil okmányának, az anyakönyveknek vezetése a papok kezében van. Ám lajstromozzák az egyházak, mint akármely más testület a maga tagjait, de ne bitorolja az állampolgárok lajstromozásának szerepét, mert az nem az egyházra tartozik.”¹⁴⁵

Élete alkonyán az agg Kossuthot nemcsak az egyházpolitika, hanem a vallás és a hazafiság kapcsolata is foglalkoztatta. Sajátos istenhitét, amely aligha volt konform egyháza biblikus tanításával, és amely fiatal korától végigkísérte hosszú életét, soha nem tudta és nem is akarta elválasztani izzó hazafiságától, a magyar függetlenséghez való feltétlen ragaszkodásától. Néhány héttel halála előtt, 1894 első hónapjaiban papírra vetett hitvallása igazolja ezt: „Azt az Istent, aki a logika törvénykönyvét egy ezred év történetében megírja, a magyarok Istenének hívja a magyar nép szelleme, nem osztrák Istennek, aki azon bálványok sorába tartozik, amelyekről meg vagyon írva a parancsolat, hogy ne legyenek te néked idegen Isteneid előttem.”¹⁴⁶

Evangélikusok részvétele Kossuth temetésén

A 92 éves aggastyán 1894 tavaszán influenzából származó tüdőgyulladás következtében március 20-án elhunyt.¹⁴⁷ Holttestét a torinói valdens templomban ravatalozták fel – evangélikus templom híján vasárnaponként ezt a templomot látogatta. Palestrina karénekét követően olasz nyelven *Peyrot* valdens lelkész, magyar nyelven *Véres József* orosházi evangélikus esperes, országgyűlési képviselő,¹⁴⁸ francia beszéddel pedig *Henry Appia* lelkész búcsúzott el a nemzet nagy halottjától.

A gyászmenet Torinótól Budapestig milliókat mozgatott meg. A koporsót a Nyugati pályaudvar peronján *Bachát Dániel* budapesti főesperes, valamint *Horváth Sándor* és *Schranz János* Deák téri lelkész fogadta. Amikor a Bazilika és a Deák téri templom érintésével tízezrek részvételével és harangok zúgásával kísért gyászmenet a Nemzeti Mú-

zeumhoz érkezett, Kossuth sárga tölgyfa koporsóját annak előcsarnokában ravatalozták fel. A szertartáson a főrendiház képviselőjében Zelenka Pál miskolci lelkész, a tiszai egyházkerület püspöke és báró *Podmaniczky Frigyes* vett részt. Sárkány Sámuel bányakerületi püspök kíséretében volt *Bachát Dániel* és *Török József* főesperes, *Laukó Károly* kecskeméti lelkész, a bányakerületi gyámintézet elnöke, *Horváth Sándor*, *Schranz János* és *Scholz Gusztáv* budapesti lelkészek, valamint a Pesti Egyházmegye képviselőjében *Dobrovsky Gyula*, *Dubovszky Nándor*, *Jezsovits Pál*, *Raffay Sándor*, *Sániha Károly* és *Szilárd János* lelkészek.¹⁴⁹

Sárkány Sámuel gyászbeszédében többek között ez hangzott el: „Egy magasztos cél lebegett lelki szemei előtt: Magyarországot önálló és szabad, művelt és erős országgá fejleszteni, mely büszkén foglaljon helyet a polgárosult nemzetek soraiban. Vallásos lelke megtagadta önmagát s felvette a szenvedések nehéz keresztjét azért a nemzetért, melyet utolsó leheletéig oly forrón szeretett.”¹⁵⁰

A nemzeti sírkertben, a sírnál *Horváth Sándor* lelkész, *Jókai Mór* és *Herman Ottó* mondott búcsúztatót. Ott álltak a sírnál Kossuth fiai: Ferenc és Lajos Tivadar, valamint húga, Ruttkayné Kossuth Lujza. A temetés utáni napokban a Deák téri templomban gyászistentiszteletet tartottak, amelyen részt vett a képviselőháznak, a főváros képviselőtestületének számos tagja és a gyászoló család is. A következő vasárnapon, április 8-án a ceglédi evangélikus templomban *Török József* Pest megyei főesperes tartott emlékbeszédet.¹⁵¹ Ezen részt vettek Kossuth fiai és több családtag is.

A nemzet nagy halottja alig két héttel halála előtt ezeket a sorokat vetette papírra:

„Az óramutató nem szabályozza az idő folyását, de jelzi. Az én nevem óramutató. Jelzi az időt, mely jönni fog, melynek jönni kell, ha a magyar nemzet számára még tartottak jövőt a végzetek, és annak a jövőnek neve: szabad haza Magyarország szabad polgárainak, annak a jövőnek neve: állami függetlenség.”¹⁵²

A cselekvő hit és a féltő hazaszeretet megtestesítőjének, evangélikus egyházunk nagy fiának emléke előtt tisztelettel hajt fejét a halás utókor.

Jegyzetek

¹ Kónya Péter: *Az eperjesi vértörvényszék 1687*. Eperjes/Prešov – Budapest, 1994. 106–112. Tardy Lajos: *Kossuth-ősök tragédiája. Élet és Tudomány*, 1978. 10–11.

² Szabad György: *Kossuth politikai pályája*. Budapest, 1977. (A továbbiakban: Szabad, 1977.) 9.

³ Kossuth Pál és Beniczky Zsuzsanna fia (1763–1839).

⁴ Weber András és Hidegkővy (Kaltenstein) Erzsébet leánya (1770–1853). A szülők szellemi-lelki jellemzéséről: Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946. 24–30.

⁵ Pocsainé Eperjes Eszter: *Kossuth Lajos és családja Zemplénben. Széphalom* 6, a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. 1994. 271–273.

⁶ Tállya 382, Monok 151, Mád 57, Golop 26, Szerencs 10 evangélikus lakost számlált.

⁷ Evangélikus Országos Levéltár (=EOL), Tiszai Evangélikus Egyházkerület Levéltára, Canonica Visitatio, 1810.

- ⁸ 1837. május 5-én történt letartóztatása előtt.
- ⁹ *Vasárnapi Újság* 1867/47. és 1874. április 19. – Mayer Mátyás 1834-ben hunyt el.
- ¹⁰ Psenyiczki Nagy Mihály ny. tályai lelkész 83 éves korában, 1877. szeptember 8-án hunyt el.
- ¹¹ Czékus László: *A tályai evang. egyház és a tályai Kossuth-ünnep története*. Kassa, 1894. (A továbbiakban: Czékus, 1894.) 26–27.
- ¹² Szikora András: Kossuth Lajos születéséről. *Ezredvég*, 1993/1. (A továbbiakban: Szikora, 1993.) 51.
- ¹³ 1890. február 12. és 1892. szeptember 4.
- ¹⁴ Kossuth szülőháza. *Magyar Nemzet*, 1976. szeptember 22.
- ¹⁵ Mikor és hol született Kossuth Lajos? *Magyar Nemzet*, 1976. október 21.
- ¹⁶ Tápióbitske vagy Monok. *Magyar Nemzet*, 1976. november 28.
- ¹⁷ Még egyszer Kossuth Lajos keresztelési helyéről. *Magyar Nemzet*, 1976. december 6.
- ¹⁸ Szikora, 1993. 51.
- ¹⁹ Kossuth vallomása sátoraljaújhelyi szobrának talapzatán. In dr. Hőgye István: *Neves újhelyiek*. S[átoraljaújhely]. 1986. 127. Az idézet Kossuth 1890. 02. 12-i turini leveléből való.
- ²⁰ *Sátoraljaújhely 1261–1986*. Szerk.: Csorba Csaba. 46.
- ²¹ Nováki József, Pállya József, Komjáti József, Sebő Ágoston. Vö. *Függetlenség a Nép Zászlója*. Politikai, Közgazdasági és Társadalmi napilap. Budapest, 1886/237.
- ²² Szikora, 1993. 52–53.
- ²³ Korbély Géza: *Sátoraljaújhely története*. Sátoraljaújhely, 1903. (A továbbiakban: Korbély, 1903.) 14.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ Czabkay Sámuel 1836-ban halt meg. EOL, Tiszai Evangélikus Egyházkerület iratai, Ordinációk.
- ²⁷ A delegáció vezetőjének, Bozorády Zoltán esperes püspökhelyettesnek szíves közlése.
- ²⁸ Hörk József: *Kossuth Lajos Eperjesen*. H. n. 1894.
- ²⁹ Bruckner Győző: Kossuth Lajos és eperjesi Alma Matere. *Miskolci Jogászélet* 1827/10–12. 1–121.
- ³⁰ Kónya Péter: A magyar nyelvű oktatás úttörője (Greguss Mihály emlékére). *Evangélikus Élet*, 1993. nov. 14. 2. (A továbbiakban: Kónya, 1993.) – Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. (A továbbiakban: Barta, 1966.) 18.
- ³¹ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Budapest, 1958. (A továbbiakban: Pulszky, 1958.) 64.
- ³² Kónya, 1993. 2.
- ³³ Gömör János: Kossuth Lajos Eperjesen. *Evangélikus Élet*, 1961/12.
- ³⁴ Valójában az 1819–1820-as évet töltötte Patakon. A fenti dátum téves.
- ³⁵ Finkey Ferenc: *Kossuth Lajos Sárospatakon*. Miskolc, 1928. – *Vasárnapi Újság*, 1902. 38.
- ³⁶ Concha Győző: Látogatás Kossuthnál, 1888. július 4-én. *Budapesti Szemle*, 1928/608.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Barta, 1966. 18. – A korábbi, romantikus egyházi megközelítésről Hegyaljai Kiss Géza: Vallásos volt-e Kossuth? *Kelet-Magyarország Napló*, 1939/84.
- ³⁹ Eredetije az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításán. Közli Korbély, 1993. is.
- ⁴⁰ Uo. 16–17. – Vö. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth Lajos német egyház helyett magyar egyházat akar. *Vasárnap*. A debreceni reformátusok hetilapja. 1939/35. 268–269.
- ⁴¹ Szabad, 1977.
- ⁴² Pozsony, 1795 – Kismarton, 1853. Utóbb országgyűlési hitszónok is volt. Népszerű írása: *Stunden der Andacht*. Pest, 1828.
- ⁴³ Visszaemlékezések. Magán és elmélkedés. – Kossuth Lajos iratai IV. kötetéből idézi a *Pesti Napló* 1883. június 15.
- ⁴⁴ Kosáry Domokos: Kossuth fogsága. *Magyarságtudat*, 1943/2–4., 9–11. 430.

- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ Uo. 422.
- ⁴⁷ Uo. 237.
- ⁴⁸ Uo. 235.
- ⁴⁹ Uo. 247.
- ⁵⁰ Czágányi László: A Kossuth család dabasi kapcsolatai. *Dabasi Újság*, 2002/2.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² ? 1810 – Turin, 1865.
- ⁵³ Címzetes aszódi prépost, utóbb pozsonyi kanonok, 1778–1852.
- ⁵⁴ EOL, Székács József irathagyaték 24. Levelek, I. pallium. – Kivonatossan idézi Sólyom Jenő: Kossuth levele Székácshoz házasságkötése ügyében. *Evangélikus Élet*, 1956. július 1. 2.
- ⁵⁵ Dyl (Dezséry László): Érdekes per Kossuth házassága körül. *Evangélikus Élet*, 1942/12.
- ⁵⁶ Várnai Sándor: Kossuth és az egyház. *Protestáns Szemle*, 1894. (A továbbiakban: Várnai, 1894.) 298.
- ⁵⁷ Erdélyi János levele, Budavár, 1841. január 17. *Irodalomtörténeti Közlemények*, (a továbbiakban: ItK) 1905. 233.
- ⁵⁸ Rainer Pál: Kossuth házassága (1841). *A Laczkó Dezső Múzeum centenáriumi megemlékezésének anyaga*. 23–24. Veszprém, 1995.
- ⁵⁹ A csárdapusztai kápolna mint Kossuth-emlékhely. Szájhagyomány és valóság e Kossuth-emlékhelyről. In H. Szabó Lajos: *Kossuth-emlékek Veszprém megyében*. Pápa, 1997. 24–27.
- ⁶⁰ Pesti Egyház Evangélikus Lelkészi Hivatalának keresztelési anyakönyve, 1841. 221. 174. sz.
- ⁶¹ Uo. 1844. 250. 76. sz.
- ⁶² Patay Pál: Magyar protestáns unió. Budapest, 1918. 93.
- ⁶³ *ItK*, 1905. 352–353.
- ⁶⁴ A két protestáns felekezet 1591. évi szétválására utal.
- ⁶⁵ Vezércikk. *Pesti Hírlap* 1841. Tavaszéle 17. No. 22.
- ⁶⁶ *ItK* 1905. 353.
- ⁶⁷ „Akarjuk! Int az idő!” *Pesti Hírlap* 1841. július 14. No. 56.
- ⁶⁸ *Pesti Hírlap* 1841. július 17. No. 57.
- ⁶⁹ *Pesti Hírlap* 1841. szeptember 11. No. 73.
- ⁷⁰ *ItK* 1905. 354–357.
- ⁷¹ Kis János *Emlékezéseiben* (Budapest, 1890. 419.) nem tesz erről említést.
- ⁷² Balatonfüred, 1842. június 30. este. *ItK* 1905. 356–357.
- ⁷³ EOL Archivum Generalis Ecclesiae (=AGE) II e 3:8.
- ⁷⁴ *Pesti Hírlap* 1842. december 22. No. 203.
- ⁷⁵ Stehlo János (1787–1868), bács-szerémi esperes. András fia budavári, János fia eperjesi lelkész lett.
- ⁷⁶ EOL Bányai Egyházkerület levéltárának 842. C. a. 5 jelzete alapján közli : Várnai, 1894. 302.
- ⁷⁷ Magyar Országos Levéltár Vörös Antal gyűjteménye (R90-123). Említi: Várnai, 1894. 300.
- ⁷⁸ Az 1000 példányban megjelent egyetemes közgyűlési jegyzőkönyv nyomdai díja 55 ft. 20 kr. volt.
- ⁷⁹ EOL Egyetemes Közgyűlési Jegyzőkönyvek 1843–1848.
- ⁸⁰ Kossuth Lajos nézete az 1848-dik évi vallásügyi törvényekről. In: *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*. II. Debrecen, 1871. 134–136.
- ⁸¹ Gottlieb August Wimmer (Bécs, 1793 – Bécs 1863) modori, majd felsőlövői lelkész. Hazafias magatartása miatt 1849-ben menekülni volt kénytelen. Angliában, Amerikában és számos európai országban nagy szolgálatokat tett a szabadságharc ügyének. Irod.: Burgenlandi Tartományi Levéltár A/XXVIII-2 Nachlass Wimmer. – *Burgenländische Heimatblätter* 1982. 1. füz. – Hans Berhard Zimmermann: *G. A. Wimmers politische und diplomatische Wirksamkeit*. Wien, 1941. – Simon V.

- Péter: *Wimmer Ágoston 1848-as londoni küldetése*. Szombathely, 1978. – Tilcsik György: Kossuth Lajos levele Wimmer Ágoston 1848. évi második londoni küldetéséről. In: *Vasi Honismereti Közlemények* 1991/2. (A továbbiakban: Tilcsik, 1991.) 77–83.
- ⁸² Kossuth levelét teljes terjedelemben közli Tilcsik, 1991. 79–81.
- ⁸³ Gr. Teleki László (1811–1861)
- ⁸⁴ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Budapest, 1958. 487.
- ⁸⁵ H. Szabó Lajos: *Kossuth-émlékek Veszprém megyében*. Pápa, 1997. 37–39.
- ⁸⁶ *Egyetértés*, 1894. december 25.
- ⁸⁷ Várnai, 1894. 304.
- ⁸⁸ *Vasárnapi Újság* 1902/38.
- ⁸⁹ Lang Nachlass im Archiv der deutschen Gemeinde. J. 1850. Így idézi *Doleschall Sándor* pesti lelkes és országos levéltáros: „Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde.” Budapest, 1887. 127. jz. Sajnos az irat ma már nem lelhető fel a pesti német egyháznak az EOL-ban őrzött levéltárában.
- ⁹⁰ Pulszky, 1958. II. 58.
- ⁹¹ Gáborjáni Szabó Botond: A „Kossuth, magyarok Mózesé” toposz történeti háttere. *Debreceni Szemle* 1998/3. Idézi Révész Bálint egykori debreceni református lelkész 1848. márciusi beszédének szavait: „A te kezeidbe tevő le Isten a mózesi csodatevő vesszőt nemzetünk vezérlésében.” – Baló Benjamin református lelképásztor is így prédikált 1849 tavaszán: „A mi magyar Mózesünk, Kossuth Lajos vezérletével a nemzetgyűlés megírta a világ legrészebb oklevelét: a győzedelmes magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát.” Várnai, 1894. 342.
- ⁹² „*Leborulok a nemzet nagysága előtt*” (A Kossuth-hagyaték) Budapest, 1994. 103–104.
- ⁹³ A Kossuth családnak csaknem minden tagja emigrációba kényszerült. Kossuth Lászlóné két leányával, Meszlényiné Kossuth Zsuzsával (1817–1854) és Zsulavszkyné Kossuth Emiliával (1817–1860) előbb Brüsszelig jutott, ahol ő 1853-ban elhunyt. A két nővér New Yorkban, illetve Brooklynban fiatalon fejezte be életét. Ihász Dániel Naplója. In: *Ellenzék*, 1873. 3–4.
- ⁹⁴ Lányi Károly 1887-ben kiadott naplójából közli Ács Tivadar: *Kossuth papja, Ács Gedeon*. Budapest, 1940. 54.
- ⁹⁵ Ács Gedeon: *Mihelyt gyertyám eloltom. Bostoni jegyzetek 1856–1863*. Budapest, 1989. (A továbbiakban: Ács, 1989.)
- ⁹⁶ Asbóth Sándor (Keszthely, 1811 – Buenos Aires, 1868) Kossuth szárnysegédje, fivérével együtt meneküléskor ő ásta el a koronát Orsovánál. Utóbb amerikai dandártábornok, nagykövet és miniszter.
- ⁹⁷ Ács, 1989. 52–55.
- ⁹⁸ Uo. 68.
- ⁹⁹ Eperjes, 1814 – Budapest, 1897
- ¹⁰⁰ Francis W. Newman: *Select speeches of Kossuth*. London, 1853.
- ¹⁰¹ That is the duty of Christians, that is the fundamental principle of the Christian religion, to do unto others as you desire others to do unto you... Uo. 426.
- ¹⁰² Thou art fallen, O my country, because Christianity has yet to come, but it is not yet come – nowhere! Uo. 427.
- ¹⁰³ Endre Sebestyén: *Kossuth. A Magyar Apostle of World Democracy*. Pittsburg, 1950. 186.
- ¹⁰⁴ Uo.
- ¹⁰⁵ Uo. 187.
- ¹⁰⁶ Pulszky, 1958. II. 81.
- ¹⁰⁷ Uo. 87.
- ¹⁰⁸ Balassa József: *Kossuth Amerikában*. Budapest, 1931. (A továbbiakban: Balassa, 1931.) 49–50.

- ¹⁰⁹ Kossuth egyházi vonatkozású beszédeivel több egykori amerikai folyóirat foglalkozott. A bostoni kiadású *Liberator* 1851. dec. 12-i száma „Kossuth and the Catholics”, 1852. jan. 23-i száma pedig „Kossuth and the Bible Society” címen közölt írást. A *The Ohio Observer* 1852. febr. 11-i száma „The Church in Hungary” címen publikálta írását. Vö. Széplaki, Joseph: *Bibliography on Louis Kossuth 1851–1852*. Ohio, 1972.
- ¹¹⁰ Várnai, 1894. 293.
- ¹¹¹ Balassa, 1931. 57.
- ¹¹² Idézi Bucsay Mihály: Egy német lelkész tudósítása Kossuth Lajos amerikai útjáról. In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. Szerk.: Benda Kálmán. Budapest, 1981. 205–206.
- ¹¹³ Vilma leánya 1862 tavaszán Nervi városában halt meg. Genovában, a San Benigno temetőben helyezték szülei örök nyugalomra.
- ¹¹⁴ Meszlényi Teréz Torinóban hunyt el 1865 szeptemberében.
- ¹¹⁵ Ihász az olasz hadsereg ezredeseként is harcolt az olasz nemzeti egységért. Ruhmann Jenő: Ihász Dániel szerepe az olaszországi magyar emigrációban. *Soproni Szemle*, 6. 1942/4. 233–256. *Pápai lapok* 1881. 72–73. Németh Tibor: Kossuth barátja. Ihász Dániel (1813–1881) emlékezete. *Bakony Tája*, 1981. szeptember. H. Szabó Lajos: Nagydémről indult el. In uő: *Kossuth-emlékhelyek Veszprém megyében*. Pápa, 1997. 37–39.
- ¹¹⁶ *Békés megyei Közlöny* 1877. május 24. Említi Linder László, *Evangélikus Élet* 1961. szeptember 3. 2.
- ¹¹⁷ *Kossuth Lajos iratai*. S. a. rend.: Kossuth Ferenc. Budapest, 1900. (A továbbiakban: KLI) X. 132–137.
- ¹¹⁸ Uo. VIII. 363.
- ¹¹⁹ Kossuth eredeti levele a sámsónházi evangélikus egyházközség tulajdona.
- ¹²⁰ Uo. 1879. június 17-i jegyzőkönyv.
- ¹²¹ *KLI* IX. 353–356. Idézi Szezhlo Mátyás: Kossuth Lajos gyülekezeti felügyelő. *Evangélikus Naptár*, 1971. 55–59.
- ¹²² Dobos János (1804–1887) lelkes híve volt a protestáns unió gondolatának.
- ¹²³ Sárkány József: *Kossuth Lajos élete és hagyatéka*. Cegléd, 1944. 145–147.
- ¹²⁴ Uo.
- ¹²⁵ Rapcsányi J. Jenő: Út a kegyelem templomáig. In: *A szegedi ág. hitv. ev. egyházközség története*. Szeged, 1943. 45.
- ¹²⁶ *KLI* IX. 311–319. Megjelent az *Egyetértés* 1879/88. számában, részleteit közölte a *Szegedi Híradó* 1879. IV. 2. Vö. Fabiny Tibor: Kossuth Lajos levelezése a szegedi evangélikusokkal. *Diakonia (Evangélikus Szemle)*, 1979/1. 55. kk.
- ¹²⁷ Kossuth Ferencnek első felesége, Emilia Hoggins (†1876) angol asszony volt. Hentaller Lajos: *Adalékok Kossuth Ferenc életéből*. Budapest, 1906. 47. Krúdy Gyula: *Kossuth fia*. Budapest, 1976. 108., 394.
- ¹²⁸ *KLI* VIII. 353–356. *Békés megyei Közlöny* 1879/22. március 16. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (a továbbiakban: PEIL) 1879/36. Linder László: Kossuth kapcsolatai az evangélikus gyülekezetekkel. *Evangélikus Élet* 1961/36.
- ¹²⁹ R. S. Ashton az 1846-ban Londonban megalakult – akkor 50 tagegyházból álló – Alliansz Szövetség európai szervezetének volt a titkára. *Lexikon für Theologie und Kirche*, I. Freiburg, 1930. 282. *British Museum General Catalogue of Printed Books*, Vol. 7. London, 1965.
- ¹³⁰ Mindkét levél Thomay József unokájának, néhai Bende Gizella nyugalmazott tanárnőnek a tulajdonát képezte.
- ¹³¹ A minden felekezetű protestánsok szövetségének gyűlése Baselben. *PEIL*, 1879. 1390.
- ¹³² *PEIL*, 1879. 1295.

- ¹³³ Uo. 1879.
- ¹³⁴ A templom felszentelésére 1882. május 21-én került sor.
- ¹³⁵ Idézi Szekfű Gyula: Az öreg Kossuth 1867–1894. In: *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. II. Budapest, 1952. (A továbbiakban: Szekfű, 1952.) 393.
- ¹³⁶ *KLI* IX. 411.
- ¹³⁷ Lásd 11. jegyzet
- ¹³⁸ Czékus, 1894. 23–24.
- ¹³⁹ Uo. 80. kk.
- ¹⁴⁰ 1892. augusztus 27-i levél.
- ¹⁴¹ 220 arany frankot utaltatott át.
- ¹⁴² *KLI* X. 386–390. Czékus, 1894. 88–93.
- ¹⁴³ Helfy Ignác (1830–1897) újságíró, politikus, Kossuth emigrációs iratainak szerkesztője.
- ¹⁴⁴ Pajkossy Gábor: *Kossuth Lajos*. Budapest, 1998. 160.
- ¹⁴⁵ Uo. 161.
- ¹⁴⁶ Idézi Szabad György: *Kossuth Lajos üzenetei*. Budapest, 1994. 290.
- ¹⁴⁷ Harmati Béla: Az evangélikus és az ökumenikus Kossuth Lajos. Ünnepi beszéd Kossuth halála 100. évfordulóján tartott ökumenikus ünnepségen, 1994. március 20-án. *Lelkipásztor*, 1994/5. 180–181. Fabiny Tibor: Emlékezés Kossuth halálára. *Evangélikus Élet*, 2002. március 17. 7.
- ¹⁴⁸ Verasztó Antal: *Elindult Orosházáról Orosházára*. Orosháza, 2001. 26. Koszorús Oszkár: *Orosháza jelesei a XIX. század végéig*. Orosháza, 1994. 159–161. Veres még 1882-ben személyesen is felkereste feleségével Kossuthot, és ő kezdeményezte annak orosházi díszpolgárságát, valamint 1904-ben felavatott szobrát.
- ¹⁴⁹ Raffay Sándor: *Ötven év távlatából*. Budapest, 1944. 53.
- ¹⁵⁰ *Biszkup Sándor*: Evangélikusok Kossuth temetésén. *Evangélikus Élet*, 1994. április 1.
- ¹⁵¹ Török József: *Emlékbeszéd Kossuth Lajos felett*. Czegléd, 1894.
- ¹⁵² Kossuth Lajos iratai, V. sar.: Helfy Ignác. Budapest, 1895. 230.

ZAKAR PÉTER

„ÉDES ANYÁNK, KI A FÖLDÖN VAGY”*

Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei

Bevezetés

Kossuth Lajos a 19. századi magyarországi politikai élet meghatározó alakja volt, aki számos esetben állást foglalt egyházpolitikai kérdésekben is. Ezen állásfoglalások hátterét, az érdekegyesítés programjába történő illeszkedését szeretnénk a reformkor időszakában megvizsgálni. Bevezetésünkben fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Kossuth ez irányú nézeteinek összefoglalása során eltekintünk a Kossuth-kultusz vallásos jellegű megnyilvánulásainak elemzésétől, és Kossuth vallásos életével is csak olyan mértékig foglalkozunk, amennyire ezt témánk kifejtése indokolja.

A vallásához ragaszkodó Kossuth képe a 20. század elején főként Hegyaljai Kiss Géza műveiből bukkant elő, aki kiemelte Kossuthnak a gondviselésbe vetett mélységes hitét, szelíd szívű emberszeretetét, toleráns vallási nézeteit, illetve azt, hogy Kossuth állandóan olvasta a Szentírást.¹ Ez a felfogás már a kortársak között sem aratott osztatlan sikert, s a modernebb szakirodalomban gyakran olvashatók olyan utalások, amelyek a fiatal Kossuth felvilágosodásban gyökerező bibliakritikai megjegyzéseire mutatnak rá.² A Kossuth vallásosságával kapcsolatos viták jelentős része azon a félreértésen alapul, hogy nem választják szét Kossuth vallásosságát, illetve egyházpolitikai elveit.

Kossuth egyházpolitikai elveinek forrásai

Kossuthot szülei a protestáns hagyományoknak megfelelően, mindazonáltal toleráns szelímben nevelték. „Sohasem vettem magam, s nem vették szülőim észre, hogy vallás tekintetében vagy türelmetlenek, vagy tértitgetők voltak volna; s én, szülőim, kivált igen vallásos anyám vezérlete alatt protestáns szellemirányú gyermek valék, bár oktatóim római szerzetesek” – vetette papírra 1844-ben írt önéletrajzi töredékében.³ Szakirodalomban gyakran felbukkanó feltételezés, hogy a fiatal Kossuthot a felekezeti előítéletektől nagymértékben óvhatta az a tény, hogy tanulmányai során katolikus, református és evangélikus tanintézményekben is megfordult.⁴ Ezt az állítást ugyan nem lehet for-

* Tanulmányunk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

rásokkal is alátámasztani, de az biztos, hogy Kossuth a sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumra, illetve az eperjesi evangélikus líceumra életének későbbi szakaszában is szeretettel gondolt vissza. A piarista iskola hat évéről 1848. október 23-án, Magyaróváron többek között ezeket mondta *Burián Boldizsár* házfőnöknek és a kíséretében lévő piarista atyáknak: „Talán nem is tudják az urak, hogy én is növendékük voltam, s hogy tudományomat s hazafiúi érzésemet önök, ha nem is egész kiterjedéssel, de legalább első magvait és talpkövét vetették és csepegtették belém; azért is e hasznos szerzet iránt hálás érzéssel lenni meg nem szűnök.”⁵ A nyolcvanas évek elején kiemelte, hogy piarista tanítói „mindannyian magyar érzelmű, derék hazafiak voltak”, annyira távol a „szektárius vakbuzgóságtól”, hogy az újhelyi iskola igazgatója maga figyelmeztette Kossuth Lászlót, hogy fia evangélikus hitoktatásra szorul, sőt, kérésére elvitte a fiút *Czapkay János* kemencei evangélikus lelkészhez.

Amikor megérkeztek, az igazgató e szavakkal adta át a fiatal Kossuthot jövődó hitoktatójának: „Szeretett testvérem az Úrban! Íme elhoztam hozzád atyja rendeletéből s gondviselésed alá helyezem ezt a fiút, mi igyekeztünk őt, amennyire tőlünk kitelhetett, bevezetni a világi tudományok útjára; vezesd be őt te a lelki üdvösség útjára hited és vallásod szerint; s a mindnyájunk közös atyjának, a szeretet Istenének áldása legyen munkáddal.” Az öreg Kossuth Lajos szerint az evangélikus lelkész és a katolikus pap összeölelkezésének „elmosódhatatlan emlékezete” úgy világított előtte „a valláskülönbség nélküli emberszeretet ösvényén”, miként a napkeleti bölcsüket vezette hajdan a betlehemi csillag a kisgyermek születésének helyszínére.⁶

Az eperjesi evangélikus líceumban eltöltött diákévek (1816–1819) is hasonlóan mély és pozitív nyomokat hagytak Kossuthban. A *Pesti Napló*ban 1883-ban megjelent visszaemlékezésében így vallott az eperjesi évekről: „Ott virradott fel lelkemben azoknak az elveknek a világossága, amelyek vezéreltek viharos életemben a hazám és felebarátaim iránti kötelességnek az ösvényén, amelyek adtak, és meg vagyok győződve, adni fognak halálom órájáig mind akaratot, mind elszántságot és erőt, feláldozni életemet és vagyonomat hazám eltörölhetetlen jogainak megvédésére és polgári, nemzeti, vallásos szabadsága szolgálatában.”⁷

Kossuth 22 évesen tért haza Zemplén vármegyébe, miután befejezte jogi tanulmányait. Diplomáját 1824. november 9-én hirdették ki az újhelyi megyeházán. A vármegyei életbe fokozatosan beilleszkedő fiatalember kezdetben sok mindennel próbálkozott, így a történetírással is. A nagy francia forradalom történetének kivonatát 1799-ig akarta megírni, de csak az 1791. január 27-ig terjedő kivonatot ismerjük. Noha tartott a forradalomtól, bizonyos intézkedésekkel mégis szimpatizált: kiemelve közölte az egyházi javakat állami vagyonná nyilvánító, a tizedet eltörölő, illetve a nemesi előjogokat megszüntető határozatokat. Egyetemes történeti munkájának töredékeiben, amelyeket az 1820-as évek derekán vagy azt követően vetett papírra, számos bibliakritikai megjegyzés is olvasható. A mózesi történetek – megítélése szerint – nem mentesek sem a fizikai helytelenségektől, sem a történeti képtelenségektől. A teremtéssel kapcsolatos elbeszéléseket sem tekinthetjük történeti iratoknak, mert annak egy ember sem volt tanúja. Kifogásolta

a Biblia istenképének antropomorf voltát, Nőé története kapcsán pedig leszögezte, hogy „ezen természeti történetnek egy isteni büntető ítélet gyanánt tett előterjesztése, egy az értelem s bölcselkedéssel ellenkező köznépi képzelet”.⁸

Érvelését áthatja a francia felvilágosodás gondolkodásmódja, amellyel jelentős mértékben egyik eperjesi tanára, *Greguss Mihály* ismertette meg. Kossuth László olyan nagyra becsülte Greguss tanár urat, hogy egy ízben a húsvéti szünidőben házához is meghívta fia tanárát.⁹ A fiatal Kossuth Lajos ekkoriban már ismerte a francia enciklopédisták egyik utolsó jelentős alakjának, Volnay-nak a munkáit is. Gondolkozásának legmélyén azonban nemcsak olvasmányai hagyhattak nyomot, hanem az 1790-es nemesi mozgalom is, amely vallási követeléseit sorába a bevett felekezetek szabad vallásgyakorlását is felvette.¹⁰ Kossuth aforizmagyűjteményében a Szentírást a keresztény status alkotmányaként határozta meg. Miután 1826-ban kinevezték a sárospataki fiókegyház ügyvédjévé és egyháztanácsai jegyzőjévé, nemcsak a fiókegyház önállóságát védte az anyaegyházzal szemben, hanem az istentiszteleti nyelv magyarosítását is őszinte szívvel pártolta.¹¹

Az előzmények közül még két szempontot kell kiemelnünk. Az egyik a birodalom által folytatott egyházpolitika, amelyet a magyar szabadelvű ellenzék kritizált ugyan, de egyes alapelveivel mégis egyetértett. A 19. századi Európában, illetve Magyarországon, az egyháznak egyszerre több fronton kellett küzdeniük. Először is az állam – az európai gyakorlatnak megfelelően – erőteljesen beavatkozott az egyházi életbe. A protestánsok és az ortodox felekezet autonómiáját ugyan törvény garantálta, de az állami felügyeleti jog rájuk is kiterjedt. Másodsor, a felekezetek ennek ellenére keresték az állam szövetségét, hogy az egyre erőteljesebben jelentkező elvilágiasodással szemben felléphessenek. Az indifferentizmus főként a tanult rétegek körében hódított, de a szociális válság elmélyülésével az alsóbb rétegeket is elérte. Ez a kihívás azután különböző válaszreakciókat szült: egyesek a válság leküzdése érdekében reformokat sürgettek, mások az általuk vallott értékek határozottabb képviselésében, illetve a liberalizmus totális elutasításában látták a kiutat.¹²

A 18. század végén érvényesülő felvilágosult abszolútizmus a katolikus egyházat hazánkban is erőteljesen az állam irányítása és ellenőrzése alá vonta, miközben a bevett felekezetek számára ha nem is egyenjogúságot, de mindenképpen szabad vallásgyakorlatot igyekezett biztosítani. E felfogás hívei a papságot állami alkalmazottnak, az egyházi vagyont pedig állami eredetű vagyonnak tartották. Ráadásul *Mária Terézia* császárnő 1768. december 19-én kelt legfelsőbb elhatározása szerint az uralkodó a „Subsidium ecclesiasticum pro fortificatio”-t 10 éven át, pápai engedély nélkül is be kívánta szedni.¹³ A főpapi jövedelmek megadóztatása (a taxáltatás) a jozefinista egyházpolitika integráns részévé vált. Kossuth gyermekkorára tehát olyan időszakra esett, amikor az egyház állami megadóztatása természetesnek tűnt, a papságot pedig a közjó előmozdítása érdekében fáradozó hivatalnokoknak tekintette a bécsi adminisztráció, sőt a magyarországi társadalom egyre jelentősebb része is. Az 1825. évi országgyűlésen a rendek tiltakoztak az egyházi vagyon megadóztatása ellen, mivel ebben a nemesi előjogok sérelmét látták. A reformkori országgyűléseken azonban e sérelem is új értelmet és magyarázatot nyert.¹⁴

A reformkori ellenzék egyik meghatározó élménye Széchenyi István *Hitel* című munkája volt. Széchenyi vallásosságának bonyolult problematikája csak áttételesen érhető itt tetten. Azt azonban határozottan leszögezte a szerző, hogy az igazi egyesülést az jelentené, ha az országban szépen egybeolvadna és egy testté válna a számtalan felekezet. Mindenki szeresse felebarátjában a hazafit, s ne azt nézze, mi módon vet számot Istenével – összegezte álláspontját a legnagyobb magyar.¹⁵ A vidéki közélet felélénkülése, a kaszinókban folytatódó viták és az európai politika fejleményei is mind-mind a változások lehetőségére utaltak. Amikor Zemplén megye, immáron a kolerafelkelés keserű tapasztalatait követően, az operátumok megvitatásához fogott, Kossuth megyei karrierjének csúcsára érkezett: a város ügyésze, a válság idején a város egyik irányítója, a helyi ellenzék nagy hatású szónoka volt.¹⁶

A reformkori politikus

A *Lónyay Gábor* körül csoportosuló fiatal nemesek az operátumok zempléni vitája során elérték, hogy a megye a jobbágyterhek örökös megválthatósága, a jobbágyok birtokbírhatása, az úriszék, illetve az ósiség törvényének eltörlése mellett tette le a voksát. Ugyancsak állást foglalt a megye a tized eltörlése mellett, sőt a jogügyi munkálatokban követelték, hogy az egyháziak szerzeményeik egy részét engedjék át népnevelési célokra. 1832. június 15-én került sor a tudományos és egyházi operátumok összbizottsági vitájára. A vita során kikristályosodó vélemények a nevelésügy országgyűlési hatáskörbe sorolását, a felekezeti iskolák valláskülönbség nélküli látogatásának engedélyezését, a katolikus papok nősülését, a tanítók egyházi forrásokból történő fizetését, illetve a stóladíj eltörlését sürgették.¹⁷ A legutolsó követelés világosan utal a formálódó reformellenzék követeléseinek magyarországi előzményeire is, hiszen a stóladíjvédelmek korlátozására *II. József* uralkodása alatt került sor, a stola baptismalist pedig 1785. március 29-én el is törölték, és jellemző, hogy ez a rendelkezés 1792. szeptember 7-ét követően továbbra is érvényben maradt.¹⁸

Kossuth híres beszédében, amelyet 1832. szeptember 5-én tartott a sajtószabadság ügyében az operátumok közgyűlési vitájában, kitért a vallásra is mint olyan tényezőre, amelynek védelmét a sajtószabadság ellenében fel szokták hozni. Azzal érvelt, hogy a vallás igazságait nem lehet sajtótámadásokkal megingatni: „Én úgy hiszem, a vallásnak szent igazságai sokkal idvességesebb s dönthetlenebb alapokon épülnek, mintsem hogy azokat bármely fondorkodás is nem mondok eldönthetné, de csak meg is gyöngíthetné.” Arra is utalt, hogy a nagy francia forradalom alatt, a „szörnyeteg tyrannus” időszakában a vallással együtt a sajtó szabadságát is elnyomták.¹⁹ A reformkori Kossuth számára tehát – politikai szempontból – a vallás olyan eszmerendszerként jelentkezett, amelyre politikai ellenfelei gyakran hivatkoztak, illetve amelynek képviselői között szép számmal akadtak politikai ellenfelei is.

Ezzel együtt figyelemre méltó az a tény is, hogy Kossuth reformkori politikusként is részt vett az evangélikus egyház közéletében. Tagja volt a bányakerületi és az egyetemes közgyűléseknek, így közelről ismerhette saját felekezetének belső problémáit is.²⁰ Nyilvános politikai működését azonban nem egyháza tanítása, hanem a magyar nemzet iránti szabadelvű elkötelezettsége szabta meg. Az 1832-ben megkezdett országgyűlés vitáiról készített munkájában a vallásszabadság kérdésének is egy kb. 30-40 nyomtatott ív terjedelmű munkát szeretett volna áldozni.

Noha a *Vallásszabadság az 1833-ki országgyűlésen* című műve a császári-királyi hatóságok jóvoltából végül még sem került terjesztésre, a munka szerkezete Kossuth előfizetési felhívásából jól rekonstruálható. A bevezetésben a vallásszabadsággal kapcsolatban megjelent törvények és rendeletek kaptak volna helyet. Kossuth azzal indokolta ezt, hogy az államtudomány általános elvei szerint „a politikai reformokat a vallásszabadsági reformnak megelőzni kelletik, mert e nélkül a többfelekezetű nemzet morális erejét közhatású munkálkodásra összepontosítani... csaknem lehetetlen.” A szerző várakozása szerint a rendeletek kivonatai igazolni fogják azon szabadelvű politikusokat, akik nyomorgatott polgártársaik, t. i. a protestáns felekezetekhez tartozók ügyét pártfogolják. Ezt követték volna az országgyűlés vallásügyi vitáinak a részletei – folytatta Kossuth – „úgy a kerületi, mint a két tábla országos üléseiből saját jegyzetimből, melyeket azoknak mindenkor figyelmes tanúja gyűjtöttem, s mikkel országgyűlési tudósításimból a tisztelt közönségnek egy része különben sem ösméretlen.”²¹

Az egyháziak megadóztatásának nemesi alapon felfogott sérelméből az 1832–36-os országgyűlésen a reformellenzék új érvet faragott: Kossuth megfogalmazása szerint a Karok és a Rendek egyetértettek azzal, hogy az egyházi javakat közhasznú célokra lehet fordítani, és csak azért bírálta a kormányhatalmat, mert az nem az országgyűlés beleegyezésével történt. Az ellenzék már az 1832–36-os országgyűlésen felvetette a tized eltörlésének szükségességét, és a reformkori országgyűléseken rendszeresen hangzottak el javaslatok az egyházi jövedelmek közcélokra fordításának érdekében.²²

Kossuth Lajos azzal is munkát biztosított a császári-királyi hatóságoknak, hogy magyarra fordította a liberális katolicizmus vezéralakjának, *Hugues Félicité Robert Lamennaisnek Paroles d'un croyant* (Egy hívő beszédei) című művét. A fordítás tényét *Gönczy Gedeon* jurátus, aki 1834-ben Kossuth szerkesztőségi ügyintézője volt, egyértelműen tanúsította. A francia pap, akinek a munkája néhány hónap alatt az egész európai szabadelvű értelmiséget meghódította, megjövendölte, hogy eljön az idő, amikor a népek kiszabadulnak a zsarnokok és a hatalmat birtoklók szolgaságából. Ezek után nem meglepő, hogy az osztrák hatóságok begyűjtötték a magyar fordítás kéziratos példányait. Kossuthot is kérdőre vonták az ügyben, aki azzal a nem túlságosan hihető magyarázattal vágta ki magát, hogy a könyvet kizárólag nyelvyakorlás céljából fordította le magyarra.²³

Kossuth 1837. május 5-én hajnalban történt letartóztatását megelőzően véletlenül találkozott *Albach Szaniszló* ferences szerzetessel, akinek prédikációit – Széchenyihez hasonlóan – maga is szívesen hallgatta. Albach ugyanis „nem vagdosott hallgatóihoz pok-

lot, ördögöt”, hanem főként emberszeretetet hirdetett a szószékről.²⁴ Fogságában Kossuth „a képzelődés túlhatalma ellen” gyakorlati tárgyak feletti meditációhoz folyamodott. Részletesen átgondolt minden egyes kérdést, ami hazája állapotával volt kapcsolatos. Így hasznosította mindazt, amit a népszerű ferences hitszónoktól tanult.²⁵

Kossuth a per során védekezésébe is beépítette vallással kapcsolatos felfogását. 1839 januárjában kelt megjegyzéseiben, amelyeket védője replikatervezetére tett, a változások támogatói között Jézus Krisztust is számba vette, mint aki tanított és reformált. A haladás szükségessége mellett érvelve példaként említette a reformáció küzdelmeit is. „A keresztény vallás minél jobban üldöztetett s nyomatott, annál erősebb lábba kapott. Luther reformatiójának bárha következett volna oly serény és erős terjedelme, ha a stagnatio barátai tűzzel, fegyverrel nem ostromolják. Úgy volt ez mindig, úgy van a mi időnkben is.”²⁶

1840. május 10-én Kossuth visszanyerte szabadságát, és ezzel együtt ismét teljes erővel bekapcsolódhatott a hazai politikai küzdelmekbe. A közvéleményt ekkoriban többek között a vegyes házasságok kérdése foglalkoztatta. Ez a kérdés Kossuth számára sem lehetett közömbös, hiszen 1840. december végén nőül akarta venni a katolikus vallású Meszlényi Teréziát. Kossuth feleségéről már olyan sok rosszat leírtak, hogy az ember szinte kísértésbe esik, hogy megkedvelje. *Pálffy János* szerint pórias büszkeség és ostobaság jellemezte,²⁷ és *Széchenyi* sem mulasztott el vele kapcsolatban egy epés megjegyzést tenni naplójában, mégpedig szó szerint ugyanazt, mint amit Kossuth engedett meg magának *Bajza József* házassága kapcsán apjához írt levelében, 1838. május 20-án.²⁸

Kossuth már ismerte jövendőbelijét, amikor a vezérvármegye 1840 augusztusának végén a vegyes házasságokkal kapcsolatos visszaélések megtárgyalását tűzte napirendjére. Az 1791/26. törvénycikk kimondta, hogy a vegyes házasságokat katolikus pap előtt kell megkötni, ugyanakkor a pap nem gördíthet akadályt a házasság megkötésének útjába. A szabadelvű tábor és a protestánsok azonban ilyen akadálnak tekintették, ha a katolikus pap reverzálist követelt, vagyis a protestáns féltől elvárta, hogy gyermekeit katolikus hitben nevelje. Ha a reverzális hiányzott, a házasságot ünnepélyes külsőségek és áldás nélkül jegyezték be az anyakönyvbe (assistencia passiva). 1840. augusztus 27-én Kossuth is felszólalt ez ügyben Pest vármegye közgyűlésén, és élesen elítélte a „keresztény szeretet papjai”-t, akik „tömött sorokban katonáskodnak a politikai harctéren, önkény és szűkkeblűség zászlói alatt”. A papságot azzal vádolta, hogy új vizsályt szít a hazában, s hogy az áldás megtagadása a szeretet kötelékeinek a megszaggatása. Csatlakozott a reverzális visszavonását követelőkhöz, a megye pedig felszólította az érintett plébánost, hogy szolgáltatssa vissza a reverzálist, ellenkező esetben egy protestánsokból és katolikusokból álló bizottság elé idézik. Az uralkodót is felszólították a közbelépésre, és ami Kossuth gondolkozásmódjára jellemző, éppen az ő javaslatára terjesztették ki a határozat érvényét az ortodox hívőkre is, nehogy azok „az északi kolosszus”, azaz Oroszország felé forduljanak.²⁹

Kossuth 1840. december 31-én szeretett volna megnősülni, az illetékes belvárosi plébános, *Feichtinger Domokos* azonban – a helyi szokásoknak megfelelően – csak vízkereszt

után akart lakodalommal egybekötött esküvőre engedélyt adni. Egyúttal megkérdezte a vőlegényt, hajlandó-e mindkét nembeli születendő gyermekei katolikus hitben történő nevelését biztosítani. Ritka jelenet volt ez, hiszen ebben a pillanatban bepillanthatunk Kossuth magánéletébe is. A kérdésre Kossuth természetesen azt felelte, hogy ő semmiképpen sem adna reverzalist, mivel az ellentétes lenne meggyőződésével. Egyúttal előadta azt az elképzelését, hogy a házassági szertartást Döme József rektorhelyettes és Feichtinger Meszlényi Terézia szállásán is megtarthatná. A plébános azonban ahhoz is ragaszkodott, hogy az esküvőre a paplakban kerüljön sor, ellenkező esetben az ünneplés egy bacchanáliához válhatna hasonlatossá. Kossuth szeretett volna jövődóbelije számára a háromszori kihirdetés alól felmentést kérni, mivel attól félt, hogy Meszlényi Teréz ezáltal kiteszi magát a rosszindulatú emberek fecsegésének.³⁰

Kossuth, mint láttuk, tekintettel arra, hogy Teréze „hölgysemérmét bántotta a templombani kihirdetés gondolata”, felmentést kért a templomi kihirdetés alól, de miután az engedély nem érkezett meg időben, végül *Székács József* evangélikus lelkészt is felkérte házassága hirdetésére. Magára a házasságra, miután Kossuth nem volt hajlandó reverzalist adni, a Pest-belvárosi plébánián az assistentia passiva előírásainak figyelembevételével 1841. január 9-én került sor.³¹ A vegyes házasságok a 19. században már nem számítottak a rendkívüli események közé a Pest-belvárosi plébánián sem. Az 1840–41-es egyházi év első harmadában a belvárosi plébánián Kossuthék házasságkötése mellett még nyolc olyan esetet jegyeztek fel, amikor a reverzális megtagadása miatt a házasulandóknak nélkülözni kellett a papi áldást.³²

A házassági anyakönyv tanúsága szerint a házassági tanúk Kossuth politikai szövetségesei közül kerültek ki. *Szombathelyi Antal*, Kossuth egykori békési levelezője, országgyűlési követ, *Ráday Gedeon* gróf, akit Kossuthhoz hasonlóan perbe fogtak az osztrák hatóságok, *Fáy András*, akinek a javaslatára Pest megye egyeteme rendkívüli közgyűlésen vitatta meg és bélyegezte törvénytelennek Kossuth elfogását, és végül *Szentkirályi Móric*, aki Kossuth közreműködésével szeretett volna lapot indítani 1840-ben; ők négyen tanúskodtak a házasságkötés során, s hogy a tanúk kiválasztása során a politikai érvek súlyosan estek latba, azt a házasságkötéssel kapcsolatos események is alátámasztják.³³

1841. január 28-án megjelent Feichtinger Domokosnál Pest vármegye küldöttsége: *Zlinszky János* főszolgabíró, *Simonyi József* esküdt és *Dubraviczky Simon* első alispán. Közölték a plébánossal, hogy Kossuth házasságkötése során tanúsított lenéző magatartása miatt eljárást indítanak a plébános ellen.³⁴ Az esküvői tanúk már január 14-én panaszt tettek az ellen, hogy Feichtinger szertartás és áldás nélkül, „ünnepléses egykedvű hanyagsággal” vette tudomásul a házasságkötés létrejöttét. Pest megye tehát pert indított Feichtinger ellen, s az ügy eljutott *Kopácsy József* prímás elé is, aki jóváhagyta mind a vikárius, mind Feichtinger eljárását.³⁵ Pest megye pedig 1845 végén beszüntette a Feichtinger elleni pert, tekintettel arra, hogy időközben az országgyűlés orvosolta a protestánsok vegyes házasságokkal kapcsolatos sérelmeit.³⁶

Az ifjú pár beköltözött Szép utcai új otthonába, s Kossuth 1842-ben már lényegesen visszafogottabban nyilatkozott a vegyes házasságok kérdéséről. *Zay Károly* evangélikus

főfelügyelőhöz írt leveléből kiderül, hogy továbbra is fel van háborodva a katolikus egyház álláspontja miatt, de hibának tartaná, ha a szabadelvű ellenzék részéről olyan nyilatkozatokat vagy lépéseket tennének, amelyek katolikus polgártársaikat elidegeníthetnék tőlük. Arra is utalt, hogy a klérus fanatizmusát nem azonosítja magával a katolicizmussal.³⁷

A *Pesti Hírlap* szerkesztőjeként Kossuth ritkábban foglalkozott egyházi ügyekkel. Kivételt csak a protestáns unió ügye szolgáltatott, amelynek támogatására több cikk is megjelent hírlapjában, és Kossuth már 1841-ben vezércikkben fejtette ki ez irányú nézeteit. Gondolatainak kiindulópontja ezúttal is a vallásszabadság: „Hitet s vallásos és erkölcsi érzelmet kényszeríteni senkire sem lehet; lelki állapot az, mely nem csak kényszerítést nem ismer, de sőt a saját akarat hatalomkörén is kívül esik.”³⁸

Történelmi tapasztalataink, hitünk és vallásunk, nemzetiségünk és jövőndő nagy érdekeink sürgetik a szerző szerint az evangélikus és a református felekezetek egybeolvadását. Kossuth sokat várt a neveléstől, amikor egy olyan nemzedék váltja fel a régit, amely már az unió szellemében kapott nevelést. A múlt keserű tapasztalatai és a különböző hitágazatok sem jelenthetnek akadályt a szerző szerint. A megoldás magyarázatát egy Claudianus-idézetben vélte megtalálni: „Peragit tranquilla potestas quod violentia nequid.” (Elvégzi a higgadt hatalom, amit az erőszak nem tud.) Az erőszak természeténél fogva képtelen a vallási ellentétek feloldására, szemben a „tranquilla voluntas” mindenható erejével. Kossuth számba vette a nehézségeket is. Első helyen említette a „slavizmus ábránd szenvedélyé”-t, amely tudja, hogy az unió a magyarság számára előnyös lenne. Második akadályként bizonyos hierarchiai vágyakat említ a szerző, de nyilvánvaló, hogy tágabb értelemben a két felekezet egyházkormányzatának összehangolását tartja szükségesnek. A tennivalók között említi, hogy az egyetemes gyűlések kezdjék meg az összeolvadás előkészítését, hogy a hívők tekintéllyel bíró része nyilatkozzék az unió mellett, hogy Székács József evangélikus és Török Pál református lelkész szerkesztésében indítson a két hitvallású közösség egy közös lapot, amely az uniót népszerűsítene. Ugyanakkor negatív példaként említi Kossuth a görög szertartású római katolikusokat, akik a latin szertartású testvéreikkel nem olvadtak teljesen össze.³⁹

A közös lap elindult ugyan *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap* címmel, az unió sokat vitatott gondolata azonban nem valósulhatott meg. Kossuth örömmel közölte lapjában az evangélikus egyház egyetemes konventjének 1841. szeptember 8-án, Pesten kelt határozatát, amely az unió mellett foglalt állást. Kossuthot megválasztották az uniót „a protestantizmus közös elvei vezérlete mellett” kidolgozó vegyes választmány tagjának. „Én, ki ezt írom – vallott olvasóinak a *Pesti Hírlap* 1841. évi 73. számában –, egyike vagyok azoknak, kik a fenn idézett üzenetben szavokat adták, hogy az unióra tehetségök szerint közremunkálni magokat elhatározzák. A közönség, mely csekély lapjainkat pártfogására méltatja, legyen bár vallásában különböző, a haza szent nevének szempontjából közös szerelmében nem különbözik, s az unió ügye a haza szent nevének szempontjából is sokkal inkább közügy, mintsem helyeslést ne remélnénk, hahogy azt, nemcsak a vegyes választmányban, hova feleim megtisztelő bizodalma engem is méltatott, hanem épp azon

úton is, mely a gróf Zay Károly által elvetett magvak dús reményű sarjadását, a nyilvánosságnál fekvő hatásnál fogva érlelni segítette, – előmozdítani ügyekezndem.”⁴⁰

A Tiszántúli Református Egyházkerület 1841. augusztus 31-én tartott közgyűlésén ke-reken elutasította a tárgyalások megkezdésére vonatkozó javaslatot. Noha a tárgyalások 1842-ben megkezdődtek a két felekezet között, a részletek kidolgozására hivatott vá-lasztmány 1848-ban végleg beszüntette működését. Az egységesítés fő szempontja, amint azt Kossuth is hangoztatta, a magyarosítás volt, és ezt a szlovák (szláv) nyelvű evan-gélikusok mindvégig hevesen ellenezték.⁴¹ Ugyanakkor Kossuth nemcsak lapjában támo-gatta a negyvenes évek első felében az unió gondolatát, hanem azt is lehetségesnek tar-totta, hogy ahhoz egykor majd a katolikusok is csatlakozni fognak.⁴²

Kossuth és a zsidóság

Az utókor sokat vitatta Kossuthnak a zsidósággal kapcsolatos nézeteit is. A felvilágoso-dás hatásán túlmenően a reformkorban a magyar liberális ellenzék – a külföldi tapaszta-latokat is hasznosítva – célul tűzte ki a felekezetek teljes egyenjogúságának kivívását, s ezzel együtt a katolikus államvallás maradványainak felszámolását. Ez a polgári jogegyen-lőség bevezetéséért folytatott közdelem szükségszerű következménye volt. A magyar liberálisok felvették programjukba a zsidóság egyenjogúsítását is, remélve, hogy az en-nek hatására meginduló asszimiláció a magyarság létszámát fogja gyarapítani.⁴³

Kétségtelen, hogy a fiatal Kossuth az éhségmentő intézetekről 1828-ban írt érteke-zésében még a kocsmáros zsidóban vélte felfedezni az izákkosság terjedésének egyik okát. Ez azonban inkább azt bizonyítja, milyen messze került a reformkori politikus az örök-lött előítéletektől. Szemléletének alakulása a hazai szabadelvű ellenzék nézeteinek ala-kulásával volt összhangzásban, amely már az 1839–40-es országgyűlésen kísérletet tett a hazai zsidóság jogegyenlősítésére. A kísérlet a felsőtábla egy részének és az udvarnak az ellenállásán ugyan megbukott, de Kossuth indokoltnak tartotta egykori szűkebb pát-riájának, Zemplén megyének a megrovását, amikor az – a törvényhozás határozatával szemben – újra megszorításokat vezetett be a zsidók kereskedelmi tevékenységével kap-csolatban. Kossuth 1844-ben szerkesztőként is leszögezte, hogy hitkülönbségek miatt nem szabad polgártársaink egy részét a polgári jogokból kizárni. Ugyanakkor Kossuth megkülönböztette az emancipáció politikai és szociális oldalát. Lapjában, a *Pesti Hírlap*-ban 1844. március 14-én kifejtette, hogy a zsidóknak olyan erős támogatóra lenne szük-ségük, mint amilyen erős támogatóra leltek a protestánsok az angolokban.⁴⁴ Május 5-én pedig *Fábián Gábor* akadémikus vezércikkében arról írt, hogy a megyei képviselők több-sége pártolja ugyan az emancipációt, de velük szemben „roppant ellenzék, mondhatni, egy egész nép áll szemközt”. Az emancipáció körüli vitákat az ótestamentumi időkől származó „zsidó természet”-re vezette vissza, amelyet az emancipáció hívei az egyenjo-gúsítás kimondásával akartak megváltoztatni. Az egyenjogúsítás alapfeltételeként a ke-resztények és zsidók közötti házasság engedélyezését határozta meg.⁴⁵

Kossuth Fábíán Gábor vezércikkéhez egy viszonylag hosszú szerkesztői jegyzetet fűzött. Ebben leszögezte, hogy az emancipáció akadályait a zsidóságnak is kötelessége elhárítani. Felszólította a zsidóságot, hogy az emancipáció mielőbbi bevezése érdekében egy szinedrion összehívásával reformálja meg vallását a kor igényei szerint. Kossuth ezt követően négy pontban összegezte álláspontját. Először is leszögezte, hogy pusztán hitkülönbség miatt nem lehet valakit kizárni a politikai jogok élvezetéből. Másodszor megkülönböztette a zsidó emancipáció politikai és szociális részét. Harmadszor leszögezte, hogy a politikai emancipáció ideje elérkezett, noha a kérdés ezáltal nincs bevégezve. Negyedszer pedig leszögezte, hogy „minden ok, mi a zsidók állítólagos erkölcstelenségéből ellenhozatik, erőtlen, gyöngye, szeretetlen.” A vallási reform szükségességét azzal támasztotta alá, hogy Mózes vallása egyúttal valóságos „theocratiai országlási rendszer”, ami a társadalomtól való elkülönülésben ölt testet. A vallásos dogmákat tehát szét kell választani a „vallásos szabály színébe öltöztetett politikai institutio”-tól.⁴⁶

A politikai emancipációval tehát Kossuth szerint még nem ér véget a folyamat, azt a társadalmi összeolvadásnak kell követnie. Ezért sürgette Kossuth a hazai zsidóságot, hogy törekedjék a különállás minden olyan részletét felszámolni, ami az összeolvadás akadályául szolgálhat.⁴⁷

Ugyanakkor Kossuth szerkesztőségi megjegyzései nyugtalanságot váltottak ki a hazai zsidóság felvilágosultabb, emancipációért küzdő rétegeiben. A Kunewalder testvérek 1844. május 14-én levelet írtak Kossuthnak, amelyben részint örömeiknek adtak kifejezést Kossuth szerkesztőségi megjegyzéseinek humánus, a hazai lakosság valamennyi osztályára egyaránt sugárzó jóindulataért, másrészt viszont nyugtalanságuknak adtak hangot azért, mert Kossuth – megítélésük szerint – a zsidóság emancipációját a vallási reformtól tette függővé. Ezáltal, véleményük szerint, a szerkesztő nem támogatja 300 ezer, zömében magyarországi születésű ember polgári megváltását. Befejezésül kérték Kossuthot, hogy lapjában kivonatossan ismertesse Löw Lipót rabbinak *Zur Emanzipationsfrage* című munkáját.⁴⁸

Kossuth tevékenységének megítélése a reformokra hajló zsidóság körében sem volt teljesen egyöntetű. *Einhorn Ignác*, 1848–49-ben a pesti reformközség rabbija 1851-ben Lipszében megjelentetett munkájában (*Die Revolution und die Juden in Ungarn*) úgy ítélte meg, hogy a liberálisok az egységes alapelvek dacára két pártra oszlanak. Az egyik „teljes lélekkel akarja az emancipációt”, a másik „vagy nem képes egészen elszakadni veleszületett és elsajátított előítéleteitől, vagy az egész ügyet jelentéktelennek tartja ahhoz, hogy érette komoly harcot vállaljon elvi ellenfeivel”. Einhorn a középnemességet és a *Pesti Hírlap*ot egyértelműen a zsidó emancipáció következetes harcosai közé sorolta.⁴⁹

Löw Lipót nagykanizsai főrabbi a *Pesti Hírlap* 1844. június 2-i számában nyílt levélben válaszolt Fábíán Gábor, illetve Kossuth véleményére. Fábíán Gábor cikkében első sorban azt kifogásolta, hogy a szerző szerint az emancipáció hívei is erkölcstelen fajnak tartják a zsidóságot. Kossuthal vitatkozva pedig rámutatott, hogy a zsidóság nem különös nép, továbbá úgy vélte, hogy Mózes polgári organizmusa már rég halott. Ahol a zsidókat emancipálták – folytatta –, ott méltók voltak az emancipációra, végül pedig a kor-

szerű rabbiképzés beindítása érdekében egy szeminárium felállítását javasolta, amely javaslatot Kossuth is támogatandónak ítélte. A vita ugyanakkor nem jutott nyugvópont-ra. Kossuth némileg bosszúsán jegyezte meg: „Nagyon különös, hogy egy ily tudós fő, mint a fentebbi sorok írója [Löv Lipót – Z. P.], sem képes valódi értelmét felfogni az általunk írottaknak. Hiszen nem polgári jogok akadályáról szólottunk mi, sőt tisztán, világosan kimondók, hogy a politikai emancipációnak ideje elérkezett; hanem mondók, hogy az emancipatio csak akkor lesz tökéletes, ha socialiter is emancipáltatandak, s ennek akadályai vannak vallásukban; ezeket kell, hogy ők maguk elhárítsák.”⁵⁰

Kossuth meglehetősen világos álláspontja dacára makacsul tartja magát egyes történetírók között az a vélekedés, hogy Kossuth nem támogatta feltétel nélkül a zsidóság emancipációját. Ezért most kénytelenek vagyunk egy rövid historiográfiai kitérőt tenni. *Bernstein Béla* rabbi híressé vált és 1998-ban immáron harmadik kiadásban megjelent munkájában (*A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*) elemezte a Löw–Kossuth vitát. Megállapította, hogy már az 1843–44-es országgyűlésen „többséget nyer azon ferde álláspont, miszerint a zsidók polgárosítása függ az ő vallási reformjuktól. Kossuth, ki talán személyesen nem volt ellene a zsidók egyenjogúsításának, bár nem szállott sikra érdekében a nála megszokott hévvel, szintén e hibába esik. 1844. május 13-án vezércikkében foglalkozik a Pesti Hírlapban ez ügyel, és kijelenti, hogy a politikai emancipáció ideje elérkezett ugyan, de kimondása előtt a zsidóknak egybehívandó szinedrion által vallásukat reformálni kell.”⁵¹ Bernstein ezen állításait Löw egyik munkájára alapozta (*Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn*), miközben elmulasztotta fellapozni a *Pesti Hírlap* vonatkozó számaint. 1844. május 13-án ugyanis nem jelent meg a *Pesti Hírlap*, Kossuth pedig nem vezércikkben foglalkozott a kérdéssel, hanem szerkesztői jegyzetben. Ráadásul az emancipáció kimondásához nem szabta feltételül a szinedrion összehívását. Az egész vitára mi sem jellemzőbb, mint hogy egyes történészek egy nem létező lapszám nem létező vezércikkére alapozzák állításukat. Kossuth tehát a zsidó vallás reformját nem az emancipáció feltételül szabta, hanem annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az emancipációs folyamat, amelyet a zsidóság egyenjogúságát kimondó törvénnyel haladék nélkül mozgásba kell hozni, a zsidó vallás reformjával fogja elérni tulajdonképpeni célját. Kossuth tehát az érdekegyesítés szemszögéből ítélte meg a zsidóság helyzetét is: elvileg ellenezte a vallásos alapon gyakorolt hátrányos megkülönböztetést, és ezen elvi álláspontját az általa szerkesztett lapban kifejezésre is juttatta. Ugyanakkor nem osztotta azoknak a politikusoknak a nézeteit, akik szerint az emancipáció törvényes elfogadásával az emancipációs folyamat befejezettnek tekinthető.

Az ellenzéki nyilatkozat Kossuth által 1847 júniusában készített tervezete, illetve annak végleges változata is, több más pont mellett, a vallási kérdés liberális szellemben történő bevezetését sürgette.⁵² 1847. november 22-én, az országgyűlés kerületi ülésén tartott válaszfelirati beszédében ugyanakkor csak érintőlegesen foglalkozott vallási kérdésekkel: követelte, hogy a vallási, illetve váltótörvényeket a határőrvidéken is fogantossítsák. Ugyanezt mondta ki a Kossuth által még novemberben szerkesztett felirati javaslat is.⁵³

A honosítási törvény vitája során, 1847. december 11-én Kossuth arra kényszerült, hogy részletesebben is kifejtse egyházpolitikai elveit. *Forgách Ágoston* gróf, pozsonyi kanonok ugyanis a honosítási törvény vitájában a bevett felekezetekhez tartozást is szeretne volna a feltételek közé beemelni. Ekkor kért szót Kossuth, hogy tisztázza ezzel kapcsolatos álláspontját. „Habár nem vagyok barátja annak – mondotta –, hogy a politikai jogok valláshoz köthessenek, hogy attól legyenek föltételezve, melyik templomban imádják valaki a mindenség istenét, mégis ám álljanak fel efféle megszorítások némi specialitásokra, de vannak általános jogok, melyeknek gyakorolhatása nem lehet feltételezve a bevett vallásoktól.”⁵⁴

Nehezebben értelmezhető Kossuth beszédének további részlete, amely a zsidósággal foglalkozik. Kossuth itt sajnálatát fejezte ki, hogy „a közvélemény az újabb időkben olyan irányt vett, miszerint az e vallást követő népfaj számos söpredékének vétke miatt a méltányosság megtagadatik azoktól is, kik ezen ellenszenvre nem érdemesek, és ez ellenszenv annyira vitetik, hogy p. o. Pesten Kunewalder méltatlannak találta politikai jogokra csak azért, mert Máramarosban vagy Pozsonyban söpredék zsidótömeg van. Egyhamar nem fogjuk megóvni a hazát ezen söpredék-nép bűneitől, de ennek súlyát nem akarom érzékeltetni azon műveltebbekkel, kik között én más különbséget nem ismerek, mint hogy más templomban imádjuk a mindenhatót.”⁵⁵

Kik azok a söpredék zsidók és mi a bűnük? A Kossuth–Löw vita tükrében, illetve a Kunewalderre tett célzást figyelembe véve e kérdésekre nem nehéz válaszolni. Kossuth az emancipációt és ezzel együtt a reménybeli asszimilációt is elutasító, általa műveletlennek tartott zsidó rétegeket minősítette söpredéknek, hiszen ők is akadályt gördítettek az érdekegyesítés programjának megvalósítása elé, és ezzel – Kossuth szóhasználatát idézve – „polgári bűnt” követtek el.

Az utolsó rendi országgyűlésen

Az utolsó rendi országgyűlés eseményeit röviden már érintettük az előző fejezet végén. A vallási kérdés az országgyűlés megnyitásakor már régen nem bírt azzal a jelentőséggel, mint a reformkor kezdetén. Egyike volt a sérelmeknek, t. i. a korábban már elfogadott és szankcionált törvények végre nem hajtása miatt tiltakozó ellenzék a váltó- és vallástörvényeknek a határörvidéken történő kihirdetését követelte. Ezen sérelmekről Kossuth elválasztotta a reformkérdéseket, azokat a tervezett változásokat, amelyeket már az ellenzéki nyilatkozatban is körvonalaztak.

Kossuth 1848. február 17-én, a városi törvényjavaslat vitájában nyíltan is szembeszállt a katolikus egyház tanításával. Az esztergomi káptalan követével vitatkozva elismerte, hogy az emberi jogok egyenlőségének csírája a kereszténységben rejlik, „de – mint mondta – nem elégli, hogy annyi tömérdek szenvedés után, melyet a népek tömege ezredeken át tűrt, a keresztyén vallás papjai csupán egy hosszú váltót adjanak a másvilágra, hol a síron túl majd beálland az egyformaság. A szenvedésekért e reményt nyújtani, ez volt

az első reveláció: de elkövetkezett már a revelációnak azon második stádiuma, mely szerint már itt a földön minden ember boldog akar lenni.⁵⁶ A ház hangos tetszéssel nyugtázta Kossuth beszédét, aki ekkorra már a liberális ellenzék vitathatatlan vezérlakjává vált. Fellépésére az alsótábla ejtette a polgárosítás felekezeti alapon történő szűkítését, igaz, ezen állásfoglalásnak csak elvi jelentősége volt az országgyűlés berekesztését követően, hiszen az európai forradalmi hullám más irányba fordította a törvényhozók figyelmét.⁵⁷

Kossuth 1848. március 3-i felirati javaslatának előadása során szándékosan mellőzött néhány sérelmet, ezek között a vallási ügyet is, mivel olyan alapvető követelésekkel állt elő, mint például az alkotmányosság bevezetése, amelynek megnyerése megítélése szerint a sérelmek orvoslását is maga után vonja. Kossuth helyesen értékelte a politikai szituációt, hiszen 1848 tavaszán lényegében ez a forgatókönyv valósult meg Pozsonyban.⁵⁸ Javaslataira az alsótábla 1848. március 18-án egyenlő szavazati jogot biztosított a káptalanok, illetve a városok küldötteinek. Történelmi jelentőségű javaslatok (például a közteherviselés) elfogadását követően Kossuth – saját visszaemlékezései szerint – odasompolygott a káptalani követekhez és felajánlotta nekik, hogy az adott helyzetben ők maguk indítványozzák a tized eltörlését, aminek a kilenced eltörlését követően szükségszerűen be kell következni. A káptalani követek azután – tekintettel a fenyegető politikai helyzetre – eleget is tettek Kossuth kérésének.⁵⁹

Március végén, miközben *Batthyány Lajos, István nádor, Deák Ferenc, Széchenyi István* és *Eötvös József* Bécsben elkeseredett alkudozásokat folytatott az osztrák politika irányítóival a leendő felelős minisztériumról, Kossuth 31-én Pozsonyban indítványozta a bevett felekezetek teljes viszonzosságát kimondó (későbbi) 1848/20. törvénycikk megalkotását, amelynek célja a protestáns felekezetek, illetve az ortodoxok megnyugtatása, ezzel együtt a politikai stabilitás megőrzése volt. A törvényjavaslatot az április 2-án tartott kerületi ülésen nyújtotta be.⁶⁰

Csorba Lászlónak az egyházi vagyon problematikájáról szóló elemzése meggyőzően bizonyította, hogy Kossuth az egyházi vagyon kérdését, annak állami beavatkozással eszközöndő arányos elosztását a felekezeti egyenlőség egyik alapproblémájának tartotta. Az egyházi vagyon számára is, hasonlóan más magyarországi szabadelvű politikusokhoz, állami kezelés alá tartozó vagyon volt, amelyet az állam bizonyos közcélok megvalósítására folyósított az egyháznak. Ebből logikusan következik, hogy amennyiben az állam az egyháztól átvesz bizonyos funkciókat, illetve a különböző felekezetek megosztják egymás között e feladatokat, akkor az e célra rendelkezésre álló vagyon jövedelmének élvezete nem maradhat kizárólag a katolikus egyház kezében.⁶¹

Kossuth egy 1871-ben kelt és gyakran idézett visszaemlékezésében ismét állást foglalt az „uralkodó vallás” léte ellen, egyúttal érdekes adalékokkal szolgált a vallási viszonzosságot biztosító törvény megalkotásának körülményeihez is: „Az egyenlőség és viszonzosság elvének valószínűsítésére csak egyetlen egy alternatíva képzelhető. – Vagy az, hogy az állam semmi egyháznak, semmi vallásfelekezetnek nem ad semmit. Vagy az, hogy minden vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségait az állam fedezi.”⁶² Kossuth egyértelműen az alternatíva első részét tartotta helyesnek, ugyanakkor rámutatott, hogy e javaslat ke-

resztülvitelével „oly megkérdelhetlen harcot és háborút idéztünk volna elé s oly hatalmas segédekert kergettünk volna hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karmai közé, hogy az egész átalakulási nagy munka veszélyeztetve lehetett volna. Nem mertük tenni.”⁶³ Maradt tehát az elvileg rosszabbnak ítélt megoldás: az állam kötelezettséget vállalt a bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségleteinek fedezésére.

Mivel a főrendek szerettek volna e törvényjavaslatba bizonyos változtatásokat beiktatni, ezért Kossuth 1848. április 3-án röviden ismét kitért a vallásügyre, méghozzá kora népszerű liberális lexikonának, a *Staatslexikon*nak a szellemében. A Karl von Rotteck és Karl Welcker által kiadott lexikon 1847-ben megjelent új, bővített kiadásában a vallásszabadság címszó alatt a szerzők leszögezik, hogy az állam nem gyakorolhat polgáraival szemben vallási vonatkozásban sem pozitív, sem pedig negatív irányú kényszert. Az államnak – a szerzők véleménye szerint – semlegesesen kell viselkednie az egyes hitvallásokkal, illetve az istentisztelet és a kultusz különböző formáival kapcsolatban.⁶⁴ Az egyház, egyházjog címszó alatt pedig többek között az olvasható, hogy az államnak joga van a számára hátrányos egyházi előírásokat, rendeleteket megváltoztatni, illetve eltörölni.⁶⁵

A fenti gondolatmenettel teljesen megegyezően vázolta elképzeléseit Kossuth is. Egyrészt rámutatott, hogy „valamint a maga hitére nézve fenn kívánja tartani azon jogot, hogy mindazt, ami a vallás belsejére tartozik, a státus avatkozása nélkül, szabadon intézhesse, úgy e jogot más hitfelekezetnek is meg akarja adni.” Néhány mondattal később tovább fűzte gondolatait az egyházzal kapcsolatban. Ismét leszögezte, „hogy a hitelvek sértetlenül maradjanak, s törvényhozás útján nem korlátozhatók, az természetes... de más-képp van az egyházi szerkezettel, már ehhez szólója van a státusnak.”⁶⁶

Április 4-én Kossuth az ortodox, zömében nem magyar nemzetiségű hívők megnyugtatására újabb kiegészítő javaslatokkal élt a vallási viszonyosságot kimondó törvényjavaslatához. Egyrészt indítványozta, hogy az 1844/3. törvénycikk hatályát, amely a vegyes házasságok megkötése, illetve az áttérések vonatkozásában rendelkezett, terjesszék ki az ortodoxokra is, másrészt vallási és iskolai ügyeiket a többi bevett felekezet mintájára akarta rendezni. E fölszólalása kapcsán keveredett vitába *Sárkány Miklós* bakonybéli apáttal is. Sárkány ugyanis kifejezte reményét, hogy „Pestnek igen tisztelt követe” az ortodoxok kívánatai mellett a katolikusok kérelmeit is fel fogja karolni. Kossuth először rámutatott, hogy a katolikusoknak sokkal több joguk van, mint a többi felekezetnek, és ilyen módon más sérelmük nem lehet, csak az, hogy a katolikus papok nem nőülhetnek. Egyúttal kifejezte együttműködési készségét a cölibátus eltörlése esetén. Amikor erre a házban kitört a nevetés, Kossuth igyekezett pontosítani ezzel kapcsolatos véleményét. Felszólalását a *Pesti Hírlap* 1848. április 12-i száma alapján rekonstruálhatjuk:

„E tárgy sokkal fontosabb, mintsem jókedv tárgya lehetne. A jelen mozgalmak során, sokféle tárgyra nézve kapott az ország különböző részeiből óhajtások kijelentéseit, de egyik tárgyban sem oly sok oldalról és oly összhangzókat, mint a kisebb klérus köréből a coelibatus eltörlésére nézve. E nyilatkozatok eléggé bizonyítják, mennyire hatott a haladó korszellem a magyar papságra is. E tekintetben azonban indítványt tenni nem tar-

tozik szóólra s úgy véli, hogy ha a dolog megéri, ugyanazon római kath. egyházi hatóság, mely a coelibátust behozta, el is fogja azt törölni.”⁶⁷

Sárkány Miklós erre ismét szólásra emelkedett, és felsorolta, melyek azok a területek, amelyeken a katolikus egyházat hátrányos megkülönböztetés éri. A sérelmek felsorolásával az apát a késői jozefinizmus leépítését szorgalmazta. A püspökök és érsek szabad választása, a patronátusi jog eltörlése, a szabad zsinattartás, a vallásos alapítványok államtól független kezelése, az egyházi bíróságok szabad működése képezte a katolikus sérelmek főbb pontjait.⁶⁸ Kossuth azonban ekkor kitért a további vita elöl, s annak hangoztatásával, hogy ő mindig azt hitte, „hogy a kath. vallás szerkezete a szabadsággal igen jól összefér”, a kérdés megtárgyalásának az elhalasztását kérte, ami Sárkány beleegyezésével meg is történt.⁶⁹

Míg a forradalmat megelőzően Kossuth elsősorban egyházpolitikai, kulturális, illetve nemzetiségi szempontból foglalkozott egyházi kérdésekkel, addig a polgári átalakulás alaptörvényeinek megfogalmazása egy általánosabb kérdést is felvetett: hogyan illeszthető be az egyház az új, polgári állam keretei közé? A katolikus egyházban – a liberális állammal szemben – megfogalmazódó autonómiaigénnyel Kossuth az állam széles körű felügyeleti jogát állította szembe, amely jog – a klasszikus liberalizmus elveinek megfelelően –, ha az állam érdeke megkívánja, még az egyház belső életének a demokratizálását is kikényszeríthette. Anyagi vonatkozásban Kossuth az egyház autonómiája megvalósulásának szükségszerű folyamánának nevezte az állami juttatásokról való lemondást, de megemlítette a magyar törvények elsőbbségét a római rendeletek rovására, illetve az egyház demokratikus átszervezésének a szükségességét is.⁷⁰ Egy ilyen reformfolyamat megvalósíthatósága természetesen az adott politikai helyzet függvénye volt, s a szabadságharc kitörése az ilyen irányú kísérleteket 1848–49-ben végül is háttérbe szorította.

A szabadságharc alatt, illetve azt követően a hosszúra nyúlt emigrációs időszakban Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei már nem változtak meg. A magyar politikatörténet 19. századi meghatározó szereplőjét, akinek az alakja egyre mitikusabbá vált Magyarországon, ekkor már nem kötötték taktikai megfontolások valláspolitikai megnyilatkozásai során. Amint az előbbieken már rámutattunk, Kossuth Lajos egyházpolitikai alapelvei már a reformkorban kialakultak, és ezekhez haláláig hűséges maradt. Ezek között első helyen kell említenünk – Széchenyihez hasonlóan – a felekezeti elvetését mint ami gátolja a nemzet összefogását, egybeolvadását. A felekezeti kötöttségektől történő eloldódás azonban nem volt öncél Kossuth számára, hanem része az érdekegyesítési politikával megcélzott végső állapotnak: a nemzeti egység kialakításának. 1841-ben, a városi választási rendszer kapcsán írt cikkében fogalmazta meg, hogy a magyaroknak „a javítás ösvényén kell haladniuk”, és elérni a szakadozott nemzet egybeolvadását. Célunk, írta, hogy a „magántestületek szűkkeblű érdeke a közérdeknek ellene ne szegeztessék, sőt inkább állapot, születés, vallás és személyes viszonyok a *honpolgár* [kiemelés az eredetiben – Z. P.] magasztos nevezetében együvé olvadjanak”.⁷¹

Kossuth tehát határozottan azon a véleményen volt, hogy a vallási hovatartozás a politikai jogok kiterjesztése során nem lehet meghatározó tényező. Ugyanakkor gondolko-

dásában a negyvenes években a vallási problematika mindinkább háttérbe szorult. Az 1843–44-es országgyűlésen törvény mondta ki, hogy a vegyes házasságok protestáns lelkész előtt is megköthetők, ráadásul a protestáns felekezetekbe történő áttérést is megkönnyítették a jogszabályok. Kossuth 1848-ban ismét hangsúlyozta, hogy Magyarországon a hivatalviselés során nem szabad figyelembe venni, ki milyen nyelven beszél otthon, illetve ki melyik templomban imádja Istenét.⁷² Ugyanakkor a felirati javaslat híres átértelmezése során 1848 tavaszán, amikor antiszemita zavargások törtek ki Pozsonyban, szükségesnek látta, hogy külön törvényt alkossanak, „melyben ki legyen mondva az elv, hogy jogok és kötelességekre nézve a vallás különbséget nem tesz, s a minisztérium megbízássék, hogy a kiegyenlítés módjait illetőleg törvényjavaslatot készítsen.”⁷³

Fontos kiemelnünk, hogy Kossuth nemcsak a katolikus, hanem bármilyen más uralkodó vallás eszméjét is elvetette. Aligha véletlen, hogy 1848 tavaszán Kossuth javaslatára egészítették ki a bevett felekezetek teljes jogi egyenlőségét kimondó, 1848/20. törvénycikket további három paragrafussal, amelyek többek között az ortodox hívókra is kiterjesztették a protestánsok számára a vegyes házasságok vonatkozásában 1844-ben megadott jogokat.⁷⁴ Kossuth 1871. január 12-én kelt levelében, amelyben visszapillantott az 1848-as áprilisi törvényekre, részletesen is kifejtette, miért ellenzi az uralkodó vallás létét:

„Hogy a törvény akármely vallásnak »uralkodó vallási« állást adjon, s hogy ezen uralkodó vallás egyháza javadalmakkal, szabadalmakkal, hatalommal felruházott valóságos állami intézmény erejével bírjon, ez annyira sérti az emberi szabadság legérzékenyebb oldalát, a lelkiismeret szabadságát, annyira ellenkezik a polgári társadalom s az állami szuverenitás alapfogalmaival; és e mellett hazánkban annyi szenvedésnek, annyi szerencsétlenségnek, annyi vizzálynak, annyi szívháborító botránynak volt a forrása, hogy eltökélttük magunkat e borzasztó eszmét a magyar közjogból kitörölni, s helyébe az észak-amerikai jognyilatkozat (Declaration of rights) azon bölcs, igazságos és jótékony axiómáját iktatni törvénybe, hogy »semmi vallásos felekezet nem bírhat fölényvel a törvény előtt mások felett.«”⁷⁵

Mint láttuk, Kossuth Lajos egyházpolitikai elveit részben a klasszikus liberalizmus lelkiismereti, illetve vallásszabadságra vonatkozó tételei, részben pedig az érdekegyesítési politika, valamint a nemzeti egység megvalósításának célja határozta meg. A szabadelvű ellenzék tagjaként harcolt a protestánsok hátrányos megkülönböztetése ellen, tágabb értelemben pedig a lelkiismereti szabadság megvalósulása érdekében. Noha nem választható el ettől teljes mértékben, mégis inkább nemzetpolitikai célok motiválták akkor, amikor szót emelt a protestáns unió vagy az ortodox, illetve a zsidó hívők hátrányos megkülönböztetése ellen. Szintén érdekes összevetni Kossuth valláspolitikai nézeteit a reformkor további jelentős politikusaival is. Széchenyihez és Deákhoz hasonlóan ítélte meg a felekezeti partikularizmust és a vallásszabadság kérdését. Ugyanakkor pályatársainál nagyobb hangsúlyt helyezett például a protestáns unió támogatására. Kossuth már több ízben említett, 1840. augusztus 27-én elhangzott beszédében a magyarországi szabadelvű ellenzék tagjait „a polgári szeretet papjai”-nak nevezte, akik „nem esküdtek össze

szentségtelen kötésre, mint a pesti plébánosok az áldás megtagadására, hanem csupán a szeretet és igazság szent elveiben egyesülve, békés törvényes haladás útján ügyekoztek előkészíteni ama jövendőt, melyben a nemzet tagjai valamint Istenhez így imádkoznak: »édes Atyánk, ki a mennyben vagy«, úgy a közös hazáról mindnyájan elmondhassák: »édes Anyánk, ki a földön vagy.«⁷⁶ Ez volt Kossuth igazi hitvallása.

Jegyzetek

- ¹ Hegyaljai Kiss Géza: *Kossuth Lajos élete*. Budapest, 1940. 22–23.
- ² Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. (A továbbiakban: Barta, 1966.) 18–19.
- ³ Gracza György: *Kossuth Lajos élete és működése*. Budapest, 1893. 7.
- ⁴ Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Kossuth–Magyar Helikon, 1977. (A továbbiakban: Szabad, 1977.) 11. Fónagy Zoltán: *A fiatal Kossuth. Egy valószerűtlen életpálya kezdete*. *Rubicon* 2002/8. 5.
- ⁵ Kossuth szavait a mosonmagyaróvári Historia Domus alapján idézi Gál István: *A piaristák részvétele a szabadságharcban (1848–49)*. 18. In: *A magyar kegyes tanítórend Budapesti római katolikus kollégiumának (általános iskola és gimnázium) évkönyve az 1947–48. iskolai évről*. Szerk.: Papp László és Dragos Károly. Budapest, 1948.
- ⁶ *Pesti Napló* 34. (1883. június 7.) Reggeli kiadás. 155.
- ⁷ Idézi: Kertész Botond: *Evangelium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben*. Budapest, 2002. (A továbbiakban: Kertész, 2002.) 145.
- ⁸ Barta, 1966. 14–18.
- ⁹ *Pesti Napló* 34. (1883. június 9.) Reggeli kiadás. 157.
- ¹⁰ Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946. (A továbbiakban: Kosáry, 1946.) 57–59.
- ¹¹ Barta, 1966. 23.
- ¹² Hardtwig, Wolfgang (hrsg. von): *Die Kirche in der Revolution 1848/49. Religiös-politische Mobilisierung und Parteienbildung*. In: Hardtwig, Wolfgang: *Revolution in Deutschland und Europa 1848/49*. Göttingen, 1998. 80–82.
- ¹³ Maass, Ferdinand: *Der Frühjosephinismus*. Wien–München, 1969. 116.
- ¹⁴ Forster Gyula: *A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után*. (Különlenyomat a Budapesti Szemle 1892-es évfolyamából.) Budapest, 1892. 49–50.
- ¹⁵ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. 226.
- ¹⁶ Kosáry, 1946. 70–76.
- ¹⁷ Barta, 1966. 126–128.
- ¹⁸ *Egyházi köz-ügyekben 1844-ig kibocsátott kegyelmes királyi rendelvények, kivonatban előadva*. Nagyszombat, 1846. 10–13.
- ¹⁹ *Kossuth Lajos összes munkái* (a továbbiakban: KLÖM) VI. Budapest, 1966. 374.
- ²⁰ Kertész, 2002. 146.
- ²¹ KLÖM VI. 456–457.
- ²² Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon*. Budapest, 1999. (A továbbiakban: Csorba, 1999.) 33–42.
- ²³ KLÖM VI. 421–423.
- ²⁴ Kosáry, 1946. 59.
- ²⁵ Pajkossy Gábor: „...cserébe nyertem egész későbbi életemet”. Kossuth és fogsága. In: *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. szü-*

letésnapjára. Szerk.: Orosz István - Pölöskei Ferenc Dobszay Tamás közreműködésével. Budapest, 1994. 161.

²⁶ KLÖM VII. Budapest, 1989. 534.

²⁷ Pálffy János: *Erdélyi és magyarországi urak*. Kolozsvár, 1926. 266.

²⁸ KLÖM VII. 411. „Szegény tatár!” – jegyezte fel Széchenyi naplójába, utalva Kisfaludy Károly *A bánkódó férj* című költeményére, amelyben feleségének egy tatár általi elrablását követően sóhajtott fel e szavakkal a férj.

²⁹ KLÖM VII. 650–653.

³⁰ Feichtinger Domokos – A vikáriusnak. Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum Acta Vicariatus Strigoniensis Pars III. V 427. Cat. 26. Mixta matrimonia 1840:1938.

³¹ KLÖM VII. 664–665., 667.

³² Prímási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum. Acta Vicariatus Strigoniensis. Pars III. V 427. Cat. 26. Mixta matrimonia 1841:347.

³³ Prímási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum. Házassági anyakönyvek VIII. köt. 84.

³⁴ Feichtinger Domokos – A vikáriusnak. Prímási Levéltár Archivum Ecclesiasticum. Acta Vicariatus Strigoniensis. Pars III. V 427. Cat. 26. Mixta matrimonia. 1841:159.

³⁵ Kopácsy József – A vikáriusnak. Prímási Levéltár. Archivum Ecclesiasticum. Acta Vicariatus Strigoniensis. Pars III. V 427. Cat. 26. Mixta matrimonia. 1841:395.

³⁶ KLÖM VII. 665.

³⁷ Kosáry, 1946. 189.

³⁸ *Kossuth Lajos iratai* XII. S. a. rend.: Kossuth Ferenc. Budapest, 1906. 108.

³⁹ *Kossuth Lajos iratai* XII. Budapest, 1906. 108–112.

⁴⁰ *Kossuth Lajos iratai* XII. köt. Budapest, 1906. 138–141.

⁴¹ Csohány János: *Magyar protestáns egyháziörténel*. Debrecen, 1994. 126–127.

⁴² Kertész, 2002. 146.

⁴³ Gonda László: *A zsidóság Magyarországon*. Budapest, 1992. 66–73.

⁴⁴ Tarján G. Gábor: Jesájás próféta követője – Löw Lipót főrabbi. *Valóság* 2001/12. 41.

⁴⁵ *Pesti Hírlap* 4. 344. (1844. május 5.) 229–300.

⁴⁶ *Pesti Hírlap* 4. 357. (1844. június 2.) 300.

⁴⁷ Szabad György: *Kossuth irányadása*. Budapest, 2002. 57–59.

⁴⁸ Löw, Leopold: *Gesammelte Schriften*. Hrsg. von Löw, Immanuel. V Szeged, 1900. 108–110.

⁴⁹ Einhorn Ignác (Horn Ede): *A forradalom és a zsidók Magyarországon*. Budapest, 2000. 85–87.

⁵⁰ *Pesti Hírlap* 4. 357. (1844. június 2.) 375–376.

⁵¹ Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Jókai Mór előszavával. H. n. 1998. 17. Bernstein Béla munkájának első kiadása a fent idézett harmadik kiadással megegyezően tárgyalja a vitát (Bernstein Béla: *Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók*. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1898. 19.), a második kiadásból a szerző a Löw–Kossuth vitára vonatkozó részt, tekintettel az ismételt kiadás céljára, elhagyta (Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Jókai Mór előszavával. A zsidó honvédek négy névjegyzékével. Budapest, 1939. 18.).

⁵² KLÖM XI. 151., 155.

⁵³ KLÖM XI. 327.

⁵⁴ KLÖM XI. 383.

⁵⁵ KLÖM XI. 383.

⁵⁶ KLÖM XI. 544.

⁵⁷ Szabad György: *Kossuth irányadása*. Budapest, 2002. 101.

⁵⁸ KLÖM XI. 706.

⁵⁹ Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Gondolat, 1983. 99–100.

- ⁶⁰ KLÖM XI. 713.
- ⁶¹ Csorba, 1999. 52.
- ⁶² *Kossuth Lajos iratai*. VIII. Budapest, 1900. 340.
- ⁶³ Uo. 342.
- ⁶⁴ *Das Staats-Lexikon. Encyklopedie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Staende*. Hrsg. von Rotteck, Carl von – Welcker, Carl. Altona, 1847. VI. 16.
- ⁶⁵ *Das Staats-Lexikon. Encyklopedie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Staende*. Hrsg. von Rotteck, Carl von – Welcker, Carl. VIII. Altona, 1847. 163.
- ⁶⁶ KLÖM XI. 725.
- ⁶⁷ Uo. 727.
- ⁶⁸ Mészlányi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928. 80–82.
- ⁶⁹ KLÖM XI. 727–728.
- ⁷⁰ Csorba, 1999. 56–57.
- ⁷¹ *Kossuth Lajos iratai* XII. Budapest, 1906. 215.
- ⁷² Szabad, 1977. 123.
- ⁷³ KLÖM XI. 685.
- ⁷⁴ Szabad, 1977. 123.
- ⁷⁵ *Kossuth Lajos iratai* VIII. Budapest, 1900. 341–342.
- ⁷⁶ KLÖM VII. 652.

SARNYAI CSABA MÁTÉ

KOSSUTH LAJOS ÉS A KATOLIKUS FELSŐ KLÉRUS AUTONÓMIAIGÉNYE*

Ebben a tanulmányban elsődleges célunk, hogy bemutassuk és értelmezzük Kossuth Lajos viszonyát az 1848 tavaszán először napirendre kerülő katolikus autonómiaigényhez. Azért emeltük ki ezt a kérdéskört, mert úgy látjuk, ebben jól megragadható az új politikai viszonyok között helyét kereső katolikus felső klérus és Kossuth viszonya.

Vállalt feladatunk teljesítése érdekében először a katolikus autonómia fogalmának néhány általános jellemzőjét vesszük sorra. A következő lépésben a katolikus autonómiaigény püspökök által történt felvetésének körülményeit tekintjük át az utolsó rendi országgyűlés záró szakaszában. Végül pedig Kossuthnak ehhez a koncepcióhoz és ezen keresztül a felső klérus pozícióörzési kísérletéhez való viszonyát igyekszünk leírni és értékelni egy általa feljegyzett beszélgetés alapján.

A katolikus autonómia fogalmának értelmezési lehetőségei és megjelenése

A katolikus autonómia *fogalma* első hallásra paradoxonnak tűnhet. Feltehető a kérdés, hogy a katolikus egyházra elvileg milyen módokon vonatkoztatható az autonómia: 1) lehet külső, azaz a katolikus egyháznak az állammal szembeni autonómiája, illetve más – hasonló szerepet betöltő – intézményekhez, azaz egyházakhoz viszonyított függetlenségi foka ugyancsak az állammal szemben. 2) Lehet belső, azaz az egyházon belüli autonómia, ami vonatkozhat a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz viszonyított nagyobb önállóságára, például a plébánosok és a püspökök vagy a plébánosok és a káplánok viszonyára. A tárgyalt időszakban a felső klérus az egyháznak az állammal szembeni függetlenségeként értelmezi az autonómiát, az alsó papság az egyházi felsőbb-séggel szembeni önállóságként, míg a liberális gondolkodású reformelit a világi híveknek a katolikus egyház ügyeibe való nagyobb beleszólási lehetőségét látja benne.

* A kutatásokat a Békési György posztdoktori öd. (psz.: 166/2002), az Országos Tudományos és Kutatási Alap (psz.: T 046956), az MTA-Sasakawa Alapítvány és a Faludi Ferenc Akadémia támogatta.

Itt kell megemlítenünk, hogy a római katolikus egyház dogmatikai konstitúcióját szem előtt tartva az autonómiát *nem igazán lehet* az egyházon belül az utóbb említett módon könnyen értelmezni. Ez főleg a papi hierarchia egyes szintjeinek viszonyára, a világiak döntő befolyására, illetve a „nemzeti jellegre” való törekvésre vonatkozik. Ez teszi történeti és szemléleti szempontból még inkább figyelemre méltóvá az alábbiakban elemzett megközelítéseket.

Magyarországon is a liberális-polgári átalakulás egyik fontos eleme volt az *egyház és az állam szétválasztásának* folyamata, amelynek során máig ható jogi-politikai problémák vetődtek fel.¹ A modern magyar polgári berendezkedés megszületése következtében a katolikus egyház viszonya az államhoz alapjaiban változott meg. Ugyanakkor az egyháznak az ebben az időszakban előtérbe került modern eszmék hatására belső viszonyai kapcsán is új kihívásokkal kellett szembenéznie.

A konkrét történeti helyzetet vizsgálva tehát összességében közel hetven évet átívelő, több hullámban jelentkező katolikus autonómiamegvalósítást láthatunk. Az autonómiaigény – tömören fogalmazva – elsősorban akkor erősödött fel, amikor alapvető változások kerültek napirendre a katolikus egyház és az állam kapcsolatrendszerében: így volt ez 1848–49-ben, az 1867-es kiegyezéskor, illetve az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején.² Most e folyamatnak csak az első, 1848 tavaszán lezajlott mozzanataira térünk ki.

A katolikus püspökök autonómiaigényének megjelenése³ az utolsó rendi országgyűlés végső szakaszában

Röviden azt mondhatjuk, hogy az autonómia-elképzelés felvetésével az egyháznagyok nagyobbik hányada meggyengült *érdekérvényesítési pozícióit kívánta erősíteni*.

A főpapok ugyanis már március 21-én egy petíciót terjesztettek *V. Ferdinánd* elé.⁴ Ebben kérték, hogy – a minisztériumról szóló törvénytervezet ismeretében – a király akadályozza meg az újonnan felállított Vallás-és Közoktatási Minisztérium várható befolyását a főkegyúri jog gyakorlásába, illetve korábban a Helytartótanács Egyházügyi Bizottsága (Comissio Ecclesiastica) által diszponált egyházi javak és alapítványok kezelésébe. E jogokat vagy tartsa fenn magának, vagy ha ez nem lehetséges, ruházza át a katolikus egyházra. Más szóval, a polgári kormányzattól mindenképpen függetlenítse. A királyi válasz a nagy felháborodással visszautasított március 27-i királyi leiratban még támogatta az egyháznagyok törekvéseit, de a két nappal később elfogadottban már az uralgó is a főkegyúri jognak a kötelező minisztériumi ellenjegyzéssel való gyakorlásához járult hozzá. A kijelölt miniszterelnök – *Batthyány Lajos* – utóbb a javaslatot az eredeti formájában tudta elfogadtatni. Így a kinevezéseknél az ellenjegyzés által érvényesülhetett a minisztérium befolyása. Ezzel egyidejűleg a korábban a bécsi udvari kormányzások által gyakorolt teljes hatáskör – ideértve a katolikus egyházi és oktatási alapok kezelését is – átment a kultusztárca kezébe.

Ehhez járult a másik fontos törvényi változás, a vallásról szóló *20. törvénycikk*, amelynek 2. paragrafusa kimondta a vallási felekezetek teljes egyenlőségét.⁵ Ezzel a római katolikus egyház „de jure” (jogi értelemben) is elvesztette kivételes államvallás jellegét. A püspökök a vita során csak a törvényjavaslat *3. paragrafusa ellen* léptek fel. Az artikulus ugyanis kilátásba helyezte, hogy minden bevett felekezet egyházi és iskolai költségeit államilag fedezik.⁶ Ebben a felső klérus tagjai a további szekularizáció veszélyét látták. Ennek elhárítására *Fogarassy Mihály* skodári püspök tett javaslatot a következő szövegkiegészítésre (dőlt betűvel): „minden vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségéi, mennyiben azok a vallásfelekezetek mostani javaikból s alapítványaikból ki nem telnek, és az oktatás szabadságának saját elveik szerinti teljes alkalmazása mellett közálladalmi költségek által fedeztessenek.”⁷ A klérus javainak világiasítását meggátolni és közvetve oktatási monopóliumát védelmezni kívánó beillesztett szakasz sem került be a törvény végleges szövegébe. A püspökök tiltakozása ellenére a mágnások is hozzájárultak az eredeti változathoz. A minisztériumról és a vallásról szóló törvényjavaslat vitájának előbb látott alakulása a katolikus egyház – és főként annak püspökei – számára *jelentős politikai érdekérvényesítési kudarc volt*.

Az adott szituációban az egyházi vezetés lépéskényszerbe került. Ennek jeleként, közvetlenül az utóbb említett törvényjavaslat vitájának lezárása után – április 6-án – a Pozsonyban összeült püspöki tanácskozás *petíciót* intézett az országgyűléshez.⁸ E kérelem lényege, hogy a katolikus egyház is – épp a vallásról szóló törvényre hivatkozva – szabadon, azaz állami beleszólás nélkül intézhessen belső és külső ügyeit. Az utóbbiak közé tartozik a zsinatok szabad megtartása éppúgy, mint az *iskolák alapításának* szabadsága. Külön pont foglalkozik az egyházi és *iskolai alapítványok* szabad kezelésének jogával. Ezt a petíciót törvénytervezet formájában *Rónay János* csanádi követ nyújtotta be másnap, április 7-én az alsótáblán. Az ügyet *Deák Ferenc* tanácsára konferenciára utalták. Az ottani háromórás vita során azonban olyan sok elképzelés merült fel, és olyan mértékű ellentétek kerültek felszínre a kérdés megítélésében, hogy a résztvevők sehogyan sem tudtak megegyezni. A király megérkezéséig már kevés volt az idő, ezért a javaslat további tárgyalását a legközelebbi diéta elé utalták. Azzal, hogy elkésettnek nyilvánították a proposíciót, a katolikus autonómiaigény megvalósítására az utolsó rendi országgyűlés során tett utolsó kísérlet is kudarcot vallott.

Összefoglalva úgy látjuk, hogy az autonómiaigény ekkori felvetése és a hozzá kapcsolódó újszerű egyházi intézmény tervezete az egyházfők többsége számára mindenekelőtt nem stratégiai,⁹ hanem sokkal inkább *taktikai* lépésnek tekinthető az új politikai helyzetben. A taktikai jellegre mutat az is, hogy amikor az új berendezkedés fokozódó nehézségekkel került szembe – 1848 őszétől –, a felső klérus körében fokozatosan elhalált az autonómiát követelő hang.

A felső klérus által támasztott autonómiaigény egyik fontos motivációja – elfogadva Csorba érvelését – az egyházi vagyon világiasításának megakadályozása.¹⁰ Nem hagyható azonban figyelmen kívül az sem, hogy a létrehozandó autonómiaszervezetet felhasználva a felső klérus többsége, a feltétlenül szükségesnél nem nagyobb mértékben, alkal-

mazkodni kívánt a megváltozott társadalmi és politikai-hatalmi berendezkedéshez. Így reményeik szerint saját helyzetüket és befolyásukat az új polgári viszonyok között a kormányzat és a hívek felé stabilizálni tudták volna, és az általuk preferált egyházképet a kléruson belül is – a megváltozott körülmények által kikényszerített kisebb módosításokkal – továbbra is fenntarthatták volna, ezzel elkerülve az esetleges további térvész-tést mindhárom előbb említett tekintetben. Ezek a célok és szándékok – valamint az elérésüket segíteni akaró püspökök által támogatott autonómia-elképzelés – történeti és politikai szempontból erényül vagy bűnül egyaránt kevésbé róhatók fel.¹¹ Talán inkább mondhatók a vázolt körülmények közötti *helyzei- és érdekelismerésnek*.

Kossuth Lajos viszonya a felső klérus autonómiaigényéhez az országgyűlés idején

Kossuthnak, a liberális reformerek alsótáblai vezéregyéniségének a fent vázolt módon értelmezett katolikus autonómiaigény kapcsán vallott nézeteit összefoglalja az a beszélgetés, amelyet *Lonovics József* csanádi püspökkel¹² folytatott az utolsó rendi országgyűlés idején. Erről a liberálisok jeles vezéralakja egy visszaemlékezésében tudósít.¹³ E szerint a beszélgetőtárs főpap – követvén a felső klérus többségének gondolkodásmódját – a következőképpen érvelt: amennyiben a liberális elit meg kívánja szüntetni a katolikus vallás államvallás jellegét, és törvénybe iktatja a vallási egyenlőséget, épp ez utóbbiból egyértelműen következik a katolikus egyháznak a protestánsokéval azonos mértékű önállósága az állammal szemben. Az autonómia szükségessége mellett *egyháznagyi argumentáció* retorikailag az újonnan törvénybe iktatott liberális eszméken nyugszik. Mindenekelőtt az állam és az egyház teljes – ideológiai és főként anyagi – szétválasztásának elvén, valamint a vallási egyenlőség és viszonyosság kimondásán. Ez utóbbi a bázisa annak az érrendszernek, amely a protestánsoknak az állam befolyásától mentes egyházi vagyoni kezelésére, zsinattartási és elöljáróválasztási jogára hivatkozva követeli ugyanezeket a katolikus egyház – és főként annak vezetői – számára is.

Kossuth ezzel az okfejtéssel elviekben egyetértett, mivel ezeknek alapja az egyik fontos liberális eszme, az azonos jogállás egyéni és intézményi szinten. A gyakorlati megvalósítással, illetve megvalósíthatósággal kapcsolatban viszont több ellenvetést is tett. Mindenekelőtt hivatkozott a katolikus egyház *Rómától való függésére*, vagyis arra, hogy nem önálló nemzeti egyház, mint a protestáns felekezetek. Ő ugyanis csak abban az esetben kívánja támogatni a katolikusok egyházi önkormányzatát, ha annak képviselői a magyar országgyűlés által hozott törvényeket a római Szentszék rendelkezései elé helyezik. Másfelől azt is megjegyezte, hogy csak olyan egyház autonómiáját tudná elfogadni, amelyben az egyház az egy hitet vallók összességét jelenti, és így benne a rendelkezési jog teljessége nemcsak a klérusé, hanem a hívők közösségéé is. Azaz ahol a *világiaknak* a legszűkebben vett hitelvi kérdéseket kivéve *széles befolyásuk van*. Végül pedig az államtól való teljes körű függetlenedés egyenes következményeként állítja beszélgetőpartnere elé,

hogy ez egyben azt is jelentené, hogy az egyház *semminemű* javadalmat vagy *állami el látást* nem kap az államtól.

E gondolatsort elemezve jól kirajzolódnak Kossuthnak a katolikus autonómia konzervatív püspöki elképzelésével kapcsolatos *liberális ellenérvei*. Az univerzális, Róma-függő nyugati katolikus egyház a polgári-nemzeti liberalizmus győzelmének idején a liberális elit szemében csak úgy tarthatott volna igényt önállóságra, ha *nacionális jellegűvé* igyekszik válni, kiküszöbölve egy, a nemzeti alapú államiság hívei számára idegen hatalom befolyását.

Azzal, hogy a világi híveknek is széles teret adó egyház függetlenedésének lehetőségét tartja elfogadhatónak, Kossuth tulajdonképpen a *liberális egyházfelfogást* követi, amely szerint az egyház az egy kultuszt követők összességének magánjellegű, az államtól független kultuszközössége.

Az, hogy a katolikus egyház, amennyiben teljes körű függetlenséget kíván, az államtól semmilyen anyagi támogatást ne várjon, a liberális reformerek megközelítésében valójában *szekularizációt jelent*. Ennek megértéséhez, Csorba László nyomán, alaposabban szemügyre kell vennünk a reformkor folyamán kikristályosodó *liberális egyházvagyony-felfogást*.¹⁴ Ez abból indult ki, hogy a papság – ahogy ez a feudális abszolutizmus időszakában de facto érvényes is volt – kulturális és vallási feladatokat ellátó államhivatalnokai kar. Az államhivatalnok az állam által meghatározott funkció ellátásáért kapta a fizetését, ami az adott korban nem pénz, hanem birtokadomány volt. A liberálisok célja az állam és az egyház szétválasztása. Így az általuk elképzelt deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként kapott vagyon használatára. A tulajdonsértés vádját úgy cáfolja meg ez a gondolat-sor, hogy a fentiek szerint az egyház vagyona soha nem is volt az egyház tulajdona, így tehát az nem volt annak tulajdonosa, hanem csak birtokosa. A *tulajdonos* végig az *állam* maradt. A fenti jogértelmezés során a liberális reformerek a feudális jogtörténeti tényeket polgári jogelvek szerint reinterpretálták.

Ezt a képet árnyalja Kossuthnak egy sokat idézet 1871-es visszaemlékezése. Ebben a vallási egyenlőség kapcsán hozza szóba az egyházak állami támogatásának kérdését. A teljes vallási egyenlőség megvalósításához az utolsó rendi országgyűlésen két lehetőség kínálkozott. Az állam vagy egyik egyháznak sem ad semmit, vagy minden vallásfelekezet vallási és iskolai szükségleteit biztosítja. „Az alternatíva első része a helyes, nem a második”,¹⁵ írja Kossuth, a liberális elvi álláspontot követve. Ám mindjárt hozzáteszi: „Meg voltunk róla győződve, hogy ha a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek ezt a módját hozzuk akkor indítványba, oly megkérdelhetetlen harcot és háborút idézhettünk volna elé, s oly hatalmas segéderőt kergettünk volna a hazánk szabadsága bécsi ellenségeinek karjai közé, hogy az egész átalakulási munka veszélyeztetve lett volna. Nem mertük tenni.”¹⁶ Azaz a liberális reformerek vezéralakja az egyházzal kapcsolatos bármilyen jelle-gű anyagi támogatást elvi engedményként értelmezett, s ez a korábbi országgyűléseken képviselt liberális állásponthoz képest valóban az is volt.

Térjünk vissza a Lonoviccsal folytatott párbeszédre. A két fél érvelését figyelve sajátos helyzetet láthatunk. A felső klérus érveit hangoztató csanádi püspök a konzervatív jogvédő célzatú autonómiakonceptió alátámasztására *liberális* elvi alapú argumentációt használt. Kossuth szavainak elemzése után pedig az a szembetűnő, hogy a liberálisok inkább választották a vallási egyenlőség és viszonyosság elvének részleges *negligálását*, hogysen hozzájáruljanak a katolikus autonómia felső klérus által igényelt formájához. Úgy látták ugyanis, hogy amennyiben támogatnák annak a megvalósulását – a liberális állam által az autonómiának átadott hatáskörökkel és jogosítványokkal –, az egyház hierarchikus szervezete és az erős diszciplináris kontroll miatt a felső klérus hatalmát gyarapítanák, ami semmi esetre sem állt érdekükben.

Kossuth és a katolikus egyház autonómiatörekvéseinek kapcsolata szélesebb látószögből

A katolikus szemléletű történetírás jó darabig Kossuth szemére vetette, hogy a *Meszlényi Teréziával* kötött házassága miatt erősen szemben állt a római egyházzal, ez motiválta egyházpolitikai tárgyú megnyilvánulásait.¹⁷ Ezen értelmezés kapcsán úgy gondoljuk – egyetértve Fazekas Csabával¹⁸ –, hogy a házassága kapcsán felerősödő vármegyei tiltakozási hullámot sokkal inkább tekinthette politikai sikernek, mint kudarcnak. Ugyanakkor Kossuth felekezeti toleranciájának alátámasztására idézzük Zakar Péter egy 1995-ben megjelent tanulmányát: „Kossuthot a felekezeti előítéletektől sokban óvhatta az a tény, hogy evangélikus létre sokáig járt katolikus tanintézetbe,¹⁹ még azzal a ténnyel is ki kell egészítenünk, miszerint Kossuth szülei is türelmesek voltak vallási tekintetben, és egyetlen fiukat is ebben a szellemben nevelték.”²⁰

Mi motiválta akkor elsődlegesen Kossuth katolikusellenesként aposztrofált megnyilvánulásait? Röviden szólva a korabeli liberális felfogás a felekezeti szempontból semleges polgári állam és a vallások, illetve egyházak viszonyáról. Az állam és az egyház szétválasztásának liberális igénye természetesen elsősorban az államvallásként működő katolicizmust és az annak szervezeti formát adó katolikus egyházat érintette. Konkrét témánkra térve vegyük azonban figyelembe, hogy a vallási egyenlőség törvényi kimondása vagy éppen a katolikus autonómia kapcsán képviselt nézetei a liberális elvi alapvetésekből logikusan következtek, és nem csupán valamifajta „megátkodott” katolikusellenességre vezethetők vissza. Arra is igyekeztünk rámutatni, hogy, mint ahogy ez a terjedelmesebb 1871-es idézetből is nyilvánvalónak tűnik, bizonyos elvi kompromisszumkészség megfigyelhető Kossuth lépéseiben is a vallási kérdések 1848 tavaszi tárgyalása során.

A fentiek szem előtt tartása mellett azt is látnunk kell, hogy Kossuth a fenn vázolt módon felvetett püspöki autonómiaignyben a felső klérus korábbi pozícióinak megőrzésére való törekvést látott, amely saját elveivel ellentétben állt, és amelyet így nem támogathatott. Erre mutatnak azok az egyház vezetői számára aligha elfogadható feltéte-

lek, amelyeket Kossuth említett Lonovicsnak a javaslatához való hozzájárulása fejében. A nemzeti jelleg erősítése vagy az egyház sajtójának tekintett javainak a felekezetiileg semleges állam általi kezelése, illetve esetleges szekularizációja kevésbé férhetett össze a katolikus egyházi körök alapvető elveivel és szándékaival.

Jegyzetek

- ¹ Péter László: Az állam és egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. *Századvég* 1998/1. (A továbbiakban: Péter, 1998.) 3–31. Korszakunkra vonatkozóan különösen 3–15.
- ² Erről részletesebben: Sarnyai Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a 19. század második felében. *Századvég*, 2001/2. 85–101.
- ³ Erről részletesebben: Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848–1918)*. METEM könyvek. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 63–88.
- ⁴ Pécsi Püspöki Levéltár, 1848/704.
- ⁵ *Magyar törvénytár* (a továbbiakban: MT) 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 243.
- ⁶ *MT* 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 243.
- ⁷ *Főrendi Napló*, 468. Az aláhúzással jelzett rész a javasolt betoldás.
- ⁸ *Religio és Nevelés*, 1848. I. 252.
- ⁹ Csorba, 1989. 219.
- ¹⁰ Ezt a vonatkozást újabban részletesebben elemzi Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”*. Budapest, 1999. 47–68.
- ¹¹ Mindkettőre találhatunk példát. Előbbire inkább a konzervatív katolikus, utóbbira a marxista történetírásban: L. Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928. (A továbbiakban: Meszlényi 1928.) 88., illetve Andics Erzsébet: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Budapest, 1949. 22–23., 28.
- ¹² Lonovics József korszakunkban előbb csanádi püspök, majd kinevezett egri érsek. Később kalocsai érsek. Miskolcon született 1793. január 31-én. 1817-ben pappá szentelték. 1825-től sajtóvárosi plébános, 1829-ben egri kanonok lett. Az 1830-as és a 1832–36-os országgyűléseken káptalani követ. 1833. február 20-án a vallási sérelmek ügyében mondott beszédével általános figyelmet keltett. 1834. március 9-én csanádi püspökké nevezték ki. 1841-ben a magyar püspöki kar Rómába küldte, a vegyes házassági kérdés elrendezése kapcsán. 1848-ban június 25-én a Batthyány-kormány javaslatára V. Ferdinánd egri érsekké nevezte ki, de székét nem foglalhatta el. 1848. december 31-én este a pesti országgyűlés Batthyány Lajos indítványára békekövetséget küldött az osztrák seregek főparancsnokához, Windischgrätz altábornagyhoz. Ennek ő is tagja volt. Az osztrák fővezér 1849. január 3-án Bicskén fogadta az országgyűlés küldötteit, de csak mint magánembereket, hisz a magyar országgyűlést nem tekintette legitimnek. Föltétlen hódolatot kívánt tőlük.
1849 nyarán gyenge egészségi állapota miatt a marienbadi fürdőbe ment. Onnan visszatértében a lanzendorfi zárdában elfogták és Bécsbe, majd Pozsonyba vitték. Innen még szabadon bocsátották. Pestre utazott, ahol ismét elfogták, és több hónapig fogva tartották. Ez év karácsonyán arra kényszerítették, hogy a csanádi püspökségről és az egri érsekségről is lemondjon és külföldre távozzon. 1850–54-ig a mölki bencések kolostorában, azután Bécsben élt. Csak 1860-ban térhetett vissza mint amasiai címzetes érsek. 1866-ban kalocsai érsekké neveztetett ki, de súlyosbodó betegsége miatt székét nem foglalta el. Megerősítése után néhány hónappal, 1867. március 13-án elhunyt.

- ¹³ *Kossuth Lajos iratai*. S. a. rend.: Kossuth Ferenc. Budapest, 1900. (A továbbiakban: KLI) VIII. kötet 344–346.
- ¹⁴ Az elemzés során főként Csorba László „A szekularizáció kérdése a reformkori országgyűléseken” című cikkét követjük. *Világosság* 1979. 603–610.
- ¹⁵ KLI 342.
- ¹⁶ KLI uo.
- ¹⁷ Meszlényi 1928. 33–36.
- ¹⁸ Fazekas Csaba: *Kossuth Lajos házasságkötése*. Kézirat. Ezúton köszönjük Fazekas Csabának, hogy a kéziratot rendelkezésünkre bocsátotta. (S. Cs. M.)
- ¹⁹ A sátoraljújhelyi piaristáknál tanult 6 évig.
- ²⁰ Zakar Péter: Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848–49-ben. *Belvedere* 1995/1–2. 78.

FAZEKAS CSABA

KOSSUTH LAJOS HÁZASSÁGKÖTÉSÉNEK ÜGYE A VEGYES HÁZASSÁGOKKAL KAPCSOLATOS EGYHÁZPOLITIKAI VITÁBAN (1840–1841)*

Jelen közleményünket esettanulmányunk szánjuk, Kossuth Lajos életének csupán egy – jóllehet nagyon fontos, mégis kevésbé méltatott – epizódjára kívánjuk ráirányítani a figyelmet. Nem kívánjuk Kossuth egyházpolitikai nézeteit általánosságban elemezni,¹ továbbá megjegyezzük, hogy jelen munka csak része annak a nagyobb szabású összegzésnek, amelyben a reformkori (jórészt a vegyes házasságok ügyével összefüggő) egyházpolitikai vitákat kíséreljük meg majd összefoglalni.² Ennek megfelelően csupán arra keressük a választ, hogy pontosan mennyi köze volt, illetve lehetett Kossuth Lajos magánéleti epizódjának (házasságkötésének) az ország belpolitikai életében meghatározó jelentőségűvé, heves viták középpontjává vált egyházpolitikai kérdés eszkalálódásához. (Ennek megfelelően a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos eseményeket 1840 nyara és 1841 tavasza között igyekszünk csupán számba venni, csak kitekintő jelleggel utalva a belpolitikai vita újabb eseményeire, elágazásaira.) Mindehhez értelemszerűen megpróbáljuk Kossuth egyházpolitikai nézeteit is felvázolni ebben az időszakban.

Kóssuth Lajos és Meszlényi Teréz

A 19. század vége óta megjelent számos Kossuth-életrajznak gyakorlatilag közös vonása, hogy mindegyikben szinte elenyésző a magánélettel kapcsolatos szövegrészek aránya. Ez persze nem is véletlen, hiszen a páratlan munkabírású Kossuth hosszú életének valamennyi periódusában elkötelezett közéleti tevékenységet folytatott, gondolkodását alapvetően a közügyek iránti elkötelezettség határozta meg. Életrajzai így csak megemlítik házasságkötésének tényét, legfeljebb röviden utalva arra, hogy az evangélikus Kossuth és jegyese, a római katolikus *Meszlényi Teréz* egybekelése egyházpolitikai vitáknak is középpontjába került. Gyakran céloznak – elsősorban az 1848-as generáció visszaemlékezései alapján – Kossuth feleségének házsártos természetére és arra a (kétségt kívül tényeszerű, ám rosszmájúan emlegetett) tényre, hogy Meszlényi Teréz bizony nem volt külö-

* Készült az OTKA F 035040 számú program, illetve a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

nősebben szép asszony. *Széchenyi István*, amikor értesült Kossuth és jegyese házasságkötéséről, „szegény tatár”-nak nevezte későbbi politikai ellenfelét. A megjegyzés amolyan tipikus férfiak közötti élcelődésnek számított, és nem vetett épp jó fényt a szóban forgó hölgy külsejére és egyéniségére. (A mondás eredetileg Kisfaludy Károly *A bánkdó férj*, illetve Vörösmarty Mihály *Szép asszony* című költeményéből származott. Eszerint a tatárjárás idején elrabolták egy földesúr feleségét, aki a hírt meghallva felsőhajtott: „Szegény tatár!” A történet pikantériája, hogy Kossuth 1838 májusában egy börtönlevelében ugyanígy minősítette *Bajza Józsefnek Csajághy Juliannával* kötött házasságát.³) Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a történetírás méltatlanul bána Kossuthné emlékével, ha nem említené meg, hogy Kossuthot nagyon mély érzelmek fűzték odaadó feleségéhez, aki 1865-ben Torinóban bekövetkezett haláláig a háttérbe húzódva mindenkor biztosította férje számára a közéleti aktivitáshoz szükséges nyugodt körülményeket, megfelelő otthoni háttérrel. A korán árvaságra jutott dunántúli nemesi család leszármazottja minden bizonnyal határozott egyéniség volt, ugyanakkor aligha „uralkodhatott” a meglehetősen autonóm személyiség, Kossuth felett.

Bár Meszlényi Teréz rossz hírnevét már az 1840-es években megalapozta az ellenzék soraiban, a személyét illető negatív vélekedések jó része mégis a negyvennyolcas visszaemlékezésekben fogalmazódott meg.⁴ Kossuth kor- és eszmetársai nehezen viselték a feleség túlzott aggodalmaskodását, közvetlennek bizonyosan nem nevezhető egyéniségét, nem véletlenül alakult ki róla a kép, hogy ő Kossuth „rossz természete”, a tekintélyes politikus-férj rossz döntéseinek forrása. Legmesszebb talán *Irinyi József* ment, aki a hozzá eljutott híresztelések hatása alatt úgy fogalmazott, hogy „a spanyolok is száműzték Mária Krisztinát, hogy véget vessenek ármányainak, holott Mária Krisztina királyné volt.” A békepártiak között elterjedt vélekedések szerint egyébként is Kossuthné hangolta férjét *Görgei* ellen.⁵ *Duschek Ferenc*, a Szemere-kormány pénzügyminisztere rosszmájúan jegyzi meg visszaemlékezésében, hogy a radikális *Madarász László* éppoly rossz hatást gyakorolt Kossuthra, mint a felesége, *Lónyay Menyhért* pedig már az 1848-as fordulat előtt azt jegyezte fel naplójában, hogy Kossuthné minden megbeszélésen ott ült, és belebeszél a tárgyalásokba.⁶ Erről más memoárok is megemlékeztek, hozzátevé a Kossuth körül kialakult „asszonyi kamarilláról” megfogalmazott véleményt;⁷ de hosszas bekezdést szentelt Kossuthné „gögös, fennhéjázó, kevély” természetének, férjére gyakorolt „legártalmasabb befolyása” részletezésének az egyszerre szemtanú és történetíró – Kossuthtal később politikai vitákba keveredő – *Horváth Mihály* is.⁸ Egészen másként jellemezte Meszlényi Terézt *Vachott Sándorné*, aki 1849-ben Debrecenben gyakran beszélgetett vele. Megítélése szerint méltó volt férjéhez, s a Kossuthtal szemben többé-kevésbé kritikus politikusok félreismerték a feleséget, amikor gögösnek állították be. „Kossuthné a leghűbb, a legszeretőbb, a legönfeláldozóbb feleség és anya volt. Igaz, hogy büszkének látszik, de csak férje dicsőségét tartotta nagyra” – fogalmazott, részletesen leírva egykori barátnője puritán természetét, öltözködését, a férje iránti önfeláldozó gyengédségét és ragaszkodását (ennek egyik elemeként azt, hogy még a pohár vizet is megkóstolta, mielőtt bevitte neki), s azt, hogy egyszerű természetét még a Független-

ségi Nyilatkozat kihirdetése után, „first lady”-ként is változatlanul megőrizte.⁹ (Horváth Mihály épp ellentétes véleményt fogalmazott meg ezzel kapcsolatban.) Amikor Kossuth 1848–49-ben nem ellenzéki hangadóként, hanem a kormányzat vezető politikusaként került az ország figyelmének középpontjába, érthetően terelődött családi háttérére is a közvélemény figyelmébe. Az ezzel kapcsolatos véleményt *Kossuth Lujza* fogalmazta meg Meszlényi Terézhez írott levelében, és nyugodtan mondhatjuk, ez Kossuth feleségének felfogására is ráillik: „Nekünk, kedves Terézkém, nagyobb rész jutott a közörmöből, mert mi a legszentebb jogokkal ölelhetjük azt, kit ezrek áldanak, mint egyik fő tényezőt.”¹⁰ Úgy gondoljuk, Meszlényi Teréz is Kossuthhoz hasonlóan önálló gondolkodású, nehezen befolyásolható egyéniség volt,¹¹ amelyet jellemében kiegészített a férje iránti odaadó, rajongó szeretet és a család iránti kötelességtudat.

Meszlényi Teréz a régebbi történetírásban az általános negatív vélekedések mellett kapott még pozitív méltatásokat, bár ezek legalább ennyire túlzó megfogalmazásait sokkal inkább a Kossuth iránti rajongó, pártos szemlélet eredményezte, és nem az objektivitásra való törekvés. Kossuthnak még életében megjelent egy életrajza, amelynek szerzője a felesége iránti negatív vélekedés kialakulását az egykori békepárt „vakandokjai” által terjesztett útszéli pletykákra vezette vissza, indulatosan megbélyegezve a Kossuthot II. András királyhoz hasonlító, papucsférjként beállító nézeteket. „Könnyű volt a valót megtudni. Kossuth rokonai egyáltalán semmi befolyást nem gyakoroltak a közügyekre, néhányan közülük még házához sem jártak” – írja, tényszerűen, de érezhető túlzással hangsúlyozva, hogy mennyire nem volt és nem is lehetett Kossuthnénak befolyása férje politikai állásfoglalásaira.¹² Mások erőteljesen igyekeztek cáfolni a pletykákat, melyek a Kossuth és Dembińska grófnő közötti viszonyról az 1850-es sumlai emigrációban – Teréz odaérkezése előtt – kaptak lábra.¹³ Egy másik kortárs odáig ment, hogy az „igazi, derék magyar nő mintaképét” jelölte meg Kossuth választottjában, akinek férje „bámulta a leánynak ritka szépségét [sic!] és szellemi tulajdonait, Meszlényi Teréz pedig különösen hazafias erényeiért és méltatlan szenvedéseiért szerette meg Kossuthot”.¹⁴ Ugyanez a névtelen életrajz hangot ad annak a vélekedésnek is, miszerint Kossuth már 1840. májusi, börtönből való szabadulása előtt ismerte Terézt, sőt egyes visszaemlékezések romantikus legendát kanyarítottak a fogságban sínylődő hazafi és a hozzá titokban leveleket csempésző szerelmesének története köré. Olvasható olyan Kossuth-életrajz, amely szerint a „kölcsonös vonzalmon” alapuló szerelem a börtönévek alatt,¹⁵ más – még az újabb népszerűsítő irodalomban is felbukkanó – nézetek szerint Kossuth elfogása előtt szövődött kettejük között.¹⁶ Vajda Emil idézett munkája mindezt azzal is kiegészítette, hogy hivatkozott egy általa meg nem nevezett német szerző 1850-es években *Kossuth und seine Braut* címmel írott könyvére, és elítélte, amiért annak szerzője minden adatát a „kisujjából szopta”, abban az egyben viszont igazat adott neki, hogy „Kossuth ritka boldogságának első szálai a börtönben szövődtek”.¹⁷ Pajkossy Gábor kutatásai megnyugtatóan tisztázták, hogy megismerkedésük bizonyosan csak Kossuth szabadulása után, 1840 nyarán történhetett, feltehetően Parádon.¹⁸

Kossuth magánéletéről, feleségéhez fűződő érzelmeiről kevés konkrét adatunk, infor-

mációnk van. A meglévőkből viszont arra következtethetünk, hogy a közöttük lévő, mély érzelmeken alapuló szerelem nem a romantikus történetírók túlzása, házasságukat – egyes kételkedő megjegyzésekkel szemben – szerelmi házasságnak tekinthetjük.¹⁹ 1845 augusztusában például rengeteg élelmet, a gyermekeinek játékokat küldött, a feleségéhez írott levelében pedig többször „lelkem, angyalom”-nak, „kedves Teréz-kém”-nek szólította hitvesét, rendkívül bensőséges, mély érzelmeket tanúsító szavakat használt. („Csókolom kis nagy [?] szemedet”, „öllelek, csókolak milliószor, kedves jó Mucim” stb.) Ugyanez a hangvétel jellemezte a szabadságharc idején írott leveleit, például az 1848. szeptember 24-én Nagykovácsról kelteztet, de 1849-ben is sokatmondó szavakkal fordult Terézhez: „Életem angyala! Gyermekeim anyja! Kimondhatatlanul szeretett kedves angyal Terézem! Mikor szoríthatlak dobogó szívemre? Mikor törölhetem le könnyeidet? Mikor olvashatom szemeidben, hogy nem átkozol azért, hogy enyim lettél? Íme, most tudom, mennyi kint képes elbírnai az ember kebele.”²⁰ Ez a hangvétel jellemezte Kossuthnak a feleségéhez fűződő viszonyát egészen Teréz 1865-ben bekövetkezett haláláig.

Kossuth Lajos házasságkötése a történetírásban

A Kossuth-életrajzok számos, gyakran téves adatokat átvevő álláspontot tartalmaznak Kossuth házasságkötésével kapcsolatban. Ritka az, amelyik meg sem említi,²¹ gyakrabban csak pár soros utalást találunk Kossuth feleségére és házasságkötése napjára (1841. január 9.) vonatkozóan,²² esetleg megemlítve, hogy az eseményre Pesten, a belvárosi katolikus plébánián került sor. Az életrajzok, illetve a reformkorra vonatkozó politikatörténeti munkák jelentős része azonban valamilyen formában szóba hozza a Kossuth házassága, illetve az ekkoriban a közéleti események középpontjába kerülő egyházpolitikai viták közötti összefüggést.

Már az 1832–36. évi országgyűlésen heves viták zajlottak a vegyes házassági kérdés, vagyis az 1791/26. tc. 15. §-nak értelmezése körül. Az, hogy a polgári átalakulás részeként értelmezett egyházpolitikai viták egészen 1844-ig elsősorban a vegyes házasságokhoz (illetve az itt részleteiben nem ismertetett áttérések ügyéhez) kapcsolódtak, szorosan összefüggött bizonyos európai jelentőségű eseményekkel, elsősorban a kölni érseknek a porosz kormánnyal való szembeszegülésével. A vegyes házasságok megáldásakor, a születendő gyermekek felekezeti hovatartozásának meghatározásakor a katolikus egyházi felfogás érvényesítése szembekerült a szülők jogait elismertetni kívánó liberális állásponttal. (Nem is beszélve a római pápa közvetlen beavatkozásának lehetőségéről az egyes államok lakóinak magánéletébe.) Kossuth börtönben volt, amikor az 1839–40. évi országgyűlésen megszületett – elsősorban Deák tevékenysége nyomán – az a törvényjavaslat, amely a katolikus egyház politikai érdekeivel szemben kívánta a vegyes házasságok ügyét szabályozni. Az 1791/26. tc. ugyanis kimondta, hogy vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, az egyház viszont annak létrejöttét nem akadályozhatja. Amennyiben az apa katolikus volt, a születendő gyermekeket valamennyi esetben katolikusnak

kellett keresztelni, amennyiben az apa protestáns volt, a törvény elvben megengedte, hogy a fiúgyermek apjuk vallását kövessék. Utóbbi esetekben az egyház rendszerint megpróbált reverzalist venni a protestáns férjtől, amelyben utóbbi kijelenti, hogy valamennyi születendő gyermekét katolikusnak keresztelteti. Az országgyűlésen az ellenzéki vármegyék óriási felháborodását váltotta ki, hogy 1839 márciusában *Lajcsák Ferenc* nagyváradai püspök megtiltotta papjainak a vegyes házasságok reverzális nélküli megáldását, erre az esetre a *passiva assistentia* eljárását írva elő. (A pap nem megáldja, hanem csak szentségek kiszolgáltatása nélkül, a templomon kívül tudomásul veszi a házasság létrejöttét.) A liberális ellenzék – felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül – a magánéletbe való törvénytelen beavatkozásnak, a felekezeti békesség veszélyeztetésének tekintette az ügyet, és sérelemnek minősítette a püspök eljárását. Az egyház számára a vegyes házasságok kérdésköre annak próbaköve lett, hogy kiváltságait miként őrizheti meg változatlan formában, mennyire képes ellensúlyozni az állam-egyház viszonyt polgári értékek mentén átalakítani kívánó liberálisok elöretörését. A püspöki kar tisztában volt vele, hogy egy következő országgyűlésen aligha tudja tovább halogatni a vallásügy törvényes rendezését, ezért ellentámadásba ment át: 1840. július 2-án kiadott körleveleikben az egész magyar egyházban alkalmazni kívánták a reverzalist nem adó házaspárok esetén a *passiva assistentia* említett gyakorlatát, így próbálva a kötelezvényt kikényszeríteni a protestáns vőlegénytől. (Emellett korábban megkezdődött Lonovics József csanádi püspök római útjának előkészítése, abból a célból, hogy elérjék egy Magyarországra vonatkozó, később hivatkozási alapul használható pápai rendelkezés kiadását.)

Az ellenzék korábbi reakciói alapján a püspöki kar számára nem lehetett kétséges, hogy lépésüket a vármegyék helyteleníteni fogják, az 1840 második felében, illetve 1841 elején kibontakozó egyházpolitikai konfliktus élességére azonban aligha számíthattak. A folyamat időben valóban pontosan egybeesett Kossuth házassági szándékának kialakulásával, illetve nőülésével, s mivel Kossuth evangélikus, menyasszonya pedig római katolikus vallású volt, elvben a reverzális megtagadása esetén órá is alkalmazni kellett a *passiva assistentia* – liberálisok által törvénytörőnek és erkölcstelennek ítélt – rendelkezéseit. Pest megye (mint alább részletesebben kifejtjük) elsőként határozta el a megszokott egyházi áldás kiszolgáltatását megtagadó katolikus papok perbe fogását és megbüntetését. (Az esetre az 1647/14. tc.-t alkalmazták, és 600 forint pénzbüntetésre ítélték az ilyen eljárásban vétkesnek talált papokat.) A 19. század második felében született szakirodalmi munkák és egyes későbbi átvételek Kossuth magánélete, valamint Pest megye határozata között közvetlen ok-okozati összefüggést feltételeztek. Vagyis úgy vélték, a vármegye Kossuth személyes érintettsége alapján döntött a papok szigorú felelősségre vonása mellett, más szavakkal: Kossuth magánélete vált a közéletet hónapokra „tematizáló” vegyes házassági ügy kiindulópontjává. (A vármegyék ugyanis egymás után vették át Pest kezdeményezését, és büntették meg a reverzális nélküli vegyes házasságokat meg nem áldó papokat.) Horváth Mihály – bizonyára sok későbbi vélekedés alapjául szolgáló – megfogalmazása szerint „a vakeset úgy akarta, hogy a püspökök rendelkezése lefelől Kossuth Lajoson hajtassék végre”, akinek barátai az ő esetén felbuzdulva fordultak Pest

megye közgyűléséhez, mely a sérelmet felkarolva a papság megbüntetése mellett döntött.²³ A népszerűsítő, ismeretterjesztő történeti kiadványok Kossuth kapcsán azonban ismét túllóttak a célon, nemcsak eltorzították a népszerű ellenzéki vezető érintettségét a vegyes házasságok körüli belpolitikai vitában, hanem téves adatokat is közzétettek.²⁴ Több olyan történeti feldolgozás ismert, amelyek Pest megye vegyes házasságok ügyében született határozatát, feliratait részletesebben ismertetik, azonban nem utalnak arra, hogy ennek kezdeményezője vagy egyáltalán központi személyisége Kossuth lett volna.²⁵ A legpontosabb történeti szakirodalomban, illetve Kossuth-életrajzokban pedig megemlítik mind Kossuth házasságának tényét, mind a Pest megyei határozatot, a kettőt azonban nem közvetlen módon kapcsolják össze. (Például árnyalt megfogalmazással arról beszélnek, hogy Kossuth volt az „egyik legelső” elszenvedője a püspöki kar intézkedésének, vagy arról, hogy a pesti határozat megszületésében neki is meghatározó – de nem kizárólagosságra utaló – szerepe volt.²⁶)

Pest megye állásfoglalásai a vegyes házasságokról, 1840²⁷

Mint említettük, 1840. július 2-án a magyar katolikus püspöki kar tagjai azonos szövegű, „Quanto studio” kezdetű körlevélben fordultak a papsághoz, és megtiltották a vegyes házasságok egyházi megáldását, amennyiben a protestáns fél nem ad reverzálist. Erre az esetre a passiva assistentia gyakorlatát írták elő. A rendelkezés eleinte nem lett széles körben ismert, erre következtethetünk abból, hogy amikor az első vegyes vallású jegyespárok Pest vármegyéhez fordultak sérelmükkel, a rendeknek nem volt tudomása „központi” előírásról.

A megye következő, augusztus 25-én kezdődött közgyűlésén valóságos bombaként robbant a vegyes házasságok ügye. Korábban bizonyos Gumper (Gamper) Frigyes és Maurer Anna a ferencvárosi, Hakkelmayer Lajos Adolf és Endeke Rozália pedig a terézvárosi plébános ellen tettek bejelentést, akikre az volt a panaszuk, hogy reverzálist nélkül nem áldották meg a házasságkötésüket: „az említett lelkészek őket, mint különböző vallásúakat a bevett szertartással összeesketni nem akarták, hacsak mindkét nemű gyermekeik kat. [olikus] hitbeni neveltetéséről reverzálist nem adnak, különben az öszveadást minden szertartás nélkül, nem is a templomban, hanem csak a szobában nyilatkoztatták végrehajtandónak.”²⁸ (Értelemszerűen mindkét esetben a vőlegény volt protestáns, a menyasszony katolikus.) A másnapi közgyűlésen az ügyben Kossuth nem elsőként szólalt fel, *Szentkirályi Móric*, *Fáy András*, *Réső-Ensel Sándor* és a váci káptalan küldöttje kapott szót. Majd Kossuth rögtönzött felszólalásában „a magyar nemzet végzetének” nevezte, hogy az egyháziak a társadalmi békesség felborítására törnek, továbbá – az ellenzék gyakran hangoztatott hivatkozási alapját megszólaltatva – az ország rendje ellen vétők megbüntetését még főpapok vonatkozásában is kimondó 1507/8. tc.-re hivatkozott, kérte a megyei eljárás megindítását. Véleményéhez sokan csatlakoztak (Ráday Gedeon, Patay József, Nyáry Pál, Balogh János), végzés azonban aznap nem született.²⁹

Csak az ügy kivizsgálásáról döntöttek, majd 27-én mindez több órás szenvedélyes vitát és a már több alkalommal említett határozatot eredményezte.³⁰

Szentkirályi Móric terjesztette a közgyűlés elé az általa vezetett, Teleki Domokos táblabíróból, Zlinszky János főszolgabíróból és Bellágh Antal esküdtből álló bizottság jelentését a történekről. Először Vágner Kapisztrán János ferencvárosi plébánost, egyébként a pesti ferences rendház főnökét keresték fel, aki elmondta, hogy az esetről nem volt jelen, az helyettesítése alatt történt, de teljesen egyetért – azóta már a városból eltávozott – beosztottja eljárásával, és a felelősséget is vállalja. Gumper Frigyes és jegyesét csak akkor eskették volna össze rendes szertartással, ha reverzálist adnak, utóbbiak ezt végül – nem látva más lehetőséget a törvényes egybekelésre – megtették, így időközben a házassági áldást is megkapták. Érdekes módon Vágner tagadta, hogy az eljárást valamiféle felsőbb utasításra tette volna, azt állította, „a vegyes házasságokra nézve a pesti plébánosok így egyezvén meg egymás között, a feladott eset is azon egység következtében történt”. A vármegye által kiküldött delegáció felkereste Vohldrann (Wohldrann, Vald-ran) János terézvárosi plébánost is, aki viszont kereken cáfolta ilyen, a pesti plébánosok között lévő egyezés létét. (Ez arra utal, hogy a püspöki kar július 2-i intézkedését igyekeztek titokban tartani, illetve maguk sem voltak pontosan tisztában a passiva assistentia gyakorlatával.) Hakkelmayer Lajos és jegyese házasságkötésének ügyét a plébános egészen másként adta elő, mint a panaszosok. Azt hangsúlyozta, hogy augusztus 15-én végül megáldotta a házasságot, és ő nem is akart reverzálist kérni. A katolikus menyasszony először kijelentette, hogy vőlegényével megegyezett mindkét nemű gyermekeinek katolikus keresztelésében, majd Hakkelmayer állítólag meggondolta magát, és nem kívánt ilyen nyilatkozatot tenni. A plébános először elküldte őket, hogy gondolják meg a dolgot (ez jóval finomabb megfogalmazása annak, mint amit a panaszosok előadtak, vagyis hogy reverzális adására kívánta „szorítani” őket), majd a változatlan szándékkal megjelenő jegyespárt a sekrestyében lévő oltár előtt összeadta. Voldrann eljárása köztes megoldást jelentett a passiva assistentia gyakorlata és az áldás liturgia szerinti kiszolgáltatása között, ami arra utal, hogy a plébános a püspökkari határozat szellemében kívánt eljárni a reverzálist megtagadó házaspár esetében, annak azonban – kialakult gyakorlatáról még nem értesülve – saját megoldási módját választotta. (Nem latinul, hanem németül mondta az áldást, és elmaradt a szenteltvízzel való meghintés is, bár ezt a plébános a protestáns vőlegény negatív hozzáállásával indokolta.)

Először is tehát leszögezhetjük, hogy nem Kossuth házasságkötésének ügye adta a konkrét „ötletet” Pest megye határozatának megszületéséhez, még ha Kossuth ekkoriban kialakuló házassági szándékától nyilvánvaló módon maga sem tudott elvonatkoztatni.³¹ A közgyűlés konkrét lefolyása – amelyről szerencsére részletesebb adataink is vannak – csak megerősíti mindezt. Szemtanúk részletes naplóbejegyzései szerint³² a Szentkirályi-féle jelentést követően Fáy András kért szót. A vegyes házassági ügyekben példaértékűvé vált liberális eljárásrend tőle származik. Fáy az 1791/26. tc. 12. §-a által is hivatkozott, „a népet a vallás szabad gyakorlásában gátoló [...] egyháziak és világiak” megbüntetését kimondó 1647/14. tc.-re támaszkodva javasolta, hogy a reverzális nélkül

a szabályos áldást ki nem szolgáltató plébánosokat a vármegye fogja perbe és ítélje 600 forint pénzbírságra. Fáy beszédét a közgyűlés lelkes támogatással fogadta. Szentkirályi ezt követően arról beszélt, hogy bár ő maga is katolikus vallású, a nemzetre nézve súlyos sérelmet lát az egyház eljárásában. A közgyűlés hangvételére jellemző módon arról beszélt, hogy a papok „egyedül maguk akarják az isteni áldást kezelni az Istennek kirekesztésével”. Támogatta Fáy javaslatát, ahogy Patay József (kijelentve, hogy „elmúlt már azon idő, melyben a reverenda minden vétket eltakar”), majd Ráday Gedeon is. Kossuth csak ezt követően szólalt fel. Fáy indítványához csatlakozó beszédének szövege szerencsére ismert, érdemes részletesebben is felidézni.³³

Már első szenvedélyes mondataiban is nyilvánvalóvá tette, hogy az egyház magatartásában a társadalmi béke megbontását célzó, önző érdekeket fedezett fel: „Szűkkeblűség átka, szeretetlen önzés ostora feküdt volt e nemzeten századokig, s a szolgálancokba fűzött termékeny föld megtagadá tőle áldásait, hogy [...] a nép a jólét kellemeit, mint a polgárisodás áldásait vagy éppen nem, vagy csak gyéren ismeré.” Kossuth liberális meggyőződésének megfelelően nem egyszerűen vallási alapon fogalmazott meg megsemmisítő ítéletet a papság magatartásáról, hanem azért, mert kiváltságainak megőrzésére irányuló politikai érdekei védelmében durván avatkozott be az emberek magánéletébe. Beszédének az az eleme, mely az 1839–40. évi országgyűlést követő békés, kompromisszumokra építő belpolitikai légkör egyház általi megrontását emlegette, gyakran visszatért, stílusa itt különösen szenvedélyessé vált: „És most, midőn hegedni kezdenének a viszállkodás sebei, most, midőn a béke, nyugalom és egyetértés angyala reméllenünk hagyá, hogy elkövetkeznek az egyesített erővel közcélra hatás rég óhajtott napjai; most ismét ők [ti. a papok] lépnek föl e honban új viszályt, új szakadást ébresztetni; elszórják a nyugtalan ingerültség magvait, eltávolítják az egymáshoz közelítőket, s midőn mindent elkövetnek, hogy meggyőzzenek, miként ők nem szeretik a békét e földön, kivévén talán a sötétség békéjét, mely a máshitűek letiprása után sírbolti csendben elkövetkeznek, akaratlanul is kényszerítenek meghánynunk a kérdést, vajon úgy kell-e annak lenni, hogy egy egész nemzet boldogsága örökre martalékul essék egy-egy osztálynak.” Kossuth egyházpolitikai meggyőződésére is fényt vet az, amit a katolikus egyház kiváltságos helyzetéről (az azzal való visszaélésről) és a felekezeti egyenlőtlenségről mondott: „[a papság] mely midőn a magyar státusnak legtöbb jóvoltával él, annak közös, egyetemes, szent érdekeit leginkább gátolja, [...] a keresztény szeretet nevében tegnap a polgári szeretetet üldözé, ma pedig az emberi szeretettől tagadja meg áldását és megszagatván a nemzetnek szent köteleit, játszik az emberélet boldogságával szeretetlenül.” Kossuth megismételte, hogy a nemzet elleni merényletnek tekinti az egyház intézkedését, sőt, „e merényeknek új taktikájáról” beszélt, „mely egyenesen oda van intézve, hogy a törvény, alkotmány [= alkotmány] s ünnepélyes békekötések oltalma alá helyezett evangélikusok [= protestánsok] vallását becstelenségbe hozzák, lealacsonyítsák, nevetségessé tegyék, gúnnyal, lenézés-sel, mocsokkal illessék, eltűrni nem lehet. Nem tagadom én, hogy nem ismerek érzékenyebb fájdalmat annál, melyet a vallásszabadság sérelmei okoznak; nem ismerek mást, mely ingerlőbb lenne a köztanácskozási téren minden álokoskodás levívására síkra szállani.”

Beszédének további részét csak közvetett forrásokból ismerjük, ám az bizonyos, hogy az általa javasolt konkrét intézkedések – Fáy javaslatának támogatásán túl – kivétel nélkül bekerültek a megye határozatába. (L. alább.) Kossuth indítványait több liberális is felkarolta, és a többség határozottan az egyházzal szemben, a papok megbüntetése mellett foglalt állás. Mint a Szűcs testvérek idézett naplójegyzeteiből kiderül, Balogh János például az éppen ekkor épülő esztergomi bazilikára is célzott: „épül ugyan egyház Esztergomban, mely fényessége a Salamonéval fog vetélkedni, de nem fog benne az egymást szeretőkre áldást mondatni”. Indulatai még Kossuthnál is messzebbre vitték, felszólított ugyanis, hogy „űzzük vissza a setétséget Rómába, ahonnan jött hozzánk”. A fiatal Halász Kálmán táblabíró szintén heves tetszéssel fogadott beszédében mutatott rá, hogy „ha már a papok magok nem nevelnek törvényes gyermekeket a státusnak, legalább ne gátoljanak másokat olyanok nevelésében”. Ezt a hangulatot csak fokozta, hogy a közgyűlésen megjelenő papok közül ketten is megpróbálták tompítani az egyháziak ellen hozott intézkedések életét. *Gyarmathy János*, korának ismert teológusa és hitszónoka, a *Szión* című egyházi folyóirat szerkesztője szólalt fel, de – a naplóró megfogalmazása szerint – „nemcsak hogy a szíveket a maga részére hajtani nem tudta, sőt csak figyelmet sem tudta nyerni beszéde iránt, az elégtelenség általános zúgásban mutatkozott.” A szintén szóhoz jutó Almássy István unyi adminisztrátor a vegyes házasságok ügyében Esztergom és Komárom megyékben is szónokolt az egyháziak álláspontja mellett, sőt több részletes röpiratot is szentelt a püspökkari intézkedés védelmére, a vármegyék akcióinak ellensúlyozására. Pesten elmondott beszéde szövegét ő maga adta ki.³⁴ Tipikusan egyházi jogvédő érvelésében bibliai idézetekkel próbálta igazolni, hogy a világi hatóságoknak semmi köze azokhoz az erkölcsi (hitbeli) kérdésekhez, amelyekben az egyház kizárólagos joga és kötelessége – a papság belátása szerint gyakorolt – intézkedés. A reverzalist nem adó vegyes házaspárok meg nem áldását, egybekelésük passiva assistentia útján történő tudomásulvételét teljesen törvényes eljárásnak tekintette, az azt súlyos törvénytértésnek minősítő liberálisokkal ellentétben. Almássy támadóan fordult a rendekhez: „Nem engedünk hitünk elvein sérelmet, függetlenségén sebet ejtetni, ezen defenzív viseletünkkel mások szabad vallásán sérelmet nem teszünk! Sem pedig, ha a vegyes házasságokra áldást nem adunk is, a vegyes hitű jegyesek egybekelések ellen törvénytiltotta akadályt nem gördítünk.”³⁵ Ekkor és később is úgy vélte, az egyház kötelessége, hogy „ne adja a nevét” a vegyes házasságokból születendő gyermekek elkárhozásához (értsd: nem katolikus kereszteléséhez), a liberálisok így lényegében a vallás ellen intéznek durva támadást. Beszéde végén majdnem bajba is került, amikor Máté evangéliuma 7. részének 6. versét idézte („ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé...”), mert az ebekre való utalást egyértelműen a protestánsoknak, a szentre vonatkozót pedig a házassági áldásnak feleltette meg. Ekkor már az ellenzékiek olyan tömegben követelték („akció, akció” kiáltásokkal) Almássy széksértési perbe fogását, sőt a teremből való eltávolítását, hogy kénytelen volt az egyik megyei ügyész felszólítására magyarázni illetve visszavonni szavait: „Azt, ami szent, a szentséget, azt, ami drága, mint a gyöngy, ne adják olyanoknak, kiket érdemetleneknek, méltatlanoknak találnak reája;

a házasság szentségét és egyházi szertartását, az áldást se szabad feladnánk [feladnunk] oly vegyes házásokra, kik az anyaszentegyház felkívánására nem hajolván, áldására se méltók. [Sic!] Egyéberánt én ezen textust a tekintetes rendekre alkalmaztatni nem kívántam, hanem csak a vegyes házasságok eránt diszciplína s doktrína okát adtam, ha azonban valakit megsértettem volna, engedelmet kérek!”³⁶ A bocsánatkérés után azért jobbnak látta elhagyni a termet, bár ez utóbbit érthetően nem saját beszéde kiadásából, hanem naplóróinktól tudjuk.

A vármegye már idézett végzése³⁷ visszaadja a közgyűlés felfokozott hangulatát annyira, amennyire az egy jegyzőkönyv hivatalosságától telik: „Jelen tudósítás felolvasatása alkalmával fájdalomszavakkal kifejezhetett fájdalom kínos érzete fogá el az egybegyűlt rendek kebleiket, tapasztalni kénytelenítettvén, hogy azon fellegnek, mely közelebbi időkből a haza politikai egén mutatkozott, a nemzet alkotmányos jogaiba vetett bizodalma, férfias szilárdsága s koronás fejedelme igazságszeretete által szerencsés sikerrel lett elenyészte után lett felvilágosodásnak tisztán sugárzó nagy napját a setétség békeirigy angyala ismét homályos ködbe burkolni, a nemzet belső életének ereje központosítására szükséges nyugalmat felzaklatni s azt oly nemes irányt vett előhaladásában feltartóztatni készül.” A megfogalmazás és Kossuth idézett beszéde közötti párhuzamok jól felismerhetőek. Az elem is rokonítható Kossuth liberális felfogásával, amely szerint a törvény (ezúttal az 1791/26. tc.) még „nemzet s fejedelem közt is részrehatatlan bíróként emeli fel szavát”, vagyis a papságra is vonatkoznia kell. Utóbbi az áldásmegtagadással törvénysértést követ el – jelenti ki a szöveg, pedig a törvények megtartása és megtartatása a papság fontos feladata, „a polgárok elméik[et] s szíveiket a törvények iránti önkényes engedelmesre szoktatni legfőbb s legszebb kötelessége”. A terézvárosi plébánost felmentették a felhozott vád alól, mivel a házassági szentség kiszolgáltatása megtörtént, az 1647/14. tc. alapján azonban vádat emeltek Vágner Kapisztrán János plébános, ferencrendi házfőnök ellen. A végzés első két pontja meghagyta Dubraviczky Simon első alispánnak, hogy a plébánost kötelezze „a folyamodóktól erőszakolt reverzális” 15 napon belüli visszaadására, s amennyiben ez nem történne meg, intézkedett az idézett törvényben ilyen esetekre felállítani hivatott – protestáns és katolikus vallású tagokból álló – rendkívüli törvényszék életre hívásáról.³⁸ A törvényszéket nemcsak a konkrét, hanem minden későbbi hasonló esetre felhatalmazta „a törvény rendeletének megtartása mellett a kiszabott büntetésben” a papok elmarasztalására. A végzés 3. pontja arról intézkedett, hogy a megye határozeit – a területi illetékességre tekintettel – a váci és a székesfehérvári püspöknek is tudomására kell hozni, a katolikus lelkészeket a hasonló jogsértéstől eltiltani, a szolgabírók útján pedig a többi vallásfelekezet papjait minderről széles körben tájékoztatni. (Fontos adalék, hogy külön leszögezték: mindezt nemcsak a protestánsok, hanem a görögkeletiek vegyes házassági ügyeire is alkalmazni kell.) Kossuth indítványának megfelelően döntött a közgyűlés arról, hogy feliratban emlékezteti az uralkodót az előző országgyűlésen „az egyházi rend részéről elkövetett hasonló törvénysértések”-re, valamint arra, hogy a diéta végén megegyezés született a két tábla között az új vallásügyi törvény elfogadásának szükségességéről. Mivel a törvény elfogadását – elsősorban az egyháziak ellenállása

miatt – elhalasztották, Pest rendei arra kérték az uralkodót, hogy „a vallási törvényeknek pontos megtartására az egyházi rendet kötelezni, s oly intézetekről méltóztatnék kegyelmesen gondoskodni, melyek által a nemzet életerén vérző sebet ejtő kihágások elméltőtessenek”. Gondoskodtak arról, hogy a fenti határozatokat valamennyi törvényhatóságnak megküldjék, azzal a nem titkolt céllal, hogy a hasonló „kihágásokat” ugyanezen a módon „bosszulják meg” másutt is, s országossá formálódjék az a liberális közvélemény, miszerint Pest eljárása „nem egyéb a törvénynek épségben tartásánál s hazabeli különböző vallású, de a közjólét eszközzésében egy hitű polgárok lelki nyugalma eszközzéseinél”.

A végzés utolsó pontja nem szorosan kapcsolódott a vegyes házasságok ügyéhez, azonban jól jelzi az egyháziakkal szemben általában bizalmatlan politikai légkört. Csak olaj volt a tűzre, hogy az egyik említett egyházi hozzászóló, Gyarmathy János lapjában, a *Szionban* Kölcsey Ferenc emlékére nézve sértő cikk jelent meg még 1838 végén, s a kibontakozott polémiában a szerkesztő nem igazán tudta védeni álláspontját.³⁹ Kölcsey emlékének megítélése nyilvánvaló politikai állásfoglalásnak számított, nem véletlen, hogy Kossuth idézett beszédében is hivatkozott rá. Pest megye felszólítására Gyarmathy előbb azt jelentette ki, hogy Szatmár megye négy táblabírája írt neki Kölcsey emlékével kapcsolatban, majd azt, hogy csak egy, de négyük nevében. Pest rendei úgy vélték, „nemcsak Kölcsey iránti kötelességüket teljesítik, hanem nemes Szatmár vármegye, sőt az egész haza előtt kedves dolgot cselekesznek”, amikor igyekeznek kideríteni, ki írhatta a Kölcsey emléket gyalázó cikkeket. Ezért megkeresést intéztek Szatmár megyéhez, hogy jelentsek, ki lehetett az a táblabírájuk, „ki Kölcseyt megbecsteleníteni akarni elég gyáva volt”.⁴⁰

Az augusztus 27-i határozatok megszületését elemezve újra fel kell tenni a kérdést, vajon úgy tekinthetjük-e az elfogadott határozatokat, mint Kossuth személyes sérelmének következményét. Nem bizonyítható, de feltételezhető, hogy Kossuth szenvedélyes megfogalmazásainak hátterében ott állt a felismerés, miszerint a július 2-i püspökkari körlevél magánéletére is hatással lesz.⁴¹ Kétségtelen továbbá, hogy politikai kezdeményező szerepe Pest megye közéletében ezúttal is megmutatkozott, hiszen indítványa és az elfogadott határozat közötti párhuzam egyértelmű, annak szövegére nyilván meghatározó befolyást gyakorolt. Mégis két okból feltételezhetjük, hogy mind Pest megye határozata, mind a vegyes házasságok ügyének lefolyása minden bizonnyal ugyanígy alakult volna, ha Kossuth nem épp ekkor akar megnősülni, vagy jegyese nem katolikus nő lett volna. Egyrészt a vegyes házasságok ügyében ugyanilyen szenvedélyes viták zajlottak a korábbi megyegyűléseken, és különösen a korábbi pozsonyi diétákon. Hasonlók voltak az érvek-ellenérvek a Lajcsák-féle, egy egyházmegyére kiterjedő püspöki körlevelet követően is, így 1840 nyarán a liberális ellenzék gyakorlati kezdeményezéseit sokkal inkább tekinthetjük egy politikai magatartásforma és azt megalapozó ideológiai felfogás logikus következményének, semmint egyes személy vagy személyek közügyvé emelkedő privát sérelmének. (A liberálisok megyegyűlési beszédei nem jelenhettek meg nyomtatásban, a kéziratban hozzáférhetők alapján kijelenthetjük, hogy a személyükben nem érintettek szónoklatai sem hangvételükben, sem az egyház politikai törekvéseivel való szembeszegülés motívumában nem különböznek a saját vegyes házasságára készülő Kossuthétól.⁴²)

Másrészt Kossuth már a személyes érintettségét megelőző években is határozottan egyház és állam különválasztását, a katolikus egyház előjogainak megszüntetését, a felekezeti egyenjogúságot állította felfogása középpontjába. Bár kifejezetten egyházpolitikának csupán egy önálló munkát szentelt az 1830-as években (annak szövege sem ismert, csak előfizetési felhívása), mégis feltűnő, hogy munkájában azokat a sérelmeket is elemezni kívánta, amelyeket az „1791/26. cikkellyel biztosított lelkiismereti szabadság szenvedett, s maiglan sem szűnt meg szenvedni”. Kossuth ellenzéki politikai művet, és nem pusztán vallási kérdést elemző munkát akart kiadni, a protestáns hagyományt is a politikai szabadság szemszögéből elemezte.⁴³ Az *Országgyűlési Tudósítások* korából fennmaradt megjegyzései alapján joggal feltételezhetjük, hogy az 1840–41-ben képviselt egyházpolitikai elveit (benne a vegyes házasságok kapcsán megragadható felekezeti egyenlőség elítélését) már az 1830-as években is változatlan formában vallotta. Erre utal, hogy felségsértési perének tárgyalásakor is figyelte az éppen ekkor a kölni érsek és a porosz kormány között kibontakozott konfliktus jelentőségére.⁴⁴ Mindehhez érdemes hozzátenni, hogy magánéletét Kossuth mindig is jó érzékkel igyekezett a közélettől elválasztani; ahogyan felesége jóval kisebb befolyással volt döntéseire, mint kortársai vádolták, úgy privát szférája sem igen keveredett közéleti tevékenységével. (Erre utal, hogy vonatkozó írásaiiban nyoma sincs a személyes sértettség motívumának, l. alább.)

A kancellária már bizonyos Rónay Albert szeptember 4-i részletes jelentéséből értesült a Pest megyei közgyűlésen történekről,⁴⁵ Kopácsy József esztergomi érsek pedig szeptember 9-én levélben fordult a papsághoz, és a vármegye várható intézkedéseivel kapcsolatban ellenállásra buzdított.⁴⁶ Vágner Kapisztrán János ferencvárosi plébános – mint várható volt – nem szolgáltatta vissza a Gumper Frigyes által adott reverzalist, ezért a vármegye novemberi közgyűlésén a perbe fogás mellett döntött. Ezt megelőzően azonban a Pest megye területére eső négy egyházmegye (esztergomi és kalocsai érsekség, váci és székesfehérvári püspökség) főpapja külön-külön levélben fordult a vármegyéhez november 1–12. között.⁴⁷ A levelek keserűséggel és sértődötten vettek tudomást a megye augusztus 27-i határozatáról. Abból a meggyőződésből, hogy a házasság megáldásának kérdéséhez a világi hatóságoknak semmi köze, visszautasították a beavatkozási kísérletet. (Kopácsy József esztergomi érsek például így fogalmazott: „Nem tartozik a csupa lelki dolog a polgári törvénynek köréhez, [...] a törvény mindazonáltal egyedül oda határozta rendeletét, hogy a vegyes házasságok mindenkor a katolikus lelkipásztor előtt köttessenek, a megáldásról pedig és szent szertartásokról egy szóval sem rendelkezett.”) Ingerülten utasították vissza a törvénysértés, a magánéletbe avatkozás és a haladásellenesség vádját, és épp a vármegyét vádolták az egyház tanításaiba való erőszakos beavatkozással és a fennálló törvények önkényes értelmezésével. A papok ellen kilátásba helyezett peres eljárásokat pedig nemcsak törvénytelennek, hanem az egyházi rend és a vallásosság ellen irányuló támadásnak is tekintették, mondván: vallási parancsolatainknak való engedelmség miatt köztörvényes bűncselekmények elkövetőiként kezelik őket. Ezért a papok perbe fogása ellen előre ünnepélyesen óvást emeltek. Azt például, hogy a vármegye szolgabírái útján tiltotta el az áldás megtagadásától a katolikus papokat, Nádasdy Fe-

renc váci püspök így értékelte: „Ezek [az intézkedések] mind olyanok, melyek törvényekkel is megerősített püspöki hatalmamat közelebről érdekelve, azt tetemesen és mélyebben sebesítik, s azért lehetetlenné is teszik, hogy elidegeníthetetlen s megoszthatatlan lelki hatóságú és állományos jogaimnak kötelességem szerinti s lélekisméretes védelmére nyíltszívű szózatomat óvasképpen ne emeljem.” De a négy főpásztor nemcsak a vármegyéhez írt leveleket, ezt megelőzően Bécsben próbálták Pest megyére a kancellária útján nyomást gyakoroltatni. Majláth Antal kancellár november 16-án intézett leiratot a helytartótanácshoz, amely 8 nappal később – vagyis az őszi közgyűlés után – adta ki határozatát a vármegyének.⁴⁸ Érdekes, hogy Kopácsyék előzetesen bizonyosak voltak abban, hogy Vágnert a közgyűlésen perbe fogadják, ennek preventív megakadályozását kérték. A helytartótanács nemcsak az erre vonatkozó intézkedést továbbította a megyének, hanem azt is előírta, hogy – az uralkodónak „az egész dolgot kegyelmes parancsolatjához képesti épségében tartása mellett” – a pestiek adjanak részletes indoklást az augusztus 27-i határozatok meghozatalának okairól.

Az ellenzékiek elszántságát ismerve, újra heves közgyűlés elé néztek Pesten. A hangulat felfokozott voltára utal, hogy a november 17-i közgyűlés előtt „Eusebius” álnéven valaki egy feliratot akasztott a vármegyeház kapujára, az alábbi szöveggel: „Hierarchia végvognaglatai. Minden intézet az által tartá fenn lételét a polgári társaságban, hogy áldást árasztá az emberi nemre, különös, hogy a római papság jelenleg az áldás megtagadása által támogatni véli hierarchiája düledező épületét!”⁴⁹ Másnap valóban nagy, délután 3/4 5-ig tartó vita bontakozott ki, melynek részleteit kevésbé ismerjük, mint az augusztus 27-inek. Fent idézett naplórónk szűkszavú bejegyzése ugyanakkor nagyon is sokatmondó: „elhatározatott felírni a felséghez, avégett, hogy fossa meg a primást jótéteményeitől, a megyének a vegyes házasság dolgában hozott határozata ellen tett mondásáért.”⁵⁰ Kossuth beszéde nem maradt fent, csak Széchenyi azon megjegyzése, hogy a közgyűlésen Kossuth „nagyon erős” volt, Szentkirályi Móriccral és Kubinyi Ferencsel együtt, míg ő és Károlyi György inkább mérséklően léptek fel Kopácsy ügyében.⁵¹ (Széchenyi szerint ezt nem is nézték neki jó szemmel.) Egy ismeretlen kilétű, katolikus vallású gróf beszédrésze ismert, amely szintén a közgyűlés léghőjére utal: „valamint mindennek e világon, úgy a katolicizmusnak is hanyatlani kell.”⁵² Az egyház ellenszegülése miatt a jelenlévők többsége „akciót” (bűnvádi keresetet) követelt az esztergomi érsek ellen, s a vármegye feliratban kérte az uralkodótól: mozdítsa el a főpapot hivatalától.⁵³ A megyei közgyűlést követő napokban adataink arról szólnak, hogy Vágnér Kapisztrán János ügyében az augusztus 27-i határozatokat következetesen igyekeztek végrehajtani. Tájékoztatták az egyes járások katolikus papjait – a „vallási törvények megszegőinek zabolázására és megbüntetésére kitézőt” 1647/14. tc. alapján – a ferencvárosi plébános perbe fogásáról, mivel a vegyes vallású jegyespártól „erőszakkal” reverzalist vett.⁵⁴ A közgyűlés elé egyébként újabb, az ősz folyamán történt áldásmegtagadási ügyek is kerültek, ami csak megerősítette a rendeket korábbi határozatuk megállapításának helyességét illetően. Nemcsak arról volt szó, hogy szaporodtak az ilyen ügyek, hanem arról is, hogy az egyre kellemetlenebb helyzetbe kerülő plébánosok magatartása csak fokozta a megye elszántságát.

(Hiszen reverzális nélküli vegyes házasság esetén a papok vagy feletteseikkel, vagy a megyei hatóságokkal kerültek szembe.) Mivel ugyanis a püspökkari intézkedésben a vegyes házasságot természet elleni cselekedetnek jelentették ki, sok pap eleve (reverzális nélkül is) mindent elkövetett a megakadályozásukra. Tanulságos erre Brokuta Mátyás evangélikus ácslegény és katolikus jegyese, Groszman (más néven Knietel) Zsuzsanna esete. (Az ácslegény egyébként a híres építész, Zitterbarth Mátyás szolgálatában állt, ekkoriban épp a pesti vármegyeháza nyugati tömbjének kialakításán dolgoztak.) Szeptember 13-án keresték fel Budán, a tabáni katolikus plébánián Krály Tódor plébánost, aki először azzal utasította el őket, hogy a menyasszony bemutatott keresztlevele túlságosan régi. Pár nappal később újra kérték a házassági áldást, de ekkor „káromlásokkal” űzte ki a párt szobájából, sőt miután az egyik pesti evangélikus lelkész től segítséget kértek, a pap két városi hajdúval akarta lefogatni őket, miközben minden elképzelhető ocsmányságot kiabált rájuk és az evangélikus vallásra. A vármegyéhez jogorvoslatért és elégtételért forduló házaspár az augusztus 27-i határozatra hivatkozva kérte, hogy Krályt kényszerítsék a házasság törvényes megkötésére. A vármegye a korábbihoz hasonló erélyes eljárás megindításáról és a plébános megbüntetéséről döntött, ugyanúgy, mint például a nem sokkal később panaszt tévő Rácz István pesti református lakos megkeresésére Sámuel Alajos józsefvárosi plébánossal szemben.⁵⁵

Kossuth Lajos házasságkötése

Az év végén egyre élesebbé vált a vegyes házasságok körüli légkör, amelyet a már egyértelműen nőülni készülő Kossuth sem hagyhatott figyelmen kívül. Néhány nappal a novemberi pesti közgyűlés után, 27-én írt levelet barátjának, Szemere Miklósnak, amelyben beszámolt házassági szándékáról is, mély érzelmeket, a család iránti elkötelezettséget tükröző gondolatokat fogalmazott meg.⁵⁶ Feltűnő azonban, hogy kedélyes hangvételű levelében így fogalmazott: „életem körülményei mindenen inkább, mint klasszikaiak; mert 1-ör pénzem nincs, 2-or papokkal és postákkal vesződöm, 3-or százéves juris perekben porbúvárokodom, 4-er ... kimondjam-e? Miért ne, házasodom.” Vagyis mindabban, ami ekkoriban meghatározta az életét (jegyezzük meg, a közéleti eseményeket előbbre sorolta, mint házassági szándékát vagy ügyvédi munkáját), egyforma súllyal említi a „papokkal és a postákkal” való vesződséget. Tudjuk, hogy a vármegye korábbi vegyes házassági végzésének kézbesítéskor való eltűnését a megyei közgyűlésen Kossuth éles szavakkal bélyegezte meg, és felirat megfogalmazását szorgalmazta ebben a kérdésben, valamint az ellenzék egységes politikai fellépését akadályozni akaró postahivatal elleni nyomozás indítását. A posta ügyében született felirat is az ő beszédén alapult,⁵⁷ és mivel ugyanolyan „vesződségnek” nevezte a vegyes házasságok ügyét is, feltételezhetjük, hogy augusztushoz hasonlóan novemberben is komoly szerepe volt a vallásügyi végzések megszületésében.

Figyelemre méltó továbbá, hogy az idézett levélben Kossuth semmilyen módon nem utalt a személyére leselkedő veszélyre, vagyis mintha nem is foglalkoztatta volna külö-

nősebben, hogy a vegyes házasságok ügyében maga is a klérus önkényes magatartása áldozatává válhat. December 16-án Almási Balogh Pálhoz intézett leveléből⁵⁸ úgy tűnik, hogy különösebb felháborodás nélkül vette tudomásul házassága passiva assistentiával való létrejöttének lehetőségét, amellet, hogy az általa felkeresett Feichtinger Domokos Pest-belvárosi plébános, aszód-szentkeresztúri prépost, Esztergom megye táblabírája – hasonlóan említett tabáni „kollégájához” – újabb dolgokat is felhozott a vegyes házasság megkötésének halogatására, akadályozására. Inkább ez utóbbiak bosszantották, mint megfogalmazásából világosan kiderül: „Azokban, miket boldogtalan enciklikáik [vagyis a püspöki kar körlevelei] új szabályul állítanak föl, részemről föl nem akadok, de ha azons az illedelem és méltányosság határain túl akadály tétetik, kéntelen leszek azt saját személyem ellen intézett vexának tekinteni, pedig nem vagyok az, ki ilyesmit hallgatagul zsebre tenni szoknám.” Ilyen személye ellen irányuló alattomos halogatásnak tekintette, hogy a házassági akadályok nemlétét igazoló diszpenzáció kiadását halogatták Esztergomban, illetve hogy a plébános Kossuthtól eltérően értelmezte a „tilos idő”, vagyis a lakodalommal egybekötött esküvő karácsonyi tilalmának időhatárát. Előbbivel kapcsolatos megjegyzéséből kiténik, hogy a főpapság és Kossuth személye között éles ellentét feszült („a kedvezőnek látszó választ csak azért adták Esztergomban, hogy tőlem szépszerrel menekedjenek”), utóbbit illetően pedig Kossuth – a trienti zsinat döntésének megfelelően – karácsony éjféln, Feichtinger pedig a vízkeresztet követő napban, január 7-ben jelölte meg a „tilos idő” végét. A plébános talán helyi egyházmegyei hagyományt követett, mindenesetre elvetette a december 31-én nősülni akaró Kossuth tervét. A levélből világosan kiténik továbbá, hogy Kossuthnak eszébe sem jutott, hogy reverzalist adjon, a július 2-i pásztorlevél, valamint a hozzá készült utasítás tartalmának megfelelően készültek a passiva assistentia „szertartására”. Kossuth szerette volna méltányoltatni Terez kérését, miszerint ilyen esküvőre „restellene a parókiára menni”, ezért otthonukban akarták kimondani a boldogító igent. Feichtinger azonban ebben sem engedett, ragaszkodott a paplakhoz, és Kossuth ezúttal is joggal mutatott rá a plébános „botor magyarázatára”. Hiszen a pásztorlevélhez készült instrukció csak azt mondta ki, hogy „az ily házasság nem szent helyen ugyan, de mégis tisztességes helyen, p.[éldának] o.[kért] lelkészi házban adassék össze”,⁵⁹ vagyis a templomi helyszín tilalmából nem következik – a passiva assistentia esetekben oly gyakran alkalmazott – paplak kötelezettsége. Kossuth összességében csak annyit akart elérni barátja esztergomi közbenjárása által, hogy „[a diszpenzációba] az betétessek vagy legalább plébános úr felsőbbségétől utasíttassék, hogy az áldás megtagadásán és a pasztorálisok értelmén túl akadályokat ne tegyen, s haszontalan skrupulusaival panaszra okot ne szolgáltatasson”. Nem érkezett meg azonban az a felmentés, amely a házasság (Kossuth megfogalmazásával: „Terez hölgyszemérmét bántó”) templomi kihirdetésére vonatkozott, amelyben az egyházi halogatás mellett a téli közlekedés akadályoztatása is szerepet játszott. December 26-án hirdették először a katólikus templomban a házasságot, s érdekes, hogy Kossuth még aznap levélben kérte Székács József pesti evangélikus lelkészt ugyanerre.⁶⁰ „Ha egyik templomban hirdetik, nem

akarom, hogy a miénkben is ne hirdessék. Ha érseki diszpenzáció nincs, alispányi nem kell. Szeretem az egyenlőséget” – fogalmazott.

Kossuth és Meszlényi Teréz egybekelésére végül január 9-én (pénteki napon), este fél hétkor került sor az említett paplakban. Kossuth tanúknak Fáy Andrást, Ráday Gedeont, Szentkirályi Móricot és Szombathelyi Antalt kérte fel, vagyis olyan liberális ellenzéki személyiségeket, akik a vegyes házasságok ügyében elkötelezett álláspontot foglaltak el.⁶¹ A plébánia anyakönyvében „Tettes [= tekintetes] Kosuthfalvi Kossuth Lajos” nőtlen, evangélikus vallású 38 éves, sátoraljaújhelyi (zempléni) illetőségű táblabíró és „Meszlényi Terézia” kisdémi (veszprémi) kisasszony szerepel.⁶² (Teréz életkorát tévesen írták be.) A tanúk nevei mellett különösen érdekes az „összeadó egyházi személy” rovatban a passiva assistentia gyakorlatának anyakönyvben rögzített lenyomata: „Kölcsönös megegyezésükre a házasságra kijelentettek prépost és plébános előtt. Plébánia lakban.”

Az eset pontos lefolyását a tanúk – és nem Kossuth – által Pest megyéhez benyújtott panaszlevél ismerteti, amelyet a január 14-i kisgyűlésen olvastak fel.⁶³ A beadvány, bár törekedett a tárgyilagosságra, nem rejtette véka alá felháborodását a történetek miatt: „Begyűltek egy oldalszobába, hol a prépost és plébános, káplánaitól környezve egy terített asztal mellett állt.⁶⁴ Előtte a mátkapár foglalt állást és ezzel kezdetét vette a papi szertartás, azaz a katolikus szentegyház tanítása szerint a házassági szentség kiszolgáltatása, azonban oly botrányos és egykedvű hanyagsággal, mintha a főtisztelendő úr parókiája bordézmájának sedecimájára kötné meg a borvevőkkel alkuját.” Semmiféle áldás nem került szóba, még csak egy imádság sem, Feichtinger kimért és hűvös hivatalossággal („mint egy mennyei Currens”) bejelentette, hogy akadály nem merült fel, a kihirdetés kölcsönösen megtörtént, így a házasságot valósággal és törvényesen létrejöttek, a születendő gyermekeket pedig törvényesnek tekinti. A beadványból úgy tűnik, a plébános még a passiva assistentia esetére a főpapok által meghagyott esküszövegeket sem mondatta el a házasulandókkal,⁶⁵ eljárása egyébként a többi vonatkozó előírásnak megfelelt. Más kérdés, hogy a tanúk, miután felírták neveiket egy papírlapra, „a lelkében felháborodott názszereggel együtt fájdalommal és keserőséggel távoztak e házból, hol Isten kegyelmeinek bőségéből oly gúnyos uzsora üzeték”. A pesti kisgyűlés meghagyta Dubraviczky Simon első alispánnak, hogy Feichtinger ellen a korábbiaknak megfelelő eljárást folytassa le. Dubraviczky 24-én meg is írta a plébánosnak a szokásos megyei intőlevelet, mire utóbbi azzal a tipikus egyházi magatartással reagált, hogy nem fogadta el ügyében a vármegye joghatóságát, kijelentette, hogy törvényt nem sértett, s ha mégis, egyházi előjáróinak tartozik számadással.⁶⁶

Kossuthot január második felében lekötötték az ekkor induló *Pesti Hírlap* munkálatai, és talán kevesebb figyelmet szentelt a passiva assistentia miatt elszenvedett sérelmének. Feleségével a Szép utca 3. sz. alatti, László Józsefné tulajdonában lévő ház egyik háromszobás lakásába költöztek.⁶⁷ A vegyes házasságok ügyében Pest megye közgyűlésén történt további események ismertetése előtt Kossuth házassága kapcsán ki kell térni még a csárdapusztai kápolnával kapcsolatos történetre. A Veszprém megyei helytörténeti iro-

dalomban gyakran megemlítik, hogy Kossuth apósa, az állítólag buzgó katolikus Meszlényi János – nem tudván belenyugodni abba, hogy leánya nem részesült egyházi áldásban – a kisdémi birtokához közeli kápolnában „szabályos” egyházi szertartást tartatott leánya és annak férje számára. Minderre állítólag néhány héttel, hónappal a belvárosi templomban történtek után került sor, 1841 tavaszán.⁶⁸ A történet persze nem elképzelhetetlen, és könnyen lehet, hogy egyik kisdémi vendégeskedésük alkalmával a helyi pap megáldotta Kossuthék frigyét, tény azonban, hogy erről egykorú írott forrás még nem került elő. Nehezen hihető, hogy egy ilyen fontos társasági eseményről egyetlen magánlevél, utalás se tegyen egykorúan említést (nem is beszélve Kossuthék saját megnyilatkozásairól vagy a közel egykorú, 19. századi Kossuth-életrajzokról), mint ahogy az is, hogy épp a pápateszéri plébános szegült volna szembe a vegyes házasságok megáldását tiltó főpásztori rendelkezéssel, és éppen az országosan ismert ellenzéki lapszerkesztő ügyében tette volna meg azt, amit Feichtinger engedelmesen nem. (Markovicsot épp 1841-ben jellemezte előljárója, a pápai főesperes úgy, mint mértékletességéről, jó magaviseletéről mindenki előtt ismert és szeretett lelkipásztort.⁶⁹ A püspöki kar pásztorlevelével ellentétes tevékenység aligha kapott volna ilyen kedvező minősítést, vagy olyan széles körű egyházon belüli „összeesküvést” feltételez, amelyről bizonyosan nem beszélhetünk.) Az állítólagos házassági áldásnak nincs nyoma a pápateszéri plébánia anyakönyvében sem 1841-ben, sem az 1844/3. tc. elfogadása után⁷⁰ – annak egyetlen forrása a néphagyomány.

A vegyes házassági ügy további fejleményei Pest megyében, 1841

A politikai események taglalása előtt érdemes egy pillantást vetni arra, hogy a vegyes házasságok ügye Pesten mekkora nagyságrendben volt megfigyelhető. Jelen dolgozatban nem célunk átfogó elemzést adni a kérdésről, ha azonban a Kossuth házasságkötésének is helyt adó belvárosi plébánia adatsorát szemléljük,⁷¹ 1841-re határozott növekedés tanúi lehetünk (mintegy 7%-kal nőtt az arány, lásd a táblázatot).

A vegyes házasságok számának növekedése országos tendenciának mondható, álláspontunk szerint teljesen téves Meszlényi Antal ezzel ellentétes megállapítása.⁷²

A pest-belvárosi anyakönyvben szembetűnő, hogy 1840 júliusa, vagyis a pásztorlevél megjelenése után pontosan bejegyezték, ha a „vőlegény önkéntes reverzálist adott”, s ha nem, akkor a Kossuthéhoz hasonló megjegyzést tettek, esetleg a „cum passivam assistentiam” kifejezést használták. A reverzálist adó protestáns egyes esetekben itt tartózkodó katonatiszt vagy vármegyei hajdú. Kossuth esküvője után egy héttel hasonló bejegyzést találunk Patay József sárospataki református orvos házasságáról, február 13-án pedig a vármegye aljegyzője, a szentendrei Pajor Titus esetében olvassuk, hogy diszpenzációjára az alispán által került sor. Április 28-án volt Meszlényi Rudolf és Kossuth Zsuzsanna harmadik hirdetése, akiket ezt követően Feichtinger elbocsátott a buda-krisztinavárosi plébániára, mert ott akartak összeházasodni. (Kossuth ezzel kétszeres sógorságba

	1840		1841	
	Mindkét fél római katolikus	Vegyes házasság	Mindkét fél római katolikus	Vegyes házasság
január	8	–	6	3
február	13	–	19	4
március	4	1	3	–
április	5	4	13	2
május	23	1	25	3
június	9	4	14	4
július	7	–	3	–
augusztus	5	1	9	3
szeptember	11	2	13	2
október	8	2	15	3
november	22	1	9	6
december	3	–	2	–
összesen	118	16	131	30

került a Meszlényiekkel, hisz Teréz bátyja az ő hűgát vette el.⁷³) 1840 közepétől 1841 végéig összesen 36 vegyes házasságra került sor a plébánián, ebből 6 esetben a menyasszony volt protestáns, a fennmaradó 30 házasságból 9 protestáns és görögkeleti vőlegény adott reverzálist, 21 esetben került sor a passiva assistentia alkalmazására.

1841. január 24-én Dubraviczky alispán Feichtinger Domokos mellett más plébánosoknak – például az említett Krály Tódornak és Sámuel Alajosnak – is megírta, hogy mivel az 1647/14. tc. „az ily nemű kihágások megbosszulását s annak eszközlése módját is világosan rendelné [...] atyaságodat ezennel törvényesen megintem.”⁷⁴ A következő, február 3-án kezdődött megyei közgyűlés ismét a vegyes házasságok és az áldásmehtagadó lelkészek ügyétől volt hangos. A vármegye először azzal az 1840. novemberi helytartótanácsi leirattal foglalkozott, amelyben a papok ellen indított perek felfüggesztését és a megyei eljárás részletes indoklásának benyújtását kérték. Az ennek kapcsán született megyei határozat⁷⁵ először azt szögezte le, hogy a múltkori országgyűlést követően kialakult bizakodó közhangulatot a haladás századával ellentétes irányban tevékenykedő papság veszélyezteti. A vármegye azt várta volna, hogy ha a főpapok „attól, mit a törvény rendel, emberi gyarlóságából eltértek is”, a vármegyék jogos fellépése következtében „a törvényt helyrehozva feledtetni, s jövőben mindent, mi polgártársaik nyugalomát felzavarhatná, a törvény, igazság, emberiség, sőt saját érdekeik tekintetéből is elmellőztetni törekedendnek”. Ehhez képest a megye megrökönyödéssel értesült Kopácsyék kancellária útján nyomást gyakorolni akaró akciójáról, és feltette a kérdést: „a folyamodó főpapok jelen tette nem csálthatatlan bizonyosága-e annak, hogy céljuk nem a történetek kiegyenlítése, nem a felháborított nyugalom helyreállítása, nem a fellázított érzelmek kibékítése, s nem nyilvános-e [nyilvánvaló-e], hogy midőn a törvényt, mely önkényüknek s hatalmuk terjedésének kellő határt szab, vakmerőn megszegék, mindenáron csak a világi tör-

vényhozás felibe emelkedni s magok részére oly fensőséget törekedni kivívni, mely eddig e hazában ismeretlen volt.” Súlyos szavakat használva (miszerint a püspöki kar „új s hallatlan merényre vetemült”) szegültek szembe az egyházzal, és azt is joggal tették szóvá, hogy a főpapok kérelmüket nem közvetlenül a vármegyének nyújtották be, így arról hivatalosan nem is lehet tudomásuk. Megismételve az augusztus 27-i végzés indokait, határozottan leszögezték továbbá az ahhoz való ragaszkodásukat és a plébánosok elleni eljárások folytatását. (Az említett lelkipásztorok – köztük Kossuth ügyében Feichtinger Domokos – perbe fogásáról másnap, 4-én döntöttek, utasítva Egressy Sámuel főügyészt a felállított törvényszék előtti kereset beadására.⁷⁶) A határozat végén kijelentették: az uralkodót haladéktalanul megkeresik, hogy az egyre súlyosabb vallási kérdés rendezésére új országgyűlést hívjon össze.

Utóbbi indítvány Szentkirályi Mórictól származik, akiről a szemtanú úgy vélte, most is ő „volt vezér a fekete sereg ellen”, Széchenyi szerint valósággal uszított.⁷⁷ A közgyűlésen egyébként nagy hangzavar uralkodott, sokan akartak hozzászólni a témához, „a közönség a maga kedvencei nevét kiabálta, a nemigen kedvelteket pedig lezúgá.”⁷⁸ Érdekes epizód lehetett, amikor a konzervatív Majláth János gróf sokáig nem juthatott szóhoz, végül Széchenyi frappáns fellépése tette ezt számára lehetővé. Egy anekdotába csomagolva adta elő javaslatát, miszerint a sok azonos pártállású beszéd után érdemes meghallgatni egy ellenvéleményt is. Széchenyi naplóbejegyzése szerint „felette élcesen és sikerrel” előadott hozzászólásával az volt a célja, hogy Majláthot szóhoz juttassa, a jegyzetelő fiatal ügyvéd viszont úgy vélte, ezzel csak még neveltségesebbé tette. Majláth beszédében⁷⁹ kitért arra, hogy Pest megye „vezércsillagként” jár a többi törvényhatóság előtt, és ezért is szorgalmazta, hogy megszűnjön „ezen ellenséges helyzete a megyének az egyházzal”. Történeti és jogi érveket próbált felsorakoztatni amellet, hogy a megye fogadja el a helytartótanács intézkedését, azzal érvelt, hogy a korábbi – álláspontja szerint a katolikus egyház szabad vallásgyakorlatát korlátozó – határozatok nem fogják a liberálisok által óhajtott célt elérni. Kossuth Széchenyi szerint „parádézott” ezen a közgyűlésen, sajnos beszédének szövege nem ismert, egyetlen, egykorú röpiratban idézett gondolata kivételével. Kossuth minden bizonnyal ekkor is kikelt az egyházzal szemben, és „zajos taps közt” jelentette ki: „Ha a katolikus egyházi rend nem talál magának itt lélekismeret és vallás szabadságot, menjen máshová azt magának fölkeresni.”⁸⁰ Az egyháziak közül ismét szót kért Gyarmathy János (kinek Szűcs Miklós szerint már előadása és külseje is „szörnyű fanatikus lelket árul el”), s a közönség zúgása miatt amúgy is csak nehezen elkezdett beszédét olyan hosszúra nyújtotta, hogy Dubraviczky felszólította az abbahagyására. Kossuth sem hagyta szó nélkül az unalmasan hosszúra nyúlt hozzászólást, emlékeztetve a papot, hogy „itt nem katedrában beszél”. A pesti papnevelde igazgatója, Szaniszló Ferenc is szót kért, beszéde mérsékeltebb hangvételű volt Gyarmathyénál, viszont összeszóvalkozott Halász Kálmánnal és Kossuthal is. Előbbinek kijelentette, hogy mivel beszédével megsértette a papságot, ő lelkésztársai nevében is megbocsát neki, de Halász kijelentette, hogy ennek a megbocsátásnak nem sok hasznát veszi, „többet érne, ha ehelyett néhány vegyes házasságot áldana meg a tisztelendő úr”. Kossuthot „édes táblabíró

uramnak” szólította, mire ő – feltehetően az ügy magánéletére gyakorolt hatása miatt is – így válaszolt: „Én nem vagyok édes, de igen keserű.”

5-én olvasták fel Borsod vármegye előző év november 9-én kelt feliratát, amely a pesti határozatot teljes egészében magáévá tette, sőt megtoldotta azzal az elemmel, hogy tiltakozott Lonovics római útja ellen.⁸¹ Pest egyetértőleg vette tudomásul Borsod óvását, amely kijelentette, hogy amennyiben Lonovics célja a vegyes házasságok dolgában a római kúriával való egyezkedés lenne (ez eléggé nyilvánvaló volt), abban Magyarország függetlenségének és önálló törvényhozásának sérelmét látja, mivel hazánk „Rómából törvényt sem nem vár, sem el nem fogad”.⁸² Borsod határozatának megvitatásakor Fáy András is leszögezte, hogy semmi módon Rómától nem függünk, s idézte a törvényt, amely szerint tilos a pápához menni, és ott a magyar törvényekre panaszkodni. Felhívta arra is a figyelmet, hogy fél évszázadig a papság reverzális nélkül is megáldotta a vegyes házasságokat, mire Gyarmathy kijelentette, hogy épp ezt a több évtizedes „hibát” akarja az egyház korigálni. A megjegyzésre Szentkirályi csapott le, mondván, hogy „eszerint hát a katolikus papság sem infallibilis”. Ennél sokkal nagyobb visszhangot váltott ki Horárik János – itt részletesen nem ismertethető – ügye.⁸³ Felszólalásában papként ítélte el keményen az egyház vegyes házasságok ügyében tanúsított magatartását, sőt azok megkövetését világi hatóságokra kívánta bízni, hosszabb távon pedig indítványozta, hogy „az egész házassági jogügy a római katolikus papság kezeiből kivéssék”, az áldást pedig általában mint „haszontalan, semmit érő” kelléket az esketésből kihagyatni akarta. A jelen lévő papok tiltakozása nyomán Szentkirályi örült, hogy lesz az ügynek folytatása, és Horáriknak védelmet ígért az egyház várható üldözéseivel szemben. A pest-budai alesperesi kerület papjai azonnal elhatárolódó nyilatkozatot (óvást) intéztek a vármegyéhez, amelyre Horárik is válaszolt, a közgyűlésben képviselt álláspontját részletesen kifejtette püspökének is.⁸⁴ Szentkirályi állta is a szavát. A március 16-i pesti gyűlésről Kopácsy számára készült bizalmas feljegyzésből kiderül, hogy erélyesen védelmébe vette Horárikot, aki ekkor lelkészársai elhatárolódására benyújtott terjedelmes válaszát újabb heves vita kísérte.⁸⁵ A nézeteltérések akörül alakultak ki, hogy a vármegye egyáltalán tárgyalja-e Horárik ellenóvását, amelyet az egyháziak természetesen elleneztek. Szentkirályi és Ráday Gedeon mellett Kossuth is védelmébe vette az egyház magatartásával szembe forduló papot. Horatius *Ars poeticájának* a kölcsönösség követelményéről szóló szállóigéjét (veniam petimusque damusque vicissim: bocsánatot kérünk és megbocsátunk egymásnak) idézve kijelentette, hogy ha korábban az alesperesi kerület lelkészeinek óvását elfogadta a vármegye, akkor Horárikét is el kell. A szemtanú szerint Kossuth azt is kijelentette, hogy „oly státust, mely a vak engedelmisséget parancsolja, nem kellene túrni a hazában”. Az ellenvéleményeket megfogalmazókkal szemben ismét az ő indítványára került jegyzőkönyvbe az ellenóvás. Kossuth – „szörnyű éljen”-t kiváltva – azt is kijelentette: nem igaz a papok állítása, miszerint Horárik egyedül volna a véleményével, tudomása szerint az erdélyi egyházmegye püspöke és káptalanja a vegyes házasságok ügyében már elfogadta a most vitatott eljárást. Érdekes felidézni még Rosty Albert véleményét, aki kijelentette, hogy „valaha hitték ugyan némelyek a római pápa infallibilitását, de most

már senki sem hiszi azt”, vagy a protestáns Réső-Ensel Sándor szavait, aki Horáriknak igazat adva azt is kijelentette, hogy az ő felekezetének papjai is legalább olyan szűk látókörűek a vegyes házasságok ügyében, mint a katolikusok.

Az 1841. június 8-i pesti közgyűlést ismét érdemes a szemtanú (minden bizonnyal papi személy) bizalmas jelentéséből idézni, mert részletesen szól Kossuth egyházpolitikai tárgyú hozzászólásairól, véleményéről.⁸⁶ A kedélyeket ekkor egy váci egyházmegyébe tartozó plébános ügye borzolta, aki nemcsak durván, megalázóan bánt egy katolikus menyaszonnyal, hanem az is felmerült ellene, hogy kétségbe vonta a passiva assistentiával összeadott házasság törvényességét, továbbá erre a „szertartásra” is csak csúszópénz fejében volt hajlandó. Kossuth ekkor nem kért szót, bár Gyarmathy János most is kritizálta a vármegye eljárását. Később azonban – érdekes módon nem konkrétan a vallásügy, hanem az útlevelek nyelvhasználata kapcsán – éles polémiába keveredett Kossuthal. A helytartótanács ugyanis utasította a vármegyét, hogy bilingvis útleveleket állítson ki (magyarul és latinul), vagyis álljon el határozatától, amely szerint a Habsburg örökös tartományokba utazóknak csak nemzeti nyelven készítette volna el a dokumentumot. Kossuth „gúnyos elméncséggel” fejtegette, hogy „nehéz lidércként” nyomasztotta a nemzetet a latin nyelv, és nemzeti fejlődésünket súlyosan hátráltatta. Nyáry Pállal együtt kijelentette: nemcsak a vármegyék magyar útleveleihez ragaszkodik, hanem a kancelláriát is meg akarja kéretni ugyanerre. (A Kossuth által előadott történet szerint egy Bajorországba utazó honfitárs útleveléről a határon eleve feltételezték, hogy azt Magyarországon csak magyarul állíthatták ki.) A vitába talán nem is került volna egyházi motívum, ha Gyarmathy nem keresi a lehetőséget arra, mikor kezdheti újra „vagdalgatni” Kossuthot, mint a bizalmas jelentés mondja, majd így adja vissza az ellenzéki vezetőhöz intézett szavait: „hálát mondván az észfáklyának, hogy a szópiperékre már semmit sem adunk és kezdé magasztalni a latán nyelvet”. Kétségbe vonta Kossuth bajor történetének szavahihetőségét, és az állítólagos francia példát ajánlotta követésre. „Kossuth már alig várta, hogy szólhasson – folytatja az anonim beszámoló szerzője –, és nagy gúnykacaj közt nemcsak Gyarmathyt csipelé le, hanem az egész kat.[olikus] klérust rútul legyalázza.” Kossuth szavait pedig így adta vissza: „Ne csodálkozzék senki, hogy a t.[isztelendő] úr annyira védi a deák nyelvet, hiszen a kat.[olikus] klérusnak nincs nemzete. (Éljen.) Mihelyt ezt a fekete köntöst valaki magára veszi, azonnal kivetkezik minden nemzetiségből. (Kacaj.) A kat.[olikus] klérus igen gyakran fölajdul a deák nyelv miatt, mert érzi, hogy azon üdőtől fogva kezd egykori nagy tekintete gyengülni, mióta a magyar nyelv lépett a nyilvános termekbe. Vakságban tartá latán nyelve által a klérus egész hazánkat.” Szavait szünni nem akaró tetszésnyilvánítás követte, s a megalázott Gyarmathy csak nehezen jutott újra szóhoz, rágalomnak nevezve Kossuth gúnyos felszólalását. Az elnöklő főispáni helytartó először Gyarmathyt figyelmeztette, hogy ne használjon vagdalkozó kifejezéseket, mert ez adott alapot Kossuthnak a tárgytól való eltérésre, de utóbbit is figyelmeztette, hogy felszólalása sokkal „nyomósabb” volt, mint a napirendre vett témakör (útlevelügy) azt indokolta volna. (A közgyűlések további, Kossuth személyével közvetlenül nem összefüggő eseményének ismertetésétől eltekintünk.)

A vegyes házasságok áldásmegtagadása ügyében az 1840. éviéknél jóval élesebb 1841. februári közgyűlési határozatot – tekintettel az egyre kellemetlenebb helyzetbe kerülő püspöki karra – a kormányzat sem hagyta válasz nélkül. Már március elején újabb leiratot intéztek a megyéhez, kijelentve, hogy Pest legutóbbi végzése nem tekinthető a november 24-i leiratra adott válasznak, és újra elrendelték, hogy kimerítő tudósítást készítsenek intézkedéseik okairól, s amíg ennek mérlegelése a kancellárián meg nem történik, függeszék fel a folyamatban lévő eljárásokat. Elvárták továbbá a törvényhatóságtól, hogy „a megindított pereknek a legrövidebb eljárást parancsoló törvény értelmébeni berekesztésiben haladéktalanul eljárjon”.⁸⁷ Ezt a helytartótanács az év folyamán többször is követelte a megyétől, egyre keményebb hangon.⁸⁸ Az 1841. novemberi közgyűlésen azonban a vármegye változatlanul kifejezte ragaszkodását az előző egy évben hozott határozataihoz: „bátorkodunk azon tisztelettel, mellyel a felsőbb parancsolatokat fogadni kötelességünknek ismerjük, válaszolni, hogy mi azon akadályt, mely e tárgybani tudósításkunk felterjesztését hátráltatja, elhárítva nem látván”, úgy vélik, az 1840. augusztusi, illetve 1841. februári feliratokban felhozott érvek változatlanul, „teljes erejükben állnak” továbbra is.⁸⁹ Még 1842 júniusában is ugyanolyan értelemben válaszoltak a helytartótanács megkeresésére, kijelentve, hogy intézkedéseiket törvényeseknek és alaposaknak tartják, továbbá mindaddig, míg „az érdeklött határozatot megsemmisítettetni kérő egyházi méltóságok folyamodó leveleik, melyekből értesíttethetünk, mire alapítják kérdéses határozatunk megszüntetését tárgyzó kérelmüket, egyszersmind azt is látandjuk, mily ellenvetésekre kelljen megfelelnünk, velünk nem közöltetnek, a legfelsőbb helyről kegyelmesen tudunkra adott rendeletnek kimerítő alázatos jelentésünk felterjesztésével eleget nem tehetünk”.⁹⁰ Ráadásul 1841 első felében a vármegye nemcsak a vegyes házasságok ügyében, hanem más kényes kérdésekben, például az áttérések ügyében is szembefordult az egyház diszkriminatív gyakorlatával. A nagykőrösi illetőségű Hídvéghy Alajos 1837-ben jelentkezett először a hatheti oktatásra, amelyet katolikus egyháziak 4 évig halogattak, arra hivatkozva, hogy az áttérni akaró figyelmetlen, illetlen, „bűnös makacsságot” tanúsít. 1841. márciusi kisgyűlésén a vármegye kijelentette, hogy a hozzá fordult panaszos kiállta az oktatást, az áttérést számára engedélyezik.⁹¹

Visszatérve 1841 tavaszára, a februári határozatok értelmében március 22-re idézték meg Feichtingert, akinek az ügyét – hasonlóan más perbe fogott papokhoz – az egyház erőteljesen támogatta a háttérből. A tárgyaláson helyette ügyvédje jelent meg, aki óvást emelt a vármegye által felállított rendkívüli törvényszék illetékességével szemben. (Ez más esetben is a papság megszokott eljárása volt.) Az amúgy is lassú korabeli ítélkezési eljárást a perbe fogott plébánosok esetében még nehezítette a kormányzat részéről a vármegyére nehezedő nyomás a perek felfüggesztése érdekében, továbbá a rendkívüli törvényszék hatáskörének tisztázatlansága. Amikor végre utóbbi kérdés rendeződött, Feichtinger fellebbezett, amelyet 1842. január 25-én elutasítottak, felszólítva az alperest érdemi védekezésének előkészítésére.⁹² Az év második felében nemcsak az hátráltatta a folyamatot, hogy a kancellária magához kérette a plébánosperек iratait azzal a nyilvánvaló céllal, hogy „elfektesse” az ügyet, hanem az is, hogy az ellenzék egyházipolitikai

téren figyelmét először egy új sérelemre (a Lonovics által kieszközölt pápai breve 1841. őszi kihirdetésére), valamint sokkal inkább a közelgő országgyűlésre (mint a megoldás forrására) irányította az áldásmegtagadó papok elleni eljárások helyett. (Pest megye 1842. január 31-i közgyűlésén Szentkirályi hozta szóba, hogy Kopácsy érsek a vármegye által korábban törvénytelennek tekintett eljárást is magában foglaló brevét egyházmegyéjében kihirdette, ezt új sérelemnek tekintették, és – amellet, hogy érvénytelennek tekintették a dokumentumot, ismét szorgalmazták az országgyűlés összehívását – a főpap ellen a vármegye újabb intó levelet adott ki. Egyes utalások szerint ez utóbbi indítvány Kossuth nevéhez fűződött.⁹³)

A Feichtinger elleni eljárás iratai pillanatnyilag nem ismertek,⁹⁴ de röviden érdemes felidézni egy azzal egykorú eljárás lefolytatását.⁹⁵ Dubraviczky alispán 1842 tavaszán idézte törvényszék elé Mayer János vác-felsővárosi plébánost, aki nemcsak a templom egy oldalszobájában akart összeadni egy párt, hanem a katolikus menyasszonytól megtagadta a feloldozást gyóntatáskor, a vőlegény vallására pedig gúnyos megjegyzéseket tett. Egressy Sámuel megyei főügyész az idézésnek megfelelően május 9-én emelt vádat Mayer ellen, viszont ez alkalommal csak annyi történt, hogy az alperes helyett Batta Mihály ügyvéd „ünnepélyes ellentmondással” jelent meg, kijelentve, hogy „fenntartja a fenntartandókat”. A papok, köztük Feichtinger ellen indított eljárásokat Pest megye törvényszéke – az 1844/3. tc. következtében – 1845 decemberében törölte el, visszamenőleges hatállyal is törvényesnek jelentette ki a passiva assistentiával, sőt a protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat is, továbbá „ezáltal a vegyes házasságoktól ez idő alatt megtagadott áldás miatt következett sérelem a múltra nézve is elenyészett, jelen ügyészi pert bíróilag megszüntették s levéltárba tétetni rendelték”.⁹⁶

A Pest megyei határozatok sajtóvisszhangja

Az 1840. augusztus 27-i határozatokról először az *Augsburger Allgemeine Zeitung*, majd ennek tudósítását átvéve a *Jelenkor* számolt be.⁹⁷ A német lap röviden ismertette az áldásmegtagadó papok számára kilátásba helyezett büntetéseket, majd megjegyezte, hogy „az ily megyei határozatok semmi törvényes erővel nem bírnak, és csak azért érdemelnek figyelmet, mivel az ország érzelmét fejezik ki”. Ezt a *Jelenkor* visszautasította, mondván, a határozat az 1647/14. tc.-en alapul, vagyis általánosan kötelező erővel bír.

Néhány konzervatív hangvételű publicisztikai írás mellett több röpirat foglalkozott önállóan a Pest megyei határozatok „taglalásával”, az 1841-ben megindult röpiratfolyamban pedig a legtöbb katolikus szerző igyekezett cáfolni Pest állásfoglalásának törvényes alapjait. Érdemes általánosságban megjegyezni, hogy ezek egyike sem említi még utalásként sem Kossuth személyes érintettségét, vagyis házasságának és a pesti határozatnak az összefüggéseit, ami azért fontos, mert ha a kortársak ezt fontosnak tartották volna, aligha hagyják ki a kínálkozó publicisztikai lehetőséget. (A katolikus szerzők álláspontja szerint egy marginális politikai kisebbség, illetve a protestánsok egyes körei intéztek önös

hatalmi érdekeik miatt demagóg és arrogáns támadást az igazság talaján álló egyház ellen – míg a liberálisok a nemzet egészét érintő közügyként kezelték a vegyes házasságok problémakörét.) E röpiratok főbb tartalmi elemeit ezúttal csak érintjük. Többségük 1841-ben már önállóan Pesttel egyre kevésbé foglalkozott (gyakran emlegették persze Pest megye későbbi közgyűlési határozatait is), emellett a figyelmük középpontjába a – Deák Ferenc által fogalmazott, rendkívül nagy hatású – Zala megyei körlevél került, továbbá 1841 végén már nemcsak a megyei határozatok cáfolatára koncentráltak, hanem a pápai breve kapcsán az egyház tekintélyének védelmére, illetve az egymás után felmerülő liberális egyházpolitikai indítványok (szekularizáció stb.) ellensúlyozására.⁹⁸

1840 végén már zajlott kisebb sajtópolémia néhány lapban, amelyek közül csak egy cikk védhette Pest megye álláspontjának törvényességét, amikor határozatát az 1647/14. tc.-re alapozta.⁹⁹ Az ennek előzményeként, majd cáfolataként megjelent írások¹⁰⁰ az egyház álláspontjának törvényességét és a vallásszabadság vármegye által történt megtámadását ecsetelték. Egyikük azzal érvelt, hogy a liberálisok által megalázó kényszernek tekintett reverzális „nem más, mint kölcsönös felvilágosítás és jó tanács útján történni szokott megegyezés, ez pedig nemcsak nem foglal magában szabadságsértést, erőszakot vagy kényszerítést, sőt inkább a valódi lelki szabadság eredménye”. A november után megjelenő cikkek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a vegyes házasságok ügyének, az indítvány megfogalmazóiban egyre inkább egy arrogáns politikai csoport összeküvését, az egyház magatartásában pedig a vallásszabadság és a kereszténység központi jelentőségű ügyét láttatták. Egyikük szerint mindig akadt olyan ostobaság, amelyet néhány bölcselkedő helyesel, ezek követőkre is lelnek, „ha a néptengert a szónokok indulatossága felhabosítja”, s aki a papokat megbüntetni akarja, az „háborgatja polgártársainak jogait, s a személyes bátorságnak, lelkiismereti szabadságnak ellensége”. (A vegyes házasságok jelentőségének egyházi megítélésére jellemző az a későbbi megfogalmazás is, amely szerint az az egyháznak a „vallási indifferentizmus pokolbetegsége” szüntelen eltávolítását célzó küldetésének központi eleme, ha ugyanis ez elborítja az egyházat, annak közvetlen következménye az egész emberiség „legteljesebb zsarnokságba” süllyedése.¹⁰¹)

Szintén 1840 végén megjelentek az első önálló, papok által írt röpiratok is; érdekes, hogy egyiknek a szerzője minden bizonnyal az a Mráz (1848-tól Déry) Mihály, aki pestbelvárosi káplánként szemtanúja volt Kossuth házasságkötésének, továbbá a megyei ülés-teremben történteknek.¹⁰² Mráz is a papság eljárásának törvényességét bizonygatta, s azt, hogy Pest megye rendei túllépték hatáskörüket, amikor egyházi, vallási kérdések eldöntésébe avatkoztak. A pesti liberálisok (köztük nyilván Kossuth) nézeteiről úgy vélekedett, hogy azok „mint egyoldalú hibás nézetek boldog feledékenység után sóvárognak”. A reverzálisokat is közvetlenül a katolikus teológiából vezette le („nem a katolikus magyar klérus kívánja tehát Magyarországon az úgynevezett reverzálisokat, hanem a törvényesen biztosított katolika vallásnak lelke és szelleme, a klérus csak eszköz, mely azt, mit törvényesen biztosított vallása kíván, elfogadja”), ezért úgy vélte, hogy a közgyűlésen a papok elleni „akciózás” voltaképp a katolikus vallást akarja a vádlottak padjára ül-

tetni. Ugyanezeknek a nézeteknek adott hangot Vesztróczy Ferenc saját neve alatt kiadott írása is,¹⁰³ szintén tipikus egyházi érvelésként számos történeti, egyháztörténeti adatot és utalást is felsorakoztatva.

Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei a vegyes házasságok áldásmegtagadása kapcsán az 1840-es évek elején

Kossuth életrajzai gyakran emlékeznek meg neveltetéséről, az evangélikus egyházban viselt tisztségeiről, s idézik fel a beszédeiben és írásaiban szereplő számos bibliai hivatkozást.¹⁰⁴ Összességében azonban Kossuth közéleti és újságírói tevékenységében nem lehetünk tanúi az egyházas vallásosságnak, egyházpolitikai felfogása forrását sem annyira bibliai olvasmányokban vagy vallásos neveltetésében, sokkal inkább saját kora liberalizmusában jelölhetjük meg.

Az 1840-es évek elején, mint láttuk, markáns véleményt formált az állam és az egyház viszonyát terhelő kérdésekről a vegyes házasságok kapcsán is, ehhez képest feltűnő, hogy az általa szerkesztett *Pesti Hírlapban* oly sok más téma mellett ennek nem szentelt önálló cikket. Feltételezhető, hogy az állam-egyház viszony átalakítását rendkívül fontos, ugyanakkor a polgárosodás reformkérdései között nem kiemelt fontosságú témaként kezelte. Ehhez tartozik, hogy mivel az ellenzéki nemesség számára könnyen átlátható, világos sérelemről volt szó, Kossuth jól érzékelte a vegyes házasságok kapcsán a – konzervatív udvarral szövetséges – katolikus egyházzal szembeni mozgósítás lehetőségét, és azt is, hogy más, esetleg fontosabb reformok jelentőségéről ugyanakkor nehezebb a közvéleményt meggyőzni.¹⁰⁵ Általában kevés egyházpolitikai állásfoglalását rögzítette írásban, önálló tanulmánynak csak a már említett, elvesztett 1833. évi munkája, illetve egy 1871-ben keletkezett, az 1848. évi vallási törvényre való visszaemlékezése tekinthető. Lapjában számos vezércikkben foglalkozott az unió, illetve a pesti protestáns főiskola ügyével,¹⁰⁶ utóbbiak közvetlen vallási vonatkozásain túl a nemzetiségi kérdésben, illetve az ország fellendülésében betöltött szerepét tekintette fontosnak, vagyis nem közvetlen egyház-, hanem valamely azzal összefüggő társadalompolitikai problémát elemzett. Egy olyan cikke jelent meg, amelyben a vegyes házassági ügy miatt Heves megyében arrogánsan fellépő konzervatív-klerikális tábort ítélte el.¹⁰⁷ Egy másik, az egyház közéleti-politikai szerepével foglalkozó vezércikkének megjelenését 1843-ban a cenzúra betiltotta.¹⁰⁸ Kossuth ehhez fűzött jegyzetében világosan kimondja, hogy „túlságos tartózkodással” viszonyult mindig is a vegyes házasságok kérdésköréhez, s annak ellenére, hogy a megyegyűléseken mindig kifejtette vonatkozó nézeteit (amihez a jövőben is ragaszkodik), „a vegyes házasságok ügyében sem íránk soha ex professo egyetlen egy hírlapi vezércikket”. Mindezt azért is tartotta fontosnak hangsúlyozni, mert kritikusan állandóan doktriner egyházellenességet vetettek szemére.

Mégis, beszédein kívül számos vonatkozó megjegyzésében utalt arra, hogy nagyon is foglalkoztatta a kérdés, és nyilván nem csupán személyes érintettsége miatt. Ez utóbbi

tényező valószínűleg inkább távoltartotta a nyilvánosság előtti állásfoglalástól. A *Pesti Hírlapban* egyetlen apró utalást találunk csak a házasságkötés és a vegyes házassági ügyek összefüggéséről, amikor az 1841. februári pesti közgyűlésről szóló tudósítás (vagyis nem Kossuth saját cikke) így fogalmazott: „Utóbb némely vegyes házassági esetek, amennyiben alkalmasok valának, s köztük e lapok szerkesztője is, az 1647/14 tc. szerinti eljárásra utasítottak.”¹⁰⁹ Mindehhez hozzá kell venni, hogy az 1839–40. évi országgyűlést közvetlenül követő belpolitikai helyzetben Kossuth nagyon is komoly jelentőséget tulajdonított az áldásmegtagadás miatti egyházpolitikai vitának, felismerte, hogy az ellenzéki nemesség figyelmét hathatósan hívja fel az előző diétán elért – sokakat indokolatlan optimizmussal eltöltő – eredmények viszonylagosságára: „E részben [az] 1840. év 1836-tól nagy mértékben különbözött. Lekerülvén a szőnyegről az erős ingerlők, mik a nemzeti test életviszonyait négy éven át feszítették, s akik e feszülést talán még éltethették volna, kötelességüknek tartván nem tenni, a fáradságnak bizonyos neme látszott a nemzeten elömleni. És néhány hónap múlva előkerült a vegyes házasságok kérdése, s amint minden rossznak van jó oldala, hazánknak leghűbb, egyszersmind legegészségesebb velejű fiai határozottan oda nyilatkoztak, hogy ezen kérdésnek előkerülése fogná kifejlődésük processusát az elalvástól megőrizni. S valóban úgy lőn.”¹¹⁰ Azon túl, hogy ő maga nem publikált önálló cikket, a cenzúra szorítása különösen erősnek bizonyult a katolikus egyházzal kapcsolatos írásokat illetően.¹¹¹ A kormánzatnak még az is sok volt, hogy közgyűlési termekben elhangozhatnak a liberálisok egyházellenes beszédei, hasonló gondolatokat nem nagyon akartak nyomtatásban is látni. (Ezzel élesen ellentétben állt a konzervatív-katolikus röpiratok és sajtócikkek nagy száma.) Zala megye említett felirata ugyan megjelenhetett a *Pesti Hírlapban* (igaz, az ellentétes nézeteket képviselő Esztergoméval együtt, a kiegyenlítés jegyében), de számos megyegyűlési tudósítást, illetve az „Értekező” rovatba szánt cikket eltiltottak, vagy megjelenését csak alapos megcsonkítások után engedélyezték.¹¹² Felmerült a *Pesti Hírlapban* ismert liberálisok (Palóczy László, Sebestyén Gábor) megyei beszédei közlésének terve,¹¹³ ám erre sem kerülhetett sor.

Kossuth szerkesztői gyakorlatából ugyanakkor jól érzékelhető, hogy a megyegyűlésekről készült tudósításokban előszeretettel adott teret a liberálisok indítványairól, beszédeiről szóló híreknek.¹¹⁴ Ezekhez gyakran fűzött lábjegyzeteket, amelyekben igyekezett nyilvánosságra hozni véleményét. (Ez gyakran – a cenzor könyörtelen tolla miatt – nem sikerülhetett.) Például az egyház egyik legerősebb bázisának bizonyuló Esztergom közgyűléséhez fűzött megjegyzésében úgy érezte, cáfolnia kell az ott elhangzott véleményt, miszerint a papok perbe fogását azért nem lehetett volna Pestnek az 1647/14. tc.-re alapoznia, mert abban nincs szó az áldásról.¹¹⁵ Kossuth világos logikával vezette le, hogy a törvényben az 1791/26. tc.-ben a házasság „akadályoztatásának” tilalma szerepel, s aki nem áldja meg úgy a vegyes házasságot, mint a korábbi évtizedekben, az törvénysértést követ el, „tehát állani kell a törvénysértők ellen általában s egyetemileg szabott büntetésnek”. Más alkalommal, egy meg nem jelent jegyzetében a plébánosok elleni megyei eljárások világos rendjét és következetes végrehajtását támogatta.¹¹⁶ A református Könyves Tóth Mihály értekezéséhez fűzött jegyzetében világosan mondta („valamint gyűlé-

sekben szóval, úgy itt írással nyilván”), hogy a vegyes házasságok ügyének megoldását olyan értelmű törvény elfogadásában látja, amely szerint a frigyet a vőlegény papja előtt kötik, s a gyermekek apjuk vallását kövessék. Itt utalt arra is, hogy a felekezeti jogegyenlőség megvalósítását szükségesnek vélte az egyház ellenállásával szemben is keresztülvinni. („Ha az 1791/26. tc. szabta utat a római katolikus klérus vallása elveivel ellenkezőnek tartja, a törvényhozásnak más utat kell arra nyitnia, hogy a státus céljának elég tétessék.”) Kossuth egyszerűen nevetségesnek tartotta továbbá, hogy a papok „szokott vallásos szer-tartásukat megtartsák, de azért az esketést másnak még se engedjék”.¹¹⁷ A vegyes házasságok ügye kapcsán gyakran rámutatott, mennyire híve a felekezeti egyenlőségnek és a feudális kiváltságok felszámolásának. Májusban például egy kalocsai kanonok (Csajághy Sándor) Bács megye gyűlésén tett felszólalását ítélte el, amiért az kirohanást intézett Zala megye liberális körlevele ellen,¹¹⁸ más alkalommal pedig – az egyenlőség és viszonyosság elve alapján – a megyegyűléseken szavazatjogot követelt minden bevett felekezet pap-jának¹¹⁹ stb.

Több olyan – igaz, a cenzúra által törölt – eszmefuttatása is fennmaradt, amelyek arra utalnak, hogy Kossuth határozott, liberális elveket vallott az egyházpolitikai kérdésekben, pártolta az áldásmegtagadó papok perbe fogását stb., mégsem tudott azzal egyet-érteni, ha egyes vármegyék továbbmentek a Pest megyei végzésben foglaltaknál. Amikor például 1841 áprilisában Zólyom megye úgy döntött, hogy ideiglenes jelleggel, a felelősség vállalásával engedélyezi protestáns lelkészeknek is a vegyes házasságok törvényes megkötését, Kossuth kifejezte egyet nem értését.¹²⁰ Leszögezte: nagyon reméli, hogy a következő országgyűlésen alkotandó törvénynek ez a passzus is része lesz, de amíg azt nem szentesítik, a fennálló jogrend alapján kell eljárni. („Azon elvnel fogya, miszerint a legkártékonyabb törvény iránti engedelmisséget is mindaddig, míg a törvény áll, mulaszthatlan polgári kötelességnek, mégpedig semmi tekintetből fel nem áldozhatónak hisszük és valljuk.”) Más alkalommal Bereg eljárását helytelenítette, amiért két segéd-lelkész ügyében – a protestánsokat és a vármegye méltóságát súlyos szavakkal megbélyeg-ző templomi prédikációjuk miatt – a közgyűlés vizsgálóbizottságot állított fel.¹²¹ Kossuth alapelve ugyanis az volt, hogy nyilvánosság előtt kimondott szó ellen csak a szó fegyve-reit lehessen használni, addig pedig nem érdemes olyan helyzetet teremteni, hogy a fanatikus papok mártírként tekintsenek magukra.

Vonatkozó véleményét hosszabb formában Kossuth Zay Károlyhoz intézett, 1842. január 17-i levelében foglalta össze.¹²² Világosan kiderül soraiból, hogy számára mennyire keveset jelentettek a felekezeti korlátok a nemzeti egység szempontjából: „meg vagyok győződve, hogy a protestantizmus ügye Magyarországon a felvilágosodott katolikusokban erős segédhajókot számlál, hogy a római klérus botor fanatizmusát, s erre építette uralkodási vágyát a katolicizmussal általában identifikálni hajlandó éppen nem vagyok.” Ugyanilyen felvilágosodott hozzáállást várt el a protestánsoktól is, hogy ne idegenítsék el szűkkeblű felekezeties magatartással őket az egyházi kérdésekben való együttműködéstől.¹²³ A levél egyébként hosszabban foglalkozik a pápai breve említett ügyével. Kossuth – mint írja – „éjjeleket gondolkozott” azon, hogyan lehetne erre reagálni. Ekkor

papírra vetett álláspontja pontosan megfelel annak, ami később a vármegye végzésébe is bekerült, ami megerősíti, hogy ő tette az indítványt. Úgy értékelte, hogy a törvénysértő tartalmú breve placetummal való felruházása folytán már nemcsak a klérus, hanem az azzal összefonódott kormányzat is törvénysértést követett el. Kossuth azt javasolta, a protestáns egyházak továbbra is éberren, törvénytisztelő, de aktív felvilágosító magatartással ellensúlyozzák a katolikus egyház általa „jezsuitizmusnak” nevezett magatartását. „Fel kell tartanunk, mennyire lehet, az egyenlőséget jogban és állásban, önmagunk által, önmagunkban.” A kiutat továbbra is a mielőbbi törvénymódosításban jelölte meg.

Kossuth az evangélikus egyház közéletében vállalt szerepével is e célok megvalósítását kívánta előmozdítani. Nyilván nem véletlen, hogy 1843 szeptemberében, a négy egyházkerület közgyűlésén őt is delegálták a vallásügyi sérelmeket összegyűjteni hivatott bizottságba. A jegyzőkönyv az ekkor már javában üléselő országgyűlésre vonatkozóan fokozott várakozásokat táplált, amelyek pontosan fejezték ki Kossuth meggyőződését is: „a különböző vallásfelekezetű polgártársak közti béke és szeretet csak úgy megszerezhető, ha a lelkiismeret teljes szabadsága s a tökéletes viszonyosság elve nemcsak elméletileg állítatik fel, hanem a vallás ügye körüli minden törvényhozási intézkedések is világos és félremagyarázhatlan szabadsággal azon elvekre alapítatnak.”¹²⁴ Hasonló várakozást fogalmaztak meg egy évvel később, augusztus 30-án az áttérések ügyében Pesten, a bányai kerület közgyűlésén is.¹²⁵

Jegyzetek

- ¹ L. erről a témáról jelen kötetben különösen Zakar Péter tanulmányát, illetve e sorok írójától az évforduló kapcsán készített munkák között: Kossuth Lajos házassága. In: *Honismereti Híradó*. Balasgyarmat, 2003. (megjelenés alatt); Kormányzás a házasság révébe. *Evangélikus Élet*, 2002/51–52.; Lajos Kossuth and His Church Policy. In: *Ludwig Kossuth, 1802–1894*. Szerk.: Fischer, Holger. Hamburg, 2003. (megjelenés alatt); Adalékok Kossuth Lajos egyházpolitikai nézeteihez. In: *A Wesley János Lelkészképző Főiskola Évkönyve, 2003*. (megjelenés alatt, a továbbiakban: Fazekas, 2003.) Kossuth egyházpolitikai felfogásának nagyobb lélegzetvételű, önálló feldolgozása még nem készült. Érdemes viszont felhívni a figyelmet egy ilyen témájú, a szakirodalomban gyakorlatilag ismeretlen tanulmányra, amely – a 3. számú jegyzetben idézett forrásgyűjteményen kívül – egyedülként foglalkozik részletesebben a vegyes házasságok ügyével Kossuth, illetve Pest megye életében, dolgozza fel a vonatkozó levéltári iratok egy részét: Várnai Sándor: Kossuth és az egyház. *Protestáns Szemle*, 1894. 292–304. (A továbbiakban: Várnai, 1894.) L. még Kossuth egyházpolitikájáról: Zakar Péter: Kossuth Lajos egyházpolitikai elvei a reformkorban. In: *Tanulmányok a történettudomány köréből*. Szerk.: Gebei Sándor. Eger, 2002. /Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Új sorozat. XXVII./ 129–141. (A továbbiakban: Zakar, 2002.)
- ² A vegyes házasságokkal összefüggő egyházpolitikai vita Pest megyei eseményeinek is csak néhány részletével foglalkozunk, a vonatkozó (elsősorban az egyházi levéltárakban őrzött) forrásanyag részletesebb feldolgozását későbbi tanulmányokban kívánjuk elvégezni.
- ³ Minderről l. *Kossuth Lajos összes munkái*. VII. Budapest, 1989. (A továbbiakban: KLÖM) 411.
- ⁴ Közvetlenül nősülése után Kossuthot nem is csak Meszlényi Teréztől, hanem magától a házasodástól is féltette például Erdélyi János. Perényi József (közli): Szemere Miklós irodalmi hagyatékából.

- Irodalomtörténeti Közlemények*, 1905/2. 231–244., 235. (Mint később kiderült, Kossuthot a családától féltő aggodalma alaptalannak bizonyult.) Vörös Antal Wesselényi Miklóshoz intézett 1841. február 22-i levelében beszámol arról, hogy a házasság nagyon jó hatással volt Kossuthra, jó kedélyű, néha már gyerekesen vidám természetű lett. Bártfai Szabó László: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808–1860*. I. Budapest, 1943. (A továbbiakban: Bártfai Szabó, 1943.) 375.
- ⁵ Irányi Dániel – Chassin, Charles-Louis: *A magyar forradalom politikai története, 1847–1849*. II. Budapest, 1989. 342–343.
- ⁶ Szószék és csatátér. *Politikusi naplók és visszaemlékezések, 1848–1849*. S. a. rend.: Hermann Róbert. Budapest, 2000. 48., 238.
- ⁷ Hermann Róbert: Kossuth és Veszprém megye. *Új Horizont*, 2002/6. [Új Horizont Online: http://www.pilk.hu/ujhorizont/2002_6/23.html – 2003. június.] (A továbbiakban: Hermann, 2002.)
- ⁸ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. In uő: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások*. Budapest, 1986. Szerk.: Pál Lajos. /Történetírók tára./ 209–426., 283–284. Jogos kritikájára többek között I. Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben*. Budapest, 1983. 270.; Hermann Róbert: *Kossuth Lajos életútja*. In: „Leborulok a nemzet nagysága előtt”. *A Kossuth-hagyaték*. Szerk.: Körmöczy Katalin. Budapest, 1994. 7–154. (A továbbiakban: Hermann, 1994.) 35.; Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: *Széchenyi és Kossuth*. Budapest, 2003. /Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból./ (A Kossuth-életrajz Dobszay Tamás munkája, a továbbiakban: Dobszay, 2003.) 174.
- ⁹ Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok*. II. Budapest, 1889. 75–80., 112–118.
- ¹⁰ *A forradalom és szabadságharc levelestára*. I. Szerk.: Waldapfel Eszter. Budapest, 1950. 126–127.
- ¹¹ Apróság, de talán erre utal, hogy 1842. március 7-én, amikor Kossuth megvásárolta Somogyi Ferenc tinnye birtokát, az adásvételt szintén aláíró feleség nem az asszony-, hanem a lánykori nevét használta. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) R 92. (= Kossuth-levéltár. Kossuth Lajos személyi iratai.) Filmtár, 7145. sz. tek.
- ¹² Vajda Emil: *Kossuth Lajos. Élet- és jellemrajz*. Budapest, 1892. (A továbbiakban: Vajda, 1892.) 234.
- ¹³ Hentaller Lajos: *Kossuth élete és kora*. Budapest, 1894. (A továbbiakban: Hentaller, 1894.) 52.
- ¹⁴ *Kossuth Lajos, 1802–1894. Írta egy negyvennyolcas hazafi*. Budapest, 1894. (A továbbiakban: *Negyvennyolcas hazafi, 1894.*) 54. Terézt kortársai által „gyönyörű nőként” jellemzettnek nevezte még: Hegyaljai Kiss Géza: *Kossuth Lajos. Élet- és jellemrajz*. Miskolc, 1928. (A továbbiakban: Hegyaljai Kiss, 1928.) 98. Mértéktartóbban fogalmaz („férfias szépség”-ről beszél): Gracza György: *Kossuth Lajos élete, működése és halála*. Budapest, 1903. (2. kiadás, a továbbiakban: Gracza, 1903.) 32. Tényszerűbb megközelítésre l. például: „[Meszlényi Teréz] nem volt sem szép, sem gazdag, de kemény akaratot és hősi kitartást tanúsított.” Féja Géza: *Kossuth Lajos*. Budapest, 1982. 48–49.
- ¹⁵ Headley, Phineas Camp: *The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary, Including Notices of the Man and Scenes of the Hungarian Revolution*. Auburn, 1852. (A továbbiakban: Headley, 1852.) 54. Hentaller, 1894. 51. stb.
- ¹⁶ Hegyaljai Kiss, 1928. 98. Sisa, Stephen: *The Spirit of Hungary. A Panorama of Hungarian History and Culture*. Ontario, 1990. 145. [Corvinus Library: <http://www.hungary.com/corvinus/lib/hunspir/hsp33.htm> – 2002. december.] Ugyanez a munka még azt is kijelentette, hogy egyszer találkoztak Kossuth elítélése előtt, sőt pozsonyi illetőségűnek is nevezte Terézt, akinek családja viszont Fejér és Veszprém megyei birtokos volt, Teréz pedig 1809. június 29-én Győrben született. Szülei (Meszlényi János és Kisfaludi Erzsébet) az előrenyomuló francia csapatok elől húzódtak a városba. Hegedűs Zoltán: *A Meszlényi család és Győr*. Kézirat. Előadásként elhangzott a 2002. évi győri levéltári konferencián. (Köszönöm a szerzőnek, hogy munkáját rendelkezésemre bocsátotta, Dominkovits Péternek pedig azt, hogy nemcsak a figyelmemet hívta fel rá, hanem el is juttatta hozzám.) L. még: Sály István: *Kossuth Lajos és Győr*. Győr, 2002. /Győri Tanulmányok Füzetek. 2002/10./ 7.

- ¹⁷ Vajda, 1892. 43. Megjegyezzük, hogy az általa hivatkozott kötet nem ismeretes, ilyen című és jellegű kiadványra egyik jelentős könyvtári katalógusban sem bukkanhattunk, sem magyarországi, sem az elérhető német, illetve osztrák könyvtárakban. Létezik ugyan egy hasonló című (háromkötetes, német nyelvű, igaz, nem Lipcsében kiadott) könyv, amelyben azonban nemhogy a Vajda-féle említett romantikus történet nem található, hanem az általa tált történet a Kossuthnéval szembeni legszűkebb kritikák és bulvársajtóban is ízléstelennek számító, alaptalan pletykák összefoglalása. (Eszerint Meszlényi Teréz nemcsak nagyravágyó és hiú volt, hanem állandóan királynői megkoronáztatását tervezte, Debrecenben a titkos üléseket egy spanyolfal mögül hallgatta ki, Görgői annyira gyűlölte, hogy fel akarta robbantani a szálláshelyét stb.) Levitschnigg, Heinrich Ritter von: *Kossuth und seine Bannerschaft. Silhouetten aus dem Nachmärz in Ungarn*. I. Pesth, 1850., 43–44. A „német életrajz” történetét Vajdához hasonlóan átvette: Hegyaljai Kiss, 1928. 98.; Kerékgyártó János: *Kossuth Lajos*. Budapest, é. n. [1947] (A továbbiakban: Kerékgyártó, 1947.) 73–74.
- ¹⁸ KLÖM VII. 645. (További, itt nem idézett romantikus Kossuth-életrajzokkal.) Kossuth és későbbi felesége első találkozását korábban is 1840-re tette például Lukács Lajos – Mérei Gyula – Spira György: *Kossuth Lajos. Rövid életrajz*. Budapest, 1952. 22.; a szakmailag hiteles, újabb Kossuth-életrajzok már ezt az álláspontot tükrözik: Hermann, 1994. 34.; Hermann Róbert: *Kossuth Lajos élete és kora*. Budapest, 2002. (A továbbiakban: Hermann, 2002a.) 23.; Dobszay, 2003. 173–174.; a korábbi történetírás kritikájával: Hermann, 2002.
- ¹⁹ Rainer Pál: Kossuth Lajos házassága (1841) és a Kossuth-gyerekek menekítése (1849). In: *„Előttem állott nemzetem ébredése” – Kossuth Lajos, 1802–1894*. Szerk.: T. Horvát Lajos. Veszprém, 1995. 23–38. (A továbbiakban: Rainer, 1995.) 28. L. erről alább.
- ²⁰ Az idézett Kossuth-leveleket l. MOL R 121. (= Kossuth-leveltár. Meszlényi Terézre vonatkozó iratok) Filmtár, 7177. sz. tek.; egyes kiadásokra például *A forradalom és szabadságharc levelestára*. II. Szerk.: Waldapfel Eszter. Budapest, 1952. 93.; vö. Vajda, 1892. 232–33.; részletesebben: Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 2002. (2., bőv. kiadás, a továbbiakban: Kosáry, 2002.) 199.; H. K. G.: A völegény: Kossuth Lajos. *Magyar Nemzet*, 1986. január 20.; Sárvány, 1993. stb.
- ²¹ L. például Sebesztha Károly: *Kossuth Lajos élete*. Győr, é. n.
- ²² Bár itt is jócskán vannak tévesztések: „Csak” január 10-re teszi: Headley, 1852. 54.; viszont 1841. szeptember 9-re: Gracza, 1903. 32.; 1840. január 9-re: Hegyaljai Kiss, 1928. 98. stb. Kossuth nősülését csak mint életrajzi tényt említi, a hozzá kapcsolódó politikai események nélkül például Sárkány József: *Kossuth Lajos élete és hagyatéka*. Cegléd, 1944. 10.; Farkas Gábor: *Kossuth Lajos*. Budapest, 1998. 10.; Erdődy Gábor: *Kossuth Lajos*. Budapest, 2002. 15. stb. Részletezőbb cikkeket általában a helytörténeti irodalomban találunk: Rainer, 1995.; Hermann, 2002.; Fabiny Tibor: Dunántúli forgácsok Kossuth Lajos életéből. *Dunántúli Harangszó*, 2002. szeptember. [Dunántúli Harangszó Online: <http://church.lutheran.hu/harangszo/02szept/cikk5.htm> – 2002. december.] (A továbbiakban: Fabiny, 2002.) stb., bár ez alól is vannak kivételek: Praznovszky Mihály: Kossuth nyomában Veszprém megyében. In: *Múzeumi diárium*. Szerk.: Geiszt Jakab. Veszprém, 1992. 20–23.
- ²³ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. In uő: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások*. Szerk.: Pál Lajos. Budapest, 1986. 139–207. (A továbbiakban: Horváth, 1986.) 200–201. Ugyanezt fogalmazta meg Ballagi Géza: *Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban*. Budapest, 1890. 53. Marczali Henrik is leszögezte (egyébként a témára vonatkozó körülmektől összefoglalásában), hogy „Kossuth Lajos esete idézte elő a vezető Pestmegyének állásfoglalását”. Marczali Henrik: *Korunk állami és társadalmi alkotásai*. Budapest, 1905. /Nagy Képes Világtörténet XII./ [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/torteneleuropa/marczali/html/12/ind12kot.htm> – 2002. december] Érdekes módon Marczali egy korábbi, kifejezetten a témának szentelt tanulmányában rész-

letesebben szólt Pest megye végzéséről, a Kossuthal való összefüggést azonban ekkor még nem említette. (Tévesen 1840. júliusra tette Pest megye augusztus 27-én kelt határozatát. L. alább.) Marczali Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 1890/166. 1–26.; 4–5., 16. L. még: Gracza, 1903. 33.; irodalmi életrajzok közül ugyanerről: Vas Zoltán: *Kossuth Lajos élete*. I. Budapest, 1965. 117–118. stb. Megjegyzés: Horváth Mihály könyve alapján sajnós vonatkozó publikációm egyikében magam is pontatlanul fogalmaztam: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházipolitikai vitában, 1840–1841. In: *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv*, X. Szerk.: Dobrossy István. Miskolc, 2000. 207–242. (A továbbiakban: Fazekas, 2000.) 209.

²⁴ Vajda Emil jellemző megfogalmazása szerint „a szabad szó mártírjáért hevülő bájos ifjú hölgyet katolikus pap keresztelte, s a vegyes házasság föltételeit akkorában nálunk még a katolikus kátheoz szabták”, mivel pedig Kossuth az „elvek hajthatatlan embere” volt, minden más vegyes jegyespárhoz képest nehezebben kerülhetett sor az esküvőre. (Ez túlzás, Kossuth esete semmivel nem volt komplikáltabb, mint az ekkoriban a vármegyék elé kerülő protestáns–katolikus vegyes házasságok többsége.) Vajda szerint a politikai ügyé dagadt vegyes házassági vitában Kossuth nevét meghurcolták, „a zöld asztal vitatkozásai” keverték, a sajtóban ízléstelenül kitergették magánéletét stb. (Mindez megint nem igaz. A vegyes házasságok kapcsán valóban ritka hevességű sajtóvita is kibontakozott, számos röpirat taglalta Pest, illetve a többi vármegye papság ellen hozott határozatait, de egyetlen alkalommal sem említették, hogy mindez Kossuth magánéletével volna összefüggésben, a sajtóban pedig nem jelent meg a házasságával kapcsolatban semmilyen pozitív vagy negatív hangvételű utalás.) Vajda, 1892. 44. Ugyanerről: Hegyaljai Kiss, 1928. 98. Olvasható az is, hogy a házasságra evangélikus lelkész előtt került volna sor (Hentaller, 1894. 51.), vagy hogy a rendkívül nagyvonalú Kossuth – úgymond – elérte Pest megyénél, hogy az áldást megtagadó pap ellen indított keresetet visszavonják (Negyvennyolcas hazafi, 1894. 54.), mások szerint a vita lényege az volt, hogy Teréztől követelte volna a pap a felmentést, ámde Kossuth ellenállása miatt a pap végül megáldotta (!) a házasságot (Kerékgyártó, 1947. 74.) stb. Azt, hogy Kossuth ügyéből „országos panasz” lett, a szépirodalmi ihletésű életrajzok is átvették, l. például Fekete Sándor: *Kossuth Lajos*. Budapest, 1978. (2. kiadás) 40. (Érdekes technikával Orosz József Széchenyivel való beszélgetésébe ágyazottan adta elő a házasság történetét, előbbi szájába adva, hogy az „ostoba papok” nem akarták a frigyet megáldani.) A legmesszebb minden bizonnyal egy legutóbb megjelent regényes életrajz ment, amelynek szerzője szerint „az 1840-es években [...] csak katolikus pap adhatott össze bárkit is”. (Sic!) Abban egyébként igaza van, hogy a katolikus egyházat a fennálló társadalmi és politikai rendszerrel való összefonódása indította a vegyes házasságokkal kapcsolatos fellépésére, ezt azonban súlyos tárgyi tévedésekkel körítette. Úgy színezte ki a történetet, miszerint az egyház – vegyes házassági áldást megtagadó – magatartását kifejezetten Kossuth nősülési terve miatt és pont házasságkötése tervezett napján (!) találta ki, és az esküvőre az esztergomi érsek külön, „fogcsikorgatva kiadott” engedélye miatt került sor. Ebből – mondanunk sem kell – egy szó sem igaz. Terézt egyébként korábban arisztokratának, Deák Ferenc rokonának is nevezte (valójában a Mészlényiek Széchenyi családjával álltak nagyon is távoli rokonságban), és osztotta a börtönbeli ismerettséggel kapcsolatos feltevéseket is. Steve Nording [Nemere István]: *Kossuth Lajos magánélete*. Budapest, 2002. 35–39.

²⁵ L. például egykorúan: Mailáth János: *Vallás-mozgalmak Magyarországon*. I. Pest, 1844. (A továbbiakban: Mailáth, 1844.) 158–159.; a szakirodalomból: Várady L. Árpád: *Lonovics József római küldetése*. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom, 1924. (A továbbiakban: Várady, 1924.) 84.; Hermann Egyed: *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*. Budapest, 1934. /A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa I./ 23.; vö. 23. sz. jegyzet.

²⁶ Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977. 49.; Varga János: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843)*. I. rész. In: *Somogy*

megye múltjából. *Levéltári évkönyv*, 11. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1980. 177–243., 217.; Hermann, 1994. 35.; Hermann, 2002.; Hermann, 2002a. 23.; Kosáry, 2002. 200.; Zahar, 2002. 136–137.; Dobszay, 2003. 174. Az irodalmi igényű életrajzok közül ezzel a szemlélettel: Cseres Tibor: *En, Kossuth Lajos*. Budapest, 1981. 133–134.

²⁷ A Pest megye közgyűlésein történekről számos adalékot közöl, ugyanakkor további részletes hivatkozásától eltekintünk: Almássy István: *Római catholicus egyházi rendünk vegyes házassági pörbeidéztesének ügye törvényszerűen védve*. Buda, 1844. (A továbbiakban: Almássy, 1844.)

²⁸ Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) IV. 3-a. (= Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Kis- és közgyűlési jegyzőkönyvek.) 114. köt. (1840) 4795–4796. sz.

²⁹ Vö. *KLÖM* VII. 650–651.

³⁰ A határozat szövegét I. PML IV. 3-a. (1840) 4839. sz.; illetve ennek másolata több helyen, például: PML IV. 3-c. (= Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Kis- és közgyűlési iratok.) 1143/1841. sz.; Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL) Kop. Cat. 39. (= Kopácsy József. *Matrimonia mixta...*) 1264. r. sz. Nr. 17. A. stb. Kivonatossan ismertette: *KLÖM* VII. 650–651., 653.

³¹ L. erről alább; vö. *KLÖM* VII. 655., illetve 663. 11. sz. jegyz.

³² *Szűcs Miklós naplója, 1839–1849*. S. a. rend.: Kilián István. Miskolc, 1981. /Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III./ (A továbbiakban: Szűcs Miklós-napló, 1981.) 85–87. Megjegyezzük, az eseményeket sok esetben hozzá hasonlóan rögzítette testvére is: *Szűcs Sámuel naplója (1835–1864)*. S. a. rend.: Kilián István. Miskolc, 2003. (A továbbiakban: Szűcs Sámuel-napló, 2003.) 78–79.

³³ MOL R 109. (= Kossuth-levéltár. Kossuth Lajos Pest megyei szerepével kapcsolatos iratok.) Film-tár, 7159. sz. tek. 237. sz.; *KLÖM* VII. 651–653.

³⁴ A vegyes házasságok tárgyában mondott két közgyűlési beszédje Almássy István unyi adminisztrátornak. (Esztergomi főmegyéb.[en]) Budán, 1841. 3–13.

³⁵ Uo. 10–11.

³⁶ Uo. 12–13.

³⁷ L. 30. sz. jegyz.

³⁸ Ennek tagjai lettek: Dubraviczky Simon első és Simoncsics János másodalispán; Ráday Gedeon, Jankovich Miklós, Patay József, Benyovszky Péter, Rosty Albert, Lissovényi László, Szentkirályi Móric, Kovács József táblabírók; Rákóczy Endre fő- és Majthényi Ágoston alügyész; Zlinszky János és Szilassy György főszolgabírók, Bellágh Antal és Nagy Lajos esküdtek.

³⁹ Az „Egy Honfi” aláírással megjelent cikk élesen elutasította a Kölcsey-kultuszt, annak kapcsán, hogy egyesek a költő halála után képét Szatmár megye üléstermében kívánták elhelyezni, sőt emlékoszlopot is fel akartak állítani. „Ne hirtelenkedjünk az emlékoszlopokkal, még csak egy Newton, Jung, Schiller, Goethe, Milton [...] magyar egünkön nem ragyog! [...] Egy külföldi író, ki előtt Kölcseynek minden költő darabocskáival együtt elenyész, imádást vadászand” – írta, és a szatmárcekei jobbágyok Kölcsey iránti ellenszenvét ecsetelte, amelynek a tervezett oszlop majd úgymint áldozatul esik. A cikk durva hangvétele mellett – a felségsértési perek idején – figyelemre méltó volt a kormányzathoz való lojalitása. Kölcseyt megbélyegezte, mondván, a jobbágyvédőnek ismert politikus válójában sanyargatta parasztjait, nem cselekedett semmi jót, s vele ellentétben az tekinthető nagylelkűnek, „ki a szabadság zabolátlan szeszélyétől, a legfőbb hatalom elleni legkisebb rugdálkozástól is távol van”. *Szión*, 1838. 2. fé. 23. sz. (október 26.) 9f. A *Szión* annak ellenére fenntartotta állításait, hogy az ekkor megjelenő néhány lapban is többen az elhunyt költő védelmére keltek, sőt gunyorosan, fölülesen utasította vissza a kritikákat. L. Hírlapi zajgások. *Szión*, 1838. 2. fé. 28. sz. (november 30.) 109–110. Amikor pedig Szatmár megye határozatban ragaszkodott Kölcsey emlékének ápolásához, újabb cikkben ecsetelte, mennyire jelentéktelen költőnek tartja azt, akit hamarosan úgymint elfelejtene, l. például: „Kölcseynek nem Virgil, és pedig se magyarba, se latinba, szem-

- betűnő s kétségen kívüli dolog.” Úgy vélte, halála miatt senki nem sír, sem a katolikusok, sem a reformátusok, sem a szegények, akiken pedig nem is könyörült. Szereptévesztésnek vélte, hogy Szatmár megye törvényhatósága nem a közéleti tevékenység, hanem a költői nagyság előtt akar hódolni. L. Honfi folytatja az elhunyt Kőlcseyről észrevételeit. *Szion*, 1838. 2. fé. 32. sz. (december 28.) 124. A sajtóvita – a felségsértési perek, illetve az 1839–40. évi országgyűlés árnyékában – sokáig zajlott. Néhány hónappal az itt ismertetett pesti közgyűlés előtt jelent meg például: Szemere Bertalan: Észrevétel Kőlcsey emléke iránt. *Századunk*, 1840. 23. sz. (március 19.) 177–180. stb. Pest megye politikai életéről ebben a korban: Völgyesi Orsolya: Pest megye és az ellenzéki politizálás lehetőségei (1836–1838). In: *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Szerk.: Erdődy Gábor – Hermann Róbert. Budapest, 2002. 162–179.
- ⁴⁰ Szatmár megye 1841. február 22-én kezdődött, nagy jelentőségű közgyűlésén (amelyen a híres 12 pontot is elfogadták) szóba került Pest megye megkeresése, amelynek nyomán minden táblabíró fel szólítottak, hogy írásban nyilatkozzék arról, ő volt-e a *Szionban* megjelent cikk szerzője vagy küldője. Az egyébként nagy létszámú papság által látogatott és a vegyes házasságok ügyében liberális álláspontot elfoglaló megyéről ilyen tudósítás jelent meg: „Különös volt e tanácskozás folytában, hogy papságunk Kőlcsey Ferenc ellen nyilván kiadott szioni cikk íróját keményen kérhoztatá, s azon cikkely után tüstint kijelenté, hogy a Szionnak levelezői megszűnnek lenni.” Az egyik felszólaló nyilvánvalóvá tette, hogy a cikket bizonyos Spak Calasantius nevű káplán írta, amelyet a papság magatartása megerősített. *Pesti Hírlap*, 1841. 19. sz. (március 6.) 151. A dolog komolyságát jelezte egyébként, hogy egy Spak József nevű szatmári lelkész és tanító szükségesnek vélte nyilvánosan kijelenteni, hogy nem azonos a szóban forgó személlyel, és Kőlcseyt ő is nagyon tiszteli. *Pesti Hírlap*, 1841. 56. sz. (július 14.) 473.
- ⁴¹ Kitűnő megfogalmazásra l. Kosáry, 2002. 200.
- ⁴² Nevezetessé vált például Deák Ferenc zalai, Sebestyén Gábor veszprémi, Balogh János barsi, Palóczy László borsodi beszéde stb. Deák beszédére l. Csizmadia Andor: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11–60. Palóczyéra e sorok írójától: Fegyverei a rózsaszín elméncségnek, mennykővei a lélekrázó szónoklatnak... (Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában.) In: *Szerelem és házasság a reformkorban*. Veszprém, 2005. (megjelenés alatt). Ismeretlen, egy papi személy perbe fogását követelő beszédvázlat: MOL P 47. (= Benyovszky család iratai.) 36. cs. 585–586. l.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. passim. stb.
- ⁴³ L. erről: Kosáry, 2002. 146–147.
- ⁴⁴ KLÖM VII. 360–361., 534–535.
- ⁴⁵ MOL A 45 (= Magyar kancelláriai levéltár. Acta praesidialia.) 814/1840. sz. A jelentés átfogóan beszámol minden fontosabb tárgyalásról, az idézett 4839/1840. sz. megyei határozatot teljes terjedelemben csatolta.
- ⁴⁶ Várady, 1924. 84.
- ⁴⁷ A levelek számos másolatban fennmaradtak. Az alábbi példányokat használtuk: MOL P 47. 36. cs. 353–355., 366–367., 371–376., 381–386. l., illetve megjelentek nyomtatásban a *Nemzeti Újság* 1841/11–15. számaiban stb.
- ⁴⁸ C 76. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis.) 1840. 1. kf. 267. t.; PML. IV. 3-c. 6942/1840. sz.
- ⁴⁹ MOL P 47. 36. cs. 397. l.
- ⁵⁰ Szűcs Miklós-napló, 1981. 92.; vö. Szűcs Sámuel-napló, 2003. 84.
- ⁵¹ Széchenyi István: *Napló*. S. a. rend.: Oltványi Ambrus. Budapest, 1982. (2. kiadás) (A továbbiakban: Széchenyi-napló, 1982.) 927. Másnap nevezte Kossuth Széchenyit a „legnagyobb magyar”-nak, mire utóbbi így válaszolt: „Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.” Uo.

- ⁵² [Beke Ince Kristóf:] *A vegyes házasságok egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések megfejtve [...] a pesti kalászos szedegetője által.* Pest, 1841. (A továbbiakban: Beke, 1841.) 10.
- ⁵³ L. erről még: Mailáth, 1844. 159. stb.
- ⁵⁴ PML IV. 3-c. 6707/1840. sz., a nagykátaí járásban történt kihirdetéséről, a protestáns lelkészek tájékoztatásáról stb. ugyanilyen jelentések készültek, I. uo. 6708-6709/1840. sz. stb.
- ⁵⁵ PML IV. 3-a. 115. köt. (1840) 6470., 6578. sz.; uo. 3-c. 6471/1840. sz.
- ⁵⁶ KLÖM VII. 663.
- ⁵⁷ Vö. KLÖM VII. 660–661.
- ⁵⁸ KLÖM VII. 664–665.
- ⁵⁹ Mailáth, 1844. 152.
- ⁶⁰ KLÖM VII. 667.
- ⁶¹ Találóa írja Dobszay Tamás, hogy a tanúk kiválasztása egyben „a politikai kapcsolatok személyesség mélyülésének jeleként” is értelmezhető volt. Dobszay, 2003. 174. (Szombathelyi Antalt kihagyta a tanúk névsorából.)
- ⁶² A boldogságos Szűz Mennybevételéről nevezett Pest-Belvárosi római katolikus egyházközség anyakönyve. MOL Filmtár A 83. sz. tek.; vö. Sárváry, 1993.
- ⁶³ PML IV. 3-a. 116. köt. (1841) 697. sz.; Várnai, 1894. 298.; Szűcs Miklós-napló, 1981. 101. Röviden említi (a plébánost tévesen „Geitinger”-nek nevezve): Torday György: *Horárik János.* Budapest, 1954. (A továbbiakban: Torday, 1954.) 34.; részletesebben (bár a plébánost „Fleitinger”-nek nevezve): Dombóváry Géza: *Törvénykezés.* In: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.* II. köt. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1910. /Magyarország vármegyéi és városai/ [CD-ROM: Arcanum, 2001.]
- ⁶⁴ A belvárosi plébánián ekkor három káplán szolgált: Akkermann Antal, Mráz Mihály és Semmelweis Károly. *Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Strigoniensis...* Strigonii, é. n. [1841.] 40. Azt, hogy Feichtinger a házasulandókkal terített asztal mellett beszélt, egyes tanulmányok is említik, például Hermann Egyedé, aki viszont – a közvetlenül az események után készült pesti beadvány tanúsága szerint – tévesen írta, hogy a plébános „ülve” fogadta Kossuthékat. Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973. (2. kiad.) /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I./ 391.
- ⁶⁵ L. július 2-i instrukció, 4. pont. Mailáth, 1844. 152.
- ⁶⁶ Várnai, 1894. 298.
- ⁶⁷ L. erről többek között: Fónagy Zoltán: *Évek és napok Pest-Budán.* *Napút*, 2002/7. [Napút Online: <http://www.inaplo.hu/na/200209/12.html> – 2002. december.]
- ⁶⁸ H. Szabó Lajos: *Kossuth-emlékek Veszprém megyében.* Pápa, 1997. [Magyar Elektronikus Könyvtár, 1998.: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/helytort/kossuth/> – 2002. október.] A kötetben egyébként hol azt olvassuk, hogy a csárdapusztai esküvőre biztosan sor került, hol azt, hogy ezt csak a „népi emlékezet” őrizte meg, a szertartást végző pápateszéri plébánost, bakony-szombathelyi alesperest egyik helyen pontosan jelöli meg (az ekkor már több mint húsz éve ott lelkészkedő Markovics János személyében), hol pontatlanul, bizonyos Körmendi Jánosként (ilyen nevű pap nem volt a veszprémi egyházmegyében). A csárdapusztai kápolnában történeteket tényként említi: Hermann, 2002.; Fabiny, 2002., illetve azzal csak szóbeszédén alapuló lehetőségként számol: Rainer, 1995. 28.
- ⁶⁹ Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai.* München, 1987. /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, VIII./ 159.
- ⁷⁰ MOL Filmtár. A 3683. sz. tek.
- ⁷¹ MOL Filmtár. A 83. sz. tek.
- ⁷² Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846).* Budapest, 1934. 425. A szerző tendenciózus megfogalmazását nyilvánvaló önigazolásnak szánta, amellyel azt kívánta alátámasztani, hogy a nép széles tömegei a püspöki kar döntését támogatták, csak néhány külső izgatásnak

- betudható „kilengés” történt. A megyegyűlések határozatait sommásan „agyrémnek és a liberális kortesfogások szüleményei”-nek minősítette. Még azt is állította, hogy országosan alig néhány esetben fogták perbe az áldásmegtagadó papokat, s a nagy kiterjedésű esztergomi főegyházmegyében mindössze egyetlen (sic!) ilyen eset történt, Kossuth házasságkötése kapcsán. Valójában Esztergomban is nagyon sok áldásmegtagadás nyomán megfogalmazódott kereset született, amint ezt a kormányzat igyekezett folyamatosan nyilvántartani. Egy ilyen részletes és terjedelmes összefoglalásra Esztergomból l. például C 76. 1842. I. kf. 168. t. stb. A vegyes házasságok külföldön is megfigyelhető, növekvő tendenciájára más kortársak is felfigyeltek. L. például *Világ*, 1841/43. (május 29.) 168.
- ⁷³ Fejér megyében épp Mészlényi Rudolf indítványozta a papok megbüntetését, az uralkodóhoz ilyen értelmű felirat intézését, akinek életében a személyes motívumok vélhetően Kossuthhoz hasonló szerepet játszottak: „Hazánk főpapjai által e részben kiadott rendeletek, a polgárok lelkiismeretével ellenkezően, és a kölcsönös egyetértést zavarván, mint törvényellenes sérelmek lévén, fölírás útján öfelsége megkéretik, hogy a rendeleteket visszavétesse, a sérelmek orvosoltassanak, s a netán kiadott reverzálisok semmiséknek nyilváníttassanak.” Ismerteti: Madarász József: *Emlékirataim, 1831–1881*. Budapest, 1883. 84–85. Mészlényi kezdeményező szerepét Fejér megye határozata is megörökítette: EPL Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. Nr. 2. Illetve: *Pesti Hírlap*, 1841. 7. sz. (január 23.) 52. Mészlényi javaslatára Fejér rendi szorgalmazták továbbá „a csanádi püspök úr római útjából törvényeinkre hárulható káros következtéseknek” elhárítását, valamint a *Szion* című lapban a Kőlcseyt támadó cikk szerzőjének kiderítését. Vö. 39–40. sz., illetve 81–82. sz. jegyzetek.
- ⁷⁴ PML IV. 3-c. 818-819/1841. sz.
- ⁷⁵ PML IV. 3-c. 817/1841. sz.; EPL Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. Nr. 17. C–D.
- ⁷⁶ Várnai, 1894. 299.
- ⁷⁷ Szűcs Miklós-napló, 1981. 98–100.; Szűcs Sámuel-napló, 2003. 87–89.; Széchenyi-napló, 1982. 932. Katolikus álláspont szerint Szentkirályi országgyűlést szorgalmazó indítványa önmagát bélyegezte meg „a hitárulás bűnjelével”. Beke, 1841. 141–142. A közgyűlésen történetekkel egyébként a korábbiaknál bővebben foglalkozott a sajtó is. L. például *Jelenkor*, 1841/11. (február 6.) 41.; *Hírnök*, 1841/12. (február 11.) s. p. (jellemző módon ugyanabban a lapszámban közölte Kopácsy Pest megyéhez intézett ellentmondását is); *Pesti Hírlap*, 1841/11. (február 6.) 82. L. még 78–79., 82. sz. jegyzetek.
- ⁷⁸ Egy tudósítás fontosnak is tartotta megemlíteni, hogy rendkívül rossz az ülésterem kialakítása, nem lehet látni a szónokot, s mivel pulpitus sincs, nehéz hallani a beszédeket, egyáltalán rendet tartani. *Világ*, 1841/11. (február 6.) 41.
- ⁷⁹ A Pest megyei gyűlésen elhangzott „hazafiúi szózat” névtelenül jelent meg, de feltételezésünk szerint ez származik Majláthtól. *Nemzeti Újság*, 1841/17. (február 27.) 65., 18. (március 3.) 69–70.
- ⁸⁰ [Prokopovszky Dániel]: *Törvényes és politikai vizsgálat a vegyes házasságok ügyében honunkban fennlévő legújabb kérdésekre nézve, melyet politikus és egyházi férfiak használatára följegyzett egy hazafi*. Budán, 1841. (A továbbiakban: Prokopovszky, 1841.) 16. A kijelentés hatására jellemző, hogy mások is részletesen foglalkoztak azzal, hogy Kossuth igazságtalanságát galgálják, l. például Beke, 1841. 123.
- ⁸¹ Fazekas, 2000. 223.
- ⁸² PML IV. 3-a. 116. köt. (1841) 824. sz.; MOL P 47. 36. cs. 426. l.; *Pesti Hírlap*, 1841/12. (február 10.) 91. A vegyes házasságok ügyében nem ismertette Pest kezdeményező szerepét és határozatait, viszont a Rómával való szembehelyezkedést hangsúlyozza: Szekfű Gyula: *A XIX-ik és a XX-ik század*. In: *Magyar történet*. V. Budapest, 1936. (3. kiadás) 322.
- ⁸³ L. erről meglehetősen tendenciózus találásban: Torday, 1954. 35–43.
- ⁸⁴ L. például PML IV. 3-c. 844/1841. sz.; *Nemzeti Újság*, 1841. 12. sz. (február 10.) 45.; MOL P 47. 36. cs. 398–399., 417–420. l.; *Sion*, 1841/11. (február 10.) 42–43. stb.
- ⁸⁵ EPL Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. 17. F.

- ⁸⁶ EPL Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. 17. H.
- ⁸⁷ MOL C 76. 1841. I. kf. 45. t.; *Pesti Hírlap*, 1841/22. (március 10.) 160.
- ⁸⁸ Július 15-ről ugyanez: MOL C 76. 1841. I. kf. 226., illetve 244. t.; PML IV. 3-c. 3289/1841. sz.; *Pesti Hírlap*, 1841/46. (június 9.) 384. stb.
- ⁸⁹ MOL A 39. (= Magyar kancelláriai levéltár. Acta generalia.) 2640/1841. sz. A helytartótanács ezt is kevésnek gondolva újabb hasonló leiratot intézett a megyéhez. MOL C 76. 1842. I. kf. 166. t.
- ⁹⁰ MOL C 76. 1842. I. kf. 257. t. Ugyanezen a gyűlésen amellet is döntöttek, hogy a „vegyes házasságtólí áldásmegtagadásnak minden egyes eseteiben a megtagadó lelkésszel egyetemben a hercegprímás is perbe fogassék.” *Pesti Hírlap*, 1842/150. (június 9.)
- ⁹¹ PML IV. 3-c. 1373–1375/1841. sz.
- ⁹² Várnai, 1894. 299. (Tévesen fogalmaz akkor, amikor Kossuth ismertetett, augusztus 27-i beszédét a házasságkötése utáni időszakra helyezi.)
- ⁹³ [Almássy István]: *A vegyes házasságok iránt költ pásztori breve s apostolkirályi placetum után írt primási pástorilevél* [sic!] ügye hit s törvényszerűen védve. Budán, é. n. [1842] (A továbbiakban: Almássy, 1842.) 42–43. A röpirat egyébként nemcsak részletesen ismerteti a megyegyűlésen történeteket, hanem vitába bocsátkozik Kossuth *Pesti Hírlap*jának számos vezércikkével, tudósításával, közvetve Kossuth egyházpolitikai nézeteivel. Pest megye állásfoglalásairól, a papok perbe fogásáról és azok értékeléséről: Horváth, 1986. 201–203. L. még 122. sz. jegyzet.
- ⁹⁴ Vö. KLÖM VII. 665.
- ⁹⁵ PML IV. 3-c. 4687/1842. sz. L. még ekkor a Zahora Dávid tápióbszkei plébános ellen hasonlóan indított ügy iratait: MOL C 76. 1842. I. kf. 278. sz. stb.
- ⁹⁶ Várnai, 1894. 299–300.
- ⁹⁷ *Jelenkor*, 1840/80. (október 3.)
- ⁹⁸ A pesti végzéseket részletesen bemutató és elemző – jelen dolgozatban csak utalásszerűen ismertette – röpiratok közül kiemeljük: Beke, 1841.; Prokopovszky, 1841.; Almássy, 1842.; Almássy, 1844.
- ⁹⁹ Egy pest megyei táblabíró: Felvilágosításul a Sürgöny Csarnokának. *Társalkodó*, 1840/83. 331–332.
- ¹⁰⁰ Észrevételek a Jelenkor 80. száma közléseire. *Literariai Csarnok*, 1840/30. 117.; Felvilágosításul a Jelenkor Társalkodójának. *Literariai Csarnok*, 1840/36. 141–144.; Felelet [...] *Literariai Csarnok*, 1840/37. 145–146.; Bars megyéből [...] *Literariai Csarnok*, 1840/45. 278–280.; Vélemény a vegyes házassági kérdés ügyében. *Literariai Csarnok*, 1840/52. 205–206.; Felelet a pest megyei táblabíró által folyó évi Társalkodó 83dik számában közzölt észrevételre. *Társalkodó*, 1840/87. 347–348. Mindezeket közölte: Vida Ince: *Értekezések a vegyes házasságokról*. I. Pesten, é. n. [1841.] 10–43.
- ¹⁰¹ Prokopovszky, 1841. 102–103.
- ¹⁰² [Mráz Mihály]: *Lehet e a vegyes házasságoktól a beszentelést törvényesen megtagadni vagy reversálist elfogadni?* Budán, 1840. Megjegyezzük, hogy Mráz később egy másik röpiratban is foglalkozott az állam-egyház viszony kérdéseivel, a megyei közgyűlés házszabályaival (burkoltan a papság közéleti szerepvállalásának kérdésével) foglalkozó egyik cikkét Kossuth is közölte: *Pesti Hírlap*, 1841/77. (szeptember 25.) 651. Mráz egyébként az esztergomi érsek Pest megyei informátora is volt. 1841. január 1-i levelében például a reformerek és a papság képviselőinek a következő, februári közgyűlésen várható összehgyűléséről, arra irányuló előkészületeiről számolt be, ahogy később, áprilisban a katolikus papok megyegyűlési szavazatjogának megvonásáról, a honoratiorok azzal való felruházásáról stb. EPL Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. Nr. 17. B., illetve I.
- ¹⁰³ Vesztróczy Ferencz: *Rövid értekezés nemes Pest vármegyének 1841. [sic! – 1840.] évi augusztus és november hónapokban közgyűlés alkalmával a vegyes házasságok érdekében kelt határozatai fölött*. Pest, 1840.
- ¹⁰⁴ L. például Sárkány, 1910. 10.; Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth Lajos mint presbiteri jegyző. *Protestáns Szemle*, 1928. 495–497.; Kossuth „evangélikus hitéről és tradicionális vallásosságáról”: Harmati Béla: Ünnepi beszéd [...] *Evangélikus Élet*, 1994/5. 180–181. Vö. I. sz. jegyzet.

- ¹⁰⁵ Erről is ír egy vezércikkében: Közszellem. *Pesti Hírlap*, 1841/42. (május 26.) 345.
- ¹⁰⁶ L. minderről Kertész Botond: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk.: Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 33–43. stb.
- ¹⁰⁷ Nemzeti veszély. *Pesti Hírlap*, 1841/17. (február 27.) 131.
- ¹⁰⁸ MOL R 101. (= Kossuth-gyűjtemény. A Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok.) 3. dob. 7. cs. 241. sz., kiadására I. Fazekas, 2003.
- ¹⁰⁹ L. a 77. sz. jegyzetben szereplő cikket, illetve idézi (Kossuthnak tulajdonítva a megfogalmazást) Várnai, 1894. 200. A közgyűlésről szóló egyetlen tudósítás említette név szerint Kossuthot mint a *Pesti Hírlap* szerkesztőjét, akinek ügye miatt Feichtinger plébános perbe fogását indítványozták. *Sion*, 9. sz. (február 3.) 38.
- ¹¹⁰ Kossuth Lajos: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841] In Gróf Széchenyi István: *A Kelet népe*. Szerk.: Ferenczi Zoltán. Budapest, 1925. Gróf Széchenyi István összes művei, 5. Magyarország újabkori történetének forrásai. 411–524., 481.
- ¹¹¹ Vö. Kovács Magda: A Pesti Hírlap cenzúrázása, 1841–1844. *Magyar Könyvszemle*, 1969/4. 339–351.
- ¹¹² L. például „Abaújmegyei” álnéven: Történeti felvilágosítások a vegyes házasságok dolgában. MOL R 101. 2. cs. 25. sz. stb.
- ¹¹³ A Pesti Hírlapra vonatkozó levelezés, sz. n. „levelezőkönyv”. MOL R 101. Filmtár, 7157. sz. tek.
- ¹¹⁴ L. erről találóan: Horváth, 1986. 207.
- ¹¹⁵ *Pesti Hírlap*, 1841/6. (január 20.) 41–42.
- ¹¹⁶ MOL R 101. 3. dob. 2. cs. 57. sz.
- ¹¹⁷ *Pesti Hírlap*, 1841/16. (február 20.) 129. Az utolsó megjegyzést a cenzúra törölte. Ugyanezt a kossuthi véleményt l. még: *Pesti Hírlap*, 1841/45. (június 5.) 375. Ebben a szerkesztő óvott attól, hogy az akkor érvényes 1791/26. tc. kiegészítésével, túlszabályozásával oldják meg a kérdést, bizalmát egyértelműen egy új jogszabály megalkotásába helyezte.
- ¹¹⁸ *Pesti Hírlap*, 1841/37. (május 8.) 304.
- ¹¹⁹ Nyomtatásban nem jelent meg. MOL R 101. 3. dob. 2. cs. 65. sz.
- ¹²⁰ MOL R 101. 2. cs. A Pesti Hírlapból cenzorilag kitörölt cikkek. 16r-16v. A megjegyzés azért is érdekes, mert tudjuk, hogy ez az indítvány Pest megye gyűlésén is elhangzott 1841 februárjában. Beke, 1841. 136. November 16-án azonban, amikor Zólyom indítványát tárgyalták, Pest rendei nem tették magukévá a zólyomi intézkedést, annak kapcsán csak azt juttatták kifejezésre, hogy szaporodnak a jelek, amelyeknek arra kellene kényszeríteni a végrehajtó hatalmat, hogy a törvény ellen vétő rendet annak „korlátai közé” utasítsa vissza, továbbá Pestre haladéktalanul országgyűlést hívjon össze. PML IV. 3-a. 118. köt. (1841) 6079. sz.; EPL Kop. Cat. 39. 1264. r. sz. Nr. 17. K.
- ¹²¹ MOL R 101. 2. cs. 49. sz.
- ¹²² Gragger Róbert (közli): Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1910/3. 349–363., 354–355. Kossuthnak az 1842. januári pesti gyűlésen tanúsított magatartásáról, a pápai breve kihirdetése miatt az esztergomi érsek elleni újabb intézkedésekről részletesen l. még: Bártfai Szabó, 1943. 397. stb.
- ¹²³ Kossuth ekkoriban a fanatizmust más vonatkozásban is elítélte, például amikor néhány héttel korábban a zólyomi alispán a vegyes házassági ügyben tanúsított magatartása miatt – vélhetően egy papi személytől – fenyegető levelet kapott. Kossuth hangoztatta, hogy egyéni túlkapasnak és nem az egyház hivatalos magatartásának tekinti az ügyet. MOL R 101. 3. dob. 2. cs. 93. sz.
- ¹²⁴ MOL P 47. 36. cs. 438–441. l. 21. pont. Vö. Várnai, 1894. 300–301.
- ¹²⁵ MOL P 47. 36. cs. 446–448. l.

GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND

KOSSUTH ÉS A DEBRECENI REFORMÁTUSSÁG

Kossuth 1849 januárja előtti debreceni tartózkodásának nincs írásos nyoma, a civisvárossal és lakóival ápolt kapcsolat mégis nyomon követhető az 1830-as évek első felétől haláláig. A szabadságharc előtti időket illetően azonban sok a bizonytalanság.¹ Életének korai éveit, így az *Országgyűlési Tudósítások* és a *Pesti Hírlap* debreceni vonatkozásait, a helyi híreket, szerzőket, hirdetésekét a történeti irodalom – elsősorban Bényei Miklós – igen alaposan feltárta, így az 1848 előtti időkből csak néhány vázlatpontban jelzem a legfontosabb kérdéseket.²

Kossuth az *Országgyűlési Tudósításokban* nem mutatott különösebb érdeklődést Debrecen iránt, de tényszerű közléseiben tucatnyi alkalommal említette a települést.³ Részletesen csupán egy ízben, a protestáns vallás sérelme kapcsán foglalkozott debreceni ügygel.⁴ A közéleti érdeklődésű helyi elitet (gazdag kereskedőket, ügyvédeket, hivatalnokokat, kollégiumi professzorokat, tanácsi vezetőket) tömörítő debreceni Casino Egyesület⁵ illetékesei 1833 márciusában fizettek elő az *Országgyűlési Tudósításokra*. Ekkortól a szerkesztő neve már kétségtől ismerősen csengett Debrecenben. A Kossuth nevét említő első debreceni forrás a Casino politikában buzgólkodó tagjairól szóló besúgói jelentés volt, amelyből kitudódik, hogy a serény tagok „mohó olvasással” tették magukévá a Tudósítások híreit.⁶

A későbbiekben rokonszenvet kelthetett a civisek körében, hogy a *Pesti Hírlap* főszerkesztője több írás közlésével és saját cikkében is sürgette a debreceni vasútvonal építését.⁷ Két lényeges kérdésben azonban a város hivatalos képviselőivel szemben ellentétes véleményt hangoztatott: a protestáns unió kapcsán⁸ és a zsidó emancipáció ügyében.⁹

Csáthy Károly debreceni ügyvéd 1836-ban négy levelet váltott Kossuthal, amelyekből kiderül, hogy a város környékén 4 előfizetője volt a Tudósításoknak, és tízen rendelték meg vallásszabadságról írott ismeretlen munkáját.¹⁰ A levelezésből az is kiviláglik, hogy Kossuth terjesztési központként számíthatott a városra. Csáthyhoz írott legfontosabb levelében úgy vélekedett, hogy a „Tisza mellékén olyanforma hely Debrecen, mint Pest az egész országra nézve”, hiszen ide még az ugocsaiai is „beköszönnek néha”.¹¹ Ez a vélemény talán arra is magyarázatot ad, hogy 1848 utolsó napjaiban, az országgyűlés és a kormány menekülése idején miért esett a választás Debrecenre. Kossuthnak a fejlemé-

nyekből ítélve már jóval a városba érkezése előtt olyan *előzetes ismeretei* voltak a cívisváros jellegéről, amelyek jól szolgálták üzenete célba juttatását. A reformkori közvéleményben ugyanis élénken hatottak a „kálvinista Rómáról” alkotott közhelyszerű vélekedések. Jellemző módon Deák Ferenc – 1845-től a város díszpolgára – ugyanazokat a jelzőket használta levelében „a magyar alföld ősi, tósgyökeres fővárosának, a romlatlan magyar nemzetiség tűzhelyének” írva, debreceni képviselővé választását megköszönve, mint a Honvédelmi Bizottmány elnöke 1849. január 6-i keltezésű, „Debrecen város közönségéhez” a nemzet kormánya nevében intézett, ismert kiáltványában.¹² Debreceni mondanójából pontosan körvonalazódik, hogy mit gondolt azokról, akikhez szólt.

Az egyházkerület központjával kapcsolatban 1849-ben – az témánk szempontjából meghatározó fontosságú időszakban – az lehetett az egyik legfontosabb tudnivaló, hogy a városnak a 16. század második felétől kezdődően a Tiszántúlon is túlterjeszkedő háttországa alakult ki. Ez a háttország a gazdag kereskedőváros agrárjellegűvé szegényedésével, a Duna-völgye gazdasági fölemelkedésével, másrészt a felekezeti arányok radikális változásával veszített kiterjedéséből, ugyanis a városi külkapcsolatok szinte minden vonatkozásának megvoltak a vallási összetevői.¹³ A száz évvel korábbi, paritáshoz közeli állapothoz képest 1805-ben az ország népességének már csupán negyedrésze volt protestáns¹⁴ – ezen belül 16% református –, ez az arány azonban a Tiszántúl egyes részein a mai napig jóval magasabb. Történeti statisztikai vizsgálatok mutatják, hogy a szabadságharc idején Debrecenben a lakosságnak még több mint 95%-a református volt.¹⁵ Az egyházkerület 1847-es statisztikai összesítése értelmében a debreceni püspök körleveleit¹⁶ közel 800 egyházközségben olvasták föl. A szolgálatot teljesítő lelkészek és tanítók száma 1550 volt.¹⁷ A helyi nyomda szükség esetén kiemelkedően magas példányszámban jelentette meg a társadalmilag legfontosabbnak ítélt egyházi beszédeket a város költségén, nemcsak a „házkénti szétosztásra”, de tudatosan az országos vásárok alkalmaira időzítve, ingyenes terjesztésre is.¹⁸

Az ország központjává fejlődő Pest a reformkorban már jóval megelőzte a közel 50 ezer lakosú Debrecent, de a helyi népesség száma még 10-15 ezer fővel haladta meg a sorban közvetlenül utána következő Szegedét, Szabadkát és Pozsonyét. A vezetőréteg jelentős hányada konzervatív, de tekintélyes számú értelmiségi (120-130 fő) és viszonylag népes állami hivatalnokréteg élt a városban (kb. 100 fő), így a szenátorok, esküdtek, gazdag kereskedők és művelt iparosok csoportjával együtt (200-250 fő) már jelentősnek mondható az a helyi közösség, amely érzékenyvé vált a gazdaság, a kultúra és a politika új eszméi iránt.¹⁹ Az utóbbi rétegek alkották azt az „erő- és szellemdús polgárságot”, amely 1845-ben 600 kollégiumi diák társaságában a város történetének első fáklyászenéjét adta Deák, Vörösmarty és Wesselényi tiszteletére.²⁰

A város tehát a reformkorban is a Tiszántúl legfontosabb kereskedelmi központja maradt, érvényesült régi kapcsolatrendszere. Az Alföld református népe vallási és politikai kérdésekben erősen figyelt Debrecenre, de ízlésében is a városhoz igazodott. A református közösségek évenként 60-70 rektort hívtak az „Anyaoskolából”.²¹ (Az 1840-es évek végén csupán az egyházkerületen belül 54 661 diák tanult református iskolákban.²²)

A diákság tömeges mozgása a legáció és a szupplikáció alkalmával szintén hozzájárult ahhoz, hogy Debrecen jelentős véleményformáló központként működjön.²³ Ahogyan ezt a vonzerőt Kossuth a kritikus pillanatban a maga módján aktualizálta: „*Debreczen* lelkes magyarjainak tömegestől fölkelése *leszen a zászló*, mellynek magasztos lobogására a Tisza népének ezernyi ezerei mint hegyről hógombolyag le fognak omlani az ellenségre...”²⁴ (Kiemelés tőlem.)

A cívisváros hatása, illetve Kossuth és Debrecen kapcsolata szempontjából egyaránt lényeges kérdés, hogy milyen szellemiségű volt a kollégiumi ifjúság. Közülük került ki az országgyűlési ifjak perének több elítéltje, maga Lovassy László és Kuthy Lajos (később gróf Batthyány Lajos személyi titkára). Debreceni diák volt a centralista Csengery Antal, Bulyovszky Gyula, Emődy Dániel, a 12 pontot megfogalmazó Irinyi József, az állami gyárak főfelügyelője, Irinyi János, a történész, bibliográfus Szabó Károly, Csányi Dániel (Széchenyi István titkára, a komáromi várat megerősítő hadmérnök), Fényes Elek statisztikus, Nyáry Pál, a Honvédelmi Bizottmány tagja, valamint kormánybiztosok, lapszerkesztők és honvédtisztek százai.²⁵ 1832-ben Olvasó Társaságot, 1839-ben Egyesületet alapítottak titokban, mert a kormányzat tiltotta minden alapszabály szerint működő diákszervezet létrehozását. Az egyesületi vezetőség havonkénti(!) tisztújító beszédeiben a reformkor nagyjainak gondolatait visszhangozta,²⁶ de az események előrehaladtával csak azzal a határozott feltétellel fizették elő a *Pesti Hírlapot*, „ha Kossuth szerkeszti”.²⁷

A debreceniek és a református egyház viszonyulása Kossuthhoz

A város két ízben választotta díszpolgárává Kossuthot. Először 1848. március 19-én, a városi közgyűlésre betódult nép jelenlétében, „közakarattal és szünni nem akaró örömrivalgások között”.²⁸ Március 22-én közgyűlési határozat született portréjának megrendeléséről *Barabás Miklóstól*, a legalkalmasabb művésztől. Második díszpolgárságát 1889-ben kapta, amikor elveszítette állampolgárságát.

A jól ismert történet szerint 1849. január 7-én a Piac utcai kapuőr „a magyarok Mózesé”-ként jegyezte be az OHB elnökének érkezését a kapuőrök naplójába. A toposz vizsgálatát egy korábbi munkámban elvégeztem,²⁹ ezúttal csupán utalok arra, hogy ez a néhány szó nem egyszerűen az alföldi reformátusság biblikus fogalomhasználatáról tanúskodik. Debrecenből legalább három nyomtatott egyházi szónoklatot ismerünk, amely Kossuth szerepét (az érkezése előtti hónapokban) Mózeséhez hasonlította. Ezek a beszédek helyenként szó szerint egyeznek a *jogos ellenállásról* szóló református tanítással, amelyet *Kálvin Intitúciója* így összegez: „Olykor (az Úr) az ő szolgálai közül támaszt valakit ... és megbízza azzal, hogy ... szabadítsa meg az igazságtalanul elnyomott népet szánandó nyomorúságból ... Így szerzett szabadulást az Úr ... Izrael népének Mózes által.”³⁰ A titulus tehát nem kevesebbet jelent, mint hogy viselőjét *a debreceni református lelkészek Isten által küldött legitim szabadítónak minősítették*, érkezését a szöszékről alaposan előkészítették. A történet teljességgel elválaszthatatlan azoktól a tapasztalatoktól, amelyeket

a debreceni közvélemény (elsősorban a vallásszabadság veszélyeztetése kapcsán) a Habsburgokról formált. Az 1848. március 22-én tartott Egyházkerületi Közgyűlés beadványának legtöbb pontja beépült a vallásszabadságról szóló (1848. évi) XX. törvény szövegébe. A beadvány kísérőszövege jellemző módon a reformátusok „háromszázados szenvedéseire”³¹ utalt, majd március 26-i beszédében Péczely professzor is „háromszázados bilincsekéről” szónokolt az ifjúságnak, de ez a látásmód később is gyakran felbukkant a sajtóban, sőt a Kossuth által fogalmazott Függetlenségi Nyilatkozat is ebből a fogalomhasználatból merítve szólhatott a „folytonos szenvedés három századáról”. Kossuth tudatosan építkezett erre az alapra, politikai erőforrásként számolt a protestáns hagyománnyal: „*a néphez szólni kell, és fel kell rázni kebelében a múltak emlékezetének húrjait.*”³² A megvalósítás mikéntjére jó példa, hogyan szólt többször is Bocskairól.³³

Munkájában a leghatározottabban igényelte az egyházak közreműködését, támogatását, és a lehetőségekhez képest igyekezett a hangulatukat befolyásolni, többek között az elvesztett tizedjövedelmek kármentesítése útján.³⁴ De tény az is, hogy egyházi vezetők-höz továbbítás és publikálás céljából eljuttatott politikai közlemények³⁵ nemritkán súlyos fenyegetést tartalmaztak a feladatot hűtlenül teljesítő papi személyekre vonatkozóan. Így olvasható Kossuth 1848. december 22-én kelt *Nyílt rendeletében* is, amely a „haza minden lelkészeihez” szólt azzal a céllal, hogy a címzett „a’ szabadság szent vágyát tetőpontra fokozva” működjék, kilátásba helyezve, hogy a rendeletet „foganatosítani vonakodó a’ haza ellenségének fog tekintetni”.³⁶

A külső körülményekkel és a lakosság hangulatának változásával összhangban alakult a debreceni egyházi vezetők magatartása. A város politikai értelemben legradikálisabb személyisége (akit emlékirata szerint a francia forradalom tett „exaltálttá” »tűlfűtötté« és „enthusiastává”) a fegyveresen is harcoló *Könyves Tóth Mihály* lelkész volt, akit „Kossuth papjának” neveztek. *Szoboszlai Pap István* debreceni szuperintendens egyéniségéből eredendően a lojalitás, a békítés, a mérsékletre intés szándéka fakadt.³⁷ A szabadságharc idején azonban őt is magával sodorta a lelkesedés, majd az udvar kétszínűsége miatti felháborodás. A politikai vezetők részéről elvárt buzgalmat jóval meghaladó intézkedések, önkéntesen fogalmazott felhívások jelzik hazafias fellángolását. Bár Zoványi Jenő egyháztörténész fondorlatos köpönyegforgatónak tekinti,³⁸ a legilletékesebb debreceni kortársak tények sokaságát tudták felsorakoztatni mellette.³⁹

Kossuth és a debreceni nép

Kossuth politikai pályafutásának egyik legeredményesebb időszaka, a tavaszi hadjárat előkészítése kötődik a debreceni hónapokhoz. Öregkori visszaemlékezése szerint a cívisváros a szabadságharc hónapjaiban egyszerre volt „szíve és feje” a hazának. Ha a helyi népgyűlések légkörére és a trónfosztás nagytemplomi fogadtatására gondolunk, értékelése nem csupán udvarias gesztus vagy a megszépítő messzeség következménye volt

arról a támogatásról, amellyel Debrecen „a kebelébe menekült országgyűlést és kormányt” és főként az ő személyét körülvette.⁴⁰

1849. január 9-én irtózatos hidegben szolt először Debrecen népéhez, és a sajtó beszámolója szerint csöndet kellett kérnie az éljenző sokezes tömegtől, hogy beszédét egyáltalán elkezdhesse.⁴¹ A tapasztalt lelkesedést a képviselőtestület bizakodásának erősítésére is megkísérelte felhasználni. Beksics Gusztáv szerint a debreceni nép „érte akárkit főbeütött volna”.⁴² Kemény Zsigmond úgy vélte, az iránta mutatott „engedelmességben határt képzelni sem lehetett”.⁴³ 1849. január 18-án, amikor az ellenség közeledtének hírére fegyverbe szólították a népet, 8000 fő gyülekezett a március óta Szabadság-térnek nevezett városközpontban.⁴⁴

1849. április 14-én a rendkívüli esemény előérzete és a zárt tárgyalások híre – egyes emlékiratok szerint a radikálisok szervezkedésével párosulva – olyan tömegeket mozgató meg, hogy a Nagytemplom és a kollégium közötti tér már a reggeli órákban nehezen volt megközelíthető. Amikor az országgyűlés a kollégium Oratóriumából áthelyezte ülésének helyszínét a zsúfolásig megtelt Nagytemplomba, kendőket és kalapokat lengető, harsányan éljenző tömeg fogadta a képviselőket. Az órák óta felajzottan várakozó „iszonyú” sokaságot a cívisek által „bálványozásig” tisztelt Kossuth csak betegségére hivatkozva tudta lecsöndesíteni. A detronizációs javaslat egyes pontjait a képviselők a tömeg zajos éljenzésétől kisérvé fogadták el. Amint a Képviselő Ház hitelesített jegyzőkönyve megörökíti, az Oratóriumban elhangzó *egyetlen* közbeszólást a Nagytemplomban fokozatosan váltotta föl „tetszés”, „helyeslés”; majd „úgy van”, „igaz” jellegű közbekiáltások következtek; végül a „leírhatatlan lelkesedés”, „tapsolás”, „általános tetszés”, „roppant hatás”, „közhelyeslés”, „lelkes éljenzés” sorozatos feljegyzése olvasható.⁴⁵ Bár a békepártiak (főként Jókai) váltig dicsérték a nehezen hevülő debreceniek józanosságát,⁴⁶ ezen a napon nem merték meggyőződésüket hangoztatni, mert személyükben és becsületükben érezték magukat fenyegetve. A sajtó a trónfosztás utáni rokonszenv tüntetéséről is beszámolt,⁴⁷ amely alkalmából Könyves Tóth Mihály kijelentette: „a nemzetnek reménye, hite egy férfiúban összpontosul.”⁴⁸

A Kossuth-kultusz

A város legjobb ismerői szoltak napjainkig a debreceni „földközelségről”, a szóbeli és írásbeli kultúra szakadatlan érintkezéséről, a debreceni nyomda tömegtermékeinek a népnyelvre gyakorolt hatásáról, a vásárok árucserén túli, a szellemi javak forgalmát segítő funkcióiról és a diákirodalom folklorizálódásáról. Meggyőződésem szerint az említett jelenségeknek nem csupán a debreceni Kossuth-kultusz szempontjából van jelentőségük, de jóval szélesebb körben is, mert Kossuth emléke a néprajzi irodalom szerint elevenebben él az alföldi néphagyományban, mint a Dunántúlon.

Jókai *Csittvári krónikája* a fantázia szüleménye volt, azonban debreceni diákszerzők

kézíratos versgyűjteményei tucatszám ismertek a 18. század második felétől, mint ahogy a reformkorból is maradtak ránk lázító hangnemű, politikai témájú diákversek. Igaz, a radikálisabbak nem a társasági mutogatásra is szánt mindenestül gyűjteményekben.⁴⁹ A néprajz kutatói újabban figyelmet szentelnek a kollégiumi diákság széles körű népi kisugárzásának. Ezek a hatások leginkább azokban az alföldi református falvakban jelentkeztek, ahol a Debrecenből küldött papok, tanítók mellett az ünnepi legátusok is gyakorta megjelentek. A kollégiumból esküvőre, temetésre, keresztelőre és disznótorra nemzedékeken át, „gyakran aggasztó mennyiségben érkeztek a versszállítmányok”.⁵⁰ Hasonló háttérből érkezett a reformkori⁵¹ és szabadságharc alatti Miatyánk- és Hiszekegy-átköltések műfaja is.⁵² A téma egyik 1849-es példája a Hiszekegy szövegének a Református Nagykönyvtárban őrzött átírása: „Hiszek egy Istenben, hiszek egyetlen egy hon fiában, a mi hazafiunk Kossuth Lajosban, született Zemplénben ... harmadévre feltámad a sötét börtönéből...” stb.⁵³ Olykor ismert egyházi szerzők megnyilvánulásai is blaszfémia-nak minősíthetők. Az *Alföldi Hírlapban* Könyves Tóth Mihály Kossuthot „Magyarország üldözött idvezítőjének” nevezte,⁵⁴ és a debreceni lapokban 1848-tól kezdve évtizedeken át szinte állandó jelzőként kapta a „Magyarország megváltója” titulust.

A szabadságharc sajtója a színészek mellett nemegyszer a debreceni és pataki diákok szerepét említi a csapatok hangulatának javításában. A kor 8 debreceni napilapja és az egyházak aktív közvéleményformáló szerepe mellett hatékony „tájékoztatósi” fegyver volt a szabadságharc eseményeit népies versekbe foglaló ponyvafüzetek terjesztése. Jellegzetes darabjuk Sárosi Gyula *Ponyvára került arany trombitája*, amelynek „ősbemutatója” 1849. május 30-án volt a Református Kollégium nagy auditoriumában.⁵⁵ A szerző egyes népivé vált dalai felbukkannak a Kossuth-hagyományt vizsgáló néprajzi irodalomban is, többek között egy 1859-es kémjelentés kapcsán, amely a Debreceni Tanuló Társaságban forgó Kossuth-nótáról számolt be. Az említett dal egyik versszaka így hangzik: „Majd meg segít minket az ég, / Kossuth Lajos hazajön még / Vissza hozza a koronát / Mátyás király igazságát.”⁵⁶ A kormányzó elnökről talán több népdal született, mint történelmünk összes többi alakjáról együttvéve. Tekintettel a leghíresebb, a Kossuth-nóta sokszáz változatára, a dolog jellegéből és kuruckori előzményeiből következően is meglehetősen nehéz teljes bizonyossággal szolgálni.⁵⁷ Egyes kortársak állítása alapján azonban több lexikon a népies műdalokat író debreceni diáknak, *Balkányi Szabó Lajosnak* tulajdonítja legalább néhány versszak szerzőségét.

1849. június 4-én hagyta el Debrecen a fővárosba visszatérő Kossuth. „Emlék-ajándékul” a város régi vágyának megvalósítását, a szolnok–debreceni vasútvonal befejezését szánta, amelynek munkálatait a hadifoglyok már május végén elkezdték. A szabadság őrvárosa a katonai fordulat után nem áldozta föl szedett-vedett népfölkelőt a 14 ütegni tüzéréssel érkező, 30 ezer főt meghaladó orosz seregek kétszeri inváziója (július 2., illetve augusztus 1.) alkalmával, mint ahogyan az egyházkerület is meghódolt. A kényeszerű engedmények lélektani hatása azonban hosszú távon inkább fokozta a Kossuth-kultusz erejét. Az úgynevezett „pátensharc” során, 1860-ban a debreceni Kistemplomban kényszerült először látványos meghátrálásra az önkényuralom rendszere. A nagy

száműzöttet már 1861-ben tiszteletbeli képviselővé választották Debrecenben.⁵⁸ 1875-ben, amikor Tisza Kálmán feladta közjogi követeléseit, megalakult a helyi Függetlenségi Párt, amely alkalmából Kossuth szép levélben vázolta a cívisváros érdemeit a szabadságharcban.⁵⁹ Neve napja ekkoriban már évről évre lelkes társadalmi és hírlapi megemlékezések sokaságára adott alkalmat.⁶⁰ 1882-ben, 80. születésnapján a közgyűlés hódolatteljes levéllel fordult a száműzötthöz, aki vallomásszerűen ismét összegezte debreceni emlékeit. 90. születésnapján egész napos ünnepséget tartott a fellobogózott város, díszmagyarban, Kossuth-kalapban, Kossuth-tollakkal, a Kossuth-nótát énekelve, amellyel köztudomásúlag választásokat lehetett nyerni a Tiszántúlon. „Miért várjunk a kegyelet és hála kifejezésével addig, míg reá is sirhant borul? Adjuk meg azt a még élőnek! Hadd tudja meg, hogy ez a nemzet nem felejt el őt soha” – szölt az ünnepi szónok.⁶¹ Halálhíre érkezésekor (1894. március 21-én) a legszigorúbb gyászba öltözött az egész város, temetésekor fekete kárpittal vonták be a templomi székeket, és a délelőtt kivilágított gázlámpák fekete lobogót kaptak. Minden üzlet bezárt, csakúgy, mint 1902-ben, születése századik évfordulóján. Az ország egyik legjelentősebb Kossuth-szoborcsoportját 1914-ben avatták Debrecenben 20 ezer ember jelenlétében. A Déri Múzeumban őrzött koszorúszalagok tanúsítják, ez az ünnepség nem hivatalos elvárásra, hanem kisemberek őszinte szándékából növekedett grandiózussá. A koszorúk tömkelegében ott volt a Homokkerti Református Olvasó Egylet szalagja csakúgy, mint az üzemeké, dalköröké és valamennyi felekezeti iskoláé.

Jegyzetek

¹ A Kossuth neveltetését tárgyaló irodalomból ismert, hogy az „első eminens” diák Sátoraljaújhelyen Debrecen városáról igen korán bevészte a legelemibb tudnivalókat. L. Bényei Miklós: Kossuth Lajos és Debrecen kapcsolatának korai szakasza. Debrecen, 2001. 73. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 2000–2001*. (A továbbiakban: Bényei, 2001.) Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977. 10. Joggal feltételezhető, hogy a hosszabb-rövidebb ideig Debrecenben forgoló diáktársaktól vagy debreceni származású tanáraitól – mint Kövy Sándor sárospataki jogászprofesszor – személyes ismereteket is szerezhetett a cívisvárosról.

² A szerző arra is felhívta a figyelmet, hogy Zemplénben szoros, barátinak mondható viszonyba került a zempléni kaszinót szervező Balásházy Jánossal, a Tudós Társaság tagjával, aki 1833-tól Debrecenben élt, ahonnan később a Pesti Hírlap részére is juttatott írásából. Bényei, 2001. 74.

³ Uo. 75.

⁴ Megörökítette, hogy a királyi biztos a választási jogot korlátozva, aránytalanul sok hivatalt töltetett be római katolikusokkal. Ez a kérdés hosszú évtizedek óta ellenérzéseket keltett a cívisek körében, hiszen a hivatalnokok többsége már az 1770-es kamarai összeírás idején katolikus volt, amikor a 23 144 református lakos mellett csupán 354 katolikust regisztráltak. Révész Imre: *Bécs Debrecen ellen*. Budapest, 1966. 36–37.

⁵ Az első Casino 1825-ben alakult Pozsonyban, de Széchenyi elvei hatására 1833-ban már 29 helyen működött az országban. A 150 taggal létesült első Debreceni Casino mellett 1841-ben jött létre a Polgári Casino, amelynek folyamatosan 300-nál több tagja volt, elnökük a Magyar Tudós Társaság

- debreceni tagjai közül Péczely kollégiumi professzor és Balásházy János. A két Casino 1848-ban egyesült. Goda Éva: A Debreceni Casino megalakulása és tevékenysége 1833 és 1849 között. *Debreceni Szemle*, 2001. 409–430.
- ⁶ Bényei, 2001. 77. A valóban komoly érdeklődésre jellemző, hogy a fokozott igénybevétel miatt a Casino könyvtárában, 1835-től már csak helyben volt használható e kéziratos mű.
- ⁷ Pesti Hírlap, 1842. szeptember 4.
- ⁸ Kertész Botond: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. *Protestáns Szemle*, 1997. 256–281.
- ⁹ Bényei Miklós: Kossuth Lajos Pesti Hírlapja és Debrecen. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XX*. Debrecen, 1993. 71–85. (A továbbiakban: Bényei, 1993.)
- ¹⁰ A levelezést közreadta Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth levelei a Csáthy családhoz 1836-ból. *Debreceni Képes Kalendárium*, 1948. 70–74. (A továbbiakban: DKK) és Bényei 2001, 83–84., aki a forrás elemzését is elvégezte.
- ¹¹ Bényei 2001, 83.
- ¹² L. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth Lajost díszpolgársággal, Deák Ferencet képviselőséggel tisztelte meg Debrecen városa 1848-ban. *DKK*, 1948. 45.
- ¹³ A református komponens megléte nemcsak az oktatás vagy a művelődés területén egyértelmű – a városi nyomdának például minden jelentős protestáns településen voltak bizományosai –, de kimutatható a céhes kapcsolatokban, sőt jó ideig meghatározta a legények vándorlásának állomáshelyeit is.
- ¹⁴ Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon*. Budapest, 1985. 179.
- ¹⁵ Rácz István (szerk.): *Debrecen története 1693–1849*. Debrecen, 1981. II. köt. 45. Egyház és város szoros kapcsolatát jelzi, hogy amint régi korokban a főbíró, úgy 1848-ban a polgármestert is szinte automatikusan választották meg az egyházközség világi vezetőjének. Lásd még: *Alföldi Hírlap*, 1848. július 26. – Az 1848 májusi tisztújításkor az addigi főbíró, Poroszlay Frigvest polgármesterré, főbíróul pedig Nagy Sándort választották. L. Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme*. 3. köt. Debrecen, 1871. 1000.
- ¹⁶ Az egyházi felhívásokat szükség esetén szószékről és a sajtóban is „Debrecen népéhez 's az alföld minden magyarjaihoz” címezték. Lásd például: *Alföldi Hírlap*, 1848. október 1. A nagy fordulatok idején (mint 1848 márciusában és novemberében, vagy 1849 júniusában) a szuperintendens Debrecenbe hívta közgyűlésre a Tiszántúl lelkészeit. L.: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (=TtREL) Egyházkerületi Jegyzőkönyv.
- ¹⁷ *TtREL Egyházkerületi Jegyzőkönyv*, 1847. évi 194. szám. 216.
- ¹⁸ Könyves Tóth Mihály és Szoboszlai Pap István 1848 tavaszán mondott beszédeinek (köztük a „Keresztény polgár szabadsága, egyenlősége, testvériessége” címűnek) nyomtatását először egyenként 6000 példányra tervezték, végül egyéni felajánlások révén a „Mi történt 's mit kell tennünk” című szónoklat összesen 16 ezer példányban jelent meg. Benda Kálmán – Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda*. Debrecen, 1961. 395. A nyomtatvány az országos vásár idején osztatott szét. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth Lajost díszpolgársággal, Deák Ferencet képviselőséggel tisztelte meg Debrecen városa 1848-ban. *DKK*, 1948. 47.
- ¹⁹ Bényei Miklós: Debrecen reformkori művelődéstörténetének néhány kérdése. In: *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve*, 1974. 192–193., 196–197.
- ²⁰ *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap* (A továbbiakban: PEIL) 1845. június 1. 523–528.
- ²¹ Gáborjáni Szabó Botond: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*. Debrecen, 1996. 308.
- ²² Uo. 217. Ehhez járult „az iskoláztható, de iskolát nélkülöző gyermekek özves száma”, azaz 18. 391.
- ²³ A tanítás és a szünidők aránya úgy volt szabályozva, hogy a vakáció 22 hetében, a három nagy egy-

házi ünnepen ígét hirdető legátusok, aratás és szüret után pedig adománygyűjtő szupplikánsok jár-
hassák be az országot.

- ²⁴ Részlet Kossuth Debrecen város közönségéhez intézett 1849. január 6-i keltezésű kiáltványából.
- ²⁵ Gáborjáni Szabó Botond: *A szabadság szent ígéi*. Debrecen, 1999. (A továbbiakban: G. Szabó, 1999.) 152–171. – Ezek az oldalakon 400 debreceni diák névsorát közlöm, akik honvédtisztként, újság-
íróként vagy minisztériumi tisztviselőként vettek részt a szabadságharcban.
- ²⁶ A székfoglaló beszédek havonkénti előadása nyilvánvalóan a közéleti felkészülést szolgálta. Bár a legkiválóbbak 1838-tól a Kisfaludi Társaság négy egymást követő pályázatát megnyerték, az Olva-
sótársaság, az Egyesület és az önképzőkör szereplőinek többsége a dolgok természetéből követke-
zően romantikus, olykor népdalszerű irodalmat próbálgató epigon volt, akiknek verseiben a hon-
szerelem, a magyar múlt, a szabadság, számlálhatatlan sokaságú „lyánykák”, bujdosó lengyel ifjak
témái jelentek meg, míg az értekezések között a francia forradalom, az örökválság és a polgári szer-
kezet történetjének átlagos színvonalú kifejtése volt a legjellemzőbb. *TiREL* II. 24. a. 1. Társadalmi
kérdésekben azonban nem ritkán meglepő tisztánlátásról tanúskodnak. Legjobbjaikban tudatosult
a felismerés: „nemzetünk életében a haza elfoglalása óta nincs criticusabb, nincs lényegesebb 's na-
gyobbyszerű időszak, mint a mai, mellyben mi élünk.” L.: Révész Imre: *Révész Imre élete*. 1826–
1881. Debrecen, 1926. 14.
- ²⁷ Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok*. Budapest, 1963. 390–435. és 464.
- ²⁸ Szabó István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa, Debrecen*. Debrecen, 1948. 482.
- ²⁹ G. Szabó, 1999. *Egyház és hatalom – egyház és közvélemény* című fejezetében.
- ³⁰ Kálvin: *Tanítás a keresztyén vallásra*. Budapest, 1991. 301.
- ³¹ *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, 1871. 66.
- ³² Szabó István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa, Debrecen*. Debrecen, 1948. 490.
- ³³ „Azon időkbén, midőn a német császár zsarnokai szívták a nemzet véréét ... felállott egy férfiú, és
a Tizának népe, a vitéz hajdúk őt körülserleglették.” Uo. 489.
- ³⁴ G. Szabó, 1999. Forrásgyűjtemény 26. Kossuth rendeletét közli a *Protestáns Egyházi s Iskolai Lap*
1848. december 10-i száma is.
- ³⁵ G. Szabó, 1999. A Forrásgyűjtemény 10., 11., 13., 15., 16., 17., 26., 29., 39., 40. számú darabja.
- ³⁶ Uo. 29.
- ³⁷ Varga Zoltán: *Szoboszlai Pap István élete és munkái*. Debrecen, 1934. 251.
- ³⁸ Zoványi Jenő egyháztörténész Szabó Dezső pamfletjei modorában azt is felrója, hogy Szoboszlai
Pap István püspökké választásakor „régí szokást” követve zokogott, „hírhedt aulikusként” mindig
„megjavult” a kellő időben, és a mindenkor hatalom kiszolgálásában – légyen az Habsburg vagy a
Habsburgok esküdt ellensége – „nem engedte magát soha senki által túlszárnyaltatni.” L. Zoványi
Jenő: *A Tizántúli Református Egyházkerület története*. Debrecen, 1939. 109–115.
- ³⁹ Fésős András véleményét l. *PEIL*, 1848. november 6. 1441–1444.
- ⁴⁰ Kónya József: Kossuth és Debrecen. In Szabó István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa, Debrecen*.
Debrecen, 1948. (A továbbiakban: Kónya, 1948.) 479.
- ⁴¹ *Alföldi Hírlap*, 1849. január 10. 11.
- ⁴² Kónya, 1948. 491.
- ⁴³ Uo. 490.
- ⁴⁴ Ezekben a hónapokban Debrecen népfölkelése volt a nemzetiségi atrocitásoktól rettegő Partium és
Felső-Tizántúli legfőbb reménye. Szabó István: A debreceni nép fölkelése a szabadságharcban.
In: *DKK*, 1928. 91. A közeli területekről rendszeresen kérték szorongatott polgári és katonai veze-
tők a népfölkelés segítségül küldését.
- ⁴⁵ Képviselő Ház Ülése, April 4-én (sic!) Debreczenben a ref. nagy templomban Almásy Pál elnökle-
te alatt. A magyar függetlenség első napja emlékeül. Jegyzőkönyv hitelesítése után, három ezer pél-

dányban díjmentesen kiosztani rendelte Debreczen város közgyűlése. TtREL Szabadságharci Gyűjtemény.

⁴⁶ Valójában ez is leegyszerűsítés, mint az 1950-es évek történészeinek monológjai a „pesti utca” hiányáról. A józan mérséklet legismertebb ellenpéldáját lásd: Szabó István: Népítélet Debreczenben 1849. június 30-án. *DKK*, 87–95.

⁴⁷ *Alföldi Hírlap*, 1849. április 17.

⁴⁸ *Közlöny*, 1849. április 15.

⁴⁹ Egy jellegzetes példa közlése: Gáborjáni Szabó Botond: A Tiszántúli Református Egyházkerület az 1848/49-es szabadságharcban. In: *A Debreceni Déri Múzeum 1994. évi évkönyve*. Debrecen, 1996. 123–124.

⁵⁰ Zsigmond Ferenc: *A Debreceni Kollégium és a magyar irodalom*. Debrecen, 1940. 17.

⁵¹ Így hangzik egy radikális reformkori példa, az *elnyomatoit jobbágyok miatyánkja a földes urak ellen*: „Tekints kegyelmesen hív könyörgésinkbe Miatyánk! A Te országodból magokat hazudják lenni: Oh fájdalom pedig azt sem tudják Ki vagy. Magyarok Istene! Ki tudsz kegyes lenni! E nemzetet kérünk, hogy ne hagyj bé menni A Mennyekbe!” Komlós Aladár: Vers a földesurak ellen a XIX. század elejéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. 285.

⁵² Ujvári Zoltán: A Debreceni Kollégium kisugárzása a néphagyományra. In: *Miscellanea*. I. Debrecen, 1995. 172.

⁵³ TtREL Szabadságharci Gyűjtemény.

⁵⁴ *Alföldi Hírlap*, 1848. október 1.

⁵⁵ Benda Kálmán – Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda*. Budapest, 1961. 403. és Pogány Péter: *A magyar ponyva rüköre*. Budapest, 1978. 284. Sárosi Gyula így számolt be a trónfosztás nagytemplomi hangulatáról: „Oly telisdetele vannak a karzatok, / hogy majd leszakadnak a szent boltozatok. / Némán függ felettük Rákóczi harangja, / mert Kossuthba szállt most annak minden hangja.”

⁵⁶ Ortutay Gyula: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. *Ethnographia*, 1952. 291.

⁵⁷ Uo. 283.

⁵⁸ Kónya, 1948. 502.

⁵⁹ Kónya, 1948. 504.

⁶⁰ Lásd a helyi napilapok augusztus 20-a utáni számait

⁶¹ *Vértesi Arnold* beszéde. Debreczen, 1892. szept. 20. 2.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

A SZABADKÖMŰVES KOSSUTH LAJOS

A szabadkőművesség kialakulása és története összefonódott a polgárság történetével, annak lényegével, törekvéseivel. A 18. században a feltörekvő polgárok hozták magukkal fogékonyságukat az új iránt, a munka, a szorgalom, a kultúra tiszteletét, a haladás, az emberség megbecsülésének vágyát. Polgárok fogalmazták meg a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavát, a polgárság írta zászlajára ezeket az eszméket. Ez a hármas jelszó lett egyben a szabadkőművesség célkitűzése is.

1717. június 24-én Londonban az akkor már működő páholyok közül négy a *Lúdhoz és rostélyhoz* címzett fogadóban tartott összejövetelt. Ekkor határozták el Anglia Nagypáholyának megalakítását. Ettől az eseménytől számítjuk az újkori szabadkőművesség kezdetét. A templomos és johannita lovagrendet elődjüknek tekintették, de közvetlenül a középkori építőcéhek hagyományait folytatták. Kőművesek lettek, *szabadkőművesek*.

1723-ig egy anglikán lelkész, bizonyos James Anderson megalkotta az összes szabadkőművesre nézve kötelező szabályrendszert, az úgynevezett *alkotmányt*. E szerint a szabadkőművesség filozofikus, emberbaráti és haladó intézmény. Minden embert egyenlőnek tekintenek. Valamennyien az emberiség érdekeinek előmozdítását tartják fő feladatuknak, s ezen belül a haza szolgálata minden szabadkőműves számára szent kötelesség. Az alkotmány megtiltja, hogy összejöveteleiken vallási vagy napi politikai kérdésekről szót ejtsenek.

Hazánkba északról: Lengyelországból és Csehországból jutott el a szabadkőművesség. 1749-ben Brassóban alakult meg az első magyarországi szabadkőműves páholy *A Három Oszlophoz* címen.

Tekintsük át Kossuth Lajos útját a szabadkőművességhez! Bizonyára eperjesi diákként ismerkedett meg a szabadkőművesség szellemével. Eperjes ugyanis már a 18. században szabadkőműves központként vált ismertté. „Az erényes szarmatához” elnevezésű lengyel nagypáholy védelme alatt¹ az oroszok elől oda menekült lengyelek alapították meg a később anyapáholyként² működő, „Az erényes utazóhoz” című páholyt. Az alapítók között magyarok is voltak. Az összejöveteleket az egyik tag, Fejérváry Gábor házában pincéjében tartották.³ Az eperjesi evangélikus líceum tantestületéből és a város néhány más jeleséből alakult a következő évszázadban Gömör János igazgató, majd Csengey Gusztáv

költő vezetésével a Thököly Imre-kör, majd páholy.⁴ Mint a protestáns iskolákban általában, itt is nyitott, felvilágosult szellem uralkodott.⁵

Ebben a szellemben nevelkedett az ifjú Kossuth Lajos is. Később az ugyancsak felvilágosult légkörtől áthatott sárospataki református jogakadémián nyert ösztönzést az amerikai politikai és társadalmi berendezkedés vizsgálatára.⁶ A felvilágosodás elveit így Kossuth nem a francia, hanem az amerikai példából ismerte meg. Tudjuk, Petőfi és a *Fiatal Magyarország* többi képviselője a francia forradalmak történetét és elveit tanulmányozta mohó érdeklődéssel. Kossuth az amerikai politikai és társadalmi rendszerrel ismerkedett. Ennek a rendszernek az alapja a szabadkőművesség. Az Emberi Jogok Nyilatkozatát a szabadkőművesek sajátjukként emlegetik. Ezt teljes joggal tehetik, hiszen Jefferson, a nyilatkozat megszövegezője is szabadkőműves volt. Az Amerikai Egyesült Államok első elnökét, George Washingtonot az amerikai szabadkőművesség egyben nagymestereként tisztelte. A későbbi elnökök jelentős része is szabadkőműves volt, általában az amerikai szabadkőművesség nagymestere. (Ez egyébként az angliai példa nyomán vált gyakorlattá. Angliában ugyanis hagyományosan a király viselte a nagymesteri címet.)

Kossuth olvasmányai közé tartozott Bölöni Farkas Sándor *Utazás Észak-Amerikában, 1835.* című könyve. Ebből tüzetesen megismerkedhetett az amerikai élettel. *Országgyűlési Tudósításait* már az újvilági demokratikus politikai rendszer ismeretében szerkesztette. Ismételten párhuzamot vont a két társadalmi és politikai rendszer között, és az amerikaiat követésre méltó példaképpen emlegette, mert a kor a köztársasági államformáé. Kossuth nem tartozott az Amerikai Egyesült Államok berendezkedésének feltétel nélkül hódoló, önállótlan politikusok közé. Felfigyelt rá, hogy Washington elvei még nem valósultak meg maradéktalanul. Tanulmányozta a nemzetiségi kérdés amerikai megoldását, és az ott bevezetett önkormányzati jogokat példaértékűnek tartotta Magyarország számára is. A múlt szomorú ellentmondásaként értékelte a rabszolgaság akkoriban még fennálló embertelen intézményét. Egyben ezt a fejlődés gátjaként említette – jogosan.

Az amerikai rendszer tanulmányozása során óhatatlanul megismerkedett a szabadkőművességgel. Rokonszenve hamarosan felé fordult. Ennek köszönhető, hogy már 1848-ban szándékában állott belépni az akkor alakulófélben lévő magyarországi, pesti szabadkőműves páholyba. Thoma M. Ágoston pesti könyv- és zeneműkereskedő, aki egy frankfurti útja során szabadkőművesi felvételt nyert Fürthben, összegyűjtötte a Pesten és Budán élő szabadkőműveseket, hogy páholyt alapítson itt is. Metternich bukása után erre lehetőség nyílt. A frankfurti eklektikai nagypáholytól kért tehát engedélyt, hogy a „Kossuth Lajos, a dicső fény hajnalához” című páholyt megalakítsa.⁷ Mire 1848. augusztus 24-én megérkezett az engedély, a páholy nevéből Kossuth Lajos nevé elhagyták – vagy azért, hogy a páholy tagságát alkotó, zömében német polgároknak kedvezzenek, vagy a politikamentesség érdekében, de feltehető az is, hogy Kossuth Lajos tiltotta meg nevének használatát.

Kossuth szeme előtt az amerikai szabadsághősök és elnökök példája is ott lebeghetett, amikor ezt a döntését meghozta. Nem rajta múlt, hogy belépése elmaradt, hiszen éppen

akkor érte nagyszabású ellenséges támadás a fővárost, amikorra a páholy ünnepélyes ülését meghirdették. A páholy ezért nem tudott tovább működni, és a szabadságharc idején több alkalom nem nyílt páholy alapítására. Lehetetlen észre nem vennünk az 1849. április 11-i magyar Függetlenségi Nyilatkozat és az amerikai 1786. július 4-i Függetlenségi Nyilatkozat hasonlóságát. Csak éppen az utóbbi évszázadokra megmaradt, győztesen. Mindezeket a párhuzamokat Kossuth amerikai útján meg is említette: a győztes forradalmat üdvözölte a legyőzött nevében.

Kossuth Lajosnak Amerikában nyílt először alkalm arra, hogy belépjen a szabadkőművesek közé. Az amerikai szabadkőművesség mindössze huszonhárom évvel azután vette kezdetét, hogy 1717-ben Londonban megalakult Anglia Nagypáholya.⁸ Ekkor, 1730-ban Anglia Nagypáholya ideiglenes nagymestereket nevezett ki néhány gyarmaton, ezzel megalakítva az Amerikai Egyesült Államok szabadkőművességét „elismert és törvényes” módon – ahogyan ezt a szabadkőművesek mondani szokták.

Néhány szabadkőműves kulcsszerepet vállalt Cincinnati alapításában és a szabadkőművességnek az újvilág ezen részén történő meghonosításában. Minthogy a legtöbben New Jerseyből jöttek, ezért a New Jersey-i Nagypáholytól kértek működési engedélyt. Ez megérkezett Cincinnatiba, és meg is tartották az első János-napi ünnepélyt 1794. december 27-én. 1795-re a taglétszám negyvenkettőre nőtt. Az új tagok is befolyásos, közismert személyek voltak.

1808. január 4-én Chillicothe-ban összegyűlt hat páholy, hogy megalapítsa Ohio állam nagypáholyát. Ferdinand Bodmann mint a helyi szabadkőművesség egyik oszlopát főmesterré választották. Ő lett a harmadik főmester Samuel Reed és Absalom Death után 1846-ban. Ezt a megbízatást 1848-ig látta el, majd egy év szünet után ismét ő lett a főmester 1850-től 1855-ig.

Ferdinand Bodmann 1801. július 16-án született a németországi Frankfurt közelében. A család 1822-ben költözött Cincinnatiba, és az ottani 133. számú páholynek 1845. június 12-én lett alapító tagja. 1845. november 27-én felügyelővé, majd 1846. november 26-án főmesterré választották. Mint láttuk, egy év szünettel ő látta el a főmesteri tisztséget a páholyban. Bodmann Cincinnati leggazdagabb emberének tartották a szivar- és dohányüzletben. Az alapító tagok közül ő élt a legtovább, 1874. július 29-én halt meg.

Kossuth Lajos amerikai, cincinnatibeli látogatása idején ez a Ferdinand Bodmann volt a 133. számú páholy főmestere. Kossuth mint a város egyik legtekintélyesebb polgárával ismerkedett meg vele. Aztán szót szó követett, és a beszéd a szabadkőművességre terelődött. A vendég kifejezte rokonszenvét a szabadkőművesség iránt. Bodmann elmondta, hogy a városban működik páholy. A beszélgetésnek írásos nyoma nem maradt, de tény, hogy Bodmann ajánlotta Kossuth Lajos felvételét a páholyba.

A páholy története leírja, hogy „Bodmann a legszélesebb értelemben a szabadság híve volt, és nagy elragadtatást érzett, amikor Kossuthot a városunkban üdvözölhettük. Magyarország volt elnöke annyira boldog és hálás volt Bodmann úr figyelmességéért, hogy mintegy viszonzásképpen, egyben emlékül az 1851-es boldog találkozásra Bodmann úr-

nak adta az elegáns selyemsálát, amelyet viselt, és amely némely fényképén is látható.” A találkozás éve valójában 1852 volt, ekkor töltötte be Bodmann a cincinnati páholy főmesteri tisztségét, és ő javasolta Kossuth felvételét a páholy számára.

A páholy tagjai szorgalmas, feltörekvő és gazdag polgárok voltak, valamennyien hívó protestánsok. Hangsúlyozták, hogy a Szentírás a szabadkőművességük alapja: erények, igazságosság és istenfélelem, a jó elősegítése a céljuk. Már a páholy névválasztása is erre vall. A szám a Zsoltárok könyvének 133. zsoltárára utal. Ennek fordítása Károli Gáspár szerint a következő:

„Az egyetértés ajánlása, Grádicsok éneke Dávidtól.

Ímé, mily jó és mily gyönyörűséges, a mikor együtt lakoznak az atyafiak!

Mint a drága olaj a fejen, a mely aláfolj a szakállon, az Áron szakállán; a mely lefoly köntöse prémjére;

Mint a Hermon harmatja, a mely leszáll Sion hegyeire. Csak oda küld áldást az Úr, és életet örökké!”

A soron következő 131. szám helyett a zsoltár mondanivalója miatt az alapító tagok egyöntetűen a 133. számot javasolták páholsorszámként. A felvetett *A Nyugat Városainak Királynője* név helyett ezért emellett döntöttek, hogy ez a zsoltár emlékeztesse a tagokat mindenkor az egységre, a harmóniára. Ez adja majd a páholy erejét. Meg is kérték első főmesterüket, Samuel Reedet,⁹ hogy vesse latba befolyását a kívánt páholyelnevezés elnyerése érdekében. A páholy jegyzőkönyve szerint imádkoztak is azért, hogy a 133. zsoltár szelleme tartsa össze a páholyt.

A következő főmester, Absalom Death¹⁰ idején adták át rendeltetésének az új páholyházat. Ebben az épületben, Ferdinand Bodmann főmestersége idején avatták fel Kossuth Lajost szabadkőművessé. Az esemény fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a páholy története két oldalt szentel a megörökítésére. Egyben Kossuth felvételi kérvényét is közli teljes terjedelmében kéziratban, képen, valamint nyomtatásban angolul. Így emlékezik tehát erről a történelmi eseményről a páholy története magyar fordításban:

„1852 februárjában a cincinnati páholyban a legszokatlanabb szabadkőművesi esemény ment végbe, ami a páholyra és általában a szabadkőművességre mély hatást gyakorolt. Február 10-én Kossuth Lajos, a magyar hazafi és kísérete megérkezett Cincinnatiba, és itt tartózkodott ugyanezen hónap 26-áig. Ezalatt az idő alatt Cincinnati lakosaitól a magyar függetlenség céljaira 15.000 dollárt gyűjtöttek.”

Rendkívüli összejövetelt hívtak egybe február 18-ra, és a következő kérvényt olvasták fel:¹¹

„A szabadkőművesek 133. sz. cincinnati páholya érdemes főmesterének, felügyelőinek és testvéreinek.

Alulírottak alázatos kérelme azt bizonyítja, hogy miután hosszú idő óta kedvező véleménye volt az Önök ősi intézményéről, vágyódik arra, hogy mint tag felvéttessék, ha erre érdemesnek találhatik.

Mivel száműzött a szabadság ügye miatt, nincs állandó lakóhelye: most Cincinnatiban tartózkodik; kora 49 ½ év, foglalkozása visszaszerezni hazájának, Magyarországnak nemzeti függetlenségét, és más nemzetekkel együttműködve megteremteni a polgári és választás szabadságot Európában.

Kossuth Lajos

Ajánlják: Augustus William Beyse tv., F. Bodmann tv.
Cincinnati 1852. február 18.”

Kossuth kíséretének néhány tagjától is érkezeti kérvény: gróf Bethlen Gergely szárnysegéd, Nagy A. Péter, Kossuth titkára, Hajnik Pál, a Magyar Alap kincstárosa és dr. Utosy (Strasser) Gyula, Kossuth orvosa is kérte felvételét. – Az összes kérvényt sürgősséggel vizsgálták. Valamennyit kedvezően bírálták el, és mindegyik kérvényezőt a következő napon inasfokba történő felvételre javasolták.

1852. február 19-én „Louis »Lajos« Kossuthot” és négy társát inasfokba felvették. A következő napon, február 20-én legényfokba avatták őket. Kossuth testvért ekkor már mesterfokba emelték. A következő napon, február 21-én Kossuth négy társát mesterfokba avatták. Ugyanezen az estén visszaadták a felvételi díjukat, engedélyezték számukra, hogy tagságukat megszüntessék a cincinnati páholyban, és elbocsátó levéllel látták el őket. Ekként rövidke négy nap alatt az öt „szabadság bajnok” kérvényét elbírálták, jóváhagyták, felvették őket, felavatták a magasabb fokba, és a cincinnati páholyból elbocsátó levelet kaptak.

1852. február 26-án a cincinnati páholy szabályos közleménye szerint Kossuth Lajos testvért a páholy tiszteletbeli tagjává választották. (1894-ben bekövetkezett haláláig ő volt a cincinnati páholy egyetlen tiszteletbeli tagja. 1955. március 17-ig senkit sem választottak erre a megtisztelő címre.)

Kossuth Lajost a város hölgylakói is megkülönböztetett tisztelettel vették körül. Erre vall a neki ajándékba adott, díszes szabadkőművesi kötény, amelyet őelőtte csak a nagy francia szabadsághős, Lafayette kapott Cincinnatiban. A Magyar Országos Levéltárban megtalálható George L. Febiger idősebb felügyelő levele Kossuth Lajoshoz ebben az ügyben.¹² Ennek magyar fordítása a következő:

„Kossuth Lajos kormányzó úrnak

Városunk két hölgylakosa, akik az 1825-ös évben abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy készítettek és odaajándékoztak nemzetünk vendégének, Lafayette tábornoknak egy szabadkőművesi kötényt, amelyben meglátogatta ennek a városnak a páholyát, kérik, hogy megtiszteltetésképpen Ön is fogadjon el egy hasonlót mint a jelleme iránti megbecsülés és a testvériség iránti tisztelet jelét, amelynek reméljük, Ön az egyik legkedesebb dísze lesz.

Testvérien az Ön

George L. Febigerje
Cincinnati 133. számú páholy”

Vizsgáljuk meg, miként került sor Kossuth Lajos felvételére a jelzett időpontban éppen Cincinnati városában! Az Egyesült Államok más városaiban legfeljebb két-három napot töltött, Cincinnatiiban azonban 1852. február 9-től 26-ig, tehát két hétig tartózkodott. Itt lakott egy már régebben kivándorolt társa: Utasy (Strasser) Gyula orvos. Itt volt tehát rá alkalma, ideje, hogy megismerkedjék a város tekintélyes polgáraival, akik egyben a szabadkőműves páholy tagjai, vezetői is voltak, és arra, hogy eleget tegyen a felvételi formáságoknak. Hogy ezek csakugyan formáságok lehettek Kossuth és társai esetében, arra bizonyították a gyorsított eljárás.

Az Egyesült Államokban sohasem volt annyira „titkos” a szabadkőművesség, mint Európa sok államában, köztük Magyarországon is. A szabadkőműves rendezvények gyakran nyilvános felvonulással végződnek. Ezeken a szabadkőművesi jelképeket is viselik. Ez a szokás összefügghet azzal a kezdettel, hogy a függetlenségi harc legmegbecsültebb vezetői álltak az amerikai szabadkőművesség élére.

Természetes, hogy Kossuth Lajos rövid Cincinnatiiban töltött napjai során a város vezetőivel kötött ismeretség folytán egyben a helyi szabadkőműves páholy vezetőivel is barátságra lépett. Annyira – mint láttuk –, hogy maga a főmester, Ferdinand Bodmann ajánlotta felvételre.¹³

A szabadkőművesi szokásoknak megfelelően Kossuth felvételi kérelmét megtárgyalták, és miután kedvező volt a döntés, egyhangúan rendkívüli sürgősséget szavaztak meg, majd másnap szertartásszerűen felvették a páholyba Kossuthot és társait. Általában csak hosszú idő elteltével avatják legénnyé, majd ismét sok idő után mesterré a felvett tagokat. Kossuthal ismét kivételt tettek: a következő napon felavatták legény-, majd mestertfokba, február 26-án pedig a páholy tiszteletbeli tagjává választották.

Ismét Balassa József fordításában idézem a páholy jegyzőkönyvének ide vonatkozó részét:

„133. sz. Cincinnatii páholy 1852. február 18.

A Páholy rendkívüli munkája, melyet a főmester testvér összehívott, miután kellő módon értesítette a testvéreket.

Jelenlévő tisztviselők:

F. Bodmann, főmester

G. F. Febiger, I. felügyelő

Chas. Bodman, II. felügyelő

J. A. Willson, titkár

J. Ernst, I. dékán

J. B. Covert, templomőr

A testvéreknek és látogatóknak nagy száma van jelen.

A mestermunka az őszi szokások szerint nyitott meg. A főmester előadja, hogy a munka tárgya Kossuth Lajos és mások felvételi kérelmének elintézése. Bemutatta Kossuth Lajosnak alábbi felvételi kérelmét, aki 49 és fél éves, jelenleg Cincinnatiiban tartózkodik, száműzött Magyarországból.

Ajánlói: Augustus William Beyse és F. Bodman testvérek. Mellékelve 20 dollár, a szokásos díj. A kérvényt tárgyalásra átvette és felolvasta. A kérvényre egyhangúlag kimondták a sürgősséget, és kiadták a következő bizottságnak: Thos. Salter, G. L. Febiger és Jacob Ernst.

Még a következő kérvények érkeztek, és ezekre is egyhangú szavazattal kimondták a sürgősséget:

Gróf Bethlen Gergely ezredes, 38 éves, lakik Cincinnatiban, foglalkozása: Kossuth kíséretének tagja.

Nagy A. Péter, 32 éves, foglalkozása: Kossuth titkára, lakik Cincinnatiban.

Hajnik Pál, 44 éves, lakik Cincinnatiban, foglalkozása: a Magyar Alap kincstárosa.

Dr. Utasy (Strasser) Gyula, 42 éves, foglalkozása: Kossuth orvosa, lakik Cincinnatiban.

Ajánlók: A. W. Beyse, F. Bodman. Mellékelve mindegyikért a szokásos 20 dollár díj. Ezeket is kiadták ugyanannak a bizottságnak. A bizottság, amelynek az említett kérvényeket kiadták, kedvezően ajánlotta mindegyik kérvényt. Egyhangúlag elfogadták, hogy golyóznak¹⁴ a jelöltekre. Ezután a főmester a következő kérvényezőket törvényesen megválasztottnak jelentette ki, hogy ebben a páholyban az inasfokba felvehetők, úm.:

Kossuth Lajos

Gróf Bethlen Gergely

Nagy A. Péter

Hajnik Pál

Dr. Utasy (Strasser) Gyula

Ezután a főmester meghívta a város, továbbá Covington és Newport páholyainak tisztviselőit és testvéreit, hogy legyenek jelen a megszavazott jelöltek felavatásánál. Miután több testvér és látogató felszólalt a szövetség érdekében, és más tárgy nem volt, a munkát bezárta avval a kijelentéssel, hogy holnap, 19-én, este 6 órakor ismét találkoznak.

Hitelesítve február 26-án, 1852.

J. A. Willson titkár, F. Bodman főmester”

A felvételi munka jegyzőkönyve:

„Február 19-én tartott folytatólagos munkánkon a titkár testvérek és látogatók oly nagy számáról emlékezik meg, amilyen még sohasem jött össze ebben a teremben. A jelöltek felvették inasfokba. Másnap, a második folytatólagos munkán elnyerték a legényfokot, és ugyanezen a munkán Kossuth Lajost mesterfokba emelték. A harmadik folytatólagos munkán, február 21-én a többieket is a harmadik fokba emelték, és mindnyájan, köztük Kossuth kormányzó is, visszakapták a 20 dollár díjat, amelyet kérvényükhöz csatoltak. Engedélyt kaptak arra, hogy kilépjenek a páholyból, és mindegyik megkapta az elbocsátást és a mesterokmányt.

A február 26-án tartott munkán Kossuth Lajos egyhangú határozattal a páholy tisztletbeli tagjává választatott, és megbízták a titkárt, hogy közölje vele a páholy határozatát.”

A páholyjegyzőkönyvön kívül – az esemény fontosságára való tekintettel – megemlé-

kezett a *The Masonic Review* 1852. májusi száma (VII. k. 3. sz.) is a magyar szabadsághősök felvételéről.¹⁵ Ezt a folyóiratot tisztán üzleti alapon szerkesztették, tehát nem a cincinnatibeli szabadkőművesség lapja volt. A folyóirat az egész Amerikai Egyesült Államokban nagyon népszerű volt a szabadkőművesek körében.¹⁶ Ez a népszerű folyóirat 1852. májusi számában megismétli a jegyzőkönyvből már idézett események leírását, majd megemlíti azt is, hogy „[Kossuth] kíséretéből hárman megkapták később a káptalanfokot is,¹⁷ de vezérüket megakadályozta ebben az idő hiánya.” A cikk azt is idézi, hogy Kossuth Lajos felvételi kérelmében foglalkozásaként ezt jelölte meg: „visszaállítani hazájának, Magyarországnak nemzeti függetlenségét és más nemzetekkel együttműködve megteremteni a polgári és vallásszabadságot Európában.” A következőket fűzi hozzá: „Ez nagyon érdekes részlet a száműzött kormányzó kérelmében, és hivatkozni fognak rá még a jövőben az ő dicsőséges missziója haladásával és sikerével kapcsolatban. A szabadság minden hívével együtt teljes sikert kívánunk nekik, hogy visszaszerezze hazájának függetlenségét.”

Ebből a cikkből nemcsak az tűnik ki, hogy a helyiség zsúfolásig megtelt Kossuth Lajos és társai felvétele alkalmából, hanem számszerű adatot is közöl a cikk írója: „A páholy helyisége Kossuth felvétele alkalmából zsúfolva volt, legalább ötszáz testvér volt jelen.” Megemlíti, hogy Kossuth kíséretéből csak négyet vettek fel ekkor a szabadkőművesek közé. Később, március elsején dr. Spacsek Lajost is felvették Indianapolisban. Pulszky Ferenc, aki a magyar szabadkőművesség újjáalakulásakor a nagypáholy egyik megteremtője és hosszú ideig nagymestere volt, ekkor még nem lépett be, hanem csak 1863-ban, Turinban lett szabadkőműves.

Miután Kossuthot a páholyimesteri magasfokba emelték, tiltakozások ébredtek a különféle szabadkőművesi bíróságok körében amiatt, hogy adományozhatók-e a fokok egy politikai száműzöttnek, aki ebbe az országba alkalmi látogatásra érkezett. A legélénkebb tiltakozás Michigan nagykáptalanjától érkezett. Ezt a *Masonic Review* szerkesztője, Cornelius Moore válaszolta meg. Moore a *Review* 1953. júniusi számában így ír: „Bár ezek a jó testvérek felrótták, hogy az ohioi páholy áthágta a Nagypáholy törvényeit, amelyeknek engedelmességgel tartozik, mi nem emelhetünk ellenvetést, mert ez volt az igaz véleményünk. Kossuthot az elnyomás ellen tanúsított hazafias ellenállása miatt visszautasítani túlságosan nagy elvárás lett volna az amerikai szabadkőművesektől.” Nyilvánvaló, hogy Moore testvér tévedett, amikor azt mondta, hogy „a Nagymester megfeddte a páholyt”, hiszen e sorok krónikása mind a cincinnati páholy, mind a Nagypáholy iratai között kimerítő kutatásokat végzett, és sehol sem talált semmit, ami ezt az állítást igazolná.

Azt, hogy másfél évszázada az amerikai nép éppen úgy tisztelte a hőst, mint mi manapság, a *Gazette* (most *Kereskedelmi Tribün*) és Graves *Cincinnati története* részletei bizonyítják Kossuth Cincinnatiban tett látogatásáról szóló rövid leírásában.

„Amikor a vonat begördült a Hatodik utca pályaudvarára, Kossuthot húszezer embernyi tömeg üdvözölte. Órák óta várták. A vonat megérkezését ágyú üdvözlése jelentette be, amelyet fergeteges éljenzés kísért. Az állomáson Mr. Taylor polgármester tartott ün-

nepi beszédet, amelyt a kitűnő látogató megválaszolt. A menet a Hatodik utcán haladt Guthrie kapitány lovasokból álló csapatának vezetésével. (...) Kossuth nyitott, négy gyönyörű lóval húzott kocsin ült. A kocsin vele volt Taylor polgármester és Hosdly bíró, a rendezőbizottság elnöke. (...) A menet alatt Kossuth szálegyenesen állt a kocsijában, fedetlen fővel üdvözölve az éljenző tömeget és szép hölgyeket, akik zsebkendőjükkel integettek minden ajtóból, ablakból és erkélyről. A haladáshoz teljes erőre volt szüksége. A nép követelésére Kossuth megjelent a [Burnet House szálloda] délkeleti erkélyén, de csak ennyit tudott mondani: »Uraim, nem tudok beszélni, nincs hangom.« Erre odalent kiáltozás kezdődött: világítsák meg, hogy látható legyen. Ezt teljesítették, és amint Kossuth nemes alakja a fenséges nép előtt kirajzolódott, olyan kiáltás hangzott a lent álló tömegből, mintha maga Ferenc József osztrák császár érkezett volna.»

Kossuth beteg volt, de különböző szervezetek küldöttségeit hívták meg a Burnet House-ba, hogy tiszteletüket tegyék nála. A hivatalos fogadás csütörtökön, február 12-én történt a piactéri udvaron, a legkitűnőbb gyűlésen, amely valaha összejött a városban. Az üdvözlőbeszédet Caleb Smith tisztelendő angolul és Cas Remelin tisztelendő német nyelven mondta. Harmincezernyi tömeg volt jelen, és Kossuth olyan üdvözlőbeszédet mondott, amely a napilapokban két hasábot foglalt el. Cincinnatiabeli tartózkodása során szónoklat tartására kérték fel mindenféle szervezetben. Ezeregyszáz ember fizetett egy dollárt, hogy hallja a beszédét a Nixon-teremben. Ugyanazon a napon beszédet mondott a Walnut utcai Turner-teremben a német lakosság számára másfél órán keresztül. Mindezen gyűléseken Kossuthot ezernél több dollár értékű csekkel ajándékozták meg. Egyik napon a tizenöt éven aluli ifjak, az iskolaszék, a Francia Társaság és Mr. Heron iskolája diákjainak küldöttségét fogadta. Mindegyik adományt nyújtott át neki. Egy másik napon éppen Mr. Faris stúdiójában ült, hogy gyorsfényképet készítsen, amikor izraeliták küldöttsége jelent meg, és számos magyar társulat köszöntötte. Tizenkilencedikén ezer hölgyet fogadott a Burnet House-ban, ahol Mr. Telford üdvözlőbeszédét hallgatta meg. Cincinnatii egyházi személyiségei meglátogatták, és előttük is beszédet mondott. A nagy bankettet február 21-én rendezték a Burnet House-ban, szombat éjjel. Négyszázötven ember fizetett öt dollárt a vacsoráért. Az étterem közepén egy teljes életnagyságú Washington-képet függesztettek fel, Jacksonnal jobbról és Kossuthal balról. Az asztalt a Kossuthot a fogságból hozó Mississipp-i gőzös másolata díszítette, egy másik figura Kossuthot mintázta, amint Ausztria koronáját lábai alá tapossa. Tasso együttese kellemes zenét szolgáltatott. A köszöntők száma tizenhárom volt. Az üdvözlőbeszéd így szólt: „Itt, a Nyugat mélységes vadonában, ebben a százötvenezer lakosú városban, ahonnan az első amerikai polgári mozgalom kiindult, személyes oknál fogva és fogságából való kiszabadulása miatt üdvözljük Kossuth Lajost, az európai önkormányzat hősét.” Ezek a fogadások folytatódtak egészen Kossuth február 24-én történt elutazásáig, amikor a nép hatalmas gyülekezete foglalta el a Hatodik utcai vasútállomást, és Kossuthot ismét bemutatta Bellamy Storer tisztelendő, majd hosszú beszédet mondott.

Kossuth látogatásának megvolt a humoros oldala is. Az áruházak és ablakaik tele voltak Kossuth-kalappal és magyar kalappal, és a nép, férfiak és nők egyaránt vásárolták ezt a

sajátságos, leszorító nélküli fejfedőt. Egymást követték a viták arról, hogy Kossuth hogyan viseli. Kossuth maga nem akarta ezt a talmi és költséges külsőséget. A Cincinnati legelső harminc polgárából álló rendezőbizottság mind az érdeklődés homlokterében akart lenni, de maguk sem kívánták ezt ezen az áron. A vita azon tört ki, hogy ki utazék „a város vendégével” egy kocsin az ünnepi bevonulás alkalmából. Minden egyes csoport külön beszédet mondott, és az volt az eredmény, hogy Kossuthnak üdvözlőbeszédet kellett mondania „Cincinnati nagy népéhez” egy banketten, egy másikat ismét a Nixon-teremben, majd a „hölgyeknek” és az „északi németeknek”, azután a „déli németeknek”, „általában a divatos közönséghez”, „általában az alsóbb osztályokhoz” és hasonlóképpen Covington lakóihoz (ez Cincinnati egy külvárosa a Kentucky folyó partján).

Egy másik humoros eset a Burnet House számlájával esett meg. Kossuth és kíséretének megvendégelésével kapcsolatosan a tételek a következők:

„1852. február 23. Cincinnati Városi Tanácsa A. B. Colemanhoz, Burnet House

Kossuth tábornok ellátására	314.00 dollár
Fogadószoza 43. és 44.	100.00 dollár
Fűtés a szobákban	84.00 dollár
Mosás	67.38 dollár
Orvosságok	27.50 dollár
Különleges ételek és ételek a szobában	94.00 dollár
Pezsgők és sherry borok	51.00 dollár
Fürdők	14.25 dollár
Szivarok	51.65 dollár
Postázás és bélyegek	36.85 dollár
Különböző dolgok a bárban	67.95 dollár
Ale és barnasör	46.15 dollár
Írószerek	13.50 dollár
Cukrászda	33.00 dollár
Kocsibérlés	22.50 dollár
Expressz felár	2.50 dollár
Borbély számlája	144.10 dollár
Gázvilágítás	15.00 dollár
15. sz. magán fogadószoza	25.00 dollár
97. sz. hivatalként	28.00 dollár
Összesen	1.303.73 dollár”

Sok vitát kavart ez a számla a tanácsban. Sokan elleneztek, amit iktattak, és sokféle kérés érkezett a kifizetésre. Több hónapig tartó perpatvar után, amely erről a valóban kellemetlen tárgyról szólt, a számlát kifizették, és az ügy lezárult.

A korabeli szabaddkőműves sajtó megemlékezett Kossuth Lajos és társai felvételéről. Méghozzá nem egyértelműen magasztalóan. Egyesek megütköztek azon, hogy egy kül-

földi politikust felvettek a szabadkőművesek szövetségébe. A *The Masonic Review* 1853. júniusi számában írja, hogy Michigan és Észak-Karolina államok nagykáptalanjai megütözköztek azon, hogy Cincinnatiban Kossuthot felvették szabadkőművesnek, és ennek a felvételüknek hangot is adtak. Erről a nézetéről tudomást szerzett W. B. Hubbard nagymester is, és jelentést tétetett magának a felvétel előzményeiről és lefolyásáról.¹⁸ Az idézett lap hosszabb cikkben tárgyalta ezt a kérdést, és visszautasította a felvétel ellenzőinek kifogásait.

Voltaképpen attól féltek, hogy belekeverednek a politikába. Ugyanis a szabadkőművesség egyik alapelve a politikamentesség. A szabadságért, az ország függetlenségéért és a polgári és vallásszabadság visszaállításáért folytatott küzdelem egész Európában azonban nem tartozik a napi politika szabadkőművesek számára megengedhetetlen területébe!

Miután Kossuthot és társait felvették a szabadkőművesek közé, ettől fogva meglátogathatták a szabadkőművesi páholyokat azokban a városokban, amelyekben tartózkodtak. Így még szélesebb köröket nyerhettek meg a magyar ügy számára. Indianapolisban február 28-án meglátogatták a 23. számú Centre Lodge páholyt. Erről a látogatásról a páholy jegyzőkönyve így emlékezik meg: „Ezen az estén Kossuth Lajos testvér, a nagy magyar hazafi meglátogatta a páholyt. Kíséretében volt Bethlen Gergely, Hajnik Pál és Nagy Péter, mindannyian szabadkőművesek, és jelen volt Abraham II. Myers mesterré avatásán.”

Fogadtatása alkalmával a főmester, A. M. Hunt testvér a következő szavakat intézte a száműzött kormányzóhoz és kíséretéhez: „Testvéreim, üdvözljük Önöket közöttünk. Elődeink arra tanítottak bennünket, hogy a szabadkőművesség egyesít minden országhoz, szektához és meggyőződéshez tartozó embereket, és igaz barátságot teremt azok között, akik egyébként mindig távol maradtak volna egymástól: és noha kijelentjük, hogy mi mindnyájan óhajtottuk, hogy Isten sietesse az Önök nemes misszióját, és felszabadítsák hazájukat, arra nem is gondoltunk, hogy ilyen hamar testvéreknek nevezhetjük Önöket a mi páholyunkban, és hogy itt ajánlhatjuk fel Önöknek barátságunkat és megbecsülésünket.

Szívünket dagasztotta a lelkesedés, midőn hallottuk, hogy Önök legyőzték a szabadság ellenségeit a Duna partján, úgy éreztük, mintha egy új nemzet született volna, amellyel mi közel rokonok vagyunk, úgy éreztük, hogy Magyarország ugyanazt teszi, amit a mi elődeink tettek, midőn látták, hogy a zsarnokok megfosztják őket jogaiktól, midőn hallottuk, hogy Ausztria zászlai porba dőltek és az Önök országának földjét az őt védelmező hazafiak vére keresztelte meg. Szabad és boldog országot látunk a jövőben, olyan országot, amelyet az Isten képére alkotott emberek akarnak felállítani és büszkeséggel rámutatni mint élő bizonyítékára annak, hogy ez a nép képes az önkormányzásra. Midőn hallottuk, hogy a zsarnok Magyarországra küldi légióit, szívünk reszketett az Önök szabadságáért, de mégis reméltük, hogy a harcban nem az erősebb fog győzni. De amit az orosz fegyverek nem tudtak elérni, az árulás elvégezte, és a Gondviselés, testvéreim, amelyben mi hívően bízunk, megengedte, hogy Magyarország ismét Ausztria szolgája legyen, mialatt Önök menedékhelyet találtak a vendégszerető törököknél. A mi érzésünk Önök-

kel volt és az Önök hazájával azokban a kétségbeesett napokban, és mégis azt mondjuk, hogy sem az ég, sem a föld, sem a tenger, sem mindaz, ami bennük van, nem változtathatja a rosszat jóvá. És amíg ez a változás meg nem történik, minden amerikai ünnepelesen vallja, hogy Magyarországnak megvan a joga a szabadsághoz.

Midőn Ön partraszállott, Kossuth testvér, mi éreztük, hogy úgy fogadjuk Önt, amint az megilleti az Ön kiváló jellemét, a nagy és jó embert, de még inkább éreztük, hogy megtiszteljük azokat az elveket, amelyeknek Ön megtestesítője, a polgári és vallásszabadság elveit, amelyek el vannak vetve az Ön honfitársainak szívében, és amelyeket Isten kellő időben bő aratásra fog juttatni egy szabad kormányban, hogy leverjék a zsarnokokat.

És most, testvéreim, még egyszer üdvözlöm Önöket ebben a páholyban, amely a barátságának és az erőnek van szentelve. Önök felé nyújtom jobbjomat a testvéri üdvözlés jeléül a páholy és az itt összegyűlt testvérek nevében. Üdvözljük Önt, Kossuth testvér, mint egyikét azoknak, akiben hasonlóságot látunk a mi Washingtonunkhoz. Ő is szabaddkőműves volt, és vele együtt a mi ifjú köztársaságunk hadseregének mindegyik hadvezére.”

Erre Kossuth kormányzó így válaszolt:

„Érdemes Főmester testvér! Nagy öröm nekem és barátainknak, hogy ilyen meleg üdvözléssel fogadnak minket. Nagy hálával tartozunk a testvéreknek és Önnek a rokonérzés kifejezéséért. A szabadkőműves testvéri szövetség célja, hogy megjavítsa az emberiség helyzetét, és nagyon örülünk, hogy olyan sok testvérnek az érdeklődését tudjuk megnyerni, mint amennyit itt magunk körül látunk. A szövetség nagy régiségén kívül, amely őt értékesé teszi minden jó szabadkőműves előtt, az ő kitűnő elvei és magas erkölcsi tanítása arra bírja a szövetség minden tagját, hogy kellőképp értékelje jóakarató céljait és hasznos munkáját. Egy olyan ember számára, mint én vagyok, akinek nincs hazája, sem otthona, akinek élete és védelme az idegenek vendégszeretetétől függ, nagyon nagy kárpótlás minden szenvedésért, hogy körül vagyok véve szabadkőműves testvérekkel. Még egyszer, ismételten mély hálámat fejezem ki Önnek, Főmester testvér, és őszinte köszönetem minden egyes jelenlevő testvérnek.” Ez a beszéd Kossuth útjának leírása szerint¹⁹ 1852. március 2-án hangzott el. Mindössze egyetlen napot töltött Indianapolisban.

1852. március 1-jén a páholy jegyzőkönyve szerint dr. Szpaczch Lajos orvost, Kossuth honfitársát és barátját tagjukká választották, és a három fokba felemelték a Központi Páholyban, majd ugyanazon az estén elbocsátó levéllel látták el, hogy hazatérve valamilyen európai páholyba beléphessen. A március elsejei jegyzőkönyv nem jelzi, hogy Kossuth testvér jelen lett volna ezen az alkalmon.

A szabadkőművesek anyagi támogatást is biztosítottak Kossuth mozgalmához. Erről ír Hajnik Pál barátjának, az akkor Párizsban tartózkodó, ugyancsak szabadkőműves Nemeskéri Kiss Miklósnak²⁰ 1852. március 5-én a Kentucky államban lévő Louisville-ből:

„A broker masonok erősen dolgoznak részünkre, egy ilyen broker itt helyben bankár lévén 10.000 dollár erejéig vett át hung. loan bonds [magyar kölcsön] célja lévén azokat agens [ügynök] által eladatta. Én csak szegény kormányzónkat sajnálom... a mason-

ryval [szabadkőművességgel] nagyon ki van, eddigelé még minden helyen meglátogatta a páholyokat. Brother K. St. Louisban fogja a chapter x en campaiant a Knights Templar x. [káptalan területi] parancsnoka felvenni. Bethlen, Nagy én szinte ott avattassunk fel az encampentben [Templomos Lovagok rend]. St. Louisban alkalmasint Pulszky is mason lesz, úgy látszik szinte resteli, hogy még nem az." (Pulszky azonban csak később, Torinóban lépett be a szabadkőművességbe.) Úgy látszik, hogy ez a magas fokba történő felvétel csak terv maradt, mert nincsen nyoma a magas fokok nyilvántartásában, Washingtonban Kossuth felvételének.

A massachusettsi nagypáholy meghívására verte útját Bostonba. 1852. május 3-án látogatott el az ott működő szabadkőművesi páholyba. Olyan lelkesen fogadták Bostonban – mint ezt a korabeli amerikai sajtó leírta –, mint ahogyan annak idején Amiens-i Pétert, amikor a keresztes háborúra tüzelte a népet. Kossuthot ismételten Washingtonhoz hasonlították: „Magyarország Washingtonjá”-nak nevezték. Selyemből készült halványkék szalagokat viseltek Washington és Kossuth arcképével, „Welcome Kossuth” körirattal Kossuth arcképe körül.

A bostoni páholyban Randall lelkész vezette az összejövetelt mint nagymester, aki így üdvözölte Kossuthot: „Szeretett testvér! Végtelenül örvendek, hogy a nagyon becsült testvért e templom falai között láthatom, és hogy a testvéri láncz nevében, mint annak ez idő szerinti elnöke, a massachusettsi állam Nagypáholyában – mint amely a legrégebb és egyszersmind a szülője a szabadkőművességnek a földteke ezen az oldalán – üdvözölhetem. Másoknak más helyeken kötelességük volt Önt úgy fogadni, mint a népszabadság elvének ékesen szóló védelmezőjét és felkent apostolát, mint saját forrón szeretett, de elnyomott hazája függetlenségének igazi bajnokát üdvözölni; de nekünk az a különös szerencse jutott osztályrészül, hogy Önt e drága néven: »testvér« üdvözölhetjük, s kinnyújthatjuk azt a kezét, a mely épen olyan közel van a szívhez, midőn ugyanazt a diadal és dicsőség napjaiban a jók és nagyok üdvözlétére felemeljük.

Mint emberek sem lehetünk közönyösek embertársaink szükségjei és sérelmei iránt. Mint amerikai polgárok, mélyen rokonszenvezünk – és valameddig méltók vagyunk arra a nemes névre, kell is rokonszenveznünk – a föld ama nemzeteivel, kik amaz isteni jogért küzdenek, mellyel a mindenható már akkor ajándékozta meg az embert, a mikor a saját képére teremtette. Jóllehet, intézményünk elvei kizárják az egyházi és politikai kérdések tárgyalását, jóllehet éber figyelemmel zárjuk be szentélyünk ajtaját, minden olyasmi előtt, ami nem tartozik intézetünkhöz, mivel ez kivetkőzötténe jellegéből, gyengítene befolyását, elválasztaná a testvért a testvértől, összetörné a testvéries egység arany lánczát – s akadályozná a jótékonyság gyakorlásában – a mely pedig főelve és célja társaságunknak: mindazonáltal mint szabadkőművesek a legnagyobb rokonszenvenvel viseltetünk a korszellem ama csudálatos mozgalmi iránt, a melyek a föld népeinek boldogságát és előhaladását eszközölhetik.

Legyen meggyőződve a kedves testvér, hogy mi nem voltunk közönyös szemlélői annak a nagyszerű küzdelemnek, a melyben való részvételre az isteni gondviselés a magyar nemzetet is kijelölte, hogy abban oly tevékeny szerepet játsszék. Mi rokonszenveztünk

Önnel és nemzetével ama percz óta, a mint az Ön nevének hangja és ügyének híre part-jainkhoz ért; s az a rokonszenv és tisztelet, a mely az erényt és hazafiságot megilleti, még inkább fokozódott, a midőn ahhoz a testvéri szeretet érzülete is járult.

Engedje meg, híres testvér, hogy gratuláljunk Önnel a szabadkőművesi szövetségbe való belépéséért; e társaságba, mely humánus eredeténél fogva a legrégebb és a legelterjedtebb, gratulálok e társaságba való belépéséért, a mely míg egyfelől oly emlékezetes régiségeiért, másfelől oly tiszteletre méltó környezetében, emelkedett szellemű céljaiban s áldásos és jótékony munkásságú eredményeiben. Örülök e társaságába való belépéséért; e társaságába, melynek tagjai vannak a világ minden részében vallásfelekezeti és politikai pártkülönbség nélkül. Miután Ön egy ilyen ősrégi és tiszteletet parancsoló családnak tagjává lett, annak jótéteményei és örömeiben való részesülésre őszintén üdvözöljük.

Az isteni gondviselés úgy látta jónak, hogy Ön egy nagyon szigorú iskola-tanítótól nyersen oktatást – és pedig egy igen szűk iskola-szobában – Budavár falai között [utalás Kosuth fogságára, mialatt az angol Bibliából és Shakespeare műveiből az angol nyelvet megtanulta], hogy ott tanulja meg azt a nyelvet, mely közvetítője legyen az Ön ékes szótának, mellyel az angolszász fajt lázba hozta, de az Új-világ derült, mosolygó ege alatt Ön egy más nyelvet tanult meg szerető testvérek vezetése alatt, egy olyan nyelvet, mely nem szorítkozik csak egy nemzetre, vagy a földtekének csak egyik részére, mely olyan útlevelet állít ki, a melyet a zsarnokságnak semmiféle rendelete meg nem semmisíthet; egy olyan nyelvet, a mely míg egyfelől a szemhez és fülhöz beszél, ugyanakkor egyenesen a szívhez hatol és megnyitja a szeretet forrását; felébreszti a lelkiismeretet – ha alszik – barátot szólít és biztosít, a midőn arra szükség van. Ez a nyelv; a szabadkőművesség nyelve.

Üdvözlöm Önt, hogy tagja lett egy olyan társaságnak, mely az erkölcsiséget testvéri szeretetet, jótékonyág gyakorlását és az igazságot vallja első alapelvéül, s azokat hirdeti; mely az Istenben való hitet, a halhatatlanság reményét s az egyetemes emberiség iránti szeretetet ápolja; melynek erkölcsi tanai az Isten örök ígéjéből vannak merítve; melynek feladata segíteni a gyámoltalant, felemelni az elesetteket, vigasztalni a szerencsétlent; melynek alapszabályai: a szeretet, hűség, engedelmesség, kötelességteljesítés: Isten, önmagunk, hazánk és embertársaink iránt.

Üdvözlöm Önt, hogy tagja lett egy olyan társaságnak, mely karjait a barát nélküli idegen nyaka köré fonja, s érezteti vele, hogy az idegenek között édes otthonra talált; legyen üdvözölve, hogy tagja lett egy olyan testületnek, mely pártfogásába veszi az árvát és özvegyet; testvérként bánik el azzal, kinek támaszra és segélyre van szüksége. Jóllehet ez a társaság nem ismer el semmiféle vallásos hitformát, s nem enged meg vallási vitatkozást gyülekezetében, de azért mégis oly elveken nyugszik, a melyek minden igaz vallásnak az alapját képezik, és ámbár a politikai vitatkozásoknak helyet nem ad, de azért a valódi szabadság eszméjét kebelében ápolja az által, hogy az emberiség természetes egyenlőségét, közös kötelességét és közös rendeltetését hirdeti.

A szabadkőművesi intézmény mindig ott virágozott legjobban, hol az általános értelmiség világa leginkább el volt terjedve, és a hol a polgári szabadság napja a legmelegebb

ben süttött. A szabadkőművesi intézmény sehol se virágzott annyira, mint Angliában; s a polgári és vallásszabadság elveit sehol sem értik jobban és nem élvezik bővebb mértékben, mint ezekben az országokban, és sehol sincs értelmesebb s boldogabb nép, mint itten. Másfelől sehol se részesült oly szigorú üldözésben a szabadkőművesség, mint azoknál a nemzeteknél, a hol a zsarnokság vaskeze nehezedett a lealázott nép nyakára. A szabadkőművesség mindig abban az arányban virágzott valamely nemzetnél, a mely arányban ki volt fejlődve értelmi műveltsége, valláserkölcse és szabadelvű kormánya. És ez nem a miatt van, mintha a szabadkőművesség tulajdonképeni alkotmányában, lényegében benne foglaltatik az, a mi a valódi szabadságnak élete s minden vallásnak a forrása.

A szabadkőművességnek nagy világossága: Isten örök ígéje! Ez mindig tárva áll az ol-tárán. Ez a biztosítéka minden valódi szabadságnak; forrása és fenntartója minden előhaladásnak. Ez olyan világosság, mely az azt követő népet az értelmi függetlenségnek olyan dicső magaslatára emeli, a melyről semmiféle zsarnoki kéz le nem ütheti. Épen azért mindazok a despoták, kik hatalmukat a nép tudatlanságára és babonájára alapítják, természetes ellenségei a szabadkőművesi intézménynek, s mindig azok is fognak lenni. Igen, mert hiszen jól tudják és tudhatják, hogy az nyitva áll mindenki előtt, ki arra érde-mes, még udvaronczaikat sem véve ki, a kik láthatnák, hogy semmi sem történik az ál-lam biztonsága ellen, nem! Nem a titokszerűség az, a mitől ők félnek. Ők nem mernek tagjai lenni olyan társulatnak, a mely az egyenlőséget hirdeti, s legfőbb parancsnak az Isten ígétjét tekinti. Ezek a zsarnokok nem a sötétségtől félnek, hanem az értelem fényétől, a felvilágosodástól, nem a szabadkőművesség kabalistikus jelvényeitől rettegnek, hanem alattvalóik felvilágosodásától és műveltségétől. Nagy félelemben vannak ott, a hol nincs mitől félniök.

Innen van, hogy századokon át a szabadkőművesi intézményt törvényen kívül helyezték Európa több nemzeténél. Portugáliában a múlt század végén egy pápai bulla eretnekeknek nyilvánította a szabadkőműveseket, és az inquizíció borzalmaival ijesztették, a kit e szövetség tagjának gondolták. Spanyolországban 1737-ben, 1740-ben és 1751-ben halálos büntetést, sőt bitófán való kivégzést szabtak a testvérekre. Midőn 1807-ben a francia csapatok bevonultak Spanyolországba, a páholyok újból összejöhettek Bonaparte József ótalma alatt, ki Nagymester volt Franciaországban. A Nagypáholy épen abban a terem-ben tartotta összejövetelét, amelyet azelőtt halálos ellenségük az inquizíció tagjai foglal-tak el. A Bonaparte dinasztia bukása után újból üldözték a szabadkőműveseket. Sőt, azt mondták, hogy 1827-ben két testvért Granadában ki is végeztek. Ausztriában alig ösmer-rik a szabadkőműveséget. Oroszországban 1786-ban Pétervárott és Moszkvában alapí-tottak páholyokat Sándor czár uralkodása alatt, ki 1803-ban maga is szabadkőműves lett, de Miklós cár idejében a szabadkőművesség fényére mély sötétség borult, s az uralkodik most is. Magyarországon is 1785-ben több páholy volt. Hogy milyen lehet a helyzete a szövetségünknek abban az országban, a mely színtere volt közelebbről amaz óriási küz-delemnek, melyre a világ legmélyebb érdeklődéssel tekintett, azt megítélni nem tudom.

De hagyjuk most e sötét képet, s forduljunk a mi intézményünkhöz, s annak a szabad-kőművességhez való viszonyához Amerikában, a hol a szabadság a nép öröksége. Még

nálunk is azt az ellenvetést hozták fel, hogy a szabadkőművesség elvei összeférhetetlenek a nép jogával és károsok a népszabadságra. Van-e jobb felelet ez ellenvetésre, mint az, hogy az a dicső szellem, a mely függetlenségünket biztosította – a szabadkőművesi szellem volt? Van-e erősebb érv az ellenvetés ellen, mint az a tény, hogy azt a tollat, a mely a függetlenségi nyilatkozatot írta – egy szabadkőműves testvér keze tartotta – hogy az 56 aláíró közül 52 szabadkőműves volt? S hogy a legjelesebb vitézeink többnyire mind szabadkőművesi testvérek voltak? Méltán kérdezhetjük, ki fogta fel jobban, vagy szerette forróbban a polgári szabadság elveit e hazafias kis seregnél, mely életét, vagyonát áldozta fel annak megvédelmezésére? Ők megmutatták, hogy a szabadkőművesi erények s polgári kötelességek szépen kiegyenlítik egymást.

Ha arra az arany urnára tekintek, a mely Washington szabadkőműves testvérnek hajfürtjét tartalmazza (ajándékozva a nagypáholyinak Lady Washington által, s mely az én örözetemre van bízva, mint ez idő szerinti Nagymesterre), azok a fürtök arra emlékeztetnek, a ki »első volt a háborúban, első a békében és első polgártársai szívében« – a kihez csak proximo longo inter vallo [tiszteletteljes tartózkodással] – közeledhetünk; a kit a haza atyjának szeretnek nevezni az amerikaiak; mégis viselte, mint tanonc a szabadkőművesség jelvényeit a szabadságharcz kitörésekor, s azután is, mikor hazájának éppen olyan Diktátora volt, mint Julius Césár Rómának, akkor is büszkén hordozta az egyenlőség, szabadság és testvériség emblémáját s vezette a kalapácsot, mint Nagymester.

Most Warren tábornok képét szemlélem [a teremben ki volt függesztve], ki 1775. június 17-én vérét ontotta a szabadságért s 5 évig volt Nagymester. Ilyen katonákkal a csatatéren s olyan bölccsel a tanácsban, mint Franklin Benjámín, ki »erepuit Celo fulmen sceptrumque tyrannis«. [Kiragadta az égből a kardot s a zsarnokok kezéből a villámot.] Biztosított a mi szabadságunk az isteni gondviselés vezérlő oltalma alatt, mely az igaz ügyet sohasem hagyja elveszni. Mivel a felhozott jeleseink mind szabadkőművesek voltak, a mire mi büszkék is vagyunk, ez azt igazolja, hogy szabadkőművesség és szabadság szépen megférnek egymás mellett s testvériesen dolgozhatunk együtt.

A francziák azt hiszik, hogy ők találták fel a testvériség, szabadság és egyenlőség eszméit. Meg volt az már régen a szabadkőművesi intézményben s még pedig oly betűkkel írva fel, a melyeket egy jakobinus sem törölhet ki. Nálunk is üldöztetett a szabadkőművesség még pedig e teremben – a Faneuil Hallban – Bunkerhill [itt esett el Warren tábornok] szomszédságában; de csak addig tartott a máglya lángja, míg a fa hamuvá égett. S csak arra szolgált, hogy tisztítsa a levegőt. Üdvözlöm újból a jeles testvért, s ezennel bemutatom a többi testvéreknek.”

Kossuth rögtönzött válaszát, amely háromnegyed órát tartott, csak kivonatossan jegyezték fel. Ennyi maradt belőle: „Kora ifjúságom óta megvolt bennem a törekvés, érzelmeim és vallásos hajlamaim alapján, hogy keressem az igazságot, és ha megtaláltam és megláttam, kövessem teljes hittel életemnek egész hátralevő részében. Éreztem, hogy a Mindenható iránti kötelességem, hogy kövessem ezt az irányt, és az ő vezetésére bíztam magam. Azok a jóakaró érzelmek és érdeklődés, amellyel a szövetség az én sorsom iránt viseltetik, alkalmat nyújtott nekem, hogy belépjek ebbe az intézménybe, amelyet az em-

beriség legfelségesebb elvei és a történelem nagy nevei díszítenek. Áldott gondolat! Megérdemli, hogy örökre bevésődjön az emlékezetbe. Mert a mi intézményünk alapelvei nem ellenkeznek a szabadság és emberiesség alapelveivel, hanem az én véleményem szerint arra törekszenek, hogy előmozdítsák és erősítsék a közösség jólétét, amint Ön erre ékeszóó beszédében a mai estén megtanított bennünket. És, Nagymester testvérem, be kell vallanom, hogy én ezt a csarnokot szívemben és elmémben új kincsekkel gazdagodva hagyom el, amelyeket az ön bölcsessége juttatott nekem a történelmi visszaemlékezésekben azokra az országokra, ahol a szabadkőművesség jelleméhez méltó teret nyert, de fájdalommal kell megvallanom, hogy megalázást és elnyomást kell szenvednie más tartományokban. Bárhol alapították meg és fejlesztették, ha egyszer gyökeret eresztett, bármennyire akadályozták is virágzását, mégis meggyökeresedett. Ami az én hazámat illeti, az osztrák ház tagjai uralkodtak hazámban szabad választásunk következtében három évszázadon keresztül, és csak II. Józsefnek volt az a híre, hogy szabadkőműves, és hogy előmozdítja a szövetséget. Akkor a szabadkőművesség virágzott Magyarországon, de azóta megszüntették. Ön említést tett az egyik alapelvről, Nagymester testvér, a testvéri szeretetről; de erről megfeledkeztek a mi zsarnokaink. Minden eltűnt, mint egy álom, és nem vert mély gyökeret nemzetem talaján. Az erőszak keze kitépte. Kevés, nagyon kevés páholy van Magyarországon, amennyire én tudom, alig három.²¹ Midőn kormányzóvá választottak, tudom, hogy az az idő tele volt veszéllyel, tele harcokkal és nem olyanokkal, amelyek az embereket képessé teszik arra, hogy elősegítsék intézményünket.

Nagymester testvér! Jól tudom, hogy a politikának nincs helye e falak között. Testvéri szeretet, jótékonyág és igazság a szövetség alapelvei, de az én szegény porbasújtott hazám végzete figyelmet érdemel minden szívben. Mert ha van joga egy embernek elnyomni embertársát, akkor a szabadkőművesség megszűnne létezni. Egész természetünk megkívánja, hogy függetlenek legyünk és noha a mi intézményünkben vannak misztériumok, merem mondani, hogy a misztériumok csak azoknak az értelmét vakítják meg, akik nem értik meg őket, – én amióta beléptem a szövetségbe, még erősebben érzem elhatározásomat, hogy hűségesen szolgáljak hazámnak és mindig arra akarok törekedni, hogy jó szívvel és kézzel cselekedjek, amelyet megerősítettek új fogadalmak és szent kötelekek; – olyan kötelekek, amelyek nagyobb hatalmat, képességet adnak, hogy gyakoroljam a testvéri szeretet és igazság nagy elveit. A hazafiasság nem elégedhetik meg azal, hogy csak a szabadkőműves kötelekeit teljesíti, mert az Önök forradalmának sok nagy embere nemcsak mint ember, hanem mint hű szabadkőműves küzdött a szabadságért. Nemcsak mint szabadkőművesek, hanem mint hazafiak is mentek a harctérre, hogy meghaljanak hazájukért. Az, akinek arcképe most itt van előttem, aki egyszer ennek a Nagypáholynak nagymesteri székét foglalta el, és aki vérét ontotta az Önök függetlenségéért vívott első csatájában, így emelkedett a halhatatlanságba; és ugyanezt tette sok testvér az Önök vezérei és kiváló emberei közül ebben a sikeres harcban.

Nagymester testvér! Nagy tiszteletnek tekintem, hogy az Önök szövetségének tagja lehetek. Hálás szívvel köszönöm, hogy a mai estén olyan értékes oktatást adott nekem e nemes intézmény természetéről és benső kapcsolatáról a szabadsággal és az ember igazi

jogaival. Ezek meggyőző bizonyítékai annak, hogy kötelességemet teljesítettem, midőn a testvéri szövetség tagja lettem. A szabadkőművesség sohasem virágzott ott, ahol az országon zsarnokság uralkodott. A történelem, az élet könyve azt mutatja, hogy a polgári szabadság alapjának benne kell lennie egy olyan intézményben, melynek célja, hogy javítsa a társadalmi viszonyokat és emelje az ember méltóságát. Ez elhervad az abszolutizmus keze alatt. Ezek nem élhetnek együtt. Bocsássák meg nekem, ha a vészjelet adom meg szerencsétlen hazám érdekében, amely most olyan rettenetesen szenved. Az ő érdekében járok, mint egy alázatos koldus, hogy kérjem Istent és az embereket, tegyenek érdekében valamit, és hogy érvényre juttassák azt a nagy elvet, amely nélkül még a szabadkőművesség sem létezhetik.

Az én életem tele volt viszontagságokkal. A nagy szerencsétlenségek felemelik és meg-nemesítik az ember elméjét. Én szeretem hazámat. Hogy segítsek az ő baján, ez az én életemnek nagy feladata. Hogy rokonérzést ébresszek a világban ő iránta, alázatosan meghajtom magam minden ember előtt, akinek szívében emberi érzés van, és különösen a testvér előtt, aki mint szabadkőműves ismeri a szabadság értékét, és tud érezni a letipott Magyarország iránt. Legyenek meggyőződve, hogy akármi lesz a szabadkőművesség sorsa a kontinentális Európa más országaiban, Oroszországban sohasem fog felkelni a nap. Én minden osztályhoz fordulok. Fordulok a mai kor nemes hajlamú ifjaihoz ebben az országban, hogy érezzenek rokonszenvet szerencsétlen hazám iránt, ahol a zsarnok arra törekedett, hogy megszüntesse a törvényeket, még a törvények árnyékát is. Ott is van ég és levegő és víz, de ha meg akarom találni a napfényt ott, ahol legjobban fénylik és süt a szabadság útjára, el kell jönnöm Amerikába. A kontinentális Európában a fény csak egy bizonyos határig terjed, és nem tovább. A csillagok, tudjuk, gömbölyűek, és nem négy-szögletesek. Mozgásuk körkörös és egyenletes, de eltűnnek szemünk elől, ha felhők borítják az eget. Így van Európa szabadságával is, ahol sötétség veszi körül. Mindazok, akik most keleten szenvednek az elnyomás alatt, reménnyel néznek a nyugati világ szabad intézményei felé, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy noha ez az ország nyugatra van Európától, keletre van Ázsiától, és ettől a keleti fénytől hajnalodhatik abban a sötét országban.

De be kell fejeznem beszédemet. Egyike vagyok a legszerényebb testvéreknek Önök között, száműzött egy távoli országból; de az Önök jóságát, nagyszerű vendégszeretetét és ezt a nagy figyelmet, amellyel az Önök hatalmas országának polgárai elhalmoztak, nem az én érdememnek tulajdonítom, hanem a nagylelkű szimpátiának népem szenvedései iránt. Nagymester testvér! Testvéreim! Még egyszer köszönöm jóságuknak kitüntető jeleit. Legyenek meggyőződve, hogy életemnek fő célja és törekvése lesz, hogy méltó legyek a szabadkőműves névre, és hogy teljesítsem azokat a kötelességeket, amelyek az Önök nemes intézményének minden tagját kötelezik tehetségének és társadalmi helyzetének megfelelően.”

Hajnik Pál ezen a napon, tehát 1852. május 4-én írt apró betűvel barátjának, a Párizsban tartózkodó, ugyancsak szabadkőműves Nemeskéri Kiss Miklósnak látogatásukról a bostoni nagypáholyban.²² „Pompás beszédet csapott nekik a kormányzó, mely igen ked-

ves benyomást tett [az előző napon, Bunkers Hillen]. Este valami a masonic grand lodge-ban [szabadkőműves nagypáholyban] volt, ott is nagy ceremóniával fogadták, és válaszul a grandmasternek [nagymesternek] egy ¾ óráig tartó dictiót [beszédet] mondott ex tempore [rögtönözve], nagyon megtapsolták.”

„1852. április 21-én Newarkban a St. John-páholy különleges összejevetelt hívott össze, hogy az ékesenszóló és neves magyart, Kossuth Lajost üdvözölje” – írja a páholy jegyzőkönyve.²³ „Ez volt a legnagyobb gyűlés, amelyik valaha is összejött a Szent János-páholy termében, amelyen a Rend ötszáztizennyolc tagja volt jelen. Kossuth testvért illő szabadkőművesi formában fogadták, és Frederick W. Ricord főmester megfelelő és alkalmas üdvözlettel fogadta, amelyre érzelmes választ kapott. Amikor Kossuth távozni készült, 100 dollárral ajándékozták meg, a jelen levő testvérek ajándékából. Ogden testvér rövid rokonszenvező megjegyzéseket tett, amelyre Kossuth testvér azoknak a brilliáns beszédeknek egyikével válaszolt, amelyekért annyira ünneplik.”

Kossuth Lajos visszatért Európába, és semmiféle hitelt érdemlő adat nem volt arra, hogy itt is részt vett volna a szabadkőművesség életében. Nemrég azonban kezembe került a torinói Ausonia páholy története. Ebben említik a tagok között Kossuth Lajost és Türr Istvánt.²⁴ A páholy tagjainak szabadkőművesi tevékenységéről rövid ismertetések olvashatók, Kossuth Lajosról a következőket találjuk:²⁵ „Kossuth Lajos (1802–1894) magyar hazafi és politikus. A torinói Ausonia páholy tagja 1860-tól. 1852. február 20-án lett szabadkőműves mester *Ohio* állam *Cincinnati* városában.”

A páholy fennállásának félévszázados ünnepén büszkeséggel emlékeztek meg arról, hogy tagja volt Kossuth Lajos és Türr István. Magyar fordításban: „...és emlékezhetünk, hogy testvéri tevékenységet fejtett ki oszlopai között Türr tábornok és Kossuth Lajos.”

Riccardo Gervasio *Storia aneddotica descrittiva di Torino a zonzo per le vie della città* című könyvének 132. oldalán megemlékezés található azokról az emlékművekről, amelyeket a jeles szabadkőművesek részére állított az olasz szabadkőművesség. Köztük szerepel Kossuth Lajos neve is. Magyar fordításban: „a magyar menekült, Kossuth Lajos [Dankó szobrászművész], aki a Via dei Mille 22-ben lakott 1859-től haláláig, 1894-ig.”

Amedeo Clivio – Albina Malerba²⁶ a következőképpen emlékezik meg Kossuth Lajosról:²⁷ „Kossuth Lajos (Cegléd, Magyarország, 1802 – Torino, 1894) Magyar politikus, köztársaságpárti, nemes családból származó ügyvéd. Az Ausztriától szenvedő Magyarország függetlenségi forradalmának vezére volt. Száműzetésbe kényszerült. Mazzini barátja volt. Torinóban telepedett le, ahol vendégszeretetre talált.” (Nyilvánvaló tévedés, hogy a szülőhelyként Ceglédet jelölték meg Monok helyett).

Véletlenül bukkantam rá egy iratra a Magyar Országos Levéltár anyagában. Az Olasz Nagy Orientstől a Magyar Nagypáholyhoz érkezett. Torinóból keltezték 1863. január 1-én. Filippo Cordova nagymester, Govcan I. helyettes nagymester, Buscalioni II. helyettes nagymester, Piazza levéltáros és Gallo titkár intézte a Magyarországi Nagy Orienshez. Az olasz nyelvű levél hivatkozik az olasz és a magyar szabadkőművesség hagyományos jó kapcsolatára, majd örömmel üdvözli a Dráva, Tisza és Duna között szépen fejlődő magyar szabadkőművességet. Egyben megragadja az alkalmat arra, hogy gratuláljon Türr testvér-

nek tényleges nagymesterré választása alkalmából, és Kossuth testvérnek a rend tiszteletbeli nagymesterévé történő megválasztása alkalmából.²⁸ Lehetséges, hogy az irat csak tréfás szándékkal készült, minthogy semmiféle egyéb hiteles adat nincsen arra, hogy Kossuth valóban betöltötte volna a tiszteletbeli nagymester feladatkörét.

2003. nyarán azonban Rómában, a szabadkőműves könyvtár levéltárában megtaláltam az Ausonia páholy jegyzőkönyvének kéziratos másolatát, benne az idézetekkel. Eszerint Türr István nagymesterségével és Kossuth Lajos tiszteletbeli nagymesterségével 1863-ban megalakult Magyarország Nagy Oriense. Az Itália Szabadkőművessége Nagy Oriensének Közölnye (*Bolletín del Grande Oriente della Massoneria in Italia*) is közli ezt a tényt, s Luigi Pola Friz több cikkében is megemlíti.²⁹ A római Risorgimento Múzeum levéltárában található, Giuseppe Manzinihoz és Luigi Frapollihoz írt leveleit Kossuth több alkalommal fejezte be szabadkőműves formulákkal: „fraternally” (1855. május 23.), „salut, et fraternité” (1853. május 12.), „fratellement” (1852. szeptember 18., 1852. szeptember 25.), „votre frère et ami” (1853. szeptember 19.), „Salut, estime, et fraternité” (1855. május 23.). Mivel itáliai tartózkodásának első éveiben még nem tudott jól olaszul, ezért franciául, angolul vagy németül írt. Későbbi évekből nem található Kossuthlevél a Risorgimento levéltárában.

Az evangélikus Kossuth Lajos más protestáns templom hiányában Torinóban a szabadkőművességgel kapcsolatot tartó valdens templomot látogatta. Henry Appia (1861–1901) valdens lelkész búcsúztatta 1894. március 28-án.³⁰ Appia Genfben kiadott életrajzában olvashatunk Kossuth haláláról és temetéséről. Temetési prédikációjában a következőket mondta: „Kérjük, hogy ezen a fontos és nehéz úton az Úr vezessen. Szolgálatunk során kerülni fogunk minden politikai méltatást és dicshimnuszt. A Zsidókhöz írt levél 11. fejezetének alapján, amely a hazájukat kereső emberekről szól, meg fogjuk mutatni, hogy a hazaszeretet és a hazáért vállalt száműzetés nagyá tesz az embert. Van azonban még ennél is fontosabb: az örök haza szeretete.” A temetésről így emlékezett meg a lelkész: „Torinói templomunk sohasem látott még hasonló látványosságot. Káprázatos volt a díszítés. Magyar diákok állnak őrséget nemzeti gyászruhában, nagy tollas selyem- és bársonysztrahánban jelentek meg a Magyarország és Erdély összes vidékéről érkező küldöttségek. Budapest polgármestere³¹ és az országgyűlés tagjai gazdagon díszített öltözékben vettek részt a szertatáson. A menet legelején egy 1848-as öreg magyar veterán haladt,³² kezében palmaágat tartott, hosszú, fehér haja a vállaira omlott.”

Kossuth Lajost páholya, a 133. számú cincinnati páholy és az amerikai szabadkőművesek életében és halála után is testvérüknek tartották. Tiszteletére bélyeget adtak ki „A szabadság bajnokai” című sorozatban. Emlékét megőrizték a páholy jegyzőkönyvében, szóbeli és írásos megemlékezéseken, szobor avatásával. Páholyneveikben többször is felhasználták a nagy szabadsághős nevét. Jelenleg is van Kossuthról elnevezett páholy New Yorkban a szabadkőművesség rokon szervezetében, az Old Fellows-ban. A magyar szabadkőművesek is számon tartották „Kossuth apánk” szabadkőműves tagságát. Születéséről, haláláról rendszeresen megemlékeztek, szóban és írásban, páholyokat neveztek el róla. A szabadkőművesek Kossuth-kultuszának vizsgálata külön tanulmányt igényel.

Jegyzetek

- ¹ Abafi Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest, 1993. (A továbbiakban: Abafi, 1993.) 31.
- ² Az a páholy, amelyik megalapította a szóban forgó páholyt, amelyiket „leánypáholyoknak” neveznek.
- ³ Abafi, 1993. 32. „E ház pincéjében még ma is látható külön szoba, m. e. 3 méter hosszú és széles, kockás márvány-padlóval, falai kékre festve s a világtájjakkal jelölve. E szobában, melyhez külön lépcső vezet, a hagyomány szerint titkos gyűlések tartattak.”
- ⁴ Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Páholyneveink 2000-ig*. Budapest, 2001. Uő: Az eperjesi Thököly Imre-páholy története. In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és orvoslás történetéből*. Budapest, 1996. 185–188.
- ⁵ A nyíregyházi evangélikus gimnáziumban a Szabolcs-páholy, a soproni Evangélikus Líceumban a Széchenyi-páholy, a békéscsabai Evangélikus Gimnáziumban a Béke páholy, a pápai református gimnáziumban a Kölcsey-páholy, a zilahi Wesselényi-kollégiumban a Wesselényi-kör, a debreceni református kollégiumban a Haladás és a Kőrösi Csoma Sándor-páholy működött, stb.
- ⁶ Szabad György: Kossuth on the political system of the USA. In: *Studia Historica Academica Scientiarum Hungaricae*, 1979.
- ⁷ Abafi, 1993. 431–432.
- ⁸ The History of Walnut Hills – Cincinnati Lodge No 485. In: *The History of Cincinnati Lodge F&A. M.* 1956.
- ⁹ Páholytörténet: Penn Yan, New York, 1979. szeptember 16. – 1870. december 27. Samuel Reed, révész, majd zöldségkereskedő, festő, üveges, kereskedő.
- ¹⁰ Páholytörténet: Franklin, Ohio, 1804–1856. szeptember 15. Absalom Death, iskolai tanító, a baptista egyház egyik megszervezője a városban.
- ¹¹ Dr. Balassa József fordítása. Az eredeti angol szöveg a következő:
„To the Worshipful Master, Wardens and Brethren of Cincinnati Lodge No 133. Of free and accepted Masons. The petition of the subscriber respectfully sheweth that having long entertained a favorable opinion of your ancient institution, he is desirous of being admitted a member thereof if found worthy.
Being an exile for liberty’s sake, he has no place of fixed residence, is now staying at Cincinnati: his age is 49 ½ years, his occupation is to restore his native land, Hungary to its national independence, and to achieve by community of action with other nations, civil and religious liberty in Europe.
Louis Kossuth
Recommended by bro Augustus William Beyse By Bob Fr. Bodmann
Cincinnati Febr. 18th 1852.”
- ¹² Magyar Országos Levéltár (= MOL) Kossuth Lajos iratai. R 90. J. 1681. Febigernek a páholyban betöltött tisztsége a Páholytörténetből tűnik ki.
Az eredeti angol szöveg a következő:
„Gvr Kossuth
Seur
Two ladies of our city – in the year 1825 had the honor of making and presenting to our »nations Guest« General Lafayette a Masonic apron in which to visit the Lodges of this city – beg that you would like honor them by accepting a similar token of the esteem for your character and respect for the honored fraternity, of which we all trust you will become one of the brightest ornaments.
Fraternally yours
George L. Febiger
Cincinnati Lodge No 133.
Cincinnati, 1852. February 21st”

¹³ „Gróf Bethlen Gergely 48-as honvédezeres 1814-ben született. A szabadságharcban Bemhez csatlakozott, később a honvédség főparancsnoka lett. 1849-ben elfogták, 1850-ben szabadon bocsátották. Londonban csatlakozott Kossuth kíséretéhez. Később Olaszországban katonai szolgálatba lépett és II. Viktor Emánuel tábornokká nevezte ki. A kiegyezés után, 1867-ben visszatért Magyarországra. 1867. december 3-án meghalt. Hajnik Pál 1848-as országgyűlési képviselő és a rendőrség parancsnoka volt. Angliában csatlakozott Kossuthhoz, a Hungarian Fund (Magyar Alap) pénztárosa volt. 1864-ben halt meg. Nagy A. Péter Angliában csatlakozott Kossuthhoz, és egész amerikai tartózkodása alatt mint titkár működött mellette.” Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK) Kézirat-tára, Csécsy Fond 163. 38. doboz.

Gróf Bethlen Gergelyről Bóna Gábor részletesebben ír: „Honvédezeres, 1810. Abafája (Torda m., Erdély) – 1867. XII. 23. Kolozsvár. Középbirtokos, főnemesi származású, magyar. Jogot végez. Néhány évig hivatalnok az erdélyi udvari kancelláriánál. Gazdálkodó. 1848. augusztus 23-ától alszázados, a »Kossuth-huszárok« egyik szervezője. November 1-től őrnagy, osztályparancsnok az előbbiből alakuló 15. huszárezredben, 1849. február 2-től alezredes ugyanítt, egyben dandárnok az erdélyi hadtestben. Április 8-án 3. osztályú, május 9-én 2. osztályú katonai érdemjellel tüntetik ki. Júniustól az erdélyi hadsereg lovasságának főparancsnoka. Világosnál teszi le a fegyvert. Emigrál, 1859-től ezredes, 1860-tól tábornok a szerb királyi hadseregben. 1862-ben nyugdíjazták. 1866-ban a poroszországi magyar légió tagja. 1867-ben hazatér.”

¹⁴ Belső használatú kifejezés a szótöbbséggel történő választásra, szavazásra.

¹⁵ OSZK Kézirattár Csécsy Fond 163. 58. doboz

¹⁶ Uo.

¹⁷ Magas szabadkőművesi ismeretekkel rendelkezők csoportja.

¹⁸ OSZK Kézirattár Csécsy Fond 163. 58. doboz.

¹⁹ Uo.

²⁰ Hadtörténeti Levéltár (=HL) Pers. 86. 593. l.

²¹ Már Balassa József is megjegyzi, hogy vagy Kossuth tévedett, vagy a beszéd lejegyzése téves, mert 1852-ben egyetlen páholy sem volt Magyarországon.

²² HL Pers. 86. 59. l.

²³ Charles G Hund: Historical memorial delivered before St. John's lodge No 1. F&A Newark, No 1. Wednesday evening April 8. 1909. 19–20.

²⁴ Az Ausonia páholy története: *La Loggia Madre Ausonia nell Oriente di Torino. La sua storia del 1859 al 1997*. 8. edizione Bigino 1998. 35. Fanno poi parte delle Loggia Ausonia fra gli altri Filippo delfin Pietro Gerde esule del 1821 Pietro Buscalioni La Loggia Ausonia ed il primo generale Orlando d'Italia sedente in Torino.

²⁵ Giordano Gamberini: *Mille Volti di Massoni*. Roma, 1975. (*Ezer szabadkőműves*. Utalás Garibaldi csapatára.)

²⁶ *Bogino! Chi era costui? Figure e momenti della civiltà Piemontese nello stradario di Torino*. 1978. 100. (Bogino: Ki volt ő? A piemonti kultúra alakjai és pillanatai a torinói utcákon.)

²⁷ Riccardo Gervasio: *Storia aneddotica descrittiva di Torino – A zozzo per le vie della città*. (Torinói vidám történetek – Barangolás a város utcáin.)

²⁸ A levél eredeti szövege:

Il Grande Oriente d'Italia

Al Grande Oriente Ungarico

Valle di Torino, 27 del mese, 1863 V: L:

Udita la relazione del G.M. aggiunto Buscalioni; Considerando che l'alleanza delle due Massoneria italiana ed ungherese consolida sempre piu la fratellanza politica delle due Nazioni, Augurandosi che in breve la Massoneria ungarica possa sciogliere il volo ed intuonare il cantico dei FF: Redenti sulle avite sponde della Drava della Theiss e del Danubio; Il G. O. d'Italia e lieto di ospitare sotto

il libero suo vessillo la nascente Massoneria ungherese, congratulandosi ad un tempo col F. Kossuth della sua nomina a G. M. onorario dell' Ordine.

Il G. M.
Filippo Cordova.

Il'G. M. Aggiunto
Govean
Il g.: Archivista
Piazza

Il' G. M. Aggiunto
Buscalioni
Il g.: Segretari
Gallo

²⁹ Ludovico Frapolli e l'emigrazione ungherese vel Risorgimento Italiano 7. Ludovico Frapolli: *La Loggia Massonica Dante Alighieri e l'emigrazione la relazioni italo-ungheresi vel secolo XIX*. Alti del Convergo di Scudi. Rivista di Studi ungheresi Round, 1998. 103.

Scilappo de Rito scozzese Antico ed Accettato in Italia dalle Origini fino al 1867. Roma, 2000. 22. (A 23. oldalon, forrás megjelölése nélkül említi, hogy Kossuth kézírásos levélben kérte Frapollitól a páholyba való befogadást.) *La Massoneria Italiana vel Devuniopost Unigario*, Milano 2003. 45., 59.

³⁰ A halotti anyakönyvet a római valdens könyvtárban, illetve a torre felicei levéltárban őrzik.

³¹ Podmaniczky Frigyes, aki szintén evangélikus és szabadkőműves is volt.

³² Más forrásokból tudjuk, hogy Türr István, aki szintén szabadkőműves volt.

ERDMANN GYULA

LAPSZERKESZTŐ, ÚJSÁGÍRÓ – A REFORMELLENZÉK ORGANIZÁTORA

Kossuth Lajos életútja történelmünk egyik legnagyobb hatású, tömegeket és képzett értelmiségieket egyaránt lelkesíteni, mozgósítani képes politikusi, közéleti pályafutása. A polgári átalakuláshoz vezető magyar reformkor kiválóságokban bővelkedő időszakában is kiemelkedett szervezőképességével, remek íráskészségével, szónoki kvalitásaival. A jogkiterjesztés, a nemzeti érdekegyesítés, a jobbágyfelszabadítás vezéralakja volt, majd a szabadságharc elsőrendű vezetője, a függetlenség apostola. Még életében jelképes erejű személyiséggé emelkedett, akire száműzetésében is áhítatos szeretettel, reménykedéssel tekintettek azok, akik az önkényuralom éveiben sem adták fel az értékörzést, a hitet, akik nem szegődtek idegen, megszálló hatalom szolgálatába, s akik gondosan ébren tartották a szabadságvágyat és a függetlenség akarását. Így maradt ez a halála utáni évtizedek hosszú során át: 1956-ban is természetes volt, hogy a szabadságharcosok lobogóin a Kossuth-címert lengette a szél.

A széles sodrású, igen gazdag kossuthi életműből nekem most a lapszerkesztő és újságíró Kossuthra kell koncentrálnom. 1832 végén induló újságírói pályájáig a sikeres közéleti szerepvállalást szerencsésen megalapozó, a szerteágazó ismeretszerzést biztosító esztendőök vezettek. Evangélikusként 6 évet töltött a sátoraljaújhelyi piaristák iskolájában, majd hármat a híres eperjesi evangélikus kollégiumban, s végül a sárospataki református jogakadémián szerzett diplomát. Így jobban érthető toleranciája, széles látóköre, és az is, hogy a megoldandó kérdésekhez mindig sokoldalú elemzéssel és megközelítéssel nyúlt.

Zemplénben, immár ügyvédként, bekapcsolódott a *Lónyay Gábor* vezette zempléni reformkör munkájába. Lónyay házában nemcsak remek könyvtár állt rendelkezésére; megismerhette ott a megye nemzeti-liberális gondolkodású közéleti szereplőit is. Első megyei közgyűlési beszéde közfeltűnést keltett, hiszen radikális hévvel támadt Vay Miklós alispánra, aki az országgyűlésen – a megye akarata ellenére – a kormányzat szekerét tolt. Az idős Kazinczy Ferenc a beszédet hallva Kossuth kezében már „a lázítás szövétnekét” vélte lobogni.

A fiatal ügyvéd lendületesen kapcsolódott be a megyei közéleti teendőibe. 1828–30 között jelentős részt vállalt a települési adóösszeírások felülvizsgálatában. 124 helység-

ben nézte át és egyeztetette a helyszínen az adatokat, sokszor házról házra járva. Megismer-
te az adózó nép életét, helyzetét. Ő fogalmazta meg a megye összesítő jelentését is, amely
szinte vádirat a jogfosztott, de a közterheket egyedül fizető jobbágyok, zsellérek érde-
kében. Az 1831. évi felvidéki kolerafelkelés még inkább tudatosította benne az érdek-
egyesítés, a szolidaritás gondolatát, a feudális viszonyok tarthatatlanságát. A járvány ide-
jén Sátoraljaújhely megyei biztosaként bátran és eredményesen dolgozott. 1830–32-ben
része volt az országos rendszeres bizottsági munkálatok zempléni véleményezésében, s
ez okot és lehetőséget adott az adózás, a kereskedelem, az úrbériség, a közjogi helyzet,
az ország és megyéje állapota áttekintésére, a teendők fontolgatására. A bizottsági mun-
kák megyei közgyűlési vitáiban többször is felszólalt; ezúttal 1832. szept. 5-i beszédét
emeljük ki, amelyet a sajtószabadság mellett mondott el. Egyebek közt ekkor hangzot-
tak el az ismert mondatok is, amelyek bizonyították, hogy Kossuth már fiatalon, a reform-
kor kezdetén is ritka világossággal látta, érezte a szabad sajtó fontosságát, szerepét: „Ve-
gyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s a szabadságnak nem egy osztályt külö-
nösen, hanem egész kedves nemzetünket közösen boldogító kifejlődése felől kétségbe
nem esem.”¹

Az 1830–31-es lengyel felkelés a cári és osztrák abszolutizmus ellen tovább erősítet-
te benne az önkényuralom elvetésének szükségességét. Közben arra is volt ideje, hogy
jegyzeteket, kronológiát készítsen a francia forradalomról, feljegyzéseket az antik demok-
ráciák történetéből, ellássa a sátoraljaújhelyi kis evangélikus egyházközség jogi teendő-
it s részt vegyen a Széchenyi kezdeményezését követő zempléni kaszinó létrehozásában,
és megírja annak alapszabályát is.

Az 1832 végén kezdődő nagy reformországgyűlésen Kossuth mint a távol lévő mág-
nások felkért helyettesítő követe vett részt. Ez a státusz kevés közszereplésre adott le-
hetőséget, nem jelentett a megyei követekével azonos törvényhozói jogkört. Így Kossuth
elementáris tehetségét és aktivitását az addig hiányzó országgyűlési sajtó megteremté-
sénél kamatoztathatta. Zempléni eszmetársa és segítője, Lónyay Gábor ötlete volt, hogy
Kossuth készítsen kéziratos beszámolókat, és így tájékoztassa az otthoniakat az ország-
gyűlés eseményeiről. Így indult el a nagy jelentőségűvé vált *Országgyűlési Tudósítások*
– Kossuth szerkesztésében. A kézzel írt lapot lényegében egyedül írta, s csak a leírásnál
alkalmazott segítséget. Először 30, nem sokkal később már 100 előfizetője volt. A lapot
levélként terjesztették, s így kijátszották a cenzúrát. Az olvasók először vehettek kézbe
olyan lapot, amely részletesen és hitelesen tájékoztatta őket. Kossuth élt a pártosság
eszközével – ami akkor, a nyomasztó kormánypárti erőfölény idején indokolható volt. Így
a kormánypártiak beszédeit rövidítve, az ellenzékiekét hosszabban, néha teljesen közölte,
s rövid kommentárokkal, jegyzetekkel szellemesen orientált, népszerűsítette a nemze-
ti-liberális elveket, javaslatokat. A 100 példány eljutott a legtöbb megyébe, kaszinókba,
s mivel egy-egy számot akár 20-30 ember is kézbe vett, hatása nem volt lebecsülhető.
A gondolkodó, a jövő útjait kereső közéleti szereplők soha nem látott lehetőséget kap-
tak a gyors információszerzésre, a tájékozódásra, és nem utolsósorban iránymutatást az
otthoni közélet szervezéséhez. Az országgyűlési reformerek és megyékbeli társaik között

erőssé vált a kapocs, a megyegyűlések frissen reagálhattak a Pozsonyban történetekre. Jelentősen nőtt a megyei közgyűlések látogatottsága, felpozícióba került a helyi közélet.

Kossuth hihetetlen munkabírással dolgozott. 1832. december 17. és 1836. május 2. között 3500 nyomtatott oldalnyi szöveget írt. Naponta 5-7 órát töltött az üléseken jegyzetelve, híreket gyűjtve, majd utánajárt a leiratoknak, feliratoknak s más fontos irományoknak, és megszerezte azokat – végül megírta a napi penzumokat s átnézte, javította a leírók munkáját.

Az országgyűlés után folytatta kéziratok lapját, akkor már *Törvényhatósági Tudósítások* címmel. A nádor útján több tiltó parancs érkezett hozzá, de a megyék jogvédő-támogató mozgalmára támaszkodva dacolt a kormányzati parancsokkal. A lap nélkülözhetetlen fegyver volt az élethalálharcot folytató ellenzék kezében – s éppen Wesselényi, majd az ifjak (Lovassy László és társai) törvénytörő, koncepciózus politikai perei, a bécsi abszolutizmus agressziója idején! Kossuth részletesen közölte a perek állását, a perek elleni megyei jogvédő-tiltakozó felirati mozgalom fejleményeit, az országgyűlésről hazaérkezett követek otthoni beszámolóit, a megyei közgyűléseken elhangzott kommentáló, értékelő beszédeket. Ekkor már országos levelező (tudósító) hálózata volt, amelynek tagjai a reformellenzék legnagyobbjai voltak. A lap, a szerkesztőség tehát az ellenzék centruma, információs központja volt. Beszámolókkal segítette Kossuthot többek között Kubinyi Ferenc Nógrádból, Pázmándy Dénes Komáromból, Zarka János Somogyból, Deák Ferenc Zalából, Palóczy László Borsodból, Újházy László Sárosból, Lónyay Gábor Zemplénből, Klauzál Gábor Csongrádból, Kölcsey Ferenc Szatmárból.²

Az óriási és szerteágazó levelezés, szerkesztés mellett elképesztő, hogy Kossuth képes volt Lovassy László és társai perében jó néhány jogilag kitűnő védőirat elkészítésére és benyújtására is.

Metternich nem maradt tétlen, jól érezte a nagy veszélyt. 1837. május elején Kossuthot letartóztatták, s csak 1840 májusában szabadult – a Deák vezette nagy jogvédő országgyűlés végén – Wesselényivel, Lovassyval és a többiekkel együtt. Védelmét jórészt saját maga látta el, jól kamatoztatta a Lovassyék perében védőként már megszerzett jogitörténeti ismereteket.

Szabadulása után lehetett volna a már beteg jóbarát, Wesselényi jószágigazgatója Zsibón, de ő cselekedni, hatni kívánt, és ismét az újságírás felé tekintett. Ma már alig hihető fejleményként lapengedélyt kapott a bécsi kormányzattól, amely nemrég még szerkesztőként börtönbe vetette. Az ajánlatot az ismert nyomdász és kiadó, Landerer tette, ma már tudjuk, hogy Metternichék támogatásával. Bécs azt hitte, Kossuth megtört a fogságban, és amúgy is becsvágyó, pénztelen – s így a cenzúra által sakkban tartva kezelhető lesz... Nos, Féja Géza jól látta: egy elöregedő, halódó rendszernek már nincs emberismerete, hibás az ítélőképessége, így hibát hibára halmoz. Metternich arra is számított, hogy Kossuth radikalizmusa megosztja az ellenzéket, elriasztja a „józanokat”. A besúgók jelentették is az első lapszámok után, hogy az arisztokrácia egy részét bőszi a lap, amely megutáltathatja a sajtószabadság elvét is.

A számítás nem vált be. Kossuth *Pesti Hírlapja* a magyar polgári átalakulás példátlan

hatású szócsöve lett, egyben az első modern, mégpedig remekül szerkesztett, érdekes, figyelmet keltő újság. Kossuth aktivizálta korábbi levelezőgárdáját, és új tudósítókat is beszervezett – így Pulszky Ferencet, Pálffy Albertet, Teleki Lászlót, Batthyány Lajost, Ráday Gedeont, Bezerédj Istvánt, Trefort Ágostont. A szerkesztő kapcsolatrendszere sokrétű volt és országos kiterjedésű. A szerkesztőség hamarosan szinte pártközpontként is szolgált, hatalmasat lendítve a reformmozgalmon.

Kossuth mindenre kíváncsi volt, a társadalom, a gazdaság és a politika minden fontosabb részlete érdekelte. Amikor 1841. január elején Kazinczy Gábort – Kazinczy Ferenc unokaöccsét, aki tehetséges író, szónok és irodalomtörténész volt – felkérte tudósítójának, folytonos tudósításokat kért mindenről, ami érdekes. „Hitelesség és gyorsaság szükséges s nem pletyka, ósdiság” – írta. A törvényhatósági élet minden ágából adatokat kért: a közgyűlési határozatokat szó szerint, a jegyzőkönyv alapján, emellett statisztikákat, összeírásokat, ismertetést az örökváltsági esetekről, a népoktatás, az utak, az állattenyésztés, a népegészségügy helyzetéről.³ Így lett a Hírlap valóban színes, sokoldalú – mint az élet maga; nem volt olvasó, aki ne talált volna olyan írást, hírt, ami számára fontos volt.

3 és fél év alatt Kossuth 365 lapszámot szerkesztett, s emellett 214 vezércikket írt – számos kisebb írás mellett. Megint csak fáradhatatlan munkabírásról tett bizonyosságot. Vezércikkei – ő volt e műfaj hazai meghonosítója is – kivétel nélkül a politikai-közéleti értekező próza remekei. Ismeret, humánus, szabadságszeretet, abszolutizmusellenesség sugárzott írásaiból, amelyek együttesen átfogták a polgárosodás fő teendőit. Ugyanakkor óvatos és tapintatos volt: jól ismerte a politizáló köznemesség korlátait, nehézkes mozdulását, ragaszkodását ősi kiváltságaihoz. Nem tört tehát ajtóstól a házba, de rávezette olvasóit a változtatás elkerülhetetlenségére. A következtetést sokszor nem is vonta le, ráhagyta azt az olvasóra. Kis hírből kiindulva nem egyszer lényegi ügyek fejtegetésébe kezdett. Ennek nagy mestere volt. Például egyszer arról adott hírt, hogy Sárospatakon, az akadémián számszaki ellenőrzés folyik, és néhány változás várható az oktatók körében – majd utalva arra, hogy ő is ott tanult, kifejtette véleményét a jogászképzés szükséges változtatásának mikéntjéről, utalva arra, hogy ő remek magánjogi órákat kapott, de alig valamicskét közjogból, büntetőjogból és jogtörténetből, római jogból – ami jelentős gondokat okozott a jogászi működés kezdetén.⁴

A vezércikk mellett a Hírlap további rovatai voltak: Fővárosi újdonságok, Megyei napló, Vidéki levéltárca, A királyi városok köréből, Külföldi napló, Értekező, Hirdetés. A kor hazai hírlappiacán versenytárs nélkül állott a *Pesti Hírlap*. Maga Kossuth abban látta szerkesztői feladatát, hogy lapja hű tükrre legyen az ország életének. Elégítsen ki valódi szükségletet, ismertesse meg a nemzetet önmagával, s a helyzetfeltárást, értékelést követheti majd a célok és eszközök meghatározása. Így lehet majdan jó törvényeket alkotni, közmegegyezéssel. Ezt az alapozó munkát végezte a Hírlappal.

Így aligha véletlen, hogy a kezdeti pár száz előfizető után 1842-ben már 4100 megrendelője volt, s ebből 3670 vidékről. 1843-ban 5000 fölé ugrott az előfizetők száma. Az akkori Magyarországon ez kiugró szám volt: a *Jelenkornak* 850, a *Nemzeti Újságnak* 450, a *Világnak* 1250 előfizetője volt csak.

Az akkori sorskérdések módszeresen sorra kerültek a Hírlapban, és napirenden is maradtak. Így a jobbágyfelszabadítás útján az első lépcső volt az örökváltság. Kossuth elsőként vette észre, hogy az önkéntes jobbágyi megváltkozással egy évszázad is kevés lesz a felszabadításhoz, ami pedig az érdekegyesítés alapja. Így 1846–47-re Kossuth eljutott a kötelező és állami támogatású megváltás gondolatához. A konzervatívok rablónak, képzeltgőnek, a jobbágy és ura tönkretévőjének nevezték. A Hírlap örökváltsággal kapcsolatos számos írását viszont a liberális ellenzék legjobbjai jegyezték.

Az érdekegyesítés másik alapvető kérdése a nemesi adómentesség – mint feudális privilégium – felszámolása, a közteherviselés elfogadtatása volt. Kossuth itt nagyfokú óvatossággal járt el, hiszen jól tudta, hogy a sok-sok kevés földdel gazdálkodó vagy már föld nélküli kisnemeset már csak az adómentesség különböztette meg akár a zsellértől is, és így könnyen esett a demagógia fogságába. A „nem adózunk” jelszóval véres indulatokat lehetett felelőtlenül kelteni. 1841 decemberében Szatmárban, majd 1843 márciusában Szabolcsban bukott el a nemesség részleges adófizetésének ügye – mégpedig véres tömegverekedések után. Kossuth megpróbált az érzelmekre is hatni: „Másutt csak a koldus adómentes, nálunk a gazdag nemes is...” – írta. A fokozatosság jegyében Kossuth eleinte fel sem vetette, hogy az állami adót nemesek is fizessék, megelégedett volna a háziadó (a megyei szükségletekre helyben kirótt adó) felvállalásával is – más kérdés, hogy a leitatott parasztnemesek ezt is elbukatták, mint az imént említettük. A fokozatosság elvén alapult Széchenyi telekdíjtervezete is: minden birtokos földje 1-1 holdja után fizessen 2 garast, s az így bejövő 6 millió forint egy 100 milliós kölcsön alapja legyen, amit a birtokosok hitelezésére fordított volna, míg Kossuth a hitelből az örökváltságot vállaló jobbágyoknak is juttatott volna. Az ügy elbukott az 1843–44-es országgyűlésen – jelezve a polgári átalakulás nehéz, időnként zsákutcába is futó útját... *A Pesti Hírlap* folyamatosan közölte az adózás körüli fejleményeket.

A reformereket kivétel nélkül erősen foglalkoztatta a magyar nemzet sorsa, jövője, veszélyeztetettsége. Az Oroszország által támogatott pánszláv politika és törekvések mellett állandó árnyként, fenyegetésként emlékezett mindenki Herder jóslatára, miszerint a magyarság el fog olvadni a nagy szláv tengerben. A 19. század a nemzetállamok kora volt, erre törekedtek a többnemzetiségű országok legerősebb nemzetiségei is. Így érthető, hogy a magyarság is magyarosítani kívánt, főként az oktatás révén, és természetes volt, hogy az országgyűlések Magyarországon a magyart kívánták államnyelvvé tenni a holt latin helyett (ez 1844-ben, több lépcső megtétele után sikerült). Kossuth is támogatta e törekvéseket – főként a Bécs elleni erőgyűjtés jegyében. Bécs viszont fő ellenfele, a magyar reformmozgalom ellen a magyarságban a saját nemzeti fejlődésének gátját látó, egyre hevesebb nemzetiségi törekvéseket segítette. A nyíltan és agresszíven magyarelles horvát Gaj például magas császári kitüntetést kapott. Kossuth és társai a veszélyben a nemzeti érdekegyesítést szorgalmazták, míg Széchenyi és mások is a nemzetiségek szorításában Bécsben kerestek védelmet. Híres akadémiai beszédében Széchenyi Kossuthot vádolta a helyzet túlfűtésével, túlzó magyarosító törekvésekkel... „Nem az erőszak az út

– írta Széchenyi –, hanem olvasztó fensőséggel kell bírni a magyarságnak.” Széchenyinek is voltak részgazságai, de összességében hibázott, mert a magyarelles uszítás számára adott muníciót.

Kossuth támogatta a nemzetiségek alkotmányos jogainak szükségességét, ugyanakkor leszögezte: nem elegendő védekezni, a magyarelles támadások ellen fel kell lépni, mert azok eltűrése öngyilkossággal egyenlő.

A nemzeti gazdaságfejlesztés, iparosítás, illetve a korlátlan liberalizmus és a szabadkereskedelem elvei ütköztek a vámkérdésben. A birodalmi vámrendszer belső vámjai (Ausztria és Magyarország között) kiszolgáltatották országunkat a cseh-osztrák iparnak, cserébe a magyar agrárium élvezett csupán kedvezményezett piaci helyzetet. Az örökös tartományok 29 milliós exportjából 27 Magyarországra érkezett, miközben az örökös tartományokba tartó magyar export 98%-a volt agrártermék, nyerstermék. Kossuth így először a vámrendszer megváltoztatását kívánta, akár a belső vámok eltörlését is. Később rádöbent, hogy a korlátlan kereskedelmi liberalizmus a gyengéknek kedvezőtlen. Már 1837-ben számolt a védvámrendszer lehetőségével is, de csak 1841–42-ben, a *Pesti Hírlapban* szakított a szabadkereskedelem pártolásával. Napirenden volt akkor, hogy a Habsburg Birodalom Magyarországgal együtt csatlakozzon a német vámszövetséghez (Zollverein), ami konzerválta volna hazánk agrárjellegét, alávetettségét. Kossuth remek vezércikkeket írt e témakörben is (Vámszövetségi kilátások, Vámszövetségi kacsintgatások), amelyekben a vámszövetséget a német expanzió előmozdítójának nevezte. Magyarország nem lehet idegen érdekek székértelője. „Isten őrizze a német vámszövetségtől hazánkat úgy szellemi, mint anyagi tekintetben!” – írta. „Orosz tartomány vagy német gyarmat? – Válassz magyar! – Nem úgy, uraim! Van még egy harmadik állapot is: önálló nemzet, két roppant nép törzsek között...” Öntudattal szögezte le: Magyarországnak vannak nemzeti céljai, érdekei – amelyeket Európának is tisztelnie kell! Utalt arra is, hogy amikor még fejletlen volt Németország, nem engedett utat Ausztria iparának, sőt védővámokat vezetett be.

A *Pesti Hírlap* elévülhetetlen érdemeket szerzett a gazdasági önállóság, a nemzeti önérzet és érdekérvényesítés szellemének erősítésében.

Az 1841–43 közti években mérvadó magyar reformellenzék az ország teljes függetlenségét nem tartotta reálisnak. A lehetőséget a birodalmon belüli minél erősebb, szélesebb önállásban látták. Deák abban bízott, hogy Bécs rádöbben: Magyarország erősítése érdekében áll. Deák Ausztria, Horvátország és hazánk érdekeit azonosnak vélte. Többször is mondta: az abszolutizmus ellen könnyebb küzdeni, mint a pánszlávizmus ellen; ez annyit jelentett, hogy a szláv veszély miatt nem lehet szó Bécs elleni kemény fellépésről. Kossuth is beírta ekkor az 1790/10. törvénycikkben biztosított, birodalmon belüli önállósággal, saját alkotmányunk szerinti kormányzással. Ugyanakkor engesztelhetetlen volt abszolutizmusellenességében, mivel Metternichék reform- és haladásképtelensége miatt Bécs egyre inkább haladt az újabb nyílt konfrontáció felé. Egy-két év múltán már ilyen árulkodó mondatot is le mert írni: „Vigyázzatok hazámfiak! Ne féljetek annyira az anarchiá-

tól, hogy túlfélelemből a szabadságtól is irtózzatok... az anarchia minden esetre csak mulékony állapot lehet, de az önkény uralma lehet örökös." Valódi rend – folytatta – nincs szabadság nélkül.

Számos más kérdés is helyet kapott a Hírlap hasábjain. Kossuth a lehető legszélesebb és legszínesebb tematikával készítette fel a reformellenzékot küldetésére, a megalapozott polgári átalakulás vezényletére. Az 5000 előfizető s mindazok, akik egymás kezéből vették ki a lapot, olvashattak például még az ősiség eltörlésének szükségességéről, az angol–magyar kereskedelmi kapcsolatok erősítéséről, a feudális igazságszolgáltatás anomáliáiról, a lehetetlen börtönviszonyokról, a szolgabírói túlkapásokról, az elfogadhatatlan népegészségügyi állapotokról, a jobbágyok tulajdonhoz juthatásának döntő fontosságáról, a törvény előtti egyenlőség hiányáról, a népnevelés javításáról, a zsidók emancipációjáról (1840-ben Közép-Európában először fogadott el erről törvényjavaslatot a magyar országgyűlés alsótáblája; törvény nem született, mivel a főrendek ellenálltak).

A népképviselőt kérdésköre a *Pesti Hírlap* időszakában először a szabad királyi városok kapcsán exponálódott. 1842-ben – már az országgyűlési készülődés kapcsán – Szabadka intézett körlevelet a megyékhez, amelyben minden szabad királyi városunk 1-1 országgyűlési szavazatot kért: ha a megyék, a rendek és főrendek szabadok kívánnak lenni – írták –, akkor legyenek igazságosak a városokkal.⁵ Tény, hogy a feudalizmusban privilegizált, a kézművesipar és kereskedelem bázisait jelentő szabad királyi városok az országgyűlésen összesen és együttesen egyetlen szavazattal rendelkeztek, miközben a megyék mindegyikének egy voksa volt. A súlyos visszásságot az országgyűlés alsótáblája már 1832–36-ban is világosan érzékelt, ám azt is tudta: a királyi városok a királyi kamara felügyelete alatt, szoros kormányzati függésben éltek, irányító testületeik (belső tanács, szenátus) pedig oligarchikus képződmények voltak, amelyekben kizárólag a legmódosabb polgár-patríciusok rendelkeztek képviselővel, s ráadásul e testületek alkalmanként önmagukat egészítették ki. Ilyen belső szerkezet és függés mellett a városok az országgyűlésen a kormánypártot erősítették volna, s ellehetetlenítették volna a polgári átalakulást. Kossuth és társai ezért a városok országgyűlési szavazatának feltételül a belső szerkezeti reformot szabták. Kossuth Hírlapjában már 1841-ben javasolta: a városokban 3 évente az összpolgárság válasszon képviselőtestületet, s a városi irányítás nyelve legyen mindenhol magyar. (A városok nagy részében a polgárság zöme német volt.)⁶ Kossuth itt is taktikus volt: nem javasolt azonnali teljes népképviselőt, hanem elfogadta a mérsékelt választási cenzust a fokozatosság jegyében. Azt viszont kikötötte: a cenzus alapja csak a jövedelem lehet, s nem a származás vagy a vallás. A konzervatívok és a kormányzat is olyan reformot fogadtak volna el, amelyben a legtöbb adó fizető polgárok előjogokkal rendelkeztek volna, és megmaradt volna a szoros kormánypárti függés is a városokhoz kirendelt királyi főfelügyelők révén. Ezt Kossuthék természetesen elvetették.

A népképviselőt és az önkormányzatok kérdésében Kossuth és a reformerek többsége ellentétbe került a polgári átalakulás egyébként elkötelezett híveivel, a centralistákkal. Utóbbiak a megyéket a feudalizmus csökevényeinek s így szükségtelennek tartották, s elegendőnek vélték a városi és községi önkormányzatokat – folyamatosan kiépülő

népképviselési alapon. A francia központosított közigazgatási modell hívei voltak, amely csak települési önkormányzatot fogadott el. Kossuth viszont erős támaszt látott az abszolútizmus ellen a megyei önkormányzatokban is, és ezért arra is tekintettel volt, hogy a megye sajtóságos magyar képződmény volt, szemben a városi „önkormányzatokkal”, amelyeket a bevándorló németiség hívott életre, illetve hozott magával. Kossuth inkább volt híve az angol és amerikai igazgatási szervezetnek, erős önkormányzati municípiumokkal. Azt természetesen ő is vallotta, hogy a megye is reformálandó, s a nemesség képviselési önkormányzatából fokozatosan népképviselési megyévé szükséges átalakítani. Ezért is üdvözölte Pest megye példáját, ahol is a jobbágyterheiket testületileg megváltó Nagykőrös és Kecskemét mezővárosok 2-2 követet küldhettek a megyegyűlésbe. Javasolta, hogy minden megváltkozott településnek képvisellete legyen a megyénél, amit majd lépésenként követ – az óvatos reform szerint – a valódi népképviselési megye s az arra épülő népképviselési parlament és a felelős kormány... Tudta, hogy itt sem lehet ajtóstól törni a házba, a lépéseket meg kell alapozni, el kell fogadtatni. Az előkészítő és felvilágosító munka részeként például volt bátorsága a Hírlapban is kifigurázni a francia választójogot: a nagy forradalom országában bizony ekkor a 32 milliós lakosságból mindössze 180 ezernek volt választójoga...

Az ország életét a maga komplexitásában ismerni és ismertetni akaró lapból természetesen az egyházügyi kérdések sem hiányozhattak. A Hírlap rendszeresen beszámolt a történelmi egyházak körül történekről is. Már a 11. számban hírt adott a tervezett protestáns főiskoláról, amelynek tervezetét Fáy András dolgozta ki, és amelynek érdekében már gyűjtés folyt. Kossuth szokásos rövid glosszájában e hír alkalmat adott egy ma is erős aktualitással bíró, figyelmeztető megjegyzésre: „...talán hogy éppen ezen főiskolának jutand a' tősgyökeres magyarok nevezetes részére közvetíteni: hogy a' magyar európaias legyen, s az, mit európainak nevezünk, e honban mindig magyar maradjon.”⁷ Néhány héttel később Zay Károlynak a főiskola kapcsán már a protestáns uniót sürgető cikkére reagált. Elvben egyetértett, sőt szíve szerint a katolikusokkal is szívesen egyesült volna, de figyelmeztetett arra, hogy ez csak lassan történhet, mivel reformátusok és evangélikusok közt számos konfliktus létezik – s főként akkor, ha a dogmák kerülnek szóba, az unió kettő helyett nem egy, hanem három egyházat is eredményezhet az „ortodoxok” kiválásával. Az unió felé tett első lépésként így Kossuth az iskoláknál szorgalmazott uniót, szoros együttműködést, majd egyesülést. Megemlítette, hogy a reformátusok zöme magyar, az evangélikusoké viszont szláv, ezért „egy boldogtalan, mondhatnánk kárhazatos párt” az evangélikusok érdekét szláv érdekké kívánja tenni. (Ahogy a városi kérdést, úgy az egyházi ügyeket is átszötte az akkori Magyarországon a nemzetiségi kérdés – s a politikusoknak a nemzeti érdekre is figyelniük kellett, ami korántsem könnyítette a polgári reformtörekvések előrevitelét.) A kényes kérdések közt említette Kossuth azt is, hogy – úgymond – az evangélikus egyház igazgatása „népi szerkezetű”, szemben a reformátusok „zártkörű főnökhatalmával”. Kossuth szerint ezt sok református is látta, de mégis úgy érezte, egyelőre elegendő az oktatási-nevelési unió, amelynek első lépése lehet a közös protestáns főiskola.⁸ Nézete hamar változott. A Hírlap 56. számában utalt

korábbi álláspontjára, de megjegyezte: „Azóta előrement az idő... az unió gondolata népszerű.” Kossuth a nógrádi esperesség követeként részt vett az egyetemes evangélikus gyűlésen, s az ott hallottak meggyőzték az unió megvalósíthatóságáról.⁹ A következő számban is vezércikket szentelt a témának, s már a következő évi egyesítő konventről írt, leküzdhetőnek vélve az akadályokat. Hirtelen és teljes uniópártisága mögött nem kis részben a nemzeti érdek húzódott meg. Mint már említettem, az evangélikusok jelentős része szlovák, kisebb, de nem jelentéktelen része pedig német volt.¹⁰

Székhács József kiváló evangélikus lelkész, a későbbi püspök józanságra intett, mintegy visszautalva Kossuth első álláspontjára: a dogmatikai kérdéseket kell a tárgyalások végére hagyni, s ha ez nem sikerül is, gyümölcsöző lehet az iskolák, énekeskönyvek és az adminisztráció egységesítése, ami megvalósítható. Lassan, módszeresen haladni – intett Székhács –, mert könnyen elbukhat az ügy.¹¹ Kossuth még optimista volt. Közeledik a két egyház azonos időben rendezett egyetemes gyűlése, s jók a jelek az unió ügyében – írta. Örömmel tudósított arról, hogy az evangélikusok tiszamelléki kerületi ülésén még a szláv lelkészek is lelkesen támogatták az uniót. Igaz, a tiszántúli református egyházkerület gyűlése már elzárkózott, mert bár üdvösnek tartották volna az uniót, de attól féltek – mint korábban Kossuth is –, hogy az egyesülés nem kívánt eredménye három protestáns egyház is lehet.¹² Az evangélikus egyetemes konvent végül az unió mellett foglalt állást, és tárgyalóbizottságot rendelt ki, amelyben Kossuth is helyet kapott. A református konvent is kiküldte tárgyaló választmányát, de várható volt, hogy sok lesz az akadály, hiszen a tiszántúli református kerület a folyamat lassítása, gátolása mellett volt.¹³

A protestáns unió ekkor állt legközelebb a megvalósuláshoz, de végül is elakadt, főként a debreceni „keménynyakúságon”.

Kossuth emberi nagyságát és toleranciáját jelzi, hogy – láttuk – a katolikusokkal is szívesen vette volna az egyházi uniót, jóllehet pont ekkor magánéletében is a valláspolitikai harcok és konfliktusok sodrába került. A *Pesti Hírlap* indulásakor nősült (a lap 1841. január 2-án jelent meg, Kossuth esküvője pedig január 9-én volt). Az ifjú pár – a katolikus Meszlényi Teréz és az evangélikus Kossuth – a szépszámú nászújjal és a tanúkkal (Kossuth tanúi a reformellenzék kiválóságai: Fáy András, Ráday Gedeon, Szentkirályi Móricz és Szombathelyi Antal voltak) megérkezett a pesti belvárosi templomhoz, ahol is Feichtinger plébános nem volt hajlandó a templomban, a megfelelő dísz és áldás mellett összeesketni őket, s így a házasság egy kis irodában, egy káplán rövid és minden ünnepélyes ceremóniát mellőző adminisztratív segédletével kötött meg. Az ügyből országos botrány lett, s a plébánost Pest megye perbe fogta.

A mai szemmel megdöbbentő eset rövid magyarázatra szorul. Mária Terézia idején a protestánsok házassági ügyei is a katolikus püspök elé tartoztak, vegyes házasságot – azaz protestáns és katolikus felek közti házasságot – csak katolikus pap előtt lehetett kötni, és csak akkor, ha a protestáns fél reverzálist adott, azaz lemondott születendő gyermekei protestáns neveléséről. II. József türelmi rendelete tiltotta a reverzálist, s amennyiben az apa katolikus volt, gyermekei mind katolikussá lettek, míg ha a férj protestáns volt, akkor a fiúgyermeket kötelees volt katolikussá nevelni. Az egyenlőtlenség tehát II. Jó-

zsef idején is megmaradt, csak enyhítettek rajta. Az 1791/26. törvénycikk biztosította a vallásszabadságot, reverzálisról már említést sem tett, viszont az egyenlőtlenség elemeit még magán viselte: katolikus apa minden gyermeke katolikussá kellett legyen, míg katolikus anya esetén nem követte a nemet. A katolikus egyház tiltakozott, mondván, hogy az ősi katolikus vallás nem lehet egyenlő, tehát a vegyes házasságból származó összes gyermek legyen katolikus. 1792-ben pedig az imént említett törvénnyel ellentétes királyi rendelet jogosította fel a katolikus papokat reverzális kérésére.

Európai ügyé Poroszországban vált a reverzálisok ügye. *III. Frigyes* ugyanis zömmel protestáns országában elrendelte, hogy a vegyes házasságokból születő minden gyermek az apa vallását kövesse. Válaszul a katolikus papok megtagadták a vegyes házasságok megáldását, hacsak a protestáns fél reverzalist nem adott. 1828-ban *VIII. Pius* pápa brevije leszögezte: a vegyes házasság általában helytelen, a hívek kerüljék, ha mégis megtörténik, csakis reverzálissal engedhető meg, míg ennek hiányában a katolikus pap csupán passzív asszisztenciát végezzen. A porosz érsekek először nem hajtották végre a pápai bullát, de az új kölni érsek végrehajtotta, azaz szembeszállt a kormányzattal, mire bebörtönözték. Hazánkban először Gömör megye került ellentétbe a katolikus egyházzal, közelebbről Scitovszky püspökkel, akit felszólított, hogy papjait tiltsa el a vegyes házasságok megáldásától. Scitovszky plébánosai ugyanis csak úgy tűrték a vegyes házasságot, ha volt reverzális vagy a protestáns fél katolizált. A pápa Scitovszkynak adott igazat, aki úgy vélte, amit törvény nem tilt, az tehető. A pápa pedig leszögezte: a vegyes házasságok kerülendők, s reverzális nélkül áldás nincsen.

A reformországgyűléseken mindig kemény vitákat váltott ki a vallásügy, főként a vegyes házasságok kérdéskomplexuma. 1833 januárjában *Beöthy Ödön* – a kiváló bihari ellenzéki maga is vegyes házasságban élt – a reverzálisok visszamenőleges érvénytelenítését követelte és azt, hogy a vegyes házasságban születő összes gyermek (a porosz állami rendelkezésnek megfelelően) az apa vallását kövesse. Ez az alsótáblán határozat lett, de mivel a főrendek csak a reverzális eltörlését fogadták el, végül is nem született új törvény. Beöthy és az alsótábla egyébként a katolikusok protestáns hitre való áttérése esetén előírt 6 hetes kötelező – számos visszaélésre alkalmas adó – oktatást is eltörölte volna, ám a főrendek nem kívánták a hitelhiányt is könnyíteni.

1839 márciusában, néhány héttel az országgyűlés kezdete előtt Lajcsák Ferenc váradi püspök mérgecskézte el a helyzetet pásztorlevelével, amelyben ismét csak utasított a reverzális nélküli vegyes házasságoknál az áldás megtagadására. A püspök a felháborodás láttán kijelentette: az érvényes törvény nem szól áldásról, az áldás nélküli házasság pedig polgári értelemben érvényes. Indokai erősen támadhatók voltak, hiszen az idézett 1791/26. törvénycikk szelleme szerint a vegyes házasságot gátolni nem lehetett, márpedig a vallásos korban a hívő katolikus fél a katolikus pap áldása nélkül kitesztottnak, vétkesnek érezhette magát. Maga az uralkodó is leiratban intette a katolikus püspököket arra, hogy tartózkodjanak a felesleges izgatástól. A katolikus papság viszont Lajcsák és Scitovszky intenciói szerint járt el továbbra is. Az alsótábla követelte is Pozsonyban, az országgyűlésen a pásztorlevelek megsemmisítését. Ekkor már a főrendek is egyetértet-

tek nemcsak a reverzálisok eltörlésében, hanem abban is, hogy az áldás nélkül kötött vegyes házasság érvényességét törvény szögezze le, és a vegyes házasság a vőlegény vallásán lévő pap előtt köttessen. Az áldás megtagadását védelmező Lonovics püspökkel vitázva Széchenyi arra emlékeztetett, hogy Jézus az ellenségeit is megáldotta. Az országgyűlés két táblája egyetértésében készült végül a törvényrendelet, amely a vallásszabadság lehető teljességét biztosította volna a fentiek szerint. A katolikus főpapság viszont jelezte, ha az uralkodó szentesíti a törvényt, béke nem lesz; az uralkodó és környezete meghátrált, s a törvény nem született meg. A király magyarázkodása szerint – nem volt már ideje alaposan áttanulmányozni a javaslatot, mert „későn kapta meg”.

Az országgyűlés után a megyék lendültek támadásba. Pest megye 1840 augusztusában az áldást megtagadó papokra 600 Ft bírság kivetését határozta el. Ekkorra a katolikus egyház is lépni kényszerült, s engedményként azt kínálta fel, hogy a reverzális nélküli vegyes házasságnál kész a passzív asszisztenciára (még ennek jogosságát is számos katolikus pap vitatta akkor), sőt érvényesnek tekinti a protestáns pap előtt kötött vegyes házasságot is, amire korábban soha nem mutatott hajlandóságot.

Kossuth házassága tehát a vallási küzdelem tetőfokán köttetett meg, s így érthetjük meg Feichtinger plébános elzárkózását a templomi, papi áldással történő esketés elől. Kossuth tehát friss sérelemmel a háta mögött kezdte hírlapját, s közölte benne sorra számos egyházpolitikai, vallási tárgyú írását. Már a 2. számban beszámolt arról, hogy Zemplén megye is feliratban tiltakozott – Pest megye nyomán – a főpapi körlevelek ellen, s elrendelte: az áldást megtagadó papot vonják az 1647/14. törvénycikkben szereplő (a vallásszabadság megsértőit sújtó) büntetés alá. Temesben már az illetékes külön törvényszéket is felállították.¹⁴ A 8. szám közölte Zala határozatát, amely ugyancsak a vétkes papok perbe fogását rendelte el; az itt is felállított törvényszéknek maga Deák Ferenc is tagja lett. Zala határozatát és tiltakozó feliratát Deák fogalmazta. Elismerte, hogy az 1791/26. törvénycikk szerint a vegyes házasság katolikus pap előtt kötendő, de ez – fogalmazott Deák – csakis papi áldással, papi dísszel és a templomban történhet, egyébként a törvény megelégedhetett volna egy polgári tisztviselővel is. A házasság vallásos emberek számára szentség, s így a pásztorlevelek és a következtükben kibontakozó gyakorlat törvénysértő. A katolikus egyház – folytatta Deák – 50 évi békesség után egyoldalúan akar változtatni, mintegy törvényhozóként, országgyűlés nélkül. A pásztorlevelek a reverzális nélküli vegyes házasságot bűnnek titulálták, s ez Deák szerint sok ember számára idézett elő lelkiismereti válságot, bizonytalanságot, s így nemcsak törvényellenesek, de szeretetellenesek is. A zalai felirat kérte az uralkodót, hogy semmisítse meg, vonassa vissza a pásztorleveleket.¹⁵ Temes megye a csanádi püspököt (akinek székhelye Temesvárott volt) szólította fel körlevele visszavételére; ellenkező esetben perrel fenyegette.¹⁶ Békés megye, mivel szerinte a pásztorlevelek, az áldás megtagadása a vegyes házasságok gátjául szolgálnak, azokat – Pesthez, Abaújhoz, Vashoz, Zalához stb. hasonlóan – törvényellenesnek nyilvánította.¹⁷ Békés azt is elrendelte, hogy a bizonytalanságot eloszlatandó, a szolgabírák megyeszerte tegyék közzé: a püspöki körlevelek törvényellenesek, az áldás nélküli vegyes házasság pedig érvényes. Pest megye újabb közgyűlé-

sén az éleződő konfliktus miatt rendkívüli országgyűlést sürgetett, s bejelentette: több vegyes házassági ügyben pert kezdeményez katolikus papok ellen, közöttük Kossuth sérelmes ügyében is.¹⁸

Vas megye jelezte elsőként: királyi leiratot kapott, amelyben a papok elleni perek irományait felküldeni rendelték. A megye felküldte a pereket, s hosszú vita után e perek folytatását felfüggesztették.¹⁹ Közben tudósítások és értekezések követték egymást a Hírlapban, Kossuth pedig leszögezte: a megoldás az 1840-ben már elkészült s az országgyűlés két táblája által elfogadott törvényjavaslat hatályba léptetése lenne, amely szerint a vőlegény vallásán lévő pap esketett volna, a gyermekek pedig az apa vallását követték volna. Ha a katolikus egyháznak nem felel meg az 1791/26. törvénycikk, törekedjék országgyűlésen a változtatásra.²⁰ Szabolcs megye igen keményen fogalmazott, feliratában a pásztorleveleket kiadó püspökök perbe fogását követelte, és azonnali országgyűlést sürgetett, mégpedig Pesten.²¹ Bereg megye már eljutott a polgári házasság szorgalmazásáig azzal, hogy a házassági perek is polgári bíróság elé kerüljenek az egyházi törvényszék helyett. Bereg – értesülve Lonovics püspök római tárgyalásairól – azt is leszögezte, hogy a magyar törvényhozás Rómától független, s a magyar protestánsok jogai nem pápai bullákon alapulnak.²² Bács megye is országgyűlést szorgalmazott, és Kossuthhoz csatlakozva az 1840. évi törvényjavaslat mielőbbi szentesítését kérte Bécstől.²³ A zalai tudósító egy konkrét esetről számolt be a Hírlapban: Szepetneken a katolikus pap nem áldott meg egy vegyes házasságot, mire az apa nem engedte lányát férjhez, s így megghiúsult a házasság. A megye határozatban közölte az apával, hogy az áldás nélküli vegyes házasság érvényes, s emellett vele is tudatta, hogy pert indított az említett pap ellen.²⁴ Zala hamarosan leiratot kapott, amely szerint fel kellett küldenie a pert, sőt még arra is utasították, hogy óvakodjon a törvényteleniségtől. Felküldték a pert, de csak azért – így fogalmaztak –, hogy igazolják törvényes eljárásukat.²⁵ Zólyom megye több megrázó esetről, például az áldást megtagadó pap előtt elájuló menyasszonyról küldött beszámolót.²⁶

A megyékben folyó, katolikus papok elleni perek felkérése általános lett. Csanád megye először tiltakozott, mondván, hogy ez sérti a vonatkozó törvényben előírt gyors ítélkezést, de aztán a sürgetés után meghátrált.²⁷ Békés viszont félretette Lajcsák váradi püspök levelét, amelyben a püspök a papok elleni perek felfüggesztését és a „törvénysértések” befejezését kívánta, utalva arra, hogy a vegyes házassági perek ügye „legfelsőbb intézkedés alatt létezik”. Az alispán viszont éppen ekkor jelentette be, hogy a gyulai, csabai és orosházi katolikus papok pere elkezdődött.²⁸ Csanád is dacolt: elítélt egy plébánost és a 600 Ft-ot is behajtotta tőle, a fellebbezést pedig birtokon kívül az országgyűléshez terjesztette fel.²⁹ Temes még 1841 decemberében is indított pereket.³⁰

A megyék zöme a vallásszabadság védelmében lépett fel, kisebb részük azonban a katolikus egyház lépéseit támogatta. Így Esztergom – a hercegprímás megyéje – határozatában leszögezte, hogy az áldás megtagadása katolikus hitelveken alapul, s így éppen a megyei tiltakozó feliratok a törvényellenesek. Az 1647/14. törvénycikk – amely a vallási szabadság védelmében, a protestánsok jogainak megsértői ellen született – Esztergom szerint nem szólt vegyes házasságról, se az áldás megtagadásáról. Ehhez Kossuth

glosszát mellékelte: persze, hogy nem, hiszen akkor még ez a vallási sérelem nem létezett. Esztergom helytelenítette az 1840. évi törvényjavaslati szentesítésének sürgetését is, mert a megállapodásnak a katolikus egyház mindig ellene mondott, azért nem emelkedett törvényerőre.³¹ Pozsony megye nem csatlakozott a felirati mozgalomhoz, csak tudomásul vette a megyék átiratait.³² Heves megyében a közgyűlés előtt és után utcai verekedés tört ki, és a sebesülések miatt a katonaságnak kellett beavatkoznia. Itt tehát szó szerint válásháború tört ki, amely a közgyűlés második napjára már a megyeháza nagytermében is folytatódott. A fekete tollas Esztergom-pártiak csaptak össze a Pestet és Zalát támogató fehér tollasokkal. A határozatot a fekete tollasok szellemében mondta ki az alispán, jóllehet a másik oldal még alig jutott szóhoz.³³ Aligha lehetett szívet-lelket melengető látvány az áldás megtagadása kapcsán kitörő véres verekedés... Sáros és Múson csatlakozott még Esztergomhoz a vallási vitában.³⁴

A kor legtehetségesebb katolikus püspöke, Lonovics 1840 augusztusától Rómában tartózkodott, s a kedélyek csillapítása érdekében némi engedelményeket kívánt kialakítani a pápától. Főként azzal érvelt, hogy Magyarországon 8 millió protestáns él. Hosszú hónapok után annyit ért el, hogy a pápa hozzájárult a vegyes házasságok kihirdetéséhez, és beleegyezett a passzív asszisztenciába is, jelezve azt, hogy még ezt sem tekintette a katolikus egyház természetesenek. 1841 novemberében hirdették ki királyi placetummal a pápai brevét, amely tehát engedélyezte a passzív asszisztenciát. A protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasság érvényességét viszont külön pápai instrukció tartalmazta. Gyengécske eredmények voltak ezek a vallásszabadság hívei előtt, s nem is jelentette a konfliktusok végét, amit világosan jelez az, hogy az uralkodó 1843 júniusában a már üléselő új országgyűléshez leiratot intézett, amely szerint ha vitatott a házastársak között a gyerekek vallása, akkor nevelkedjenek azok az apa vallásán. Róma rögtön jelezte: ha Bécs kitar emellett, kénytelen lesz fenytést alkalmazni. Az uralkodó gyóntatója már fontolgatta is a feloldozás megtagadását. Bécs kénytelen volt újabb leiratában visszavonulni. Megjegyzendő, hogy az udvarban is kemény viták folytak a katolikus és a liberális álláspont hívei között. Az 1843–44-es országgyűlésre kiadott királyi proposíciók (a tárgyalandó ügyek jegyzéke) nem tartalmazták a vallásügyet, ami az adott helyzetben nehezen volt magyarázható. A papok elleni említett, Bécsbe felkért perek anyaga nem került vissza a megyékhez, hiába sürgették azt azok, folytatni kívánva a pereket. Végül is a reformkor egyre szélesebb körű politikai küzdelmei elterelték a reformerek figyelmét, és a nagy harc, az erős konfliktus (bár az 1843–44-es országgyűlésen is többször napirenden volt) jó időre elaludt. Annyi történt még, hogy az 1844/3. törvénycikk a placetum mellékletét is törvényre emelte, azaz vegyes házasság már törvényesen is megköthető volt protestáns lelkész előtt is. Az ellenzék ugyanis joggal tette szóvá, hogy egy pápai rendelkezés önmagában nem lehet jogforrás Magyarországon.

A *Pesti Hírlap* írásait, vezércikkeit olvasva egyesek apostolt, mások felelőtlen lázítót láttak főszerkesztőjében. Széchenyi dühödten támadta Kossuthot *Kelet Népe* című vitairatában; érzelem és nem ész által vezéreltnek, gyújtogatónak bélyegezte, úgy érezve, hogy Kossuth modora, a tömegekkel is számoló politika, a közéletet szélesebb, demok-

ratikus alapokra helyező törekvés forradalomhoz vezet, szemben az ő – Széchenyi – lassú, megfontolt s Anglia példájára az arisztokrácia vezető szerepét megőrző stratégiájával. Az ellenzék zöme Kossuth mellé állt, a higgadt Deák is kijelentette: Széchenyi bár akaratlanul, de vádjaival igazolja Bécs 1835–40 közötti kormányzati terrorját, a politikai pereket. Wesselényi jól látta, hogy Széchenyi a nemzet tekintélyes részének úgy veszíti el bizalmát, hogy a kormánypolitikusokét sem nyeri el. A hazai konzervatívok legjobbjá, a nagy tehetségű – igen fiatalon elhunyt – Dessewffy Aurél szerint Széchenyit elérte az államférfi legnagyobb szerencsétlensége: az általa indított mozgalom felerősödő sodra túlnőtt rajta. Dessewffy kitűnően ráértett a Széchenyi–Kossuth vita lényegére is: az ellentét elvi volt, nemcsak a módszert és a modort érintette, mivel Kossuth lelke mélyén már köztársaságpárti és Széchenyinél demokratább, az arisztokrácia érdekeire alig figyelő volt. Dessewffy *Világ* című lapja színvonalas volt, s fél év alatt 2000 előfizetője lett. A lap a fontolva haladás, az arisztokrácia érdekeit preferáló igen lassú reform mellett érvelt. Dessewffy halálával hamar kiüresedett, eljelentéktelenedett.

Kossuth a *Kelet Népe*re írt válaszában is remekelt. Nagy elismeréssel és udvariassággal szólt Széchenyiről, s nagyon fájlalta, hogy vitatkoznia kell „a megbotló oroszlánal”. Cáfolata önérzetes és kemény volt, elutasította az izgatás és lázítás vádját, joggal szögezve le, hogy számos esetben önkorlátozással élt, s mindig csak annyit kezdeményezett, ami már időszerűnek, előkészítettnek tűnt. Az előkészítésben, a megalapozásban persze Kossuth és *Pesti Hírlapja* oroszlánrészt vállalt. 1841 végén Bécs már a Hírlap betiltását fontolgatta, Havas József cenzor is egyre aktívabb lett, több cikket is letiltott, s ezen túl is számos húzást írt elő. Kossuth módosított is taktikáján, enyhébben fogalmazott, és sokszor csak félig írta le álláspontját, s az olvasóra bízta a gondolatmenet folytatását.

Kossuth Kazinczy Gáborhoz írt levelében összefoglalta a Hírlap első évének eredményeit. Küzdelmes év volt – kezdte –, amelynek során megmutatkozott, hogy kikre lehet számítani a jövőben. Nyereségként könyvelte el, hogy a pártok álláspontjai egyre világosabban formálódtak, és a nemzet kezdte megismerni erejét, lehetőségeit és teendőit. Ebben – állapította meg jogos büszkeséggel – a Hírlapnak nem kis szerepe volt.³⁵ Így történt ez 1842–43-ban is. Kossuth írásainak hangja, stílusa modern és friss volt, egyben közérthető és érdekfeszítő, izgalmas, tanárian taktikus és didaktikus. Számos lényeges ügyben, jelentéktelennek tűnő esetekből kiindulva adott átfogó diagnózist, és azonnal rámutatott a gyógyulás módjára is. A diagnózis sokszor volt lesújtó, de a beteg reményt és fogódzót is kapott. *Országgyűlési*, majd *Törvényhatósági Tudósításai*val és kivált a magyar sajtótörténetben kiemelkedő hegycsúcsnak számító *Pesti Hírlap* levelezőinek, tudósítóinak összeverbuválásával, az ellenzék színe-java munkatárssá tételével, az országban szerteséjjel élő reformerek korábban sohasem látott gyors informálásával, az álláspontok és törekvések azonnali továbbításával Kossuth korszakos munkát végzett. Harca készen állt a sereg java, és vázlatosan bár, de zömében készen állt a program is. Jó alapon indulhatott tehát az 1848-hoz vezető út befejező szakasza.

Az 5000 előfizető nagy sikert jelentett, a kiadónak magas profitot hozott. Kossuth – szerződése szerint – a kezdeti havi 100 Ft-os honorárium után 1843-ban elérte az évi

9000 Ft-os, akkor igen komoly jövedelmet, a folyamatosan növekvő példányszám alapján. Ekkor megdöbbentő dolog történt. Landerer, a tőkés vállalkozó eldobta a profitot, s kicsinyes pénzügyi vitát generált, megsértette Kossuthot, aki önértzetesen utasította vissza fizetésének indokolatlan csökkentését, és lemondott. 1844. június 30-án vált meg a lap-tól. A háttérben természetesen Metternich állt: elege lett a Hírlap sikeréből, a kossuthi propaganda szélvészgyors terjedéséből. Kossuth pedig továbbléphetett: az egész nemzet sorsa összpontosult évről évre erősebben a kezében, s immár nem újságírói fokon.

Végezetül a Hírlap kiemelkedő hatását jelzi az 1843. évi Pest megyei országgyűlési követutasítás is. Pest mint vezérmegye utasítása mintául szolgált az összes ellenzéki megyének, s így meghatározó volt. Az utasításban sorra köszönnek vissza Kossuth vezércikkei, tudósításai, társainak publicisztikája is – immár esszenciózusan, a teendőket össze-sítve. A szöveg Bécs figyelmeztetésével indul: a nemzet és a kormányzat érdekessége fontos, s aki azt hiszi, hogy egy kormány hatalmas lehet anélkül, hogy a nemzet is az legyen, „annak híjjában jegyzett a történetíró”. A nemzet erőit egyesíteni kell szellemileg, közjogilag és a tulajdoni viszonyok terén is – folytatódik az utasítás. A magyar nyelvnek kell a közigazgatás nyelvévé lenni minden területen. A vallási béke helyreállítandó: az áldás nélküli vegyes házasság törvényes legyen, a születendő gyermekek úgyszintén. A népképviselőt még csak távlati cél, de e téren is fokozatosan haladni kell: demokratizálni kell a városok belső igazgatását – ez esetben Kossuthék 15 országgyűlési szavazatot ajánlottak a városoknak az addigi 1-gyel szemben. Szerepelt még az utasításban az ősiség eltörlése, a megegyezéssel örökváltság, mégpedig akár földdel történő kárpótlással is. A háziadót fizesse a nemesség is. A létrehozandó országos pénztárt gazdagítsa az egyházi vagyonok egy része (a valláspolitikai küzdelmek előhozták tehát az egyházi vagyon kérdéskörét is). Az országos és közcélokat szolgáló pénztárba folytak volna be az utasításban már szereplő, a hazai ipart támogató védvámokból származó bevételek is. Épüljenek vasutak államköltségen (Metternich hallani sem akart erről) Pest–Fiume, illetve Pest–Debrecen viszonylatban. Az utasítás kikötötte: a Bécs–Trieszt vasutat a magyar országgyűlés ne támogassa. Feltűnik a Magyar Nemzeti Bank létesítésének követelése is, a pénzügyi önállóság fontos elemeként.²⁶ A Pest megyei utasítás és mellette például Zala megye Deák által fogalmazott, sokban hasonló követutasítása eljutott a megyékhez, és meghatározó lett az országgyűlési ellenzék kétéves küzdelmében. Kossuth valóban a jól végzett munka tudatában kezdhetette el élete következő szakaszát.

Jegyzetek

¹ *Kossuth Lajos összes munkái*. VI. Budapest, 1966. (A továbbiakban: KLÖM) 339.

² KLÖM 627.

³ Kossuth Kazinczy Gáborhoz 1841. jan. 5. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ms 4751/64.

⁴ *Pesti Hírlap* 1841/102.

⁵ *Pesti Hírlap* 1842/160.

- ⁶ „Választási rendszer”. *Pesti Hírlap* 1841/94.
- ⁷ *Pesti Hírlap* 1841/11.
- ⁸ *Pesti Hírlap* 1841/22.
- ⁹ „Akarjunk, itt az idő”. *Pesti Hírlap* 1841/56.
- ¹⁰ „Egyetemes konvent és unió”. *Pesti Hírlap* 1841/57.
- ¹¹ „Gondolattörödékek az unió felett”. *Pesti Hírlap* 1841/66.
- ¹² *Pesti Hírlap* 1841/69.
- ¹³ „Unió”. *Pesti Hírlap* 1841/73.
- ¹⁴ *Pesti Hírlap* 1841/2.
- ¹⁵ *Pesti Hírlap* 1841/8.
- ¹⁶ *Pesti Hírlap* 1841/11.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ *Pesti Hírlap* 1841/12.
- ¹⁹ *Pesti Hírlap* 1841/16.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ *Pesti Hírlap* 1841/17.
- ²² *Pesti Hírlap* 1841/27.
- ²³ *Pesti Hírlap* 1841/37.
- ²⁴ *Pesti Hírlap* 1841/39.
- ²⁵ *Pesti Hírlap* 1841/96.
- ²⁶ *Pesti Hírlap* 1841/40.
- ²⁷ *Pesti Hírlap* 1841/47.
- ²⁸ *Pesti Hírlap* 1841/68.
- ²⁹ *Pesti Hírlap* 1841/78.
- ³⁰ *Pesti Hírlap* 1841/101.
- ³¹ *Pesti Hírlap* 1841/6.
- ³² *Pesti Hírlap* 1841/16.
- ³³ *Pesti Hírlap* 1841/18.
- ³⁴ *Pesti Hírlap* 1841/23., 26.
- ³⁵ Kossuth Kazinczy Gáborhoz 1841. dec. 22. – Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Ms 4751/65.

Irodalom

- Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966.
- Barta István: *A fiatal Kossuth és kora*. Akadémiai doktori értekezés. 1964. Magyar Tudományos Akadémia kézirattára
- Csizmadia Andor: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: *Tanulmányok Deák Ferencről*. Zalaegerszeg, 1976. Zalai Gyűjtemény 5.
- Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989.
- Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946.
- Kossuth Lajos összes munkái*. I–IV. Országgyűlési Tudósítások. S. a. rend. Barta István. Budapest, 1948–1961.
- Kossuth Lajos összes munkái*. VI. Ifjúkori iratok, Törvényhatósági Tudósítások. S. a. rend. Barta István. Budapest, 1966.

- Kossuth Lajos összes munkái* VII. Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december. S. a. rend. Pajkossy Gábor. Budapest, 1989.
- Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*. Budapest, 1934.
- Pajkossy Gábor: *Kossuth Lajos*. Budapest, 1998.
- Révész Imre: *A magyarországi protestantizmus története*. Budapest, 1925.
- Szabad György: *Kossuth politikai pályája*. Budapest, 1977.
- Szabó István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In Szabó István: *Jobbágyok, parasztok*. S. a. rend. Fűr Lajos. Budapest, 1976.
- Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. S. a. rend. Viszota Gyula. Budapest, 1927–1930.
- Varga János: *Helyét kereső Magyarország*. Budapest, 1982.
- Varga János: *Keresztütbén a Pesti Hírlap*. Budapest, 1983.
- Varga János: Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843). In: *Somogy megye múltjából* 11., 12.

ZÁVODSZIKY GÉZA

NÉP, NEMZET, NEMZETISÉG, ÁLLAM

Kossuth terminológiája A magyar conservatív párt és nemzetiség című, álnéven írott munkában

---

A magyar államnyelv történetének tanulmányozása során – minden bizonnyal legidőt-állóbb munkájában – Szekfű Gyula „azt az ingadozást és a pozitív történeti alapokon létrejött megállapodások hiányát” fájalta, „mely az állam és nemzet viszonya egymásra hatása dolgában található a nyugati nemzeti tudományokban.”¹ Szekfű annak a sajnálatosan nagyszámú ellenséges interpretációnak ismeretében írja le az idézett megállapítást, amely (történeti) interpretációk a közjogilag mindig is létezett magyar állam és a születő modern nemzet újkori szuverenitására folytatott, jellemzően európai eszmékből táplálkozó küzdelemnek éppen európaiságát tagadták. A legkeményebb, legigaztalanabb változatok (a politika kurzuslovagjainak megnyilatkozásait természetesen figyelmen kívül hagyva) ködös nemzetkarakterológiai fogalmakat használva, a magyarságnak és intézményeinek barbár, ázsiai jellegét tételezték.

A 20. század második felére számos mesterséges konstrukció értelmét veszítette. Jelenlégek más megvilágításba kerültek, a fogalmak tartalma új összefüggésbe ágyazva, feltételezésünk szerint, megváltozott. A magyar állam szuverenitásával és a magyar nemzet életösztönének megnyilvánulásaiival kapcsolatos előítéletek mégis olykor meghökkenítő makacssággal visszatérnek. Napi aktualitásokba nem bonyolódva, példaként a magyarországi (erdélyi szász) fölmenőkkel is bíró innsbrucki Harold Steinackert idézzük, aki 1958-ban egy, a kárpát-medencei nemzetiségi kérdésnek szentelt müncheni konferencián kijelentette: „A magyarok idegenek Európában, és gyengeségüket illúziókkal és erőfitogtatással kompenzálják.”²

A magyar származású Peter F. Sugar (a washingtoni egyetem professzora a hatvanas években) a magyar viszonyokat érdemben nem érintve a következő módon tesz különbséget „nyugati” és „keleti” nacionalizmusok között: az előbbi politikai karakterű, míg utóbbi elmaradott(?), kulturális, vallási és messianisztikus jellegű.³ A megállapítás a hazai összefoglaló munkákban is idézett Hans Kohn⁴ hatását mutatja, aki szerint a nyugati nacionalizmus a felvilágosodásban gyökerezik és liberális, míg a keleti nacionalizmus irracionális, romantikus és konzervatív. A sommás kategorizálásokkal szembeni egészséges főnntartással innen tovább is léphetnénk, ha egyidejűleg nem olvasnánk – például Steinackernél, de amerikai szerzőnél is – arról, hogy a magyar tragédiák (1849, 1918,

1945) oka Kossuth romantikus nacionalizmusa, amely szemben állt – az idézett szerzők által félreértett – Széchenyi „igazi népi” nacionalizmusával.

Adódik persze a retorikus kérdés, hogy akkor hogyan állunk a magyar történettudomány kiforrott értékelésével, amely szerint Kossuth és a reformer derékhad – Varga János szavait kölcsönvéve – „az emberi tökéletesedésnek azt az útját, amelyet a francia forradalom formailag jelentett, elvetette ugyan, a forradalom eszmei tartalmának azonban nem fordított hátat, sőt elvkészletét jórészt egyenesen a felvilágosodás gondolköréből vette át”⁵ Hogyan lehet akkor, hogy a magyar nacionalista reformerek, bár nemzetet akartak mindenekfölött, s ennek kora újkori előzményeire hivatkoztak, viszont az egyéni szabadságjogok bármiféle sérelmét kategorikusan kizárták? Miként értékeljük, vagy más-ként mondva, miért nem hangsúlyozzuk mint a magyar szabadelvű nacionalizmusnak az Ővilágban megkülönböztetően egyedi vonását, hogy a nemzeti közösség és/vagy nemzeti állam meghatározásában a felekezatiség semmilyen szerepet nem játszik? S nem ugyan-abból az okból, mint a forradalmi francia nemzet esetében, amely egyebek mellett a római katolikus egyházzal szemben határozta meg magát, hiszen a magyar reformkor emblematikus figuráinak nagy többsége saját egyházának hű fia.⁶

Jelen tanulmánynak nem lehet feladata, hogy a reformországgyűlések vallásügyi vitáiról akár futó értékelést adjon. De mivel Kossuth figyelmünk tárgya, nem maradhat említés nélkül, hogy a vallásfelekezetek viszonzosságának megteremtését Kossuth az úrbéri viszonyok gyűlölségnemző választófalának lebontása,⁷ az érdekegyesítés programja mellé helyezte. „A vallászabadság tárgyában” 30-40 íves munkát írt, külföldre küldött kézírata, sőt már egyes kinyomtatott ívei azonban a bécsi kormányzervek közbelépése következtében megsemmisültek.⁸ Az előfizetési fölhívásban Kossuth hangsúlyozta, hogy a vallásügy törvényhozási rendezése azért is halaszthatatlan, mert „a politcái reformokat a vallászabadsági reformnak megelőzni kelletik, mert enélkül a többfelekezetű nemzet morális erejét közhatású munkálódásra összpontosítani”, s a szükséges javításokat a haza és a királyi szék üdvére véghezvinni lehetetlen.⁹ A reformellenzék országgyűlési kezdeményezései és Kossuth idézett álláspontja természetesen nem kérdőjelezi meg, ellenkezőleg, alátámasztja a fönti általánosítást.

A hazánkban – hézagosan – hozzáférhető nyugat-európai és észak-amerikai irodalom további szemlélését mellőzve különösebb kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy Szekfű 1926-ban tett kijelentését, miszerint az állam és a nemzet egymásra hatásának sokoldalú elemzését az egyetemes tudományosság elmulasztotta (pontosabban: az egyedit vagy különöst a leegyszerűsített és statikusan kezelt brit, illetve francia modellhez viszonyítva értékelte), ma is megismételhetnénk. Az angolszász irodalomban legsikeresebbként bemutatott brit államnemzeti integráció a katolikusok késői (megkésett?) emancipációja okán a 19. században is ébreszthetett jogos kételyeket,¹⁰ s napjainkban Észak-Írországban lehetünk hüledező tanúi olyan elvadult nacionalista összeütközéseknek angolul beszélők között, amely összeütközéseket nagyvonalú szintézisek a sommásan Kelet-Európának nevezett térségbe szoktak utalni. Ismert a bizánci ortodoxia összefonódása a szerb, a román s részben a nagyorosz nemzeti identitással, valamint a véres leszámolásokat sem

nélkülözö államszervezéssel, de még rendhagyóbb történelmi jelenség (s melyik történelmi jelenség nem rendhagyó, ha elég alaposan megismerjük?) a cionizmus és Izrael állam megalakulása.¹¹ Nem új, de máig kiaknázatlan, illetve földolgozatlan az USA mint angol nyelven igazgatott állam és a bevándorlók dinamikusan építkező nemzete kölcsönhatásának, valamint az amerikai nemzet nacionalizmusának problematikája. Pedig, miközben a francia államnemzeti minta nyomasztó hatását oly gyakran megemlíttük, a reformkori magyarok sokkal nagyobb figyelmet szenteltek az akkor még a látóhatár szélén elmosódó körvonalakat mutató Egyesült Államok alkotmányos működésének, mint azt futó pillantás alapján gondolnánk.¹²

A trianoni békediktátumot követően az újkori magyar történelem csaknem minden összefüggése, folyamata és ténye más megvilágításba került. Érthető és indokolt volt a szűnni nem akaró önvizsgálat, a múlt föltárására irányuló tudományos erőfeszítés, a sokszor már szinte hisztérikus önmarcangolás vagy autoszugesztív csodavárás, amely szinte kibogozhatatlanul keveredett a hazai és az ellenséges propaganda szólamaival a nemzetiségeknek a magyar polgári nemzetté válás korától tételezett elnyomásáról és az úgynevezett háborús felelősségről.

Szekfűnek imént idézett munkájával, a magyar államnyelvért folytatott küzdelem iratainak kiadásával éppen az volt a célja, hogy a magyar államnyelv sajátosan alakult ügyét elválassza a magyarországi nemzetiségi mozgalmak történetétől. Hiszen a beszélt nyelv sztenderdizálása és az államéletnek, a közigazgatásnak, valamint az előbbieik igényeit kielégítő oktatásnak erre a megújított élő nyelvre történő átállítása nincsen szerves kapcsolatban a felvilágosodás eszmerendszeréből kisarjadó, a liberális utópiával összefonódó újkori nacionalizmussal. Ezt a lépést jellemzően a törzsi, regionális és rendi nemzeti tudatot negligáló, azt az államrezonnak alárendelő abszolutizmus tette meg.

Így történt ez a dinasztia által egységállamként vizionált – valójában dinasztikus államszövetség – Habsburg Birodalomban is, nemzeti érzéstől, szándéktól nem érintve, a német nyelv javára, tisztán racionálisnak tűnő megfontolások alapján. Mint annyi más kérdésben, a centralizáló abszolutizmus, amely egy olyan birodalom érdekeit igyekezett szolgálni, amelynek központja a történelmi Magyar Királyság határain kívül esett, egyszerűen szólva „idegen” volt, számunkra e kérdésben is a legkevésbé előnyös arcát mutatta.

A rendi visszahatás 1790–91-ben sokak, köztük Kossuth szerint is nagy lehetőséget szalasztott el,¹³ amikor „hazai nyelv”-ként, restitutio in integrum, nem a magyart, hanem a latint helyezte vissza jogaiba. Utóbb a latin elkerülhetetlen fölváltása élő nyelvre, magyarra, az ellenérdekelt birodalmi kormányzások gáncsoskodásai és intrikái közepette ment végbe,¹⁴ torlódott a hazafi elméket immár meghódító szabadelvű nacionalizmus asszimilációs várakozásaival, és a fáziskésés miatt a mégannyira gyöngé, mégis bontakozó nemzetiségi mozgalmak számára a legfőbb sérelemmé vált. Az adott helyzetben a magyar államnyelv bevezetése ellen emeltek szót ahelyett, hogy egy modernizálódó és a szabadelvű átalakulás útjára lépett társadalomban és államban az emancipációért, kulturális vagy közigazgatási autonómiáért küzdhettek volna, a 19. század uralkodó eszméi és intézményei szabta keretek között.

A *Pesti Hírlap* hasábjain jól nyomon követhető a rendi szuverenitást minden elemében meghaladó társadalomkép kikristályosodásának folyamata. Immár adott az eszmésúrlódásokban csiszolódott fogalomkészlet és nyelv. Mindezek birtokában Kossuth egy álnéven és külföldön megjelentetett munkájában – a polgári átalakulást meghozó forradalom előestéjén – egy, a hírlapi cikkek terjedelmét jelentősen meghaladó írásában ismételten összefoglalja a történelmi dimenzióval bíró szabadelvű nemzet és állam programját.¹⁵ A *magyar conservatív párt és a nemzetiség* című munkát a vitairatok szenvedélyessége és drámai szerkesztés jellemzi, és voltaképpen felelet a Dessewffy Emil vezérelte konzervatív *Budapesti Híradó* „A Hetilap illy című vezércikkére: Teendők legfőbbike” háromrészes filippikájára, amely írás szónokias fordulatokkal ismételten „igen vagy nem” válaszra szólítja föl név szerint Kossuth Lajost.¹⁶

„A teendők legfőbbike” című vezércikk megírására, a kényszerített örökváltság haldéktalan életbe léptetésének szorgalmazására, mint ismeretes, a galíciai események indították Kossuthot, ezért mártja „izzó tűz-folyadékba” tollát, ezért jelenti ki, hogy minden jó szándékú törekvés „hazánk jövődjének biztosítására »pengő érc és csengő cimbalom«, ha a néppeli egyesülés morális alapjára nincs fektetve.” E cikk és egy korábbi írás¹⁷ azonban egy olyan reális eshetőségre is föl hívja a figyelmet, amelyről – az immár nem példa nélkül való parasztfölkelések véres színjátékának hatása alatt – kortársak és elemzők egyaránt hajlamosak megfeledkezni, nevezetesen, hogy a birodalmi arisztokrácia éppen aktuális érdekeitől függetlenül a kényszerített örökváltságot felülről is kezdeményezhetik, s ezzel az örökös tartományok akár Magyarország elébe vághatnak. „Ha csak a Maria Theresia korabeli dolgoknak második felvonását tapasztalni nem akarjuk”,¹⁸ az úrbéri kérdést a földesurak kármentesítésével magunknak, alkotmányos úton kell megoldanunk. Az utalás az úrbéri rendeletre történik. Kossuth kivételes éleslátását bizonyítja, hogy anélkül, hogy például II. Lipót egykori titkos terveit ismerhetné, tisztában van azszal, hogy milyen végzetes torzulást okozna az egészséges (saját szóhasználatában: organikus) nemzettestben és nemzettudatban, mennyire rontaná az alkotmányos államélet esélyeit, ha a társadalmat átalakító szociális reformokat külső hatalmi központból, a birodalmi érdekeknek alárendelve kezdeményeznék.

A *Budapesti Híradó* névtelen kolumnistája sajátos – fordított – érveléssel replikázik a fölülről végrehajtható reform esélyére: Magyarország (nemesi) alkotmányos ország, ilyen (a magánjoginak tekintett jobbágy-földesúri viszonyba történő) kormányzati beavatkozás itt nem történhet meg. A parasztokat érintő számos kedvezés következtében a különbség amúgy is csökken nemes és nem nemes között. Igaz, megyei szavazata a nem nemesnek nincsen, de ne is legyen, s a bíró előtti egyenlőséget se hozzuk be, amíg az ország lakóinak 2/3-a „idegen elem”, amelynek „törzsöke” a szomszédságban önálló állami életre törekszik, hogy itt, „e magyar vértől pirosuló pázsitos országban, a magyarság feletti diadalt törvényszerű külsővel (a törvényhozás eszközével) öregbíthesse”. Az úrbéri viszonyt és a földesúr kegyúri jogát már csak azért is tanácsos fönntartani, így a szerző, mert az „nemzetiségünk terjesztésére a leges-legelső eszköz”.¹⁹

Az ultrareakciós érvelésben az a meghökkentően új elem, hogy a polgári átalakulás felé

teendő lépéseket éppen annak a nemzetiségnek a védelmére hivatkozva utasítja el, amely nemzetiség a magyar szabadelvűek programjának egyik pillére, s amelynek nemcsak polgári-nemzeti, de annak idején rendi mezben jelentkezését is gáncsolták a bécsi birodalmi központ hazai rezidensei. A hatás és nyomaték kedvéért a névtelenségbe burkolózó szerző a nem magyarok arányát is eltúlozza. A torz adat is jellemzően azoktól származik, akik a szerintük jelentéktelen magyar nyelv bármiféle kiművelését, használatának terjedését szenvedélyesen ellenezték. (Egyes hivatalos előterjesztések is 6 millió nem magyarral szemben csupán kétmillió magyart ismernek el.²⁰) A magyar nevű, de magyargyűlölő homo novus, a bécsi főhivatalnok Izdenczy József még a magyar nyelvművelő társaságnak, magyar akadémiának is elvi ellensége, mert szerinte az „szétszakítaná az emberi társaságnak kapcsait”.²¹ S lám, most megfordul az érvelés, és a védelmeztetett nemzetiség az, amelynek nevében nem kell sajtószabadság, jury, általános képviselő, általános úrbéri megváltás.²²

„Itt vagyok nálad, te ijesztő szörny” – így a kötelező örökváltságról. A szabad községek és városok – a szerző szerint – szabadságukat nem a magyar érzelmek táplálására használják. „És hát mi még a többi 2/3 részt is ezek erősítéséül akarnók felszabadítani? (...) Uram isten (...) politika ez?” Az esküdszékről szólva még inkább megnyomja a tollat. „A vérszemet kapott idegen elem” 2/3-os többségének birtokában akár még a magyarságot is bűncselekménynek mondhatná ki. A sajtó szabadsága pedig odavezet, hogy nemcsak magyar nyelven írott újságok és röplapok szaporodnak majd el, hanem „a sok nyelvű nép minden nyelvén, nekik is támad Kossuthjuk, Széchenyijük”.²³ Összefoglalva, Kossuthot a nemzet nevében szólítja föl színvallásra. Valóban akarja mindezt? – mintegy feltételül szabva, hazafi-e, jó magyar-e.

Kossuth, mint főntebb jeleztük, tanulmány terjedelmű írásban válaszolt, de nem pusztán egy obskurus hírlapi cikk megcáfolásának igényével, illetén módon napi publicisztikai csatározás szintjére szállítva le a nemzeti sorskérdéseket. Ország-világ, az egész politizáló magyar közvélemény számára akarta nyilvánvalóvá tenni, hogy hol húzódnak az arcvonalak, hogy a nemzeti érdeket nem lehet leválasztani az egyén polgári szabadsága és a szabad polgári nemzet ügyéről, s még kevésbé lehet azzal szembefordítani. A nyílt beszéd érdekében vállalja a néhány hónapos késedelmet: a szöveg cenzúrazatlan. Ezért foglalja össze szövegszerű hűséggel és lényegre törően tanulmánya első lapjain a *Buda-pesti Híradó* közleményének sarkalatos pontjait, s idézi szó szerint a legkirívóbb megállapításokat. A diszkrepanciát az is hitelesen értheti, aki az eredeti cikket nem ismeri. Nem egy névtelen publicistával van Kossuthnak vitája, hanem mindazokkal, akik „egyszerre a nemzetiség palástya alá bujkálnak, hogy néhány feudális rongyot (...) megőrizhessenek”, akik „pedig a népről mit sem akarnak tudni, s inkább transigálnak az austriai kormánnyal, ha bár az alkotmányt, nemzetiséget és a haza törvényes függetlenségét adnák is oda egy kegyelemből túrt ideig óráig tartó tengéletért”.²⁴

Kossuth spirálisan építkező – úgy tűnik, egyetlen lendülettel megírt – vitairatának gondolati középpontjában a nemzetiség általa használt két jelentésének szabatos – bár ma szokatlan szóhasználattal – történő meghatározása áll. Megkülönbözteti a „faj nemzeti-

séget” és a „politikai nemzetiséget”. Azt mondani sem kell, hogy Kossuth és a magyar reformkor szóhasználatában a „faj” nem „rassz”-t jelent, hanem olyan nyelvi-etnikai közösséget, amelyet – Kossuth szavaival – „a közös származás tudalma” is összeköt.²⁵ A politikai nemzetiség a közös szabadság, polgári alkotmány és intézmények, az érdekek közössége alapján egyesíti akár „a legkülönfajúbb népeket” is, amint azt Franciaország és az Egyesült Államok példája bizonyítja. A faj nemzetiséget viszont részekre – akár külön államokra – bonthatják az intézmények és az érdekek eltérő volta, erre az ókori görög poliszok mutatnak példát. A nagyon egyszerű következtetéseket akár banálisnak is mondhatjuk, mégis kétségtelen, hogy e fejtegetés – hogy csupán egy sor angol nyelvű nemzet és állam újabb kori virágzását említsük – ma is megállja a helyét. Amire azonban itt valóban érdemes fölfigyelni: Kossuth történelmi tapasztalatokból elvonva állapít meg olyan általános összefüggést, amelyet aztán a történelmileg kialakult magyar állam keretei között is alkalmazni kell – és nem megfordítva, nem a magyar viszonyokat, nem a magyar példát nyilvánítja egyedinek, kivételesnek.

Igaz, hogy országunkban többségben vannak nem magyar ajkú hazánkfitai, igaz, hogy sok az ellenségeskedés, s tapasztalni ellenszenvet is a magyar nemzetiség iránt, ez azonban Kossuth diagnózisa szerint „nem annyira a fajok, mint az állapotok különbségéből és a nagy számnak [értsd: a többségnek] jog kívüli helyzetéből ered”, azaz lényegét tekintve inkább rendi, illetve osztálykülönbség, mint nemzetiségi ellentét. S a *Budapesti Híradó* által figyelemre méltatott „illy sötét elvek” még tágitanak „a haza népességei” közötti házagokat”, azaz a magyar és a nem magyar nép közötti ellentétet, mert magyarnak nevezik azt az alkotmányt, „mellyet egy kiváltságos osztály milliók rovására bitorol”. Pedig – világít rá Kossuth később – a magyarok nagyobb része is kívül van a rendi alkotmány sáncain. Mi sem leleplezőbb, mint hogy a nemzetiség szilárdítása iránt „hirtelen fellobbant conservatív szerelemnek” esze ágában sincs legalább az 1/3 magyart polgári jogokkal fölruházni. Ez természetesen Kossuth szerint nem lenne elfogadható, „mentsen Isten, hogy casták [kiváltságos rendek] által szétszaggatott hazánkban új castát óhajtsak teremteni”.²⁷

Milyen nemzetiség az – fogalmaz egyre szenvedélyesebben Kossuth –, amely azért ellenzi a törvény előtti egyenlőséget, képviselőt, a sajtó szabadságát, azért nem akarja a jobbfajfölszabadítást, nehogy a többségben lévő „idegen elem” erőt vegyen a magyarságon? „Micsoda nemzetiség az, mellyet csak az ázsiai butaság és feudális önkény eszközei által lehet fenntartani?” „Én részemről szívesebben lennék angol, francia, spanyol vagy német, mint illy körülmények közt csak egy percig is magyar – folytatja –, pedig szeretem s félttem nemzetiségemet én is, mint a conservatív párt (...) valamennyi tagja összesen.” A már Hajnóczy által fölvetett „emberbarát vagy hazafi?” dilemmáját fogalmazza meg Kossuth újra, s döntené el az általános emberi jogok javára,²⁸ bár bízik benne, hogy ilyen döntésre ő és nemzedéke nem kényszerül.

Hiszen a korszakot mégiscsak „az alvó nemzeti szellem” fölébredése nyitotta. A nagy menetelés a magyar glóbus megújításáért, a polgárosuló-kapitalizálódó atlanti világhoz való fölzárkózásért – a magyar nyelv felvilágosodás ihlette kiművelésére már az 1770-es

években megfogalmazott program mellett – a magyar történelmi folyamatosság helyreállításáért indított küzdelemmel kezdődött. Az 1820-as évektől számított két évtized magyar és (nyugat-)európai „forrongásai”, társadalmi-politikai mozgalmak, amint arra Kossuth itt a figyelmet fölhívja, sajátos fáziseltérést mutatnak. Míg Nyugat-Európában a társadalmi mozgalmak arra irányultak, hogy „a hatalom és a szabadság fölforgatott egyensúlyát helyre állítsák”, azaz a polgári alkotmányosságot kiszélesítsék, az intézményeket demokratizálják, addig Magyarországon az erők jelentős részét az kötötte le, hogy nemzetiségünket – ma úgy mondanánk: önazonosságunkat – megőrizhessük „egy fonák kormányzati rendszer ellen, melynek századok alatt nem volt más törekvése, mint a magyar nemzetnek harcaiban és álladalmi életében egyaránt nyilatkozó függetlenségi típusát elmosni (...) anyagi és politikai kifejlődését rég elavult s a kor igényeivel öszve nem férhető kormányzati maximáknak fölláldozni.”²⁹

Történetírásunkban közhely, hogy a magyar szabadelvűség magába építette a függetlenségi harcok hagyományait, olykor hivatkozik a régi dicsőségre, s az újítások indoklásában – finom taktikai érzékkel – nemegyszer él alkotmány- és jogtörténeti érveléssel, míg az utópisztikus jegyeket is hordozó ideologikus liberalizmus számára a múlt általában érdektelen.³⁰ Kossuth világképében azonban, ehelyütt is, többről van szó. Az „emberiség természeti és erkölcsi kifejlését”,³¹ a történelem menetét az előrehaladás örök törvényei szabják meg. A történelem nemzetek története: az emberi cselekvőerő és szabadság kibontakozásának a nemzet a kerete. Nemzetet viszont a história teremt. Abban az országban, amelyet a magyarokról neveznek, a história méhe a magyar nemzetet hordta ki. Ennek „függetlenségi típusát”, szuverenitását meg kell védeni vagy helyre kell állítani, mert államiság nélkül nemzet sincsen³² (pragmatikusan: a Habsburg-dinasztia fősege alatt létező államszövetségben). „Hazát akarunk, szabadot, függetlent minden idegen gondnokságtól, minden idegen önkénytől, függetlent akár az austriai örökös tartományok érdekeitől.”

Magyarországon a magyar nemzetiség mellett más népek is élnek. Nyerjük meg tehát őket a (történeti) magyar állam számára. Ezt kívánja az igazi hazafiság, és ezt az ember szeretet. „Minden hatalom eredeti forrásához vitessék vissza” – olvassuk a természetjog nyelvén. „A magyar haza 14 millió jogtalan gyermeke polgáriságot követel.” Olyan alkotmányt akarunk tehát, amely a hazát mindenki hazájává teszi, mert egyenlő jogot és biztonságot nyújt mindenki számára.

Egy ilyen alkotmánynak feltétele a gondolat és a sajtó szabadsága. A sajtószabadságot nem lehet „a népiségen és a politikai nemzetiségen nyugvó alkotmányos létől elkülönöznöni”. A két fogalom egymás mellett szerepeltetése nem véletlen. „Hadd terjedjen nem magyar hazánkfiainnál is az értelmesség”, neveljék csak ki a maguk szellemi és politikai vezéregyéniségeit („Kossuthokat és Széchenyiket”), hiszen éppen ez emeli a népiség szintjéről őket a politikai nemzetiségbe, ez kívántatja meg azokat az alkotmányos javakat, amelyeket a történelem formálta Magyarországon csak a magyar nemzetiségtől kaphatnak. Nyilvánvaló, hogy a gondolat és a sajtó szabadsága eo ipso különböző nyelvek használatával jár sajtóban, irodalomban, hasznos ismeretek terjesztésében, s a szer-

zó fejében meg sem fordul, hogy Magyarországon – persze reménye szerint a magyar államhoz lojális – nem magyar nyelvű nyomtatványok megszorodásától, nem magyar nyelvű helyi kultúráktól tartson.³³

Az alkotmányos intézmények elengedhetetlen része az esküdszék. A megfogalmazás a demokrácia felé tájékozódó szabadelvű Kossuthot mutatja: „egyszer már 12 becsületes polgár vagy paraszt is tarthasson ítéletet a (...) méltóságos vagy tekintetes és vitézlő bűnös fölött”, az ügyészi és bírói szerep szétválasztásával, a végrehajtható hatalomtól független bírósággal. Szorgalmazza továbbá az általános képviselőket, hogy az alkotmánynak nevezett zsarnok nemesi előjog helyett a jelző nélküli népet a törvényhozásba bevonja, s „keblébe forró szerelmet öntsön a haza, a közös szabadság iránt”. S szorgalmazza éppen azért, hogy „a hazában létező idegen elemek értelmisége (...) a nemzet közös érdekének megnyeressék”.³⁴ S végül sürgeti az örökös megváltást haladék nélkül, országos erővel, mert – mintegy Catóval szólva – „ha magunk nem megyünk, hát menettetni fogunk.” Nem fél a konzervatívok rémlátásaitól és gyáva politikájától. Az utolsó mondat: „A nemzet pedig ítéljen és válasszon.”

Európa első világháborút követő balkezes átrendezése, totális diktatúrák, valamint egy újabb világháború megszenvedett élményeinek súlya alatt, bő nyolc évtized után, amikor a magyar tudatban a pánik és a revans helyét már rég a rezignáció és az európai humanizmus hagyományába vetett mégoly bátortalan hit foglalta el, a megváltozott fénytörésben talán nem tűnt helybenjárásnak a kossuthi mű újraolvasása. A távoli horizonton ma ifjú, dinamikus, maguknak a semmiből történelmet kovácsoló államnemzetek és a 19. századból ránk maradt „európai” fogalmakkal nem leírható, agresszív és terjeszkedő teokratikus államok emelkednek. Az írószobákban új utópiák születnek, a magyar társadalom tépelődőbb része pedig egy hipotetikus autonómia és integráció antinómiájába veti reményeit és bizalmát. Viszont a magyar reformkor optimista és kreatív nemzedéke, s bizvást mondhatjuk, legkiválóbb intellektusa, Kossuth, a maga korára s a Kárpát-medence történeti-földrajzi terére, a látszólag föloldhatatlan ellentmondásokra a jobbágyfölszabadításon alapuló, a nyelvi-nemzetiségi kisebbségekre kiterjesztett érdekegyesítés egyedülálló programjával reális alternatívát kínált.³⁵ Egy politikai program minőségének nem egyetlen mércéje a program történeti sikeressége.

Jegyzetek

¹ Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 1926. (A továbbiakban: Szekfű, 1926.) 3.

² Steinacker, Harold: Das Wesen des madjarischen Nationalismus. In: *Die Nationalitätenfrage im alten Ungarn und die Südstpolitik Wiens*. München, 1959. 41. Ismerteti: Arató Endre: A nemzetfogalom és a nacionalizmus története a mai amerikai és nyugatnémet történetírásban. *Világtörténet*, 1968/17. (A továbbiakban: Arató, 1968.)

³ Sugar, F. Peter: The Roots of Eastern-European Nationalism. *Résumé des Communication Histoire*. Sofia, 1966. Ismerteti: Arató, 1968.

- ⁴ *American Nationalism. An Interpretative Essay.* New York, 1961. Pl.: *Magyarország története V/2.* Budapest, 1980. 1324.
- ⁵ Varga János: *Helyét kereső Magyarország.* Budapest, 1982. (A továbbiakban: Varga, 1982.) 26. Kossuth szóhasználatának a felvilágosodás nyelvi-fogalmi köréből származó elemeinek vázolására kísérletet tettem: Az eszmék jobbik része: In: *Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára.* Budapest, 1994. 195–213.
- ⁶ Nem feledkezünk meg a protestáns unió hamar elejtett tervéről, amely azonban – igaz, magyarosítási szándékkal – éppen azért vetődhetett föl, mert a magyarsághoz tartozás szempontjából közömbös volt, hogy valaki református vagy evangélikus, protestáns vagy katolikus, „Mózes-hitű”, vagy amint arra példa volt: görögkeleti vallású magyar.
- ⁷ A teendők legfőbbike. *Hetilap*, 1846/60.
- ⁸ Vö. Barta István: *A fiatal Kossuth.* Budapest, 1966. 200–203. Barta István találta meg „A magyar főrendek 1833-ban” című Kossuth-töredéket, amelyről megállapította, hogy az elveszett kézirat része.
- ⁹ 1835. szept. 13. *Kossuth Lajos összes munkái* (a továbbiakban: KLÖM) VI. 456.
- ¹⁰ E kételyekben Kossuth is osztozott: „Megtagadni az értelmiség kifejlődésének eszközeit néptől vagy néposztálytól (...) a parlamentaris és municipális önkormányzás jótéteményeiből kizárni (...) Ez azon politikai tan, melynek árát Nagy-Britannia drágán fizette meg Irlandban.” *A magyar conservatív párt és a nemzetiség.* L. 15. jegyzet.
- ¹¹ Más amerikai szerzőktől eltérően – nem véletlenül, de szerintünk helytállóan – Salo Wittmayer Baron kelet-európai születésű rabbi a nemzeti érzés gyökereit kutatva messze visszanyúl az újkori abszolutizmusok előtti időkhez, és érdemben elemzi a vallás és nacionalizmus összefonódását: *Modern Nationalismus and Religion.* New York, 1960. Ism.: Arató i. m.
- ¹² Vö. Szabad György: Kossuth az Amerikai Egyesült Államok politikai berendezkedéséről. *Századok*, 1975/3–4. 551–573., Závodszy Géza: *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország.* 2. kiad. Budapest, 1997.
- ¹³ „Tudja mindenki, minő volt a franciák nyelve, minő volt irodalmuk XIV. Lajos előtt. Lajos szólott: LEGYEN! (...) Ha ötven év előtt mondatott volna ki a »legyen« szó [Magyarországon], nem találkoznak vala milliók a magyar korona ótalmában, kik [el]nyomás ürügye alatt nem csekély ingerültséggel szaggatják a nemzet kebelét.” Nyelvünk ügye. *Pesti Hírlap*, 1841/3. Ismételten: Városi beszerkezet. Uo., 1842/161. Még szabatosabban: Bánat és gondolkodás. Uo., 1842/183.
- ¹⁴ Ahogy Szeffkú fogalmaz: „Tovább már alig lehet menni a nemzetiség negációjában, mikor a magyar népről elnevezett országban a központi kormány előnyben részesíti azokat, akik *nem* tudnak magyarul.” Példákat hoz arra, amikor a magyar nyelv nem tudása előnyt jelentett magyarországi hivatal elnyeréséhez. Szeffkú, 1926. 70–71.
- ¹⁵ Illusztrálta Bábolnai Mihály. In: *Magyar szózatok.* Hamburg, 1847. 221–263. Az írás 1846 szeptemberében keletkezhetett, a kötet megjelenése késett. Tartalmi és stílusjegyek alapján általánosan elfogadott, hogy az írás szerzője Kossuth. Kossuth lendületes stílusának például egyik jellegzetesége a megtálatás hatásos kép vagy fordulat ismételt alkalmazása egyre csiszoltabb formában. A Bábolnai névvel jelzett írás maró gúnnyal fogalmazott kezdő mondatai: „A csodák világa megint ránk virradt. A vakok látnak, a siketek hallanak, és a halottak feltámadnak” – a *Budapesti Híradó* hasábjain. A vitairat egyik előzményében (A Budapesti Híradó a vámkérdésben. *Hetilap*, 1846/51.): „a védegyesület után csuda történik Izráelben”, azaz a konzervatív sajtó egyszerre az Ausztria és Magyarország közötti – addig védelmezett – vámvonallá eltolását kezdi ajánlani.
- ¹⁶ A megtámadott cikk címe pontosan: A teendők legfőbbike, vö.: 7. jegyzet. A *Budapesti Híradó* háromrészes cikkére történő hivatkozásba – a Bábolnai névvel megjelent szövegbe – sajtóhiba került, ezért azt visszakeresni nem könnyű. A pontos föltalálási hely: 1846/446., 447. és 449. sz., aug. 28., aug. 30. és szept. 3. Talán ezzel is magyarázható, hogy *A magyar conservatív párt és a nemze-*

tiség című írás általam ismert elemzései a Budapesti Híradó inkriminált közleményeit figyelmen kívül hagyják.

¹⁷ A Budapesti Híradó a vámkérdésben. *Hetilap*, 1846/51.

¹⁸ A teendők legfőbbike. *Hetilap*, 1846/60.

¹⁹ Kossuth erre tett megjegyzése, hogy szeretné látni azt a földesurat, aki ilyen módon „tót, német vagy oláh jobbágyait ötven év alatt olly magyarokká [értsd: a magyar intézmények iránt lojálissá] bírni tenni, mint aminő franciákká tette a francia alkotmány egy perc alatt Lotharingia, Elsass és Bretagne lakosait” tehát nem arra utal, hogy a polgári jogegyenlőség rövid idő alatt megmagyarosítja a nem magyar ajkú paraszti tömegeket, ennek lehetetlenségéről Kossuth nagyon is világosan nyilatkozik, hanem a patriarkális jobbágy-földesúri viszony konzerválásának leplezetlen szándékára, s az ország magyar jellege illetén fönntartásának képtelenségére utal. I. m. 237.

²⁰ Az adat ősforrása Johannes Molnár magát szlováknak való pesti evangélikus lelkész *Politisch-kirchliches Manch-Hermaeon* című, névtelenül megjelent röpirata, az előszó kelte 1790. márc. 15. Meggyökeresedésében nagy szerepe volt Izdenczy előterjesztéseinek. Jókai viszont mintha a *Budapesti Híradó* cikke nyomán mondatná a nádorral *És mégis mozog a föld* című regényében: „Tekintsd meg az ország térképét: számláld meg a megyéket, amik az ideáloban élő országot képezni fogják, ferd ki annak leendő határait, s borzadj el a jövődőtől, amit alkotni akartak. Vedd elő a statisztikákat, s kérdezd meg tőle, ha tizenegyből kilenc [milliót] kiveszünk, mi marad ott? Ez az ország addig él, amíg alszik.” Gergely András megfigyelése: A nemzeti és nemzetiségi érdekegyesítés formálódása. In: *Egy nemzetet az emberiségnek*. Budapest, 1987. (Továbbiakban: Gergely, 1987.) 135.

²¹ Idézi Szekefű, 1926. 41.

²² A „fontolva haladó” szerkesztő lábjegyzetben valamelyes fönntartással él: „Ámbár nem írhatjuk alá ezen értekezés minden állítását, miután (...) számos divatos eszmék eredeti felfogással és a nemzetiség szempontjából rostáltnak meg, az általa előidézhető eszmecsere kedvéért is érdemesnek tartottuk olvasóink elibe terjeszteni.”

²³ A *Budapesti Híradó* szerkesztője itt megjegyzi, hogy „Kossuth talán igen, de Széchenyi nem”. A jelzős szerkezet tehát nem Kossuth leleménye, amint azt Miskolczi Ambrus a Bábolnai álnevű munkát fölhasználó gondolatébresztő cikkében Kossuth szövege alapján föltételezi (Kossuth Lajos és a román „Kossuthok”. *Rubicon*, 2002/8.), hanem a *Budapesti Híradó* által megfogalmazott fenyegető képet Kossuth visszafordítva vállalja.

²⁴ *A magyar conservatív párt és a nemzetiség*. A továbbiakban a jegyzetel nem jelölt idézetek Kossuth ezen írásából valók.

²⁵ A pontosság kedvéért: a „faj” egymással rokon népek családját is jelentheti, például „slav faj”, mely az „északi hódító terjedésével” a magyarságot veszélyezteti. Kossuth és Szentkirályi utolsó követjelentése 1848. ápr. 16. *KLÖM XI*. 743.

²⁶ A népesség/népiség magyart és nem magyart, egymás mellé rendelve, egyaránt jelent. Kossuth például 1848. szept. 12-i képviselőházi fölszólalásában, nyilvánvalóan a magyarországi (és erdélyi) románokról szólva, Ioan Dragos román képviselő megnyugtatóására kijelentette: „Európának minden népiségei között a magyar és az oláh az, melly ha élni akar, hivatva van egymás irányában a legnagyobb rokonszenvvel, egyetértéssel lenni.” *KLÖM XII*. 925. A fogalmazás azért különösen érdekes, mert a népiség („faj nemzetiség”) itt államhatárok említése nélkül, európai dimenzióban jelenik meg.

²⁷ A magyar liberális nacionalizmus kamaszkorában a reformerek a megváltakozást még a megmagyarosodáshoz kötnék. Pénzért viszont a nem magyar paraszt is vehet földet. Vö. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. 1833. 237–238.

²⁸ Vö. Gergely, 1987. 123. Hasonlóan fogalmaz egy levelében Wesselényi: Imádja ugyan nemzetét, de ha annak léte csak „milliók emberi és polgári jogoktól megfosztott helyzetben tartása által lenne

eszközölhető”, e bért oly magasnak, a vásárt annyira istentelennek tartaná, hogy inkább lenne kész fejét nemzetével együtt „a megsemmisülés átka alá tartani”. Idézi: Varga, 1982. 33.

²⁹ A magyar „nemzeti eredetisége, caractere” természetesen nem változhatatlan, fejtette ki Kossuth már első ránk maradt elméleti igényű munkájában (*A magyar főrendek 1833-ban*): „az ember mindenütt ugyanazon egy, – a társaság célját sem az éjszaki szélesség, sem a nyugoti hosszúság fokai nem változtatják, s azért kábúltság volna hinni, hogy midőn a természeti s erkölcsi világban minden örök mozgásban izog, csak egyedül a magyar nép fog örökkön vesztegleni.” *KLÖM VI*. Budapest, 1966. 371–372.

³⁰ Kossuthnál a kettő együtt: „a nemzeti becsület büszke érzetével” említi „a vallásbeli szelíd türelem létesítésének dicsőségét”, amellyel Európa több művelt nemzetét megelőztük, másrészt: „De én a múltnak vak imádója nem vagyok...” Uo. 374.

³¹ Uo. 369.

³² Nehéz nem egyetérteni Kossuthal. Ismereteink alapján valószínűsíthető, hogy a törzsiségen túlmutató s az eltérő érdekű társadalmi csoportokat átfogó nemzettudat kialakulásának feltétele a rövidebb-hosszabb államiság, amit az államnemzet – kultúrnemzet olykor formális szembeállítására mint-ha homályban hagyta.

³³ Kossuth ezen írásában nem lehet asszimilációs várakozásra utalást találni. A politikai nemzetiség – mint máshol is – politikai nagykorúságot jelent. „S mindezekért nem kívánunk egyebet, mint hogy a hazát (...) melly titeket political nagykorúsággal megajándékoz, szeressétek, és velünk egyetemben oltalmazzátok.” A magyarosítás-magyarosodás problematikája a 19. század első felében – mint jeleztük, az államnyelv kérdésétől jórészt elválasztva – külön tanulmányt igényelne. Mindenekelőtt a magyarokat (a köz- és társasági életet) kellett magyarosítani. Kossuthnál a magyarosodás elválaszthatatlan az erős polgári középosztály megteremtésének igényétől. Ennek „magköve” a középrendű nemesség, de „egybe-forrasztási” szándékkal, mert „a bitorlott reputatiók ideje lejárt, s ész a hatalom”. Birtokaristocratia. *Pesti Hírlap*, 1841/96. Idevárja például a német városi polgárokat, s feltételezhetően a nyelvi kisebbségek köréből gazdaságilag vagy értelmiségi státusuk folytán kiemelkedők egy részét is. Ehhez lásd: Kosáry Domokos: A Pesti Hírlap nacionalizmusa. *Századok*, 1943. 211.

³⁴ Vö. 34. jegyzet.

³⁵ Hasonlóan értékel Gergely, 1987. 288–307.

SZABAD GYÖRGY

KOSSUTH BIBLIAI PÉLDÁZATA A FELELŐSSÉGRŐL NEWARKI BESZÉDÉBEN

A törökországi internáltságból az amerikai kongresszus határozott fellépése nyomán kiszabadult Kossuth Lajos – mint ismeretes – 1851–52 telén, tavaszán beszédek sokaságát tartotta a köztársaságban tett körútja állomásain. Az 1848–49-ben Magyarországon történtek valóság-hű bemutatására és sokoldalú értelmezésére törekedett, de egyidejűleg arra is, hogy az Egyesült Államok egy újabb magyar, illetve közép-európai szabadságküzdelem esetére legalább az „intervention for non-intervention” elvének deklarálását vállalja, azt tehát, hogy politikailag „beavatkozik”, mégpedig egy megisméltendő önkényuralmi intervenció kísérlet elhárítása, azaz „a be nem avatkozás” érdekében.¹

Ez volt legfőbb politikai célja a Newarkban 1852. április 21-én elmondott beszédének is. Mint sokszor tette, Kossuth ebben a beszédében (amelynek saját kezű angol fogalmazványa és korabeli, nyomdai úton sokszorosított szövege is fennmaradt²) messzemenően élt a Biblia alapos ismeretéből fakadó lehetőségekkel. Ez a hallgatóságának nagy része által méltányolt eljárása is szerephez jutott abban, hogy mások mellett az Egyesült Államok leendő elnöke, *Abraham Lincoln* 1852. január 9-i megfogalmazásának tanúsága szerint „tisztelőjeként” szögezte le, hogy „Kossuthot tartja a polgári és a vallásszabadság legkiválóbb és legméltóbb európai képviselőjének”.³

Kossuth több hónapos útja során szerzett – nagyrészt keserű – tapasztalatainak birtokában is igyekezett felébreszteni a szolidaritás érzését a létküzdelseivel, problémáival elfoglalt, a nemzetközi fejlemények és összefüggések iránt ezért is szinte közönyösnek mutató amerikai közönségben. Ez alkalommal nemcsak Jónásnak az Úr által rászabott feladata, a niniveiek jó útra térítése előli menekülési kísérletének, majd tengerbe vetetésének, a cethal közreműködésével mégis profétálásra kényszerülésének ismert történetére hívta fel a figyelmet, hanem az eseménysorozatot lezáró isteni beszédre. Azaz célzatosan kiemelte a profétának a nagyváros „bűnbe” esett lakosságának sorsa iránti nemtörődömségét, részvétlenségét ostorozó transzcendens üzenetet.

A csodálatos dísztek árnyékában hűsülő Jónás példáját vetette egybe Kossuth azon amerikaiak magatartásával, akik „fügefájuk alatt”, illetve „szőlejükben” ülve érdektelenek maradtak a másokat sújtó események iránt, így Magyarországnak a császárral szövetséges cári hatalom általi eltiprása idején. Hivatkozott arra, hogy az Úr Jónást a kellemes

árnyékot adó növényt elpusztító „féreggel” figyelmeztette önző érdektelenségének vétke voltára. Míg azonban a Biblia szerint Jónás könyvének végszavában az Úr szánakozva beszél Ninive lakóinak tudatlanságáról, *akik nem tudnak különbséget tenni a jobb és a bal kezük között*, kegyelmének – hiszen fenyegetései ellenére nem pusztította el a bűnös várost – mintegy indoklását adva,⁴ Kossuth nem érte be ezzel. A „közöny vétkének” transzcendens elítélését a Jelenések könyvének egy, ugyancsak „gospel maxim”-nak, „sarkigazságnak” tekintett megállapításával⁵ kapcsolta merészen egybe: „Be not partaker of other men’s sins.” (Azaz: ne vegyél részt más emberek vétkeiben.) Kossuth előadásában a Jel 18,4 versben eredetileg szereplő „bűnös királyok” helyébe „bűnös emberek” került, sőt ezt továbbfűzve úgy fogalmazott: „Let not one nation be partaker of another nation’s sins”, (azaz: egyetlen nemzet se vegyen részt egy másik nemzet bűneiben). Tehát Kossuth értelmezésében a közöny olyan vétékké mélyülhet és szélesülhet, amelyben – például a magyar tragédiával kapcsolatban – a nemtorődömség egyenesen a gonoszsgot elkövetők bűnében való osztozáshoz vezethet.

Élt vagy visszaélt Kossuth az általa is transzcendenseknek tekintett megnyilatkozásokkal? Igaz, szövegkörnyezetükből kiragadta és kiterjesztve alkalmazta őket, de igyekezett oly módon érvényesíteni tanításukat, amely nemcsak politikai, hanem erkölcsi mondanivalójukkal is összhangban volt. – Newarki beszéde alighanem így vált egyikévé azon impulzusoknak, amelyek amerikai hallgatóinak „közönyét” a távoli fejleményekkel kapcsolatban némileg, korlátozott mértékben oldották. Ennél többet azonban illúziókeltés lenne feltételezni, hiszen a befejeződéséhez közeledő körút helyi sikerei, Kossuth sokak által meggyőzőnek talált érvei érdemleges befolyást alig gyakorolhattak ekkor az „ifjú óriás” érdekérvényesítésére és a saját belső feszültségeinek feloldásával megküzdeni még nem képes politikájára.

Az idézett mozzanatok ismeretében természetesen az a kérdés is felmerül, vajon a newarki beszéd szövege mennyire hatott, hathatott a Magyarország későbbi tragédiáival is szembesülő, a 20. századi költészetünk páratlan jelentőségű művét, a *Jónás könyvét* alkotó Babits Mihályra? Az igenlő válasz a szónoki kérdésre megkockáztatható, noha a tüzetes filológiai vizsgálatokat nem tekinthetem feladatomnak. Mellőzve mindennek közvetett lehetőségeit hivatkozom azonban arra, hogy a szövegek közvetlen egybevetése is indokoltá teszi annak feltételezését, hogy a ceglédi Kossuth Múzeum idevágó kiadványát, a Ballagi Aladár által szerkesztett, ismeretlen személy által fordított néhány amerikai Kossuth-beszéd kis gyűjteményét⁶ Babits Mihály valóban megismerhette.

Erre vallanak a szóhasználat egybeesésének jellegzetes esetei. Például: amíg a Károli Gáspár fordításában olvasható tényközlés szerint „nagy örömmel örvendezék Jónás a tők miatt”, ami a Kossuth-beszédet tolmácsoló ceglédi közlő előadásában „örüle Jónás a tőknek felette igen” formát öltött, ehhez került igen közel Babits költői megoldása: „s örüle Jónás módfelett a tőknek”. – Ennél is fontosabb, hogy Babits lényegében magáévá tette Kossuth merész – mondhatni formálisan önkényes – kapcsolatteremtését a niniveiek további sorsa iránt nemtorődömséget tanúsító Jónást sújtó intelem és a János apostol révén újból meghirdetett, de örök követelmény, a bűntől való tartózkodás között. Ugyan-

akkor erősíti a fordítás költői ismeretének feltételezését, hogy a Kossuth-szöveg kulcsszavai közül a ceglédi magyar közlésben helyet kapott – mégpedig hangsúlyosan –, miszerint a „bűnnek” bizony „cinkosává lesznek” azok, akik annak elkövetését „hallgatag szemlélik”, hiszen valójában „felbátorítják a bűnöst, hogy vétket vétekre halmozzon”.

A bibliai intelmeket 1848/49 veresége nyomán egybekapcsolva felidéző newarki Kossuth-beszéd tehát, a ceglédi közlés folytán, a dualista Monarchia összeomlása után nyilvánosságot kapott – ha csupán szűk körűt is –, a II. világháború közeledtekor pedig⁷ alighanem hozzájárult Babits megrendítő költői figyelmeztetésének megfogalmazásához. A Magyarország fenyegetettségét mélyen átérző költőben visszhangot kelthettek a számkivetett politikus szavai is, amikor embersége és magyarsága megérelte honfitársai erkölcsi helytállásáért esdeklő alkotását.

Jegyzetek

¹ Spencer, Donald S.: *Louis Kossuth and Young America*. Columbia–London, 1977. 49. kk. – Vö. Newman, Francis W.: *Select Speeches of Kossuth*. London, 1953. 30–57. kk. – Balassa József: *Kossuth Amerikában 1851–1852*. Budapest, 1931. 49. – Kossuth politikai törekvéseinek élénk vitatása – mint ismeretes – végigkísérte amerikai útját. Vö. *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–52*. S. a. rend. Jánossy Dénes. Budapest, 1940–1948. I. 219. kk.

² Magyar Országos Levéltár. R. 90. I. 1784, 1785. – A beszéd szövegét – nem torzítván, de stílusosan némileg átfésülve – közölte a kortárs Newman, i. m. 277–281.

³ Cuomo, Mario M. – Holzer, Harold (ed.): *Lincoln on Democracy*. New York, 1990. 50., 376.

⁴ Jón 4,6–11 – Vö. a „megbocsátás” értelmezésére Rába György: *Babits Mihály*. Budapest, 1983. 310–311.

⁵ Jel 18,3–4

⁶ *Kossuth Lajos észak-amerikai beszédei a nemzetiségekről és a nemzetek testvériségéről*. Előszóval és jegyzetekkel ellátta Ballagi Aladár. A Kossuth Múzeum kiadása. Cegléd, 1919. (Idézeteinkre I. a kiadvány 32–34. oldalait.)

⁷ A Babits-kutatók 1938-ra időzítik a költemény és 1939-re a kiegészítése elkészültét. Vö. Rába György i. m. 308–312. – Babits Mihály: *Jónás könyve és más költemények*. S. a. rend. Melczer Tibor. Budapest, 1993. 80–81., 85.

MISKOLCZY AMBRUS

„ROSSZ VIGÉC” VAGY A „MAGYAROK MÓZESE”?

*Kossuth személyisége és politikája Gyulay Lajos (1800–1868)
ismeretlen naplójának tükrében**

Hogyan látták Kossuthot a kortársak? – Ez dolgozatunk központi kérdése, amely egyben a Kossuth-kutatás nagy problémája. Egyszerre triviális és összetett kérdés. Hiszen halatára egész sor véleményt villan fel előttünk. Ugyanakkor ezek nagyrészt mind a nyilvánosság számára szánt nézetek, amelyek a nagy diskurzusokba illeszkednek. Ezek egyik pólusán ott áll Kossuth, a messiás, a másikon a démon, a hatalom és hiúság megszállottja. Két jelentős mozzanatban azonban az ellentétes vélemények megegyeznek: Kossuth szép ember volt és szépen beszélt, óriási hatással. Jellegetes intencionális közbeszédbe illik mindkét – némileg szimmetrikus – mozzanat. Korabeli – a „fiziológia” divatjával járó – közhely is tetten érhető abban a hol kimondott, hol hallgatólagosan jelen lévő vélekedésben, hogy az ember külseje megtévesztő, vagy éppen ellenkezőleg, kifejezi vagy álcázza az ember belső világát. Kossuth tehát a nagy csábító, aki személyes fellépésével és szavának varázsával hatott. Némi kitérő árán hadd hozzunk fel egy példát. „Szép, mint Praxitelész karcsú Hermésze” – emlékezett Kossuthra Pulszky Ferenc. Madame Nesselrode pedig 1849 júliusában Ischlből férjét, a cár külügyminiszterét nemcsak arról tudósította, hogy Kossuth szemfényvesztő, hanem még azt is hozzáfűzte: „Azt mondják, hogy Kossuth szép fiú (joli garçon), formás és jó modorú, a legmagasabb fokon rendelkezik a szó adományával.” Ehhez még csak annyit fűzünk hozzá, hogy idézeteinkben némi személyes indulat is tetten érhető. Pulszkynál némi nosztalgia is érvényesült, Madame Nesselrode pedig mintha bosszantani is akarta volna férjét, akiben a kortársak a szürke

* A jelen előadás Gyulay Lajos 1848–1849-es naplójának bevezető tanulmányára támaszkodik, annak néhány elemét mutatja be. Gyulay Lajos naplóját Csetri Elekkel és András Jánossal közösen rendeztük sajtó alá. *Gyulay Lajos naplója a forradalom és szabadságharc korából, 1848. március 5–1849. június 22.* S. a. rend.: Csetri Elek, Miskolczi Ambrus, Budapest, 2003. Gyulay Lajos és Kossuth viszonyáról bővebben írtunk a *Századok* és a *Magyar Napló* Kossuth-émlékszámbában. Miskolczi Ambrus: Kossuth Lajos egy ismeretlen napló tükrében. In: *Századok*. 2002/4. 881–908. Gyulay Lajos naplójából, 1848. Közreadja, bevezeti és jegyzetekkel ellátta: Miskolczi Ambrus. In: *Magyar Napló*. 2002/3. 34–42. Jelen dolgozatunkban az idézeteket betűhíven közöljük. Az eredeti szövegben a naplóról által kihúzott részeket ékes zárójelbe tesszük.

hivatalnokot látták, tehát nem volt szép, és az orosz diplomácia bükkfanyelvét beszélte, és azon is gondolkodott, ha jót akart magának.

Kossuth varázásának kultusza logikus következménye annak, hogy a demokratikus kultúra térhódításának kezdeti szakaszában a verbális tér egyben a politikai cselekvés tere is. A szó ilyenkor hatalom. A nagy francia forradalom folyamán az olvasott szó, mert a szónokok zöme felolvasta az iskolai stílusgyakorlatoknak megfelelően összeállított beszédét, míg Pozsonyban és Pesten a szónak szabadon illett szárnyalnia.

A hajdani és mai közbeszédben megfáradt kutatóban óhatatlanul felvetődik az az igény, hogy a politikai közbeszéd mellett meg kellene vizsgálni a magánbeszédet. Ennek forrása a napló. Jelen esetben a legnagyobb magyar napló: *Gyulay Lajos* 140 kötete. Hogyan jelenik meg ebben Kossuth alakja? Mielőtt erre térnénk, fel kell tennünk az örök kérdést: mi a napló?

Messzemenően egyetérthetünk az újabban a szadizmus és trágárság történetében elmélyülő irodalomtörténész Maurice Blanchot-val: a napló „a nulla meditációja önmagáról”. Ezt továbbgondolva elmondhatjuk: a naplókutatás a nulla meditációja a nulláról. A nulla olyan, mint egy kis lyuk, rajta keresztül leselkedünk. Jólesik ez olykor. Ha belefáradunk a történelemfilozófiai megalomániába, és feltámad bennünk is a sunyi lakáj, és tetszik, hogy ilyenkor – hogy az atyamestert, Voltaire-t idézzük – „a szobainas előtt nincsen hős.” Csakhogy minden lyuknak megvan a maga optikája. Ismernünk kellene a paramétereit, ha vannak. Más szóval ismernünk kell a naplóíró, a szobainaskodást nála kell kezdeni.

Gyulay Lajossal nem könnyű. Régi, neves arisztokrata család sarja, aki megengedhette magának, hogy még születése évét se tudja pontosan – 1799 vagy 1800. Ami nagyobb baj, az erdélyi gróf diszkrét naplóíró volt. Magáról sokat megvallott, másokról alig valamit. Alig idézte őket. Tetteiket értékelte, ugyanakkor saját véleményét nem titkolta. Mint ha attól tartott volna, hogy idegen kezekbe kerülnek naplói, és többször is játszott a gondolattal, hogy mi lesz, ha egykor majd napvilágra kerülnek. Jellemző az is, ahogy szerelmi kalandjait élete végéig, 1868-ig pontosan feljegyezte. Összesen 1373 közösülést. Hazánk nővilágának társadalmi, etnikai és vallási sokszínűsége feltárul ezen napló hasábjain. Ugyanakkor partnerének valódi nevét soha nem örökítette meg. A nőknek álneveket adott. Így rangsorolta őket „képzeletbeli háremében”. Óvta is majdani olvasóit 1848 augusztusának végén:

„Avatlatlanok ne rágódjanak felette, ha nem értik a dolgot, akik e névsorba be vannak írva, más világnak fényes tüneményei, egy képzelt, egy talán valósuló világnak tényező személyei! Jobb, ne is gondolkozzanak felőle, mert azt csak az én elmém foghatja fel, a teremtó.”

Gyulay Lajos alkotó kedve sajnos ezzel ki is merült, vagy nem is sajnos, mert rossz költő és zavaros közíró volt, viszont frusztráltságának köszönhetően is a legnagyobb magyar naplóíró lett. Politikai ambícióit is elfojtotta, bár rangjának és becsületességének köszönhetően bekerült az erdélyi politikai életbe, ott volt az utolsó négy diétán, 1839-ben Pozsonyban is megfordult Zaránd követeként, majd az első népképviselési országgyűlésen

Hunyad megyét képviselte. Világosig kitartott. De sajnos a politikai élet titkaiból keveset árult el. A zárt ülések napirendjéről csak hozzávetőlegesen tudósított. Azt sem írta le, hogy ő maga is tagja volt a köztársasági Radikál Pártnak, amely a Függetlenségi Nyilatkozat sikerében is szerepet játszott. Egyszóval: fecsegő diszkréció az övé. Ő maga politikaellenes politikus volt. Elmarasztalta a középutas politikát, például az általa nagyra becsült *Deák Ferenc* 1839–40-i eredményeit sem tartotta sokra, és nem bánta meg, hogy a radikálisabb *Wesselényi Miklós* híve volt. De amikor 1848 nyarán mackója meghalt, a radikálisokra is célozva így kesergett: „Medvéim felakasztotta magát, talán ő is politikus bolond volt, minők többen léteznek most.”

Gyulay Lajos a magyar arisztokráta világ bennfentes kívülállója volt, akinek fájt, hogy nem sokra vitte, de nem is irigykedett: „Teleki Mihály és Kun Gothárd jutnak eszembe – írta 1838-ban –, kikben az irigység oly nagy mértékű, hogy el lehetne rólok mondani, hogy még azt is irigyelnék, ha egy kutya jól táncolna. Teleki Mihály irigyli Szécsényit, Kun Gothárd Vesselényit, korunk és hazánk két legnagyobb férfait, én csak azt sajnálom, hogy ketten és nem többen vannak, és hogy én is oly nagy nem lehetek.” Igaz, ennek érdekében nem is tett sokat. A pipázás volt számára a „nagy dénom-dánom”, abban élte ki magát, amikor „Pipa szóval, fumigálhatom a világot, múltat, jelent, jövővel, egybezarvarva, magam világában élhetek, reményelek, ábrándozok, és teremtek!” – írta 1848. augusztus 29-én. Közben pedig megmosolyogta az úrhatnám pesti forradalmárokat, és kesergett a társadalom kíméletlen dinamikáján, például azon, hogy otthon, Marosnémetiben a román jobbágyok már elkezdték tervezgetni a cigányok elűzését, mert „azt hiszik azok más agyagból gyúrt teremtséi az Istennek. Égalité, Liberté, Fraternité! beh kevesen tudják ezt felfogni igaz értelmében!” Naplóírónkat persze némi érdek is vezette, féltette hű jobbágyát, az öreg Juont és kedvenc hölgyeit, Junát, Vucamikát és Junellát.

Kérdés: mondhat-e valami újat Kossuthról egy külön naplója? Vagy be kell érnünk az ismerős sablonokkal?

Válaszként vegyünk sorba néhány jellegzetes mozzanatot és epizódot, amelyben és ahogy 1848-ban Kossuth naplójában megjelenik.

1848. március 8-án személyes élményéről is beszámolt Gyulay Lajos:

„Kossuth Lajos, és *Peteöffy Sándor* valóban, a' kor szülte embereink. Mit fognak eszközölni? megvállik. *Kossuthot* nem igen boszulta meg valaki érzékenyebbül mint én, egypár évvel ezelőtt, ki védegyleti gyűlésre menvén, magamat megneveztem és kezét nyujtottam neki. Ő nagy érdemeinek érzetében nem akart emlékezni azon időkre, mikor Posonban majd mindennap együtt voltunk, hanem idegenkedőleg nem is kezét, hanem két ujját nyujtotta nékem. Megvallom az ily viszónozást nem kedvelem, de halgatva elfordultam tőle, egyikét szót még szólva vele, és másokkal beszélgettem, míg a' gyűlés elkezdődött. Vele szembe foglaltam helyet, sok szép és unalmas szónoklatokat végig halgatva, *Kossuth* lépett fel, de alig kezdett beszélni, én felkeltem és odahagytam az ülést. *Kossuthot*, ez, anyira confundálta, hogy meg állott beszédében, mert soha sem történt vele, hogy mikor ő beszél, akkor valaki távozna. – Nagy talentum, nagy lángész, e folyó diaeta vezetője az ellenzéknek, de másfelől poltron, kihívást nem fogadott el – talán csak Ország gyűlés

alatt? akkor, még meg engedhető. Azután tegyen a' mit akar, én személyét nem szeretem, hanem eszét, – neki születnie kellett, a' mostani időkre. Ő a' personificált korszellem és úgy *Peteöffy* is, a' mostani kor poétája. – Igazi Jacobinusok mind ketten.”

A jakobinus minősítés nem pillanatnyi szeszély műve. Még 1848 elején Kolozsvárt meglepetéssel olvasta, miket mondott Kossuth Pozsonyban, és február 1-én meg is jegyezte: „Kossuthnak Partium átmenetele tárgyában hatalmas beszéde, valóban meglepő, szép, azt mondja egy helyt *»a nép összes akarátában égnek mennyköve rejtezik«* – nagy igazság, de népvezetők gondoljátok meg, mire buzdítjátok azt! Ékesszólás veszélyes egy dolog volt eleitől fogva. *Kossuth* egyike azon agitátoroknak, kinek mondhatni befolyása van, de kit nem tartok hozzáférhetetlennek, mint nem az *Mirabeau* is, a megvesztegetett. Mi lesz hát szegény Magyarhonból, valóban bajos megjósolni? Most van általakulása évszakában, ha által tud lépni egészségesen délszakába, dicséretet fognak aratni mozgatói. Ha eltűnik és semmivé lesz, mitől a *Nagy Isten* őrizze meg Hunniát, akkor becsmérelve lesznek a túlzók, kik elhamarkodták a dolgot. Hiszem, hogy megvan a jó szándok minden részről, és kevés kivétellel, de a történet az eredmény után szokott ítélni.”

Gyulay Lajos is úgy ítélte. 1848 tavaszán már megéljenezte Kossuthot. Hiszen mint április derekán írta: „Most megint a' műénk a' világ.” Sőt már a Lajtán túl is: „A' Bécsiek már felszollították *Kossuthot* hogy eszközöljen nekik becsületos ministeriumot, és Magyarhonhoz csatlakozni készek inkább mint, tovább túrni a' Bécsi Kormányt. – Nem volna az is rossz, és természetes hogy Austria mint kisebb ország csatolja magát Magyarhonhoz. – *Kossuth* valóban most mindenható, egy *apparition*nak lehet nevezni a' magyarok egén!”

1848 nyarán viszont Kossuth inkább csak „locsogott” – Gyulay Lajos szerint. Jellemző, hogy még a július 11-i nagy beszédről sem írt semmit, pedig ott volt. Később, 1866-ban, amikor Horváth Mihály a nagy művét olvasta, már szinte hivalkodott:

„Jelen voltam e nagy hatású beszéd alatt a gyűlésben. Kossuth oly gyenge volt, vagy gyengének mutatkozott, hogy a szószerkekre fel kellett vezetnetnie, maga erején nem tudta tenni, halkán kezdte egy óráig tartó beszédjét, kimerült testi erejét csak a felizgatott lélek ereje tudta fenntartani, elragadó varázshatalommal szava mindinkább hatalmasabbá fokozódott, míg végre egészen ellankadott, úgy hogy pihennie kellett. 200 000 főnyi katonát kért a képviselő háztól és az erre szükséges pénzerőt. Ünnepies csend követte e beszédet. Nyári Pál az ellenzék vezére jobbját az ég felé emelve, ekkor így szóllott: megadjuk. E szó villanyerővel hatott a háznak kivétel nélkül minden tagjára, kik felkelve megszavazták a katonát és pénzt. Kossuth erre csak ennyit mondott: leborulok a nemzet nagysága előtt! Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg. Amint fel a szószerkekre, úgy arról le is, mások segítették az elgyengült szónokot, mint már említettük.”

Ugyancsak Horváth művének jegyzetelése közben tért vissza a július 11-i nagy beszédre:

„Kossuth azon ritka emberek közé tartozott, kiknél *nem a lélek a testből, hanem megfordítva a test a lélekből merít erőt*. Egyszer így szóllott többek közt legkimerültebb állapotában – *most már nem akarok beteg lenni*. Magam láttam mikor a szószerkekre fel kel-

lett vezetetténie magát oly beteg volt, és növekedő lelki ereje áltai a legfényesebb beszédet tartá, mely mindenkit bámulatra ragadott. A szószeréken volt a legnagyobb ember.”

Gyulay önmagához következetesen az 1860-as években is csak elmarasztalta 1848 nyarának Kossuthját. Nem bocsátotta meg neki, hogy az olasz kérdésben nem foglalt egyértelműen állást, hanem valamiféle kompromisszumot keresett Batthyány és a radikálisok álláspontja között, csak az esetben ígérve – feltételes – támogatást az olasz fronton, ha cserébe az udvar segít a magyar kormánynak a belső rendcsinálásban. „Kossuth mikor így szólott, megfélemedezett, hogy miniszter, mint egy rossz vigéc, elárulta titkát.” Gyulay akkor csak a miniszterelnököt tartotta államférfinak. Viszont naplójának politikai infantilizmusára jellemző, hogy a radikálisokkal szavazott volna a kormány ellen, és egy rossz szava sem volt Teleki Lászlóról, aki radikalizmusával ugyancsak sok bajt csinált a kormánynak. Dehát „Laci” gróf volt és szeretetre méltó, talán nem is mindig vették komolyan, bár ezt párbaajával megtorolta. Kossuth viszont még augusztusban is Gyulay naplója szerint „sok bolondot csinál”.

Szeptember elején azonban már látni lehetett és kellett, mint akkor Gyulay naplójában fejtegette: „Bécs, mindenesetben, gyalázatosan és alacsonul viseli magát irányunkban, homlok egyenest rohan velünk együtt a veszélybe magával tehetetlen Királunk, a’ Camarilla Kormányja alatt vég veszélybe dönti nemzetünket. Kossuth nem tudom hogy fog kirántani belőle, ki mint dictator, úgy lép<ett> már fel. A Tegnap esti gyűlésben, keresztül korbácsolt kevés idő alatt nem tudom hány határozatot, csak indítványoznia kellett, minden el lett fogadva. Rendkívüli talentum, ezt meg kell neki adni, keresztül feküdt a’ Képviselő házan, minden, megtörténik mit akar. A’ ház gyengesége é, vagy ön felülemelkedése? Anyi igaz, hogy felül áll mindeneken. Nem <is> kételkedem jó akaratában, de hogy veszélybe döntötte az országot, az tiszta dolog, fogja é kiránthatni belőle az kétséges! Merész játékot űz, ha vesz, számoljon magával. Szívén, úgy mint Szécsényi, senki sem hordozta a’ nemzeti ügyöt, elméjében megzavarodott, – látva, vagy gondolva, – hogy nincs menekvés! Görgenhez vitette magát Döblingbe, ama híres tébolyodottak orvosához. Saját kívánsága volt ez. Elmenetele előtt, a’ hidfőhöz ült és keservesen sirt. A’ régi görögökre emlékeztet ezen tette! 60 millio pengő forintnak pappirosbani kibocsáttására fel hatalmazta Kossuthot tegnap a’ ház, az összes nemzeti vagyon biztosítéka alatt, Kárpotlást, rögtön eszközölni kíván, ezzel magához alliciálja a’ károsodott földbirtokosokat, mindent elkövet most, csak hogy pártját erősítse, hiba is volna már most ellene szegülni, mert ha valaki, úgy csak ő képes megmenteni a’ hazát. Annyi öszpontosított eréllyel, anyi népszerűséggel más nem bir.”

Szeptember derekán: „A’ Király, szegény, boldogtalan állapotában azt sem tudja mi történik, nem azt, hogy maga magával háborut folytat I-ső Ferdinand V-dik Ferdinánddal egyszemélyben. Jol mondta Kossuth hogy egy törvényesen egybegyült törvényhozó test nem tehet semmi törvénytelen, azért ha nincs idő a’ Sanctio megvárására törvény, a’ határozat, a’ nélkül is.”

Október elején: „Kossuth most legnagyobb emberünk azt az irigységnek is meg kell adni, és hibázott Kemény Dénes, mikor ötöt csak egy phraseologusnak nevezte. Kossuth

egy portentuosus ember, ha jól fognak végzödni dolgaink, néki köszönendjük hazánk megszabadítását!"

December elején: „Elvettem régibb naploimat folyó év Juliusában kezdettek, azöla is ugylátszik, ha elveim nem is, de nézeteim változtak. Diaeta elein a' megbukott Ministeriumot pártoltam, és hogy is ne tettem volna azt, mikor most is individualiter nem lehet kifogásom a' személyek ellen: *Déák, Szécsényi, Battyáni, Klauzal*, mikor, nem fognának tiszteletre méltó hazafiak lenni, de bukniok kellett, mert az idő szelleme tovább ment. Ezekben tehát nem csalódtam, de igen Nádorunkban István hertzegben, kit több helyt magasztalólag említettem. Ő valóban nem érdemes a' becsülésre, mert minden esetben gyáva egy ember, 's lehet, annál is több. *Ötvösröl* mint politicianról soha sem tartottam sokat, annál többet mint íróról, azért ötet sem vádolólok. *Szemerének* meg vannak érdemei, *Mészáros* is becsületes ember, *Eszterházi* ugylátszik nem termett Országlárnak hátra van *Kossuth* hogy róla ítéletet mondjak. Róla is némely helyt kisebbítőleg szóltam, de vele kibékültem, mer el kell ismerni hogy ő a' mostani Korszellemnek kifolyása, Ő felül áll mindeneken míg más elé nem áll nálánál különb. Nem tartják elég practicus észnek, de várjuk el, miként fejezi bé nagy munkáját, és remenyljük a' jobbat! A' bécsi expeditio előtt, megvallom, okosabbnak tartottam mint jelenben de hiszen, az is nem ütött ki épen oly rosszul, mint üthetett volna ki, ha kevesebb ovatossággal történnék be ütésünk Osztrákföldre.” „*Kossuthnak* irigyei vagy roszakarói, azzal gyanusítják, mintha ő a' Koronára vágynék, azt maga fejére tenni szeretné. – Átaljában nincs szükség már koronás fejekre, azok kevés hasznára élnek népeiknek, de ha teszem oda mennének a' dolgok, hogy ujj Király választás legyen, nékem bizony igen mindegy volna, akárki is lenne az. Érdemesebb és jelesb magyar igaz, hogy nincs most *Kossuthnál*. Isten tudja mi fog történni! csak mentve legyen a' haza, egyébröl gondolni sem tudok, és oltalmazva! Azok! Kiket szeretek! testvéreim! azok gyermekei! Atyámfiak! és barátim! mindazok kik szívemhez kötvék!”

Januárban már naplóírónk is úgy kezdett gondolkodni, mint az a debreceni kordonőr, aki a Piac utcai kapuórállomás naplókönyvébe így jegyezte be a Honvédelmi Bizottmány városba lépő elnökét: „Magyarok Mözese”. Gyulay Lajos így elméledett:

„*Debrecen Januarius 23-dik napján 1849* Kezdek ujj Könyvemhez. Budapestról ide-menekülve az Ország Gyulése itt folytatja működéseit, és várja fő városunk visszavételét. Ujév napján indultunk ki Budapestról szomorúan, de annál vigabban térendünk vissza ha az ellenség onnan ki lesz űzve, mit az igazságos és jó Isten adjon minél elébb! *Fortuna* segits! így nevezlek ujj Könyvem, ügyünk, igazságos, csak szerencsére van szükségünk! *Kossuth* tagadhatlanul leg nagyobb emberünk, fel tudja ő ébreszteni a' tömegeket de fog é tudni irányt adni is, mint Móses vagy Lykurgos az megválík, vagy teszem, megtudta azt már eddig elé is, mint Moses, de fogja birni, minket az ígélet földre visza vezetni, mint Josue!”

Gyulay Lajos maga is mindent alárendelt az önvédelmi harc követelményeinek. Még *Csernátoni Lajosnak* is megbocsátott, aki pedig meglopta őt. De megbocsátott, mert jó cikkeket írt az önvédelem érdekében. Viszont *Jókai Mórtól*, a modern magyar publicisztí-

kai kampányok nagy játékmesterétől már nem vette jónéven Csernátoni bankóhamisítási ügyének megszéllőztetését. Kossuthról sem jegyezte le a pletykákat, amelyeket ott és akkor a békepárti boszorkányműhelyben főztek ki, miközben a nyilvánosság előtt nem nagyon támadták, sőt valamiféle kultuszt ápoltak, hogy lehetőleg ellenőrzésük alá vonják.

Gyulay naplója pletykákat oszlat. Gondoljunk az 1849. március 9-i debreceni kitüntetés nagy történetére. Kemény Zsigmond, Jókai Mór és Vas Gereben mint szemtanúk állították, hogy Kossuth bocsánatot kért Görgeitől, éppen akkor, amikor a tábornok mellére tűzte az érdemrendet. Nagy mesemondóink természetesen azt akarták érzékeltetni, hogy a katona és a politikus találkozásakor miként került szembe az ész és a szív, a férfias akarat és a nőies képlékenység. A kossuthi bocsánatkérésének az ellenkezője inkább igaz, mert akkor Kossuth azt hangoztatta büszkén, hogy a sors urnájából kivette Görgei nevét, mire a kitüntetett némileg el is pirult. Gyulay maga is ott volt, és nem is hallotta az íróink által kitalált bocsánatkérést. Egyébként feltűnt neki: „Görgei egész harcias egyszerűségében, hosszú csizmában, sarkantyúval, dolmányban barna, öt hónapi bivouacot jellemző kezekkel, és arccal. Komoly, szótalán, férjfiás állást foglalva.” 1866-ban pedig már „Görgey egyszerű hadi és poros öltözetben, magas csizmákban jelent meg és félre vonulva a többitől állott, mikor megtekintettem, egybefüggött karokkal, félrehajtott fővel, bíz én sokat nem néztem ki belőle, inkább egy drótos tóthoz hasonlónak találtam.” Kossuthnak pedig felröppent, hogy „kényeztette” ezt a „drótos tót”.

Ismételten láthatjuk: a történelmi személyiség megítélésének alapja a siker. Ezért Gyulay 1849 nyarán Görgeit már-már Kossuth fölé is helyezte, hogy aztán Világos után az elnök dilettáns, a tábornok áruló legyen. Ugyanakkor nem tagadta meg teljességgel a forradalmat. A nép volt nagyszerű: „A legmagasztosabb érzelmekre gerjesztette az embert – írta 1866-ban – a népnek akkori hazafisága és önfeláldozása, melynek nagysága előtt minden egyes erény homályba borult.”

1857-ben a forradalom napján pedig az egészre így emlékezett:

„Mart. 15. emlékezetes nap – 1848-ban, tehát ma 9 éve, hogy a forradalom itt Pesten kiütött volt. Nem nekünk való a forradalom, fontolva haladni szeretőknek, kellettőknek, forradalom a franciának való, nekünk reformra van szükségünk, és útban voltunk, mikor egyszerre megbolondultunk és máig is fizetjük az árát. Kellemetlen és szomorú tárgy, térjünk egyébre.”

Ne tegyük, inkább azt firtassuk: maradt-e valami a bolondok bölcsességéből? Ezen kérdésre azzal keresünk választ, hogy megvizsgáljuk, miként emlékezett naplóíróink 1849. április 14-ére, a függetlenség és a Habsburg-ház trónfosztásának kinyilatkoztatására, hiszen ez a magyar forradalom logikus folyománya és csúcspontja, amelynek megfelelője az angol és a francia forradalom történetében a király lefejezése.

Gyulay Lajos 1866-ban így foglalta össze, amit Horváth Mihálynál olvasott: „Április 14-én 1849-ben tartatott Debrecenben azon gyűlés, melyben a függetlenség kimondatott. Én éppen a gyűlésre érkeztem. Inkább *blazirozást* mint *lelkesedést* tapasztaltam. A gyűlés a nagy templomban tartatott roppant nép tömeg jelenlétében. Kossuth akkor elmondott beszéde egész terjedelemben le van írva a jeles munkában. *Kossuth* kikiáltatott

kormányzónak Gorove és Szacsvai házjegyzőknek, a törpe minoritás ellenében, mely száját sem nyitotta ki. Mikor a függetlenségi nyilatkozatnak híre Olmützbe megérkezett, akkor már a *muszka intervenció* megvolt határozva. A függetlenségi nyilatkozatot Kossuth írta Szacsvayval, remek egy okmány, meg kell adni.”

Ismételjük: „remek egy okmány” – és írta ezt Gyulay akkor, amikor már számára is Deák Ferenc a kor embere. És most már számára is a középút az egyetlen járható út. Most már „blazirozásnak” stilizálta át azt a hajdani hangulatot, amelyről akkor azon nyomban mint szem- és fültanú ezt vallotta naplójának: „Általános töbség és lelkesülés hozta a határozatot, és a felső ház is esti gyűlésében, változás nélkül elfogadta határozatunkat, csak a formulázás van még hátra.” Testvérének, Lottinak pedig 1849. április 15-én így számolt be: „Tegnap reggel ide szerencsésen vissza érkeztem, és hacsak egy órával később érkezek, elmulasztottam volna a legérdekesebb gyűlést, melynek emléke fenn fog örökre maradni annaleseinkben. A nagy templomban tartott gyűlésünkben, melyben tömérdek nép vett részt, t. i. kimondatott a Magyar Nemzet függetlensége és az osztrák háztól megszakadása, a trónnak megürülése. Adja az Isten, hogy minél előbb élvezhessük a nagy munkának boldogító eredményeit!”

Mi történt 1866-ban? A régi lelkesedésből semmi sem maradt, de eredménye: a Függetlenségi Nyilatkozat még mindig „remek egy okmány”. Ebben a minősítésben feltört az elfojtott történelem, amelyet Kossuth képviselt. Felvillant az alternatíva igenelése, miközben az értékhűséget és a történelmi veszélytudatot egyre inkább elnyomta a konfliktus-elhárításnak, a történelemre való hagyatkozásnak önáltató reflexe.

Mit tudunk meg Gyulaytól Kossuthról? – tehetjük fel ismét a kérdést. Személyiségéről szinte semmit, még külsejéről sem, holott kiállása megragadott mindenkit. Gyulay ellenben csak a csúnyákról írt, például a radikális Pálffy Albert: „Valóságos *Momus* öki-gyelme, külseje is visszataszító.”

Kossuth politikájáról annál többet megtudunk Gyulaytól, hiszen a politika nemcsak üzenetek és jelek kibocsátása, hanem azok befogadása is. Gyulay naplója pedig a befogadás naplója is, közelebb visz a jelenség megértéséhez, hogy megértsük Kossuth „titkát”, amely egyben a magyar forradalom és szabadságharc titka. Ki volt Kossuth? Széchenyi még 1841-ben az összes ismert véresszájú és véreskezű francia forradalmárt a fejére olvasta. Engels szerint Danton és Carnot egy személyben. Mészáros Lázár a girondista vezérhez, Vergniaud-hoz hasonlította, és csak a szónokot becsülte benne. Vetter Antal viszont felrótta neki, hogy nem mert Robespierre lenni, és nem vállalta a jakobinusok örökségét, amire Kossuth maga mindig is büszke volt, hiszen a francia forradalom terrorját a kor liberálisaihoz hasonlóan csak kárhoztatni tudta, miközben tudta és hangoztatta, hogy vállalni kell a francia drámát, amelyből nagyon is sokat tanult. Alighanem Gyulay járt a legközelebb az igazsághoz, amikor „igazi jakobinus”-nak tartotta – tegyük hozzá: ez igaz – mutatis mutandis.

Kossuth – hogy következtetésünket előlegezzük – „emberarcú Robespierre”. F. Furet úgy jellemezte a Megvesztegethetetlent, mint aki „mindig azon a stratégiai ponton állt, ahová egyszerre hallatszott el az utcák, a klubok és a konvent szava, sohasem volt jelen

a nagy napokban, de mindig ő volt az első, aki ezeknek értelmet adott, a forradalmi közvélemény alkímistája a közvetlen demokrácia logikai ellentmondásait a hatalomgyakorlás titkaivá tette”. Hiszen egyszerre tudott két demokratikus legitimitációt összebékíteni: a szabadságot és az egyenlőséget, a törvényhozó hatalmat és a népszuverenitást, a képviselői demokráciát és a diktatúrát, anélkül, hogy diktátor lett volna – hogy aztán ennek az ellentmondásnak legyen az áldozata, amikor a polgári társadalom revansot vett, és a diktatúra általa bevezetett és tőle elsajátított technikájával likvidálta a nép megtestesítőjét. Kossuth maga is a hatalmi szférák metszéspontján találta meg a helyét; amikor gyengélkedett vagy beteget jelentett, akkor már lehetett sejteni, hogy valami történik az utcák világában, majd lábadozóként lépett a szónoki emelvényre, hogy határozott irányt adjon az eseményeknek. Uralta az országgyűlést, mert azt mondta, amit a többség maga is hallani akart és a közvélemény igenelt. Nem volt Párizs, mert következetesen elutasította azt, hogy a főváros diktáljon az országnak. Az ország népét alföldi toborzóján szólította meg.

Gyulay naplójából az is kiderül, hogy a szeptemberi fordulat nem Kossuth kalandja volt, hanem a nemzet és a nép lázadása, a forradalom érvényesítése. A közlekedés hatott. Nincs például az az ékesszólás, amely rábírta volna naplóírónkat, hogy fegyvert fogjon, márpedig miután kikeresegte magát amiatt, hogy inasa felcsapott honvédnek, és így neki magának kell megtömnie pipáját, ő maga is beállt egy vadászcsapatba és Pandorfígg eljutott. Naplóírónk megerősíti azt is, amit egyébként mindenki állít: az önvédelem megszervezése Debrecenben már mindenekelőtt Kossuth műve volt. Így az általános európai derevolúcióban kiteljesedhetett a magyar revolúció.

Immár közhely: „A forradalomnak nincsenek modelljei, csak útjai.” A magyar út az egyetemes demokratikus kultúra útja magyarországi terepen. A hajdani francia dráma magyar dráma is lett. Mert – mint a Robespierre-dicsőítő Vasvári Pál hangoztatta – „a francia forradalom könyve a népek szentírása.” Igaz, senki nem írta meg mindenki számára elfogadható módon. Innen a történelem szereplőinek autonómiája a francia forradalom által bevezetett és először kipróbált, egyetemes érvényű demokratikus kultúra világában – vagy inkább labirintusában. Időnként vegyük komolyan Jókait, az például nem szóvirág, amikor így vallott 1848–1849-ről: „Valamennyien franciák voltunk!” Persze nem azért, mert olyan jól tudtak franciául, hanem mert vállalták a forradalmat.

Jonathan Sperber saját kitűnő 1848-as szintézisének idevágó tanulságait így foglalta össze: „1848 egyben 1789 megismétlése is volt.” Csakhogy 1848-ban ismerték az 1789-es forgatókönyvet, és tudták, miként kell elkerülni az ismétlést. „Hogy 1847-től 1851-ig nem oda jutottak, mint 1789-től 1799-ig, az azon a történelmi tanulási folyamaton is múlt, amelyen a politikailag tudatos vezetőcsoportok átmentek, ennek az eredményei kísérték és alakították azt az eddig nem tapasztalt mértékű politikai mozgósítást, mellyel a forradalom járt.” Így aztán – hangoztatja Sperber – az 1848-i forradalom „két szék közé esett – az 1789-i polgári és az 1917-i proletárforradalom közé”, ami – tegyük hozzá – sok vonatkozásban dicséretére válik.

A magyar forradalom paradox módon Magyarország fejletlensége miatt került köze-

lebb a nagy francia forradalom példájához. Nem véletlen, hogy a kor két legmaliciózusabb tanúja, Tocqueville és Heine nem ironizáltak a magyar forradalom fejleményein. Az utolsó magyar diéta azt a szerepet vállalta, mint a francia rendi gyűlés, igaz, ez utóbbi radikálisabban szakított múltjával, amikor nemzetgyűléssé nyilvánította magát. A magyar diéta jobban vigyázott a jogfolytonosságra, aminek meglétét Lamartine is sokra értékelte, hiszen a francia politika a forradalommal ellökte az ezeréves múltat, és 1848-ban csak 1789-re hagyatkozhatott, hogy aztán a derevolúció demokratikus cézárizmushoz vezessen, míg Kossuth vállalta a forradalmat, a népképviselői országgyűlésből pedig konvent lett: Ghyczy Kálmán, aki mindig is a Kossuthtal nem rokonszenvező liberális centrumhoz tartozott, „előzetes tervezés”-t látott – emlékirataiban – a következő esetben: „1848. július közepén igen lármás ülés volt a képviselőházban. Kossuth szólani akarván, a szószék alá állott, várván, hogy a szószéken álló képviselő bevégezze; én akkor melléje állván, ezen szavakat intéztem hozzá: »Mi lesz kérlek, ha a tárgyalások tovább is így folynak, ezen képviselőházból?» Erre Kossuth hozzám fordulva, így felelt: »Mi lesz? – Konvent!«”

Gyulay Lajos naplója is a tanúság arra, hogy ez nemcsak Kossuth érdeme. Arra, hogy 1848-ban 1789 mennyire kísértett, Gyulay naplója is felhívja a figyelmet. Ő is olvasta Lamartine *A Girondiak története* című könyvét, amelynek egykori divatját Deák Ferenc nem is győzte kárhozatni, azért, mert sokan onnan tanultak be valamiféle szerepet. A radikálisokat radikalizmusukban erősítette meg. Szemere Bertalan a rálicítálás technikáját tanulhatta onnan is, hogy megpróbálja Kossuth helyét elfoglalni. Gyulay csak attól tartott, hogy mint arisztokrata a girondisták sorsára jut. Kossuth, aki az ötödik, 1850-es kiadást olvasta, oldalhúzásai tanúsága szerint az ellenforradalmi mesterkedésekre figyelt, és a demokratikus kultúra terrorhoz vezető önpusztító mechanizmusaira. Ezen kifinomult intellektualizmussal és egyfajta modoros automatizmussal összeállított, egyébként ma már eléggé fárasztó olvasmány forradalmunk forgatókönyvének alapja. A gyakorlati cselekvésben érezzük jelenlétét. A forradalom elemzésében már sajnos kevésbé. A magyar ellemzőket hol a közelség, hol a távolság bénította, más szóval: elragadt az események forgataga és letaglózott a vereség.

Gyulay sem találta meg Kossuth megítélésében a kellő arányokat. Benyomásokat rögzített, és nem elemzett. Értékszempontjai vezették, ezek pedig a század nagy eszményei. Ugyanakkor ezeket már valamiféle filozofikus távolságból figyelte. És ebben találhatjuk fel naplója eredetiségét. Ennek feltárása érdekében emlékeztetünk arra, hogy a kor gondolkodói közül mindenkit foglalkoztatott a partikularizmus és az univerzalizmus viszonya, ezek feloldhatatlan ellentmondása, miközben harmonizálásukra törekedtek olyanformán, hogy azt dicsőítették, amikor egy nemzet az egyetemes értékeket próbálta megvalósítani. Így lehetett az Isten helyébe emelt Természet választott népe a francia, és 1848–1849-ben a magyar is kiemelt szerepet kapott, mert – mint büszkén hirdettük – a magyarok Istene vezette a magyar népet, ő adta nekik Kossuth Lajost is. Engels szerint a magyar a forradalom népe, amely az európai népek emancipálódásához hozzájárulhat, eltíporva az ellenforradalmi népeket. Ezt a forradalmi barbárságot a magyar liberálisok nem vállalhatták, átmeneti formulákkal kísérleteztek, mindenekelőtt maga Kossuth, aki

a nemzeti türelem igényét is érvényesíteni próbálta. Érdekes módon ez nem különösen izgatta Gyulay Lajost. Márpedig ha volt valaki, aki átélte univerzalizmus és partikularizmus feszültségét, akkor ő volt az.

Amikor 1848 júniusának derekán Wesselényi Miklós azon tételődött, hogy Magyarország nem magyarok lakta területeiről le kellene mondani, és népességcserével kisebb, ám etnikailag homogénebb alkotmányos országot lehetne kialakítani, akkor Gyulay így tűnődött el a világ sorsán:

„Jó volna egy világ, vagy legalább egy európai népgyűlést tartani, és abban, ha Babel nem válnék belőle, emberi szereteten alapuló egy Szövetséges Világbirodalmat alakítani, melyben minden álladalom minél kisebb kiterjedésben, faj és ajak szerint barátságos szomszédságban, békében és szabad kereskedést üzhetve élhetne. Nem lehet tudni mire fog fejlődni a mostani kor forradalma, de hihetőleg, mivel egy szélsőcég könnyen át vág az ellenkező szélsőségre, fog, a mostani szeparatizmusra törekvő indulat, egy universalizmusra által változni, mely nem a nemzetiséget, mely az emberiséget fogja magának, boldogítandó célul kítűzni. Hogy ezen idő el fog következni, abban kétségem sincs, hogy általános közlekedési eszközök által, a népek egybeegyednek, úgyszólván egy társaságot fognak alakítani, és talán egy köznyelvet is beszélni, azt is szinte bekövetkezőnek gondolom, de addig ki kell halni e jelen nemzedéknek, mely korlátolt de boldogító eszmével csak nemzetiségért hevül. Mű, mostan élők túl nem tudnók élni nemzetiségünk megszűnését, én, boldog másképp nem tudok lenni csak mint *szabad magyar*, hogy mint *szabad ember* valaki boldog lehessen, arra új nemzedéknek kell születni. Ósiség, hősiség, hazafiság, szóval életnek minden poézise, meg fog szünni, a föld maga is addig fog eszterga módra forogni, míg egészen megkerekedik, és hegyek völgyek meg simulnak. Munka, ész és tőke, e három kellék fogja kizárólag az eszméket vezérelni. Az édes farnientét munka, az ábrándozást ész, az ósiségi büszke érzetet a tőke fogja kipótolni. Által megyünk a prózai, a materialis a hasznosabb életbe.”

A kelet- és közép-európai tizenkilencedik századig izgalmas dokumentuma ez a néhány sor. Pontosan jelzi Kossuth szerepét: ő a szabad magyarok vezére. Mondhatnánk, olyan, mint a legendás Álmos vezér, aki nem léphetett az ígéret földjére, ahová népét vezette, amelynek hangadói az 1860-as években a rombolás szellemének bélyegezve próbálták kilökní őt tudatukból is. Gyulay Lajos is így járt el. Jellemző azonban, hogy éppen álmairól írva vetődött fel a kérdés 1868. augusztus 25-én: „Lajos nevem napján! Kossuth Lajos vajon milyen konstellációk között üli meg névnapját?” Nyugtalanította ugyanis Gyulayt Kossuth politikája, bár ezzel korábban nem sokat foglalkozott, és jellemző, hogy a nemzetiségi törvényről egy szót sem írt. E kérdésről a hallgatást az törte meg, hogy kezébe került a kor népszerű francia közírója, a magyar folklórt is népszerűsítő Dora d'Istria (Elena Ghica) ismert – román származású – francia író nő tiszteletére megjelent magyar tanulmánykötet, amelynek szerzői azt vallották, hogy Magyarországnak külön figyelmet kell fordítania keleti szomszédaira és az azokkal való kulturális kapcsolataira. „Ezen Kossuth szellemében kiadott Album – írta Gyulay – egyéberánt az általa szerencsétlenül megpendített föderalizmus mellett harcol, pedig két rossz között még is inkább

a civilizált némettel szövetkezzünk, mint az oláhokkal, rácokkal és tótokkal. Volt Keleten is egykor civilizáció, arra utalnak az egyiptomi gulák.”

Veszélyes elmélkedés, jelzi, hogy a szabad magyar helyét elfoglalta a kényelmes magyar, márpedig a kényelmesség és az értékek relativizálása elfojtja azt a veszélytudatot, amely a szabadság igényét is élteti. Nem véletlen, hogy a 20. századnak nem volt Kossuthja, és a politikában a szép emberek helyét elfoglalják „a momusok”, a lírikus ékes-szólás és az intellektualizmus helyett a perverz rutin és a monomániás propaganda tobzódik.

Kossuth alakja és minden róla szóló egykorú tanúság addig érdekes, amíg él az igény a huszadikszázadiség valóságának meghaladására vagy feledtetésére. És amikor megpróbáljuk megérteni Kossuth személyiségét és szellemét, nem feledhetjük Halász Gábor intését: „A műnek hatalmában vagyunk, a személy hatalmunkban van.” Tehát a mű megszólaltatása tudomány, az egyén jellemzése erkölcsi kérdés is. Ezért magunkról is nyilatkozunk, amikor Kossuthról beszélünk. Annál is inkább, mert mint Hegedűs Loránt, a szabadkőműves bankár és közíró őszinte demokratikus hevülettel írta: „Míg a mi földünkön egyetlen magyar él: mindig, minden magyarban lesz egy darab Kossuth.” Igaz, Gyulayból is, aki azért abban segít, hogy közelebbről lássuk Kossuthot és kortársait, és el-tűnődjünk azon, hogy mit és hogyan éltetünk a haladás századának örökségéből.

NÉVMUTATÓ

- Ács Gedeon 24, 25
Albach József Szaniszló 15, 47
Albinyi István 12
Almási Balogh Pál 84
Almássy István 78
Álmos vezér 181
Amiens-i Péter 129
Anderson, James 117
II. András 72
Appia, Henry 36, 136
Asbóth Sándor 24, 25
- Babits Mihály 169, 170
Bachát Dániel 36, 37
Bajza János 23
Bajza József 48, 71
Bakay Nándor 30
Balassa József 122
Balkányi Szabó Lajos 112
Ballagi Aladár 169
Balogh János 75, 78
Balogh Pál 20
Barabás Miklós 109
Batta Mihály 92
Batthyány Lajos 55, 63, 109, 143, 175, 176
Beksics Gusztáv 111
Bellágh Antal 76
Bem, Józef 24
Beniczky Árpád 29
Bényey László 15
- Bényey Miklós 107
Beöthy Ödön 149
Bernstein Béla 53
Berzeviczy Gergely 13
Bethlen Gergely 121, 123, 127, 129
Beyse, Augustus William 121, 123
Bezerédj István 17, 143
Blanchot, Maurice 172
Bocskai István 110
Bodman, Ch. 122
Bodmann, Ferdinand 119–123
Bonaparte, Joseph 131
Borkuta Mátyás 83
Boros Sándor 22, 23
Bölöni Farkas Sándor 118
Bruckner Győző 12
Buday György 11
Bulyovszky Gyula 109
Burián Boldizsár 44
- Caesar, Caius Julius 132
Carlovszky Zsigmond 12
Carnot, Lazare Nicolas 178
Cato Censorius, Marcus Porcius 164
Clay, Henry 26
Clivio, Amedeo 135
Concha Győző 13
Cordova, Filippo 135
Czabkay Sámuel 11, 12, 44

- C**sajághy Julianna 71
 Csajághy Sándor 96
 Csányi Dániel 109
 Csáthy Károly 107
 Csengery Antal 109, 117
 Csengey Gusztáv 117
 Csernátoni Lajos 176
 Csorba László 55, 64, 66
- D**anton, Georges Jacques 178
 Darwin, Charles 9
 Deák Ferenc 17, 55, 58, 64, 73, 93, 108,
 142, 145, 150, 153, 154, 173, 176,
 178, 180
 Death, Absalom 119, 120
 Dembinska grófnő 72
 Dessewffy Aurél 153
 Dessewffy Emil 160
 Dobos János 29
 Dobrovsky Gyula 37
 Döme József 49
 Draveczky Alajos 9
 Dubovszky Nándor 37
 Dubraviczky Simon 49, 79, 85, 87, 88,
 92
 Duschek Ferenc 71
- E**gressy Sámuel 88, 92
 Emődy Dániel 109
 Endele Rozália 75
 Engels, Friedrich 178, 180
 Eötvös József 55, 176
 Erdélyi János 17
 Ernst, Jacob 123
 Esterházy Sándor 176
- F**ábián Gábor 51, 52
 Farbaky József 34
 Fáy András 16, 49, 75–78, 89, 147, 148
 Fazekas Csaba 67
 Febiger, L. Georg 121, 122
 Feichtinger Domokos 16, 48, 49, 84–88,
 91, 92, 148
- Fėja Géza 142
 Fejérváry Gábor 117
 Fényes Elek 109
 V. Ferdinánd 63, 175
 Ferenc József 125
 Fogarassy Mihály 64
 Forgách Ágoston 54
 Franklin, Benjamin 132
 Frapolli, Luigi 136
 III. Frigyes porosz király 149
 Friz, Luigi Pola 136
 Fucker Jakab 10
- G**aj, Ljudevit 144
 Gervasio, Riccardo 135
 Ghyczy Kálmán 180
 Gorove István 178
 Gömörly János 117
 Gönczy Gedeon 47
 Görgei Artúr 71, 175, 177
 Greguss Ágost 12
 Greguss Gyula 12
 Greguss Mihály 12, 14, 45
 Groszman (Kniétel) Zsuzsanna 83
 Gumper (Gamper) Frigyes 75, 76, 81
 Guyon, Richard 24
- G**yarmathy János 78, 80, 88–90
 Gyulay Lajos 171–177, 180–182
- H**ajász Pál 10, 34
 Hajnik Pál 121, 123, 127, 128, 134
 Hajnóczy József 162
 Hakkelmayer Lajos Adolf 75, 76
 Halász Gábor 182
 Halász Kálmán 78, 88
 Havas József 153
 Haynau, Julius Jacob 23
 Hegedűs Loránt 182
 Hegyaljai Kiss Géza 43
 Heine, Heinrich 180
 Helfy Ignác 36
 Herder, Johann Gottfried 144

Herman Ottó 37
Hídvéghy Alajos 91
Horárik János 89, 90
Horatius Flaccus, Quintus 89
Horváth Lajos 30
Horváth Mihály 71, 72, 74, 174, 177
Horváth Sándor 36, 37
Horváth Zoltánné 11
Hubbard, W. B. 127
Hunt, A. M. 127

Ihász Dániel 25–27, 36
Iryni József 71, 109
Istria, Dora (Elena Ghica) 181
István főherceg, nádor 55, 176
Izdenczy József 161

Jefferson, Thomas 118
Jezsovits Pál 37
Jókai Mór 37, 111, 176, 177, 179
II. József 46, 133, 148
Jugurtha 22

Kálvin János 26, 109
Karády Ignác 22, 23, 25
Kardos Sámuel 13
Károli Gáspár 120, 169
Károlyi György 82
Kazinczy Ferenc 140, 143
Kazinczy Gábor 143, 153
Kemény Dénes 175
Kemény Zsigmond 111, 177
Keresztesy Sámuel 12
Kis János 19
Kis Teréz 16
Kisfaludy Károly 71
Kiss Károly 17
Klauzál Gábor 17, 142
Kohn, Hans 157
Kopácsy József 16, 49, 81, 82, 87, 89, 92
Koran József 11
Kossuth Ferenc 17, 22, 23, 31, 35, 37
Kossuth Klára 11

Kossuth Lajos Tivadar 17, 22, 37
Kossuth László 9–11, 15, 45
Kossuth Lászlóné 23
Kossuth Vilma 17, 22
Kovács János 28
Kölcsey Ferenc 80, 142
Könyves Tóth Mihály 95, 110–112
Kövy Sándor 13
Krály Tódor 83, 87
Kubinyi Ágoston 14
Kubinyi Ferenc 14, 82, 142
Kun Gothárd 173
Kunewalder Jónás 54
Kunewalder testvérek 52
Kuthy Lajos 109

La Fayette (Gilbert du Montier, marquis de) 121
Lajcsák Ferenc 74, 80, 149, 151
Lamartine, Alphonse de Prât 180
Lamennais, Félicité Robert de 47
Landerer Lajos 142, 154
Láng Adolf 33
Lang Mihály 23
László Józsefné 85
László Károly 25
Laukó Károly 37
Lincoln, Abraham 168
II. Lipót 160
Lonovics József 65, 67, 74, 89, 92, 150–152
Lónyay Gábor 46, 140–142
Lónyay Menyhért 71
Lovassy László 109, 142
Lovcsányi Timóth 28
Löw Lipót 52, 53
Luther Márton 26, 28, 48

Madarász László 71
Majláth Antal 82
Majláth János 88
Malerba, Albina 135
Manzini, Giuseppe 136

Mária Dorottya nádorné 23
Mária Krisztina spanyol királyné 71
Mária Terézia 45, 148, 160
Markovics János 17, 86
Marton Antónia 22
Mátyás király 112
Maurer Anna 75
Mayer András 12
Mayer János 92
Mayer Mátyás 9, 10, 34
Mészáros Lázár 176, 178
Meszlényi Antal 86
Meszlényi János 16, 17, 86
Meszlényi Rudolf 86
Meszlényi Rudolfné 23
Meszlényi Teréz 17, 24, 48, 49, 67,
70–72, 84, 85, 87, 148
Meszlényiné Kossuth Zsuzsa 27, 86
Metternich-Winneburg, Clemens 118,
142, 145, 154
I. Miklós cár 131
Mirabeau (Victor Riqueti, marquis de
Mirabeau) 174
Misina, Igor 12
Moore, Cornelius 124
Morvay József 12
Mráz (Déry) Mihály 93
Myers, Abraham 127

Nádasdy Ferenc 81
Nagy A. Péter 121, 123, 129, 134
Nagy Géza 11
Nagy Mihály 10
Nemeskéri Kiss Miklós 128, 134
Nesselrode vö. Karl Nesselrode felesége 171
Nicolai Sámuel 9

Nyáry Pál 75, 90, 109, 174

Pajkossy Gábor 72
Pajor Titus 86
Palestrina, Luigi 36
Pálffy Albert 143, 178
Pálffy János 48

Palmerston, Henry John Temple,
Viscount 22, 23
Palóczy László 95, 142
Patay József 75, 77, 86
Pazár István 34
Pázmándy Dénes 142
Péczeley József 110
Perényi József 11
Petőfi Sándor 118, 173, 174
VIII. Pius pápa 149
Podmaniczky Frigyes 37
Prónay Albert 14
Prónay Sándor 18
Psenyeczki Nagy Mihály 9, 34
Pulszky Ferenc 12, 22, 25, 26, 124, 129,
143, 171
Puruczky Béla 11

Rác István 83
Ráday Gedeon 16, 49, 75, 77, 89, 143,
148
Radvánszky Antal 29, 32
Radványi István 34, 35
Raffai Béla 17
Raffay Sándor 37
Reed, Samuel 119, 120
Remelin, Cas 125
Rész-Ensel Sándor 75, 90
Ricord, W. Frederick 135
Robespierre, Maximilien de 178, 179
Rónay Albert 81
Rónay János 64
Rosty Albert 89
Rotteck, Karl von 56
Ruttikayné Kossuth Lujza 22, 23, 37, 72

Sámuel Alajos 83, 87
II. Sándor cár 131
Sántha Károly 37
Sárkány Miklós 56, 57
Sárkány Sámuel 37
Sárosi Gyula 112
Schmerling, Anton 23
Schmidt Károly 10

Scholz Gusztáv 37
Schranz János 36, 37
Schulek Frigyes 33
Scitovszky János 149
Sebestyén Gábor 95
Shakespeare, William 15, 130
Simonyi József 49
Skultéty Sándor 30
Smith, Caleb 125
Spacsek Lajos 124
Sperber, Jonathan 179
Steinacker, Harold 157
Steiner Ádám 14
Storer, Bellamy 125
Sugar, F. Peter 157

SZabó Károly 109
Szacsvai Imre 178
Szakmáry Anna 10
Szakmáry Judit 10
Szaniszló Ferenc 88
Szeberényi Gusztáv 30
Széchenyi István 13, 46–48, 55, 57, 58,
71, 82, 88, 109, 141, 144, 145, 150,
152, 153, 158, 161, 163, 173, 175
Székács József 15–17, 19, 20, 49, 50, 84,
148
Szekfű Gyula 157–159
Szemere Bertalan 176, 180
Szemere Miklós 17, 83
Szentkirályi Móric 16, 49, 75–77, 82, 85,
88, 89, 92, 148
Szilárd János 37
Szoboszlai Pap István 110
Szombathelyi Antal 16, 49, 85, 148
Szpaczch Lajos 128
Sztehlo János 20
Szűcs Miklós 78, 88
Szűcs Sámuel 78

Taylor, cincinnati-i polgármester 124
Teleki Domokos 22
Teleki László 22, 143, 175

Teleki Mihály 173
Thoma M. Ágoston 118
Thomay József 30, 32, 33
Thomka Ferenc 28
Tisza Kálmán 113
Tocqueville, Alexis de 180
Todorović, Kuzman 22
Török József 37
Török Lajos 25
Török Pál 19, 50
Trefort Ágoston 143
Türr István 135

Újházy László 142
Utasy (Strasser) Gyula 121–123

Vachott Sándorné 71
Vágner Kapisztrán János 76, 79, 81, 82
Vajda Emil 72
Varga János 158
Vas Gereben 177
Vasvári Pál 179
Veres József 36
Vergniaud, Pierre Victurnien 178
Vesztróczy Ferenc 94
Vetter Antal 178
Vohldrann (Wohldrann, Valdran) Já-
nos 76
Voltaire 172
Vörösmarty Mihály 71, 108

Warren, Joseph 132
Washington, George 118, 125, 129, 132
Weber András 11
Weber Dániel 9
Weber Karolina 9, 10
Welcker, Karl 56
Wesselényi Miklós 13, 15, 17, 108, 142,
153, 173, 181
Wimmer, August Gottlieb 19, 21, 22
Windisch-Grätz, Alfred Fürst zu 22
Wladár János 28
Wladár Sándor 28

Zakar Péter 67
Zámory Kálmán 23
Zarka János 142
Zay Károly 18–20, 49, 51, 96, 147
Zelenka Pál 33, 37

Zlinszky János 49, 76
Zoványi Jenő 110
Zsilinszky Mihály 28
Zsulavszkyné Kossuth Emília 27

HELYNÉVMUTATÓ

- Abauj vármegye 150
Alföld 108, 111, 112
Alsódabas 15
Amerikai Egyesült Államok 26, 27, 118,
119, 122, 124, 131, 134, 159, 162,
168
Anglia 21, 22, 25, 27, 30–32, 117–119,
131, 153
Ausztria (Habsburg Birodalom) 145, 159
Ázsia 26, 134
- Bács vármegye 96, 151
Bajorország 90
Bakony 23
Bakonybél 56
Balatonfüred 19
Basel CH 32, 33
Bécs *Wien A* 22, 23, 27, 55, 63, 66, 82,
142, 144, 151–154, 161, 174, 175
Békés vármegye 16, 150, 151
Békéscsaba 28, 151
Bereg vármegye 96, 151
Berlin D 22
Birmingham UK 25
Borsod vármegye 89, 142
Boston USA 129
Brassó *Braşov RO* 117
Bréma *Bremen D* 22
Brussa T 24
Brüsszel *Bruxelles B* 27
Buda 83, 118
- Budapest 32, 37, 176
Budavár 130
- Cegléd 29, 37, 135, 170
Cillicothe USA 119
Cincmhati USA 27, 119–127, 135, 136
Collegno al Baraccone I 10, 27, 29, 30,
32, 34
Covington USA 123, 126
- Csanád vármegye 64, 151
Csárdapuszta 85
Csehország 117
Csepreg 18
Csikvánd 22
Csongrád vármegye 142
- Dabas-Gyón 15
Dardanellák 25
Debrecen 71, 107–113, 154, 179
Döbling A 175
Duna 127
Dunaföldvár 22
Dunántúl 111
Duna-völgye 108
Düsseldorf D 27
- Eperjes *Prešov SK* 12–14, 44, 45, 117,
140
Erdély 172
Észak-Írország 158

Észak-Karolina *USA* 127
Esztergom 16, 54, 78, 81, 84
Esztergom vármegye 78, 151, 152
Európa 26, 27, 121, 122, 124, 127, 131,
134, 135, 145, 149, 157, 164

Felsőkemence *Vyšná Kamenica SK* 11,
12, 44

Felsőlövő *Oberschützen A* 19, 21, 22

Fiume *Rijeka HR* 154

Franciaország 162

Frankfurt *D* 118, 119

Fürth *D* 118

Galícia 160

Gemlik *T* 25

Genf *Genève CH* 136

Gibraltár *UK* 25

Gömör vármegye 149

Göttingen *D* 13

Granada *E* 131

Győr vármegye 22

Gyula 151

Halimba 23

Heves vármegye 94, 152

Horvátország 145

Hunyad vármegye 173

Indianapolis *USA* 124, 127, 128

Innsbruck *A* 157

Ischl *A* 171

Isztambul (Konstantinápoly) *T* 23, 24

Ízrael 159

Kárpát-medence 157, 164

Kassa *Košice SK* 12

Kecskemét 37, 147

Kentucky állam *USA* 128

Kisdém 17, 85, 86

Kolozsvár *Cluj RO* 174

Komárom vármegye 78, 142

Köln *D* 73, 81, 149

Közép-Európa 146

Kütahya *T* 23–25

Laskó *Lug HR* 24

Lengyelország 117

London *UK* 21, 22, 25, 27, 31, 117, 119

Louisville *USA* 128

Magdeburg *D* 32, 33

Magyarország 36, 37, 89, 112, 119, 121,

122, 127, 128, 131, 133–135, 145,

152, 160, 163, 168, 179, 181

Máramaros vármegye 54

Marosnémeti *Mintia RO* 173

Márvány-tenger 25

Massachusetts *USA* 129

Mencshely 23

Michigan állam *USA* 124, 127

Miskolc 12, 33, 37

Monok 9–11, 34

Moson vármegye 152

Mosonmagyaróvár 44

Moszkva *RUS* 131

München *D* 157

Nagykőrös 73, 147

Nagyvárad *Oradea RO* 74

Németország 145

New Jersey *USA* 119

New York *USA* 27, 136

Newark *USA* 135, 168, 169

Newport *USA* 123

Nógrád vármegye 28, 142

Nyugat-Európa 163

Óbánya 23

Ohio állam *USA* 119, 124, 135

Olaszliszka 11

Olmütz *A* 178

Orosháza 151

Oroszország 131, 134, 144

Pandorf *A* 179
Pannonhalma 23
Pápa 86
Pápateszér 86
Parád 72
Párizs *Paris F* 22, 128, 134, 179
Párcium (*Partium*) 174
Pest 13–18, 22, 23, 27, 50, 54, 73, 76,
83, 84, 86, 108, 118, 151, 154, 172
Pest vármegye 16, 49, 56, 74–76, 80–82,
88, 91, 93, 96, 97, 147, 148, 150, 152,
154
Petróc 20
Pompei *I* 30
Poroszország 22, 73, 81, 149
Portugália 131
Pozsony *Bratislava SK* 14, 23, 54, 58, 64,
108, 142, 149, 172, 174
Pozsony vármegye 152

Ráncfűred *Herľany SK* 12
Róma *Roma I* 22, 65, 78, 89, 108, 132,
136, 151, 152

Sámsonháza 28, 29
Sáros vármegye 142, 152
Sárospatak 13, 45, 112, 118, 140, 143
Sátoraljaújhely 11, 13, 14, 33, 34, 44, 85,
140, 141
Skócia 31
Somogy vármegye 142
Sopron 23
Sopron vármegye 22
Southampton *UK* 25
Spanyolország 131
St. Louis *USA* 26, 129
Stájerország (*Stíria*) 22
Sumla *BG* 24, 72
Svájc 32

Szabadka *Subotica SZ–M* 108, 146
Szabolcs vármegye 144, 151

Szatmár vármegye 80, 142, 144
Szeged 22, 30, 32, 33, 108
Székesfehérvár 79
Szentpétervár *RUS* 131
Szerbia 24
Szolnok 112

Tállya 9–11, 33–35
Temes vármegye 150, 151
Temesvár *Timișoara RO* 150
Tiszántúl 108, 113
Tokaj 11, 14
Torino (*Turin I*) 10, 13, 27–29, 33–36,
135, 136
Törökország 23, 24, 168
Trianon *F* 159
Trient *Trento I* 84
Trieszt *Trieste I* 154
Turóc vármegye 9
Tübingen *D* 13

Úny 78

Vác 79, 92
Vas vármegye 22, 150, 151
Veszprém vármegye 23, 27, 85
Vidin *BG* 23, 24
Világos 173

Washington *USA* 26, 128

Zágráb *Zagreb HR* 20
Zala vármegye 93, 95, 96, 142, 150–152,
154
Zaránd vármegye 172
Zemplén vármegye 13, 33, 44, 46, 51,
112, 140–142, 150
Zirc 23
Zólyom vármegye 96, 151

Zsibó *Jibou RO* 142

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója, Budapest, 2004

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Műszaki szerkesztő: Galgóczi Andrea

Tördelő: Fodor Gábor

Borítóterv: Tordai Róbert

Szöveggondozó: Székács Judit

A borítón: *Kossuth Lajos imája a kápolnai csatamezőn*

(színezett litográfia részlete); *Kossuth Lajos kézírása* (a sátoraljaújhelyi evangélikus gyülekezet konventjének 1827. évi jegyzőkönyvéből)

Nyomta és kötötte: ETO-Print Kft.

Felelős vezető: Balogh Mihály

ISBN 963 9571 24 5

ISSN 1786-1543